

Josef Zvěřina a teologie agapé

Zuzana Svobodová (ed.)

TAPE
Academy
Press

Josef Zvěřina a teologie agapé

Zuzana Svobodová (ed.)

TAPE Academy Press

Praha

2024

Recenzovali:

prof. Dr. Josef Dolista, Ph.D., Th.D, LL. M., dr. h. c.

prof. PhDr. Ing. Blanka Kudláčová, PhD.

Autorský kolektiv: Barbora Čiháková, Anna Dudová, Michal Filip, Pavel Fischer, Gabriela Genčúrová, Tomáš Halík, Petr Jandejsek, Jana Jičínská, Marie Jílková, Michal Kaplánek, Alois Křišťan, Václav Malý, René Milfait, Martin Palouš, Miriam Prokešová, Mireia Ryšková, Kateřina Safková, Jitka a František Srovnalovi, Jan Stříbrný, Zuzana Svobodová (ed.), Jan Synek, Lucie Šmídová, František Štěch, Pavol Šutovský, Josef Zvěřina (dědicové)

Katalogizační údaje jsou k dispozici v Národní knihovně ČR.

Licence:

Josef Zvěřina a teologie agapé © Zuzana Svobodová (ed.), 2024 je licencováno dle Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International

CC BY-ND 4.0

ISBN 978-80-11-04852-5

Obsah

Prolog	5
Požehnaní čtenářům (Václav Malý).....	6
Tři otázky pro Josefa Zvěřinu (Pavel Fischer).....	7
Josef Zvěřina – kněz a bratr (Zuzana Svobodová).....	9
I Osobnost a události	11
Ten, který se za nás vydával (Tomáš Halík).....	12
Josef Zvěřina – člověk, učitel, teolog a kněz (Mireia Ryšková).....	18
Josef Zvěřina – odvážný svědek víry a statečný občan (Jan Stříbrný)	27
Josef Zvěřina – teolog a učitel (Alois Křišťan).....	48
Vězeňská zkušenost Josefa Zvěřiny (Jan Synek).....	56
Několik poznámek k jednomu přátelství (vzájemná inspirace mezi Růženou Vackovou a Josefem Zvěřinou) (Barbora Čiháková).....	71
II Teologie agapé, živá teologie	81
Živá teologie. Teologie Josefa Zvěřiny z pohledu pastorálního teologa (Michal Kaplánek)	82
Tradice jako paměť církve (Petr Jandejsek).....	89
Zjevení v Teologii agapé (František Štěch).....	97
Prínos antropológie Josefa Zvěřinu pre súčasnú teológiu na Slovensku (Gabriela Genčúrová).....	106
Zvěřinova pouť porozumění výtvarnému sdělení (Michal Filip)	115
Setkání dvou svobod v prostředí nesvobody: následování v pronásledování ve světle clausuly Petri (René Milfait).....	122
Aktivity Josefa Zvěřiny v oblasti práce s mládeží a s dětmi (Anna Dudová) 132	
Vize zodpovědnosti církve ve společnosti u Josefa Zvěřiny (Miriam Prokešová)	141
Impulsy pro 21. století aneb inspirace Josefem Zvěřinou (Jana Jičínská).....	146
III Vzpomínky	155
Diagnózy a prognózy (Jitka a František Srovnalovi).....	156
Keď sa láska snúbi s bážňou (Kateřina Safková).....	164
O nějakém Josefu Zvěřinovi, který se vydával za kněze (Pavol Šutovský) ...	173

Moje vzpomínka na P. Josefa Zvěřinu (Marie Jílková)	174
Epilog	176
Několik glos k publikaci <i>Josef Zvěřina a teologie agapé</i> (Martin Palouš).....	177
Cesty k radosti (Zuzana Svobodová)	184
Příloha	191
Dobro a zlo v umění. Slovo na vysvětlenou (Lucie Šmídová)	192
Dobro a zlo v umění (Josef Zvěřina).....	195
Bibliografie.....	236
O autorech	245
Jsem s Vámi, jsme pro Vás. Kdo je církev (Josef Zvěřina)	256
Summary (Zuzana Svobodová).....	257

Prolog

Požehnání čtenářům

Václav Malý

Milí čtenáři,

Máte v ruce sborník příspěvků těch, kdo se zabývali teologií Otce Josefa Zvěřiny a setkali se s ním. To v nich zanechalo nesmazatelné stopy. I já mohu dosvědčit, že postoje a jednání Josefa Zvěřiny byly pro mne v době tzv. normalizace povzbuzením a posilou v úsilí „nežít ve lži“. Nikdy si nestěžoval, co musel podstoupit během mnoha let ve vězení. Nevracel se do minulosti, ale snažil se hledět vpřed. V tom ukazoval cestu mnohým, které obětavě navštěvoval a uváděl do radosti evangelia.

Těší mne, že vychází tento sborník. Přeji všem čtenářům rozšíření duchovního obzoru a potěšení z uvedení do hlubin prožité teologie spojené s každodenním životem. Všem žehnám a přeji vytrvalost na cestě s Pánem.

Václav Malý, biskup

Tři otázky pro Josefa Zvěřinu

Pavel Fischer

Je pro mě čest a vyznamenání, že jsem mohl zahájit symposium, které se věnovalo osobě Josefa Zvěřiny a jeho odkazu.

Tento vpravdě renesanční člověk daleko přesáhl dobu, ve které tvořil. Jeho texty mají v sobě sílu a nadčasovost. A jeho zájem o člověka jako tvora pozemského a zároveň bytost zvanou do nebe je okouzující i dnes. Nevím jak vy, ale já osobně bych pro Josefa Zvěřinu měl dost otázek. Jako příklad uvedu jen tři.

Ta první se týká lidských práv. On sám usiloval o to, aby lidská práva byla referencí ve společnosti, kde byla tak drze pošlapána komunistickou zvlí. Usiloval i o to, aby lidská práva byla referencí pro křesťany a pro život v církvi. Od té doby uplynula desetiletí. Agenda lidských práv prošla překotným vývojem. Jak sladit tento překotný vývoj, který jakoby odpoutal lidská práva od lidských povinností a dokonce biologických omezení člověka? Všichni žijí online nebo se nemusejí omezovat. Vždyť tolik věcí, které jsme považovali za neměnné a dané, je dnes prý jen otázkou subjektivní volby. Jak sladit lidská práva s omezeností existence člověka a s lidskou důstojností? Jak pojímat lidská práva v době, kdy tajemství vtělení už není žádné tajemství? Kdy člověk sám se staví do role tvůrce nebo dokonce stvořitele, protože každý můžeme mít tolik identit, kolik si jich na sociálních sítích vytvoříme, nebo kolik si jich vymyslíme?

Ta druhá otázka se týká ještě více identity člověka. Lidé dnes jakoby nevěděli, čím jsou nebo kam patří. Zajímalo by mě, jak by Josef Zvěřina přemostil to napětí mezi otevřeností a nároky, které se na člověka kladou. Vím, že se tím tématem zabýval. Proto by mě zajímalo, jak by on dnes sladil poslušnost a svobodu.

A třetí otázka se týká školy a vzdělávání. Jako vynikající pedagog, který nestárl, měl k mladým přece blízko. Už dlouho přemýšlím, kam se posouvá škola a systém vzdělávání. Nejen u nás, i ve světě sledujeme, jak složité je propojovat vzdělanost založenou na porozumění slovu, na porozumění textu a knize, a současnou

klipovitou videokulturu, která abstraktní pojmy zpracuje docela jinými výrazovými prostředky. Co by doporučoval? Jak působit, abychom připravili generace, které se neztratí ve světě a zároveň neztratí kontakt s naší vlastní vzdělaností? Ta je, jako známo, založena na kultuře slova. Jak tedy vychovat děti, aby neztratily klíče k duchovním tajemstvím, která máme k dispozici a z nichž máme vynášet poklady na světlo denní, aby sloužily všem?

Vím, že těch otázek by bylo mnohem víc. Proto se těším, že konference přinesla zajímavé impulsy. A všem, kteří se o zdar setkání na Jaboku zasadili, chci velmi poděkovat. Josef Zvěřina byl vskutku mimořádnou osobností naší země. Chci mu tímto vzdát hold a zároveň přiznat, že si uvědomuji, jak jeho impulsy potřebujeme i dnes.

Josef Zvěřina – kněz a bratr

Zuzana Svobodová

Bylo již dříve napsáno o životě a díle Josefa Zvěřiny, že je svrchovaným a strhujícím dílem (Křížková 2002, 65). Vnímala jsem jej tak od prvních textů, které jsem od něj četla, neboť tváří v tvář jsem se s ním nikdy nesetkala. Tak jako působí umělecké dílo, které při události vnímání otevírá a vyzývá, projasňuje a oslovuje, protože mluví a zve, bratrsky pobízí, tak texty Josefa Zvěřiny pro mě byly a jsou svědectvím o živé víře, vždy odkazovaly k pramenu, ke Kristu a zároveň nabízely něco lidského, víc než lidského. Slova v nich nezbytněla, nepřekážela, nezacláněla, ale vedla, projasňovala, ukazovala. Nepsal v nich často sám jen za sebe, ale přestože třeba sám, jakoby v dialogu, z dialogu – totiž z živých rozhovorů s konkrétními lidmi, kteří mají své otázky, pochybnosti, nejistoty, kteří hledají, někdy tápou, ale kteří nejsou sami, neboť Josef Zvěřina je jim přítelem, knězem, bratrem. To bylo mé vnímání spjaté s osobností Josefa Zvěřiny nejprve přes jeho texty v časopise *Teologické texty*, potom přes publikace *Dialog o víře* (1993), *Žít jako znamení* (1995), *Pět cest k radosti* (1995), *Vzdor ducha* (2002), *Teologie agapé* (1994, 2003), *Výtvarné dílo jako znak* (1971), *Odvaha být církví* (1981) až ke dvěma knížkám dopisů: *Korespondence Josefa Zvěřiny a Aleny Falerské* (2020) a *Ke kněžství ženy* (2022).

A poté přišel rok 2023, rok 110. výročí narození Josefa Zvěřiny. Neviděla jsem, že by někdo připravoval konferenci – kromě jiných vzpomínkových akcí (například Česká křesťanská akademie pozvala zájemce na divadelní pásmo ze života a dokumentů Josefa Zvěřiny a následnou panelovou diskuzi). Proto nejprve společně s pár přáteli, poté i v širším kruhu jsme prošlapávali cestu k tomu, abychom se ještě při této jubilejní příležitosti mohli setkat s těmi, kteří Josefa Zvěřinu znali tváří v tvář. V den 110. výročí narození se konalo hned několik vzpomínkových bohoslužeb, například v Českých Budějovicích koncelebrovali Karel Skalický a Jindřich Šrajer, v Olomouci věnoval šest mší za Josefa Zvěřinu Jan Polák, připojili se též kolegové ze Slovenska, Polska, Německa, Irska, Skotska, Malty a dalších míst – to bylo v květnu 2023. V té době už se chystala konference *Josef Zvěřina a teologie agapé*, kterou pořádala Česká

křesťanská akademie – Pedagogická sekce, Česká společnost pro katolickou teologii a Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická.

V prostorách Jaboku konference proběhla 8. září 2023 za účasti několika přímých aktérů studijních kroužků Josefa Zvěřiny a celkově téměř stovky účastníků, některých přednášek se účastnili i studenti Jaboku, kteří při této příležitosti slyšeli o Zvěřinovi zcela poprvé. Svědectví žáků a přátel Josefa Zvěřiny bylo obsahem dopoledního programu, odpolední program přinesl pak ve dvou sekcích reflexe Zvěřinova života a díla těmi, kteří se s ním již osobně nesečkali. Vyjma ovšem Martina Palouše, který se ke konferenci připojil na závěr, ze svého amerického působiště na univerzitě v Miami, a zavzpomínal na Zvěřinu a na své biřmování, které by se bez osobnosti tohoto kněze, který nepřestal hledat možnosti utváření občanské společnosti, zřejmě neuskutečnilo. Radim Palouš, otec Martina Palouše, si také vždy života a díla Josefa Zvěřiny vážil a byl vždy vděčný za to, že mohl několikrát Josefa Zvěřinu na jeho cestách ke studijním kroužkům doprovázet. Radim Palouš vzpomínal na tuto podzemní univerzitu slovy: Zvěřina otevíral svými slovy teologii, já filosofii.

Nejen konkrétní vzpomínky na Josefa Zvěřinu, nebo reflexe jeho díla, však na konferenci zaujaly. Osobně jsem vnímala jako důležitější vzhledem k přítomnosti svědectví života těch, kteří se konference zúčastnili. Byli to lidé, jimž je teologie agapé stále výzvou, kteří na místech, kde žijí a pracují chtějí pečovat o živou víru, kteří jsou na cestě skrze Cestu, Pravdu a Život. Lidé otevření, radostní, s touhou pomoci dobré věci, odhodláni přes všechnu rozdílnost spoluvytvářet společenství.

Na stránkách této publikace můžete skrze reflexe díla teologa agapé postupně otvírat své vlastní horizonty k následování Krista. To bylo a je naším přáním. Máme k tomu příslib přímluvy Josefa Zvěřiny, kněze, který usiloval rozvíjet živé bratrství mezi lidmi a věrnost Pravdě.

I Osobnost a události

Ten, který se za nás vydával¹

Tomáš Halík

Když Josef Zvěřina, nejvýznamnější český katolický teolog dvacátého století, podepsal Chartu 77, charakterizovalo ho Rudé právo: jakýsi pan Zvěřina, který se vydává za kněze. Václav Benda tehdy v samizdatovém článku ta slova komentoval: Ano, Josef Zvěřina se opravdu stále vydává za kněze a nejen za ně – vydává se do nebezpečí, podstupuje riziko, dává se všanc všude tam, kde mnozí zbaběle mlčí či opatrně vyčkávají za bukem.

Pro ideology z *Rudého práva* bylo kněžství pofidérní profesí, určenou k „uspokojování dosud přežívajících náboženských potřeb občanů“ a vázanou na státními orgány vydávaný a odnímaný „souhlas k duchovenské činnosti“. Pro Josefa Zvěřinu bylo však něčím docela jiným, posláním a odpovědností. Právě on promýšlel „třetí cestu“ kněžství – vedle kněžství ve farní správě a v řeholní komunitě –, totiž kněžství spojené s civilním zaměstnáním. Kdyby nebylo těchto jeho myšlenek a kdyby nebylo především jeho životního příkladu, řady kněží v naší zemi by dnes byly o několik výrazných osobností jeho žáků prořidlejší. A především: bez Zvěřiny by české katolictví sotva prošlo onou intelektuální a mravní obnovou, díky níž byla církev schopna v osmdesátých letech oslovit mladou generaci a kolem roku 1989 se stát velkým znamením naděje pro celou společnost. A vtírá se i myšlenka: kdyby nebyl zemřel hned na prahu nové kapitoly dějin církve, která právě v té době tak potřebovala jeho prozíravosti a reformní odvahy, nemusel by ten plamen naděje v následujícím desetiletí tak rychle pohasnout. Ale zanechme říši „kdyby“ a obraťme se k faktům.

Život otce Zvěřiny se téměř kryje s dějinami československého státu: kdykoliv v těchto dějinách – ve společnosti, v církvi, v kultuře – se dělo něco podstatného – za nacistické okupace, v době nejtuzšího stalinismu, kolem Pražského jara, za normalizace i za „sametové revoluce“ –, kdykoliv bylo třeba nasadit kůži, projevit odvahu, zastat se dobré věci a postavit se proti zlu, Zvěřina byl vždy u věci, v pravou chvíli a na správném místě, v první linii zápasu, ochoten vzít

¹ Následující text zpracoval autor na základě svého publikovaného kázání při rekviem za Josefa Zvěřinu v kostele sv. Tomáše 18. 8. 2010 (Halík 2010) a části textu v knize rozhovorů (Halík – Jandourek 1997, 61).

na sebe všechna rizika a všechny důsledky – a to s odzbrojující samozřejmostí, bez patosu, s humorem člověka, který sebe nikdy nebral příliš vážně a nejčastěji dovedl vtipkovat na svůj vlastní účet.

Po studiích filozofie a teologie v Římě (1932 až 1937) byl vysvěcen na kněze a působil jako kaplan. Po nacistickém zavření vysokých škol začal přednášet teologii na náhradním učilišti a záhy se dostal poprvé do konfliktu s mocí – byl na 13 měsíců gestapem internován v Zásmukách u Prahy. Po válce nastoupil na teologickou fakultu jako asistent prof. Cibulky pro obor křesťanská archeologie a dějiny umění. Po studijním pobytu ve Francii promoval z dějin umění 18. června 1948 – jeho původní projekt, napsat kritickou dizertaci o marxismu, si na poválečné Karlově univerzitě už nikdo neodvážil přijmout.

V poválečném období se setkal s legendárním chorvatským knězem Kolakovičem, který za Slovenského štátu dobrodružně působil mezi studenty i partyzány a za dramatických okolností pronikl až do Moskvy; tento muž smělých vizí ho požádal o duchovní vedení skupiny křesťanské mládeže „Rodina“. V této práci Zvěřinovi pomáhala jeho mnohaletá spolupracovnice a přítelkyně dr. Růžena Vacková, historička umění, moudrá a statečná žena, která rovněž zakusila vězení obou diktatur dvacátého století. Před únorem 1948 Zvěřina vytvořil kruh intelektuálů, kněží, spisovatelů a publicistů, kam patřil i Anastáz Opasek, Jan Čep, Alexander Heidler, Oto Mádr a další; tomuto kroužku se přezdívalo „Zvěřinec“.

Roku 1950 byl povolán mezi „černé barony“ do pracovních vojenských oddílů (PTP) a v roce 1952 zatčen a odsouzen na 22 let vězení. Čtrnáct let strávil v nejtěžších komunistických věznicích a pracovních táborech. Po návratu prošel řadou civilních zaměstnání a každou volnou chvíli věnoval studiu, psaní a „podzemní“ pastoraci. Zvěřina maximálně využil krátkého období uvolnění kolem Pražského jara 68 – spolu s O. Mádrem začal vydávat teologický časopis *Via*, organizovat veřejné přednášky *Živá teologie* a učit na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě: všemi těmito cestami uváděl české věřící do reformních myšlenek Druhého vatikánského koncilu. Všechny tyto aktivity však byly během dvou let zlikvidovány „normalizačním režimem“: začínalo druhé, méně drastické, o to však rafinovanější období pronásledování církve a potlačování náboženství v Československu.

Po vyhození z fakulty odešel na faru do Praskoles u Zdic, ale i jako venkovský farář byl komunistické vrchnosti trnem v oku; v roce 1975 odchází nuceně do důchodu. Tím však začíná nejplodnější období jeho činnosti. S jeho pomocí rostou na nejrůznějších místech v Čechách, na Moravě a Slovensku kroužky zájemců o teologii, které pravidelně objíždí, přednáší, píše skripta, debatuje a zkouší – vychová celou generaci žáků a žaček, laiků, tajně vysvěcených kněží a řeholníků a ovlivní i řadu bohoslovců, kteří na jeho přednášky utíkají přes zeď režimem řízeného litoměřického semináře. Tvrdil, že církve se musí stále obnovovat, „stále více naslouchat hlasu Ducha svatého i potřebám tohoto světa, stále ochotna se zříkat sebe, svých zvyklostí, sebejistoty, své pýchy, své moci, vnějškovosti a světskosti, svých mrtvých institucí a forem.“

Ale jeho aktivity se neomezují jen na katolické prostředí – Zvěřina je duch vpravdě ekumenický, vede neustálý dialog s evangelickými přáteli a cítí přes všechny světonázorové hranice příbuznost se všemi, kdo poctivě usilují o pravdu, spravedlnost a svobodu – nejen svobodu náboženskou, nýbrž i občanskou. Nikoho nepřekvapí, když objeví jeho jméno mezi prvními signatáři Charty 77. Při obhajobě Charty v eseji *Nežít v nenávisti* se zamýšlí nad naším národním charakterem:

„... přece jen asi převládala láska k pravdě a svobodě, cit pro poražené a ponížené, humor vůči mocným spolu s velkodušností vůči poraženým. Ohrožuje nás ovšem (...) komplex prostřednosti nebo naopak velikášství, duchovní lenost nebo mělký fanatismus, hrubost nebo trpělivost, lokajská nekritičnost nebo povýšená hyperkritičnost.“ (Zvěřina 1995b, 230–231)

Na námitku, že společenství signatářů Charty je malé a politicky bezvýznamné, Zvěřina neváhá citovat husitský chorál: Na množství nehleďte! A k výtce, že mezi chartisty jsou většinou ateisté a také bývalí komunisté, poznamenává:

„trpí ‚za své hříchy‘ i za alibi moudrých a opatrných, kterým ani na mysl nevstoupilo bojovat proti bezpráví a lži. Styděl bych se tyto ateisty pomlouvát a špinit, jak činí i někteří křesťané. Naopak jim musím děkovat, že mne často hloubkou svého svědomí a svou odvahou posílili. S bolestí konstatuji, že jsem leckde ‚nenašel takové víry v Izraeli!‘“ (Zvěřina 1995b, 231)

Řada jeho samizdatem šířených spisů se zabývá budoucností církve: „[C]írkve budoucnosti bude malým stádem. ... Dodejme hned, že se proto nesmí stát ani

ghettem, ani společností pro duchovní dýchánky“. (Zvěřina 1981, 39) Se svatým Augustinem věří v církev, která se musí stále obnovovat:

„stále více naslouchat hlasu Ducha svatého i potřebám tohoto světa, stále ochotna se zříkat sebe, svých zvyklostí, sebejistoty, své pýchy, své moci, vnějškovosti a světskosti, svých mrtvých institucí a forem.“ (Zvěřina 1981, 37)

Byl přesvědčen, že se z historických zkušeností pronásledované církve zrodí nová teologie, „která nebude jen učitelkou a guvernankou, ale pomocnicí v prohloubení života společenství a svědectví.“ Základy této nové teologie položil zejména ve své *Teologii agapé*.

Byl to především Zvěřina, kdo měl zásluhu na podivuhodné proměně kardinála Tomáška z přeopatrného hierarchy, který se ještě v roce 1977 distancoval od signatářů Charty, v mezinárodně uznávaný symbol duchovního odporu českého národa a křesťanů středovýchodní Evropy proti komunistické „Biafře ducha“.

Když jsme v těžkých dobách spolu úzce spolupracovali v tajných „bytových seminářích“, v redakcích samizdatových periodik nebo ve „štábu podzemní církve“, zorganizovaném Otou Mádrem na pomoc kardinálu Tomáškově, občas přišel pozdě – vracel se z policejního výslechu nebo se snažil setřást tajného, který se na něj přilepil. Byl však vždy v báječné náladě: „Dneska na mne nasadili takového mladíčka – hrál jsem si s ním jako kočka s myší. Řekl mi: já jsem váš anděl strážný, ten blbec.“ Statečný, nezlomný, plný humoru, svou poněkud bohémskou povahou odlišný od pedantického systematika Mádra, s nímž tvořili skvěle se doplňující dvojici, Petra a Pavla či Cyrila a Metoděje moderní české církve – oba vnášeli do poněkud zatuchlého prostředí čerstvý vítr.

Zvěřina měl šťastnou povahu, byl to člověk vnitřně svobodný a radostný, jiskřící humorem, který nikoho nezarmoutil. Ovšem i on si jistě musel své duchovní kvality vybojovat. Jednou mi vyprávěl o veliké krizi, kterou měl jako mladý kněz během postgraduálních studií teorie umění v Paříži. Byl dokonce v pokušení opustit svou službu; po několika hodinách modlitby v katedrále Notre Dame však našel vnitřní pokoj. Když jsem byl krátce po jeho smrti v devadesátých letech v Paříži, zašel jsem schválně do této katedrály, abych za ty chvíle Bohu poděkoval. Uvědomil jsem si, že kdyby tam jeho modlitební zápas dopadl jinak,

vypadaly by možná jinak naše moderní církevní dějiny a rozhodně životy mnoha lidí, které Zvěřina podstatně ovlivnil. (Srov. Halík, Jandourek 1997, 58.)

Vzpomínám si na jednu konspirační schůzku, kam někdo z opozdílů vstoupil se zprávou, že jsme patrně sledováni policií, která může záhy přijít a zajistit nás. Josef Zvěřina, pro kterého se policejní výslechy časem staly téměř oblíbeným sportem, a vždy je humorně komentoval, se hned šel podívat na balkon. Před domem skutečně chodili tři velmi podezřelí pánové. Mádr mezitím organizoval, co se bude dělat, až přijdou, kdo zlikviduje písemnosti, co budeme říkat při výslechu a přitom doprostřed stolu začal rovnat chlebíčky a květiny. Měli jsme shodně vypovídat, že slavíme narozeniny jednoho z nás. Právě když natřásal kytici ve váze, vrátil se Josef Zvěřina z balkonu a zděšeně se zeptal: „Oto, co to děláš?“ Mádr mu to vysvětlil a Zvěřina řekl: „Aha, tak to chápu, když to je z konspiračních důvodů. Já už myslel, že snad ty máš rád kytky!“ (Srov. Halík, Jandourek 1997, 61.)

Jako Zvěřinu nezlomilo gestapo a stalinské lágry, neznechutla ho ani následující léta šikan, sledování, odposlouchávání, výslechů, domovních prohlídek, policejních zadržování a obžalob; často se nám zdálo, že akce STB, které nás, jeho žáky a o generaci mladší přátele přece jen občas denervovaly, bere jako kondiční trénink, bez něhož mu v životě něco chybí. „Jedna věc se jim nikdy nesmí podařit“, opakoval nám stále: „nikdy nás nedonutí, abychom je nenáviděli.“ Po Chartě následoval jeho podpis na nesčetných otevřených protestních listech politikům, pod manifestem *Několik slov* a jeho účast v redakčním kruhu samizdatových Lidových novin, při zakládání Občanského fóra a na manifestaci na Letné 25. listopadu 1989. Ti křesťané, kteří mu donekonečna vytýkali, že „kněz se nemá míchat do politiky“, se dnes zaklínají jeho příkladem občanské angažovanosti, kdykoliv se vede spor o to, nakolik křesťané obstáli ve zkoušce národní cti a občanské odvahy.

Zvěřinovo široké srdce a charisma přátelství mu už v letech věznění i v letech disentu pomohlo najít cestu k lidem nejrůznějších náboženských i politických názorů na levici i na pravici. Kdo ho jen trochu poznal, vážil si ho.

Otec Zvěřina nesnášel bigotnost, zbabělost a úzkoprsost; říkával: náš katolicismus musí být noblesní. Pryč s každým provincialismem, zápecnickou ustrašeností, nostalgií po minulosti, naříkáním nad zkaženým dneškem, slíděním po skrytých

nepřátelích v duchu konspiračních teorií, suchopárným moralizováním a věčným poštěkáváním a napomínáním druhých. Škoda, že se nedožil papeže Františka!

V červnu a v srpnu 1990 ho osobně přijal papež Jan Pavel II., který po léta pozorně a s nesmírnou sympatií a uznáním sledoval jeho činnost v církvi i společnosti. Když nabídl své síly obnovené katolické teologické fakultě, postaralo se její tehdejší vedení o to, aby Zvěřina a jeho žáci měli na bohoslovce vliv co nejmenší. Česká křesťanská akademie, která vznikla těsně po listopadu 1989 zejména z podhoubí jím vedených podzemních seminářů, ho zvolila svým prvním předsedou. Čestný doktorát univerzity v Tübingen dostal v době komunismu v nepřítomnosti, vysoké státní vyznamenání – řád TGM – až posmrtně.

18. srpna 1990 ráno, den po setkání s papežem, sloužil mši pro skupinu mladých Čechů v Římě; když si chystal věci na bohoslužbu, odpověděl jednomu z nich na otázku, proč se usmívá: Ale měl jsem dneska v noci zvláštní sen. Viděl jsem v něm všechny své zemřelé kamarády – ale všichni tam byli v kněžských albách a já byl mezi nimi v plavkách. Odpoledne toho dne byl mrtev – zemřel náhle při koupání v moři v Nettuno u Říma. Jeho poslední slova byla odpověď na otázku, jak se na pláži cítí: Jako námořník, kterej se vrací do svého moře. Moře miloval: byl to pro něj výmluvný symbol nezměrnosti a hloubky boží lásky a milosrdenství. Ve své závěti napsal: „Svým bratřím kněžím odkazuji prosbu, aby milovali pravdu, byli stateční a věrní a učili se znát znamení doby“; svým přátelům a žákům slíbil „věrnost na věčnosti“. (Zvěřina 1995b, 245)

Josef Zvěřina – člověk, učitel, teolog a kněz

Mireia Ryšková

Stručný přehled životních dat a stručná charakteristika osobnosti

Josef Zvěřina by mohl být označen za prototyp aktivního katolíka/kněze 20. století v Československu. Narodil se v roce 1913, dětství a mládí prožil z velké části za První republiky, 1932 maturoval na Arcibiskupském gymnáziu, stačil ještě vystudovat teologii (v letech 1932–1937 v Římě) a začít působit jako kněz (vysvěcen 1937). Za Druhé světové války se dostal do konfliktu s okupační mocí kvůli svým protiněmeckým postojům (1942–1943 internován v Zásmukách), ale ten pro něj neměl fatální následky. Po válce (1946–1947) ještě stačil studovat umění ve Francii, ale pak už byl konec. Stačil sice ještě odpromovat (1948), byl asistentem prof. Cibulky (křesťanská archeologie a dějiny umění na bohoslovecké fakultě UK), ale tím jeho veřejná intelektuální činnost na dlouho vzala za své (s výjimkou krátkého působení v litoměřickém semináři v období Pražského jara 1968/9–1970), místo toho se jeho katedrou stalo vězeňské prostředí (PTP, odsouzen v roce 1952 na 22 let, odseděl si jich 14 do roku 1965) a po Pražském jaru a jeho penzionování v roce 1974 pak působení v nejrůznějších skupinách laických i řeholních, kde přednášel dogmatickou teologii. V roce 1977 podepsal mezi prvními Chartu 77 a sehrával v ní pak důležitou roli kněze a zkušeného „kriminálního“. Jeho úcta k druhému člověku, morální kredit, bezpředsudečnost, vzdělanost a smysl pro realitu mu dovozovaly navazovat intenzivní kontakty i s lidmi jiného duchovního založení včetně žen.² Své partnery v dialogu bral velmi vážně bez ohledu na jejich věk, postavení, vzdělání, sociální status, a to nejen v rámci Charty, ale i ve svém pedagogickém působení v 70. a 80. letech po celých Čechách, na Moravě i částečně na Slovensku. V roce 1988 mu byl udělen čestný doktorát univerzity v Tübingen, který ovšem nesměl osobně převzít. Po návratu Katolické teologické fakulty do Karlovy univerzity v roce 1990 byl jmenován čestným děkanem. Jeho velkou starostí, které se intenzivně věnoval, bylo studium teologie pro laiky.

² Už v roce 1969 v *Katolických novinách* publikoval článek pod názvem „Můj přítel nevěrec“, jenž ukazuje jeho úctu k lidem jiného přesvědčení a kritický pohled do vlastních řad. (Zvěřina 2003a, 79n)

Jeho návrat k akademické dráze pro roce 1989 trval jen krátce (ale i tak byl velmi intenzivní), protože v srpnu 1990 v 77 letech zemřel při pobytu v Itálii.³

Pocházel z poměrů poměrně skromných, což ho jistě vedlo k tomu, že si nejen uměl vážit věcí obyčejných, ale i snášet všelijaké nepohodlí života. Byl velmi skromný, ale dokázal ocenit věci dobré (včetně jídla) a krásné (byl velmi vnímavý pro uměleckou tvorbu). Byl sportovně založený, zájem o fotbal ho provázel až do konce života. Miloval moře, rád plaval. Jeho robustní tělesná konstituce a sportovní duch mu umožňovaly snášet nároky neustálého cestování a změn prostředí. Svým povahovým založením byl životní optimista ve smyslu schopnosti nepodléhat beznaději a frustraci, nalézat pozitivní momenty a vážit si jich:

„Ach, těch krásných věcí tam bylo! Tam se daly zázraky Boží lásky, až člověk na kolena padal. Z ničeho nic tě zavalila milost, světlo, radost, nevěděls, odkud přišla, kam šla, proč. ... [k]dyž se tak dívám zpátky, dneska bych řekl, že těch radostí bylo nepoměrně víc. Tam to, ta otrava, to minulo, poněvadž člověk to vyhazoval z duše a nechtěl na to myslet, takže to v člověku nezůstalo. Zůstaly spíš ty jasné momenty...“ (Zvěřina 1995b, 18; Zvěřina in Křížková 1995, 83)⁴

Jeho otevřenost a radost byly velmi nakažlivé. Druhým dával najevo, že je má rád, že je rád vidí, že se těší z jejich přítomnosti. Měl rád život, dokázal ho vychutnat, měl smysl pro humor. Byl pravým opakem Oty Mádra jak svou tělesnou konstitucí, tak svým naturelem, a nepochybně i F. M. Davidka.

Svou inteligencí, vzděláním, znalostmi, jazykovou vybaveností (kromě klasických jazyků uměl německy, italsky, francouzsky a anglicky tak, že v těchto jazycích mohl studovat i komunikovat), pracovitostí byl předurčen k vysoké církevní kariéře, kterou by byl jistě naplnil, kdyby u nás nedošlo k únorovému převratu. O tomhle však nikdy nemluvil, nikdy si nestěžoval na „osud“ a určitě jej to ani netrápilo.

³ K životopisu viz text Oty Mádra viz Zvěřina 1995b, 10–13 (převzato z *Teologické texty* 1990, č. 4). Křížková 1995, 149n.

⁴ Sám ovšem přiznává, že se mu často o vězení či výsleších StB zdá. (Zvěřina in Křížková 1995, 85) Po výsleších v roce 1978 dostal pásový opar do obličeje, což bylo nepochybně jejich důsledkem.

Josef, jak jsme mu říkali, měl obrovské charisma ve vztahu k lidem. Když s někým mluvil, byl plně soustředěn na svého partnera v rozhovoru, takže ten měl dojem, že je tu jen pro něj. A to i v situaci, kdy s druhým nesouhlasil.

Mám-li ve stručnosti charakterizovat své vidění Josefa Zvěřiny jako člověka, pedagoga, kněze a teologa, mohu to bez nároku na úplnost výčtu jeho rozsáhlé činnosti učinit výčtem toho, co bylo v jeho životě nápadné, do čeho byl z mého pohledu zamilován. Protože Josef Zvěřina byl mužem lásky, mužem agapé, mužem živého vztahu k Bohu i lidem, nositelem ideje živé teologie.

Zvěřina zamilovaný:

– **do Boha: do teologie** (v jeho podání to byla živá teologie, teologie agapé) Bůh byl pro Josefa Zvěřinu především Bohem lásky, Bohem přátelství a naděje; teologie nesmí být odtržená od života (proto „živá teologie“). Zvěřina sám byl velmi vzdělaný, ale teologii chápal jako službu víře. O studiu teologie říkal, že je třeba studovat na kolenou, tedy doprovázet studium modlitbou.

„Teologie opravdu dnešní nemůže být paní vševědoucí o Bohu, ani pedantskou, nesnášenlivou a stárnoucí učitelkou, nýbrž sestrou lidí v hledání pravdy, spojenkyní svobody, služkou životu. Nesmí se zabydlet v abstraktním světě, ale musí sestoupit z nebeských koturnů do tohoto světa, otevřít se jeho otázkám i kritikám, mít účast jak na nesmírném úsilí lidského ducha, tak nést starost rovněž o srdce člověka. Musí myslet víc na celého člověka, aby mu přiblížila Boha. V poušti ducha i srdce, kam se dostal, musí teologie svým podílem přispívat k odhalování pravdy, k chápání celistvosti a objevovat její poslání a nejvyšší logos – Boží smysl.“⁵

do kněžské činnosti (sem patřilo především slavení eucharistie, svátost smíření, duchovní vedení, duchovní obnovy)

Osobně považoval kněžskou činnost za své nejdůležitější poslání. Svého kněžství jakožto možnosti sloužit lidem ve službě Bohu si nesmírně vážil. To neznamena, že se považoval za někoho lepšího než druzí, nýbrž že prožíval radost, že smí

⁵Josef Zvěřina. *Odvaha být církví*. Mnichov: Opus bonum, 1981 (text Za novou cestu teologie), s. 114. soubor různých textů, které sestavil Anastáz Opasek, OSB.

tímto způsobem být pro druhé. Každé naše studijní setkání bylo doprovázeno modlitbou, a když to šlo, tak i slavením eucharistie.

– **do církve⁶**: otázky církevního života (i praktické) mu ležely na srdci, takže jeho angažovanost pro církev (měl společně s Tomášem Halíkem velký podíl na Desetiletí duchovní obnovy, byl poradcem kardinála Tomáška) byla enormní. Kládl důraz na všeobecné kněžství a speciální povolání laiků, v nichž viděl budoucnost církve. Možná i proto věnoval tolik času, pozornosti i úsilí jejich vzdělávání v bytových seminářích. Velmi mnoho si sliboval od synodu o laicích,⁷ který však nakonec nic výrazně nového nepřinesl, ačkoliv lineamenta toho slibovala poměrně hodně. Hledal cesty pro adekvátní uplatnění žen v církvi. V tomto ohledu byl realistický a částečně poplatný svým východiskům, zejména pak nechtěl rozkol v církvi, protože si byl vědom výbušnosti tohoto tématu v té době.⁸ V tomto ohledu se nesla i jeho kritika např. vůči Hansu Küngovi. Západním teologům, kteří vyjadřovali svůj nesouhlas s názory papeže Jana Pavla II., psal z pozice teologa a kněze, který za svou víru byl pronásledován a vězněn, který viděl věci z jiné perspektivy. Zkušenost s církví ve svobodném světě a za železnou oponou byla jiná. Otázky budoucnosti církve promýšlel od mládí, i ve vězení (srov. Zvěřina in Křížková 1995, 81) a zejména poté. Budoucnost církve mu ležela neustále na srdci, proto psal i Hansi Küngovi a kriticky se vyjadřoval k tzv. Kolínskému prohlášení z ledna 1989 (srov. Zvěřina 1995b, 95–97; Zvěřina 2002, 43).⁹ Těžko říci, jak by hodnotil současnou situaci. Zároveň však bojoval proti klerikalismu a klerikálnímu smýšlení. V tom by si se současným papežem velmi rozuměl.

⁶ Jeho pojednání *Odvaha být církvi*, jež vyšlo v zahraničí, je výrazem jeho kritického, ale i církev milujícího ducha. Jeho pohled by se dal charakterizovat jako prorocký.

⁷ Ten se konal v roce 1987, Zvěřina se vyjadřoval k přípravnému dokumentu (lineamentům). Viz Zvěřina 1995b, 63–76.

⁸ V tomto ohledu velmi výrazně nesouhlasil s jednáním tajného biskupa F. M. Davídka. Možná i znalost toho, k čemu vysvěcení L. Javorové (27. 12. 1970) v samotné obci Koinótés vedlo, ho vedla k hledání jiných cest pro uplatnění žen v církvi. K tomu viz korespondence mezi ním a mnou (srov. Šmídová, Ryšková 2022).

⁹ Šlo o prohlášení 14 německých profesorů-teologů, jež podepsalo 163 teologů a teoložek z Německa a Holandska pod názvem Proti znesvěpřávnování – pro otevřené katolictví: <https://www.teologicketexty.cz/casopis/1989-17/Kolinske-prohlaseni.html>.

– do lidí:

Měl rád lidi, od dětí až po staré lidi, přitahoval je, protože z něj zářila vnitřní síla a radost. Lidí, kteří na Josefa Zvěřinu stále vzpomínají, je mnoho. Ovlivnil život mnoha lidí, protože byl otevřený, radostný, neokázale, ale hluboce zbožný, vzdělaný, stále hledající pravdu, skromný a odvážný. Měl dar velké sympatičnosti. Jeho okruh přátel byl široký a zahrnoval nejen lidi z katolické církve, což se ještě rozšířilo po jeho podepsání Charty 77. Velkou oporu měl ve své hospodyně Andělce Bílkové.¹⁰ Měl ovšem i své kritiky, pro některé byl radikální příliš (říkali o něm, že je heretik), pro jiné málo (např. pro biskupa F. M. Davídka).

Činnost vyučující, semináře:

Jeho způsob výuky byl již tehdy postaven na rozhovoru mezi ním a posluchači (byl „interaktivní“), studijní skupiny dostávaly texty předem, účastníci je měli prostudovat a připravit si otázky. O nich se pak diskutovalo. Josef si byl vědom, že o Bohu i církvi, o víře, je třeba mluvit jinak, srozumitelně pro nevěřící svět, proto odmítal nesrozumitelnou, do sebe uzavřenou náboženskou mluvu, kterou nazýval nebeským nářečím. Zkoušky často probíhaly jako rozhovor věřícího s nevěřícím (Josef s oblibou hrál roli opilce v hospodě).¹¹ Při výuce i mimo ni byla každá vážně míněná otázka dovolena, každá pochybnost probrána. Josef Zvěřina se nebál hledat nové uchopení problematiky nebo nechat otázku otevřenou, pokud nebylo možné najít uspokojivou odpověď. Jeho studijní texty měl pevnou strukturu: Písmo, tradice, výklad, současnost – problémy. Sledoval dění v teologii, i když opatřování zahraniční literatury nebylo snadné. Pak byl schopen knihu

¹⁰ K jejich vztahu viz rozhovor s Andělkou Bílkovou (in Křížková 1995, 123–148).

¹¹ Setkání začínala modlitbou nebo slavením eucharistie a končila aktualitami k současnému dění. Podle dotazů a námitek byl Josef Zvěřina schopen své texty měnit, upravovat a rozšiřovat. Ty se pak staly základem jeho *Teologie agapé*. Jeho zkoušení bylo ještě svéráznější, protože nutil své posluchače, aby studovanou látku vysvětlovali jazykem srozumitelným i jiným než věřícím lidem. Zákaz „nebeského nářečí“ patřil ke standardům. Proslulé byly jeho situační kauzy typu: „Představ si, že jsem opilec v hospodě, který se tě zeptá ... A dotyčný/á musel/a opilci v hospodě vysvětlovat složité teologické otázky a reagovat na jeho „opilecké“ námitky. A ty byly leckdy náročné.

prostudovat za noc. Přednášel a učil po celé republice¹², a to neúnavně, laikům, kandidátům kněžství, řeholníkům i řeholnicím.

„Pomýšlel jsem také na jakýsi katechismus pro ‚chuligány‘ a začal jsem sbírat jejich ‚frkologii‘. Na srdci mi ležely otázky nekatechismové, ne takové typické otázky z katechismu jako ‚Co znamená křesťanský věřít,‘ – takhle se přece nikdo nikdy neptal a ptát nebude. Nato pilný žáček vystřelil jako z děla: ‚Křesťanský věřít znamená za pravdu mít, co Bůh zjevil a Církev k věření předkládá.‘ Tak tohle ‚předkládání k věření‘ mi pilo krev, sbíral jsem tehdy otázky, které šly na tělo, a ne které vymysleli autoři katechismu. Na katechismus mám už od mládí vlastní názor, protože když jsem něco provedl, musel jsem klečat a učit se katechismus. Proto je nadosmrti pro mne katechismus příšernou literaturou.“ (Zvěřina in Křížková 1995, 98)

Na systematickou vědeckou práci neměl čas ani podmínky, takže kromě skript psal jen menší věci. Ačkoliv se věnoval celé dogmatice (včetně fundamentální teologie),¹³ tak jeho srdečním tématem byla eklesiologie, což bylo nepochybně dáno i dobovým kontextem. Vedle toho to byla samozřejmě i křesťanská archeologie a dějiny a teorie umění zejména ze spirituálního pohledu. K tomu měl ovšem málo příležitostí. Svůj vědecký potenciál obětoval ve prospěch popularizace teologie a vůbec šíření teologického vzdělání.

„Já totiž nikdy nechtěl být vědcem pro vědu. Vědu a umění jsem chápal jako jeden z možných přístupů k lidem, tedy prostředek apoštolátu.“ (Zvěřina 1995b, 41)

Činnost duchovní:

výrazně se podílel na vzniku a fungování Rodiny (apoštolského hnutí laiků, vzniklého u nás z podnětu chorvatského prof. Tomislava Kolakoviče – Zvěřinec). Vedl tajné duchovní obnovy,¹⁴ byl činný jako duchovní průvodce i zpovědník.

¹² Přehled jeho aktivit na Moravě (studijních skupin) lze najít v práci Srovnalové (absolventská práce Jabok, bakalářská práce ETF UK). Zbytek jeho pedagogické a duchovní činnosti v 70. a 80. letech v Čechách i na Slovensku čeká na své systematické zpracování, což by bylo potřebné, dokud ještě svědci a účastníci jeho aktivit žijí.

¹³ Posmrtně byly jeho přednášky zpracovány a vydány podle konceptu, který ještě sám připravil, pod názvem Teologie agapé I, II. První díl, pojednávající především o lásce, vyšel v nakl. Scriptum v roce 1992, druhý v roce 1994.

¹⁴ Jejich materiální zabezpečení mělo název „kochless“ – konzervy, chleba, salám, sýr.

V době Pražského jara se zapojil jako jeden z hlavních aktérů do Díla koncilové obnovy.

Činnost „mediální“:

spolu s Otou Mádrem se angažoval ve vydávání textů, sám texty také psal a překládal. Během Pražského jara se podílel na vydávání časopisu *Via* (místo *Duchovního pastýře*), což ovšem trvalo jen krátce, na *Teologickém sborníku* a dalších tiskovinách (*Informace o církvi*), na samizdatových *Lidových novinách*.¹⁵

Angažovanost politická, korespondenční:

Podepsal Chartu 77 výrazně se v ní angažoval, vyjadřoval se k aktuálním otázkám veřejného i církevního života (Zvěřina 1995b, 126–142) psal si s nejrůznějšími lidmi, velmi často se ženami (např. Alenou Falerskou – srov. Šmídová 2020, Evou Kantůrkovou – srov. Kantůrková, Zvěřina 1993), měl velký a hluboký vztah s prof. Růženou Vackovou, s historičkou umění Milu Holubovou, s Marií Rút Křížkovou (Křížková 1995) i se svou hospodyní Andělkou Bílkovou.

– **do umění:**

Už v Rodině shromažďoval kolem sebe katolické umělce a intelektuály, přátelil se s výtvarníky (např. Jaroslavem Šerých), stýkal se i s dalšími umělci – literáty a básníky (např. Čepem, Kostohryzem, Renčem). Poté co byla odmítnuta jeho disertace filozoficko-dogmatická, získal doktorát prací o freskách ve francouzské Tavant (v letech 1946–1947 studoval dějiny umění na Sorbonně).¹⁶ Ve vězení připravil ve své době u nás ojedinělý spis o umění, resp. o jeho podstatě a chápání: *Výtvarné dílo jako znak* (Zvěřina 1971). Jeho přáním, již nerealizovaným, bylo vytvořit duchovního průvodce Prahou. V letech 1966–1968 pracoval v Národní galerii, v depozitáři, což si velmi pochvaloval – srov. Zvěřina in Křížková 1995, 90n)

„Tam to bylo velice pěkné, měl jsem vkusně zařízenou kancelář a dole krásné obrazy, ovšem v příšerném stavu, neboť toto sklepení bylo původně

¹⁵ Bibliografie jeho spisů je uveřejněna v knize Zvěřina 1995b, 248–258.

¹⁶ Promoval 18. 6. 1948.

zednářská lóže a jen velice provizorně a nedbale upravené pro obrazy, které tam stály jako ve skladišti. A byly to někdy neobyčejně cenné obrazy, skutečně milionové hodnoty. Já si pravidelně vyměňoval obrazy z depozitáře a vystavoval je ve své kanceláři a bylo mi blaze.“ (Zvěřina in Křížková 1995, 91)

„Umění jsem měl od svých bohosloveckých studií rád. /.../ Já čerpal od Růženy Vackové mnoho, i když jsme často byli v prudkých sporech. Naučila mě dívat se na divadlo, často jsme se také zabývali poezií, hlavně francouzskou, a tak kromě školení v umění výtvarném, které bylo znamenité, jsem se naučil vnímat i jiné obory, na což také vděčně vzpomínám.“ (Zvěřina 1995b, 17)

– do sportu:

Josef Zvěřina miloval sport, zejména fotbal (ten spíše později jen pasivně jako fanoušek sledoval) a plavání. V mládí se sportu věnoval aktivně. Při našich setkáních, která se odehrávala občas v den, kdy se vysílal v televizi fotbalový zápas, jsme mohli začít, až když fotbal skončil. Klukovskou duši v sobě nikdy úplně nepohřbil.

O moři snil, moře miloval a v moři skončil jeho život, v objetí nekonečnosti.

A na závěr

Život Josefa Zvěřiny se uzavřel 18. 8. 1990 v objetí moře, v objetí nekonečnosti, k níž se neustále vztahoval. Jeho smrt nás všechny, kdo jsme ho znali, velmi zasáhla. Byla pro nás předčasná, protože Josef měl ještě mnoho plánů a byl plný energie, byli bychom ho tolik potřebovali v té zmatečné době 90. let. Pán života a smrti však rozhodl jinak a nám nezbylo než se s tím smířit. Nicméně dědictví Josefa Zvěřiny nezaniklo, přináší své plody dodnes v životech lidí, které tak výrazně ovlivnil. Jeho teologie je teologií lásky a jeho život byl naplněn láskou. O jednom výsledku nám vyprávěl, že těm příslušníkům StB do očí řekl, že ho nikdy a ničím nedonutí, aby je nenáviděl. To jim vyrazilo dech. Josef Zvěřina se snažil hledat v člověku to dobré a nenechat se snížit k nenávislnému jednání. Jeho heslem byla skutečně láska, láska, která se rozdává bez nároků na odměnu, láska přátelská, otcovská a bratrská.

Spolu s Václavem Havlem i Josefem Zvěřinou jsem přesvědčená, že přes všechnu hrůzu a nespravedlnost, jichž jsme svědky, nakonec „pravda a láska zvítězí nad lží a nenávisť“:

„V absurdním i krásném, nelítostném i nešťastném světě vyžaduje život z víry víc než poznání – potřebuje moudrost. Ba víc než to: víra, a proto i nová teologie, bude muset radikálněji vyslovovat a vyznávat **primát lásky** jako své východisko, původce i cíl.“ (Zvěřina 1981, 114)

Josef Zvěřina – odvážný svědek víry a statečný občan

Jan Stříbrný

Hned v úvodu se patří vyslovit osobní vyznání jako výraz úcty a vděčnosti otci Josefu Zvěřinovi za tolik úžasných setkání, které mně bylo dáno s ním prožít, za inspirativní intelektuální i duchovní podněty a formaci a za mnohé rozhovory, na kterých jsem se mohl podílet nebo alespoň naslouchat.

Poprvé jsem se s ním setkal koncem sedmdesátých let, kdy po několika letech prožívaných ve skryté síti salesiánských part mě P. Josef Šplíchal SDB přizval k tajnému teologickému studiu. Další dekádu jsem tak v jednom ze salesiánských studijních kroužků mohl otce Josefa zažívat jako ryzího kněze a teologa, ale především jako vnitřně svobodného a pravdivého člověka. Přestože byl generačně vzdálen a obklopovala ho aureola statečného odpůrce a mnohaletého vězně obou totalit a výrazné autority skryté církve, dokázal všechny bariéry záhy odbourat a vytvořit ovzduší blízkosti. Díky Bohu za tento dar!

Ve svém textu, víceméně v chronologické posloupnosti a s využitím výstižných citací ze Zvěřinova díla, se pokusím ukázat celistvost jeho osobnosti, tedy propojenost služebného kněžství a výsostné teologické erudice s realitou života lidí, k nimž byl poslán, a to navzdory tolika osobním křivdám a dlouholeté perzekuci v tragických dramatech 20. století.

Nejde o nějaké nové objevy, vše, o čem píšu, bylo již publikováno. Základním zdrojem pro mě byly zejména tři publikace: kniha rozhovorů Marie Rút Křížkové s Josefem Zvěřinou „Žít jako znamení“ (1995), sborník jeho textů „Pět cest k radosti“ (1995, 2003) a monografie Vojtěcha Novotného „Odvaha být církví“ (2013).

Cesta ke kněžství (1913–1938)

Josef Zvěřina, narozený ve Stříteži u Třebíče 3. května 1913, pocházel z rodiny strojníka a švadleny, kteří za první světové války žili ve Vídni. Poté od roku 1919 jako venkovský kluk prožíval dětství na jižní Moravě v obci Višňové, ležící v polovině cesty mezi Moravským Krumlovem a Znojmem. V roce 1924 byl poslán na středoškolská studia do Prahy, která začal na reálném gymnáziu v Truhlářské ulici v Praze II. Avšak hned ve školním roce 1925/1926, tedy

v sekundě, přešel od druhého pololetí na Arcibiskupském gymnáziu v Praze Bubenči a v roce 1932 zde maturoval.

Poté vstoupil do pražského kněžského semináře a již počátkem listopadu 1932 byl vyslán do Říma, kde na Pontificium Athenaeum Lateranense v letech 1932–1937 absolvoval studia filozofie a teologie podle metody a principů scholastické nauky sv. Tomáše Akvinského. Studium, jemuž se od počátku věnoval s velkým zaujetím a vážností, mu dalo velmi solidní vzdělanostní základy. Bydlel v československé Papežské koleji Nepomucenum, kde mu byl oporou spirituál Alois Stork SJ. Naopak trvalé spory měl od roku 1935 s novým vicerektorem Josefem Bezdíčkem, který Zvěřinu hodnotil jako člověka zbožného a bystrého, pilného ve studiu, pohotového, usedlé povahy, ale nedokonalé podřízenosti (srov. Novotný 2013, 38). K tomu Zvěřina trefně poznamenal: „(...) ačkoliv jsem si umiňoval, že budu poslouchat, mnohdy jsem poslušnost nedodržel, ale celkem myslím, že jsem se tam poslouchat naučil.“ (Zvěřina in Křížková 1995, 25; Novotný 2013, 39)

Dne 11. července 1937 byl vysvěcen na kněze, poté působil jako prefekt Nepomucena a připravoval se na závěrečné zkoušky a počátkem července 1938 dosáhl licenciátu teologie (ThLic.). V polovině července se pak po šesti letech vrátil do Prahy.

„Do vlasti jsem se vracel s velice pohnutým srdcem, poněvadž jsem věděl, že opouštím nejkrásnější čas svého života a že jedu do temna. Byl to rok třicátý osmý, hrozila druhá světová válka. Hitler se už netajil svými plány a fašisté v Itálii mu nahrávali. (...) Vrátil jsem se tedy domů s vědomím, že jdu do poměrů těžkých, že se nad vlastí stahuje soumrak nejen národnostní, ale i duchovní. Nedělal jsem si nejmenší iluze.“ (Zvěřina in Křížková 1995, 25 a 26)

Již tehdy si uvědomoval, že znamením doby není lpění na podobě církve jako instituce a na jejích strukturách, ale živá osobní víra, osobní svědectví a osobní způsob „bytí církví“ (Novotný 2013, 47).

Střety s nacistickou totalitou (1938–1945)

Prvním místem Zvěřinovy kněžské služby se od 1. srpna 1938 stal Falknov (nyní Sokolov), kde zažil fanatické nepřátelství naprosté většiny německých obyvatel

vůči Československé republice a Čechům. Navzdory extrémním společenským poměrům zde začal působit s odvahou a plným nasazením.

Již v noci z 12. na 13. září došlo k povstání ozbrojených oddílů sudetoněmeckých ordnerů, kteří zaútočili na československé četníky, policisty i státní úředníky; na Falknovsku k tomu došlo především v Habartově (něm. Habersbirk) a Krajkové (Gossengrün). Kaplan Zvěřina zraněné a umírající zaopatřoval, druhý den se s mimořádnou odvahou vydal s ozbrojeným doprovodem pro tchýni a roční dcerku strážmistra Jana Parduse do Habartova a 17. září pak vedl pohřební rekviem za osm padlých. (Zvěřina in Křížková 1995, 27–29; šířeji Novotný 2013, 50–53)

Po rychlém přesunu do vnitrozemí koncem září 1938 nastoupil P. Josef Zvěřina k 1. říjnu na kaplanské místo ve farnosti sv. Kříže v Pyšelích a po deseti měsících byl k 1. srpnu 1939 jmenován IV. kaplanem v Plzni. Kromě bohoslužebných povinností a výuky náboženství se v pastoraci na obou místech zaměřil především na práci s mládeží, přičemž využíval zejména skautingu. Současně do tohoto období spadají i počátky jeho „publicistické kariéry“, kdy začal přispívat do několika časopisů (*Národní obnova*, *Praporec: sborník pro náboženskou kulturu*, *Časopis katolického duchovenstva*). Na podzim 1940 k 1. říjnu byl nečekaně přemístěn do Prahy jako I. kaplan a interkalární administrátor ke kostelu sv. Mikuláše na Malé Straně, kde převzal duchovní správu po zatčeném faráři Ferdinandu Hroudovi.¹⁷ Přišel do velmi exponované farnosti, při níž byla navíc zřízena duchovní správa pro německé katolíky ve Velké Praze a několika přilehlých vikariátech, a byl tak obklopen lidmi, kteří přímo spolupracovali s okupační mocí.¹⁸

¹⁷ ThDr. Ferdinand Hrouda (1874–1941), dlouholetý farář u sv. Mikuláše, na prahu nacistické okupace pokřtil velký počet ohrožených židovských obyvatel (během jara 1939 nejméně 350 osob). Po odhalení této činnosti byl již v červenci 1939 zatčen gestapem a na jaře 1940 protektorátním soudem odsouzen na 15 měsíců vězení. Gestapo si však posléze vynutilo jeho předání do soudní vazby německého soudu. Z ní byl těžce nemocný koncem listopadu 1941 propuštěn a krátce nato 20. prosince 1941 zemřel. Více viz Stříbrný, Jan a spol. 2023. Mučedníci a oběti pro Krista. Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století. Praha: Karmelitánské nakladatelství – Academia, 106-109.

¹⁸ Byli to zejména Franz Werner Bobe (1902–1947), převor konventu maltézského řádu u Panny Marie Vítězné na Malé Straně, jako konfident německé Bezpečnostní služby (SD) a gestapa odsouzen mimořádným lidovým soudem k trestu smrti a 16. 4. 1947 popraven; Friedrich Kasper (1910–1982), 1940–1942 II. kaplan u sv. Mikuláše, 1942–1945 administrátor u kostela sv. Ludmily v Praze na Vinohradech, po válce odsunut do Německa.

Vedle běžné kněžské služby a administrativních povinností duchovního správce byl Josef Zvěřina poprvé povolán také k pedagogické činnosti. Od října 1941 vyučoval jako suplent křesťanské archeologie na Arcidiecézním bohosloveckém učilišti pražském. Jeho působení bylo však násilně přerušeno již na jaře 1942, kdy z rozhodnutí gestapa byl 22. dubna poslán do internace ve františkánském klášteře v Zásmukách u Kolína, kde pražská ústředna gestapa zřídila tzv. demeritní dům pro kněze obviněné z „méně závažných přestupků“. Kromě nedodržování protektorátních nařízení o dvojjazyčném úřadování, což se týkalo i českých a německých nápisů v kostele, gestapo za hlavní důvod internace označilo „protiněmecké smýšlení projevované proti německé správě zde zřízené a činnost mezi mladým českým duchovenstvem i českým obyvatelstvem“ (Novotný 2013, 69). Také v Zásmukách P. Zvěřina projevil svoji odvahu a vynalézavost zvláště při obstarávání potravin pro internované kněze v okolních vesnicích, ale také prostřednictvím svých kontaktů s řeholními sestrami.¹⁹

Po propuštění počátkem srpna 1943 nastoupil opět do farnosti sv. Mikuláše, nyní na místo III. kaplana, znovu začal vyučovat na Arcidiecézním bohosloveckém učilišti, tentokrát křesťanskou filozofii – teodiceu, ale už v prosinci 1943 mu byla na zásah gestapa výuka na tomto učilišti zakázána. Zásadním podnětem pro prohloubení Zvěřinova zájmu a znalostí v oboru křesťanské archeologie, dějin a teorie výtvarných umění se stalo v roce 1943 setkání a následné celoživotní přátelství s Růženou Vackovou, tehdy docentkou klasické archeologie na (uzavřené) Univerzitě Karlově a farnicí u sv. Mikuláše.²⁰ Josef Zvěřina k ní docházel na soukromé hodiny z dějin a teorie výtvarných umění, současně ho nepřímou zapojila i do odboje ve skupině „Voláme č. 15“.

Sám se v temnotě závěrečných let války snažil slovem víry a naděje povzbuzovat nejen své farníky, ale připravoval i cyklostylové *Listy mládeži* do pracovního

¹⁹ Kromě pomoci od Milosrdných sester sv. Karla Boromejského šlo o komunitu Chudých školských sester de Notre Dame přímo v Zásmukách. Viz Novotný 2013, 74.

²⁰ Růžena Vacková (1901–1982), profesorka klasické archeologie na Univerzitě Karlově, zabývající se historií a teorií umění a estetikou, a divadelní kritička. Za účast v druhém odboji byla v závěru války (únor až květen 1945) vězněna nacisty; pro nekompromisní postoje vůči komunistickému režimu strávila 16 let v jeho věznicích (1951–1967). V roce 1968 se jako místopředsedkyně K 231 zasazovala o zneplatnění všech politických procesů. V letech normalizace pořádala bytové semináře, kde zejména pro mladé lidi přednášela o duchovním životě a dějinách umění; byla rovněž signatářkou Charty 77.

nasazení v říši. V letech 1944–1945 se pak zaměřil na homiletické cykly, a to nejprve o Církvi, kdy v jeho úvodním kázání zazněla mimořádně apelativní slova:

„(..) Dokud se krčíme se svou vírou v koutku svého srdce nebo v koutku temných chrámů, pokud je víra jen soukromou věcí, je to víra bledá, nedokrevná. Teprve když pociťuje člověk takové svaté společenství s bratřími, když si uvědomuje vyšší jednotu v Kristu, teprve tehdy má plnou víru.“ (Zvěřina in Novotný 2013, 78, pozn. 91, kázání z 6. 9. 1944)

Poté navázal cyklem o církevním roce, přičemž v kázání z počátku února 1945 vyzvedl zaměření na Krista jako zdroj lásky:

„Drazí, dnes, právě dnes víc než kdy jindy je třeba hledat u Krista lásky. Dnes se skoro zdá, že toto slovo vymizelo ze slovníku lidského. Dnes mluví jen nenávisť. Ale horší je, že láska vymizela skoro docela i z jednání. Dnes jedná násilí a teror.“ (Zvěřina in Novotný 2013, 79, pozn. 95, kázání z 6. 2. 1945)

Stejnou odvahu jako v září 1938 v Sudetech projevil i na konci války, když po spojeneckém bombardování továren v Libni 25. března 1945 se vydal pomáhat s vyprošťováním mrtvých a těžce zraněných. A při ohlédnutí za působením českých kněží v čase války později uvedl: „Můžu říci, že jsme se skutečně snažili o obrodu národa, obrodu mravní i lidskou, tedy o čestnost a hrdost, a mám dojem, že se nám to dařilo.“ (dle Novotný 2013, 91)

Intermezzo svobody (1945–1948)

Na prahu svobody se P. Josef Zvěřina jako člen Revolučního národního výboru na Malé Straně zapojil do Pražského povstání, v tomto revolučním orgánu však setrval jen do konce května 1945. Nadále působil jako kaplan (do konce října 1945 i administrátor) u sv. Mikuláše a ve svobodných poměrech se velmi intenzivně nasadil v pastorači. Přitom v kázáních se z pohledu víry nezdráhal pojmenovat i palčivá společenská témata:

„Drazí, sociální reforma, kterou mnozí hlásají, má za cíl blahobytného občánka. Zde musí křesťan důsledně klást vyšší ideál a o ten také důsledně usilovat. My nechceme jenom to, my chceme mnohem víc: člověka Božího v čistotě a svatosti pravé. My vidíme v uspořádání sociálních poměrů prostředek, nikoliv cíl. Prostředek, který je jistě potřebný, ale slouží vyšším cílům: dát člověku možnost, aby tu nebyl srážen v základních životních potřebách, nýbrž aby jeho potřeby byly takovou měrou zajištěny, aby mohl

žít důstojně, lidsky a k obrazu Božímu. (...) Křesťanství zde přichází se svou hlubokou vírou. Přichází se svým zorným úhlem věčnosti. Přistupuje k věcem přirozeného řádu s řádem nadpřirozeným, s jeho jistotou, s jeho hodnocením, s jeho platností, sankcí, s nezměnnou sekulárností i hlubokou lidskou zkušeností. Moji drazí, to je křesťanství v nové době.“

A v závěru apeloval na přítomné:

„K tomu musí dorůst každý z nás. Tyto myšlenky mají jen tehdy účinnost, jestliže se vtělí v nás. Záleží na každém! Zde nikdo není poslední, ba poslední bývají prvními! Nový řád žádá nového člověka, s hlubší etikou, s větší kulturou srdce i duše, skutečnou a plnou křesťanskou osobnost. Tu je úkol pro každého z nás do nového roku!“ (Zvěřina, koncept kázání z 29. 12. 1945. Novotný 2013, 442 a 443)

Zapojil se především do pastorační práce mládeže a vysokoškolských studentů v rámci Katolické akce a jejího pražského jádra, tzv. Rodiny. U něho na mikulášské faře se také scházely okruhy asi dvaceti katolických intelektuálů, kněží i laiků, nazývaný „Zvěřinec“, kde se diskutovaly aktuální církevní i společenské otázky, redigovaly články do tisku a vznikaly tam i některé důležité elaboráty (mj. pro arcibiskupa Josefa Berana). Znovu se vrátil k pedagogické činnosti, když s účinností od 1. listopadu 1945 se stal asistentem prof. Josefa Cibulky²¹ pro obor církevní dějepis a dějiny umění a vyučoval také na františkánském Studiu catholicu.

Velmi intenzivně se věnoval i činnosti publicistické, působil v redakčních radách několika periodik, kam i autorsky přispíval (*Časopis katolického duchovenstva*, *Dobrý pastýř: týdeník katolického kněžstva*, *Vyšehrad: list pro křesťanskou kulturu*). Poté, co byl koncem roku 1945 obnoven časopis *Katolík (list pro kulturu a život z víry)* patřil k jeho kmenovým autorům a otiskl v něm dvě desítky článků reflektujících náboženská, teologická i společenská témata své doby. V reakci na rezoluci Konference evangelického díla v Hradci Králové z konce srpna 1946 vyšel v *Katolíku* Zvěřinův vyznavačský článek o maximálním křesťanství:

„My víme, že nyní je třeba »maximálního křesťanství«, má-li být tento svět dnes obrácen ku pokání, posvěcen a vykoupen. Proto cítíme stále víc než kdy

²¹ Josef Cibulka (1886–1968), kněz, historik umění a archeolog, zaměřený na dějiny církevního umění a středověkou archeologii, vysokoškolský pedagog – od roku 1922 profesor křesťanské archeologie a dějin církevního umění na katolické Teologické fakultě UK, současně přednášel na Filozofické fakultě UK (1927–1950), poté profesor na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Litoměřicích (1952–1968).

jindy, že křesťanství »středních poloh« dnes nestačí. Dnes se odehrává tajemný boj mezi pravdou částečnou, lidskou, a pravdou Kristovou. Kdo se ptá, co je pravda, ten si bude také umývat ruce, že je nevinen krví spravedlivého. Proto praví-li mnozí o Kristovi, že je jen syn Davidův, že je jedním z proroků, řadí-li jej mezi veliké duchovní vůdce, pak se od nich oddělujeme a vyznáváme, že Kristus je skutečný Syn Boží, že je Začátek a Konec, že je Cesta, Pravda a Život. A protože to myslíme integrálně, budeme tu stát sami. My víme, že právě této plné pravdy Kristovy potřebuje komunismus. Stavět proti němu něco jiného je skutečně Sisyfova práce“²²

V prvních poválečných letech představovalo pro Josefa Zvěřinu uzlové téma křesťanské pojetí společnosti, přičemž se zaměřil na ideové proudy, jež zásadním způsobem ovlivňovaly současnost, ale měly výrazný potenciál utvářet i budoucnost. Již v létě 1945 se vážně zamýšlel mj. nad tím, jaký dopad může mít všeobecně uplatňovaná orientace českých zemí na východ:

„Historická chvíle, kterou prožíváme, je svrchovaně vážným příkazem, abychom hledali smysl cest, kterými Bůh vede náš národ, abychom z nich porozuměli svému nynějšímu kněžskému poslání a z nich vyvodili závazky pro svou činnost. Události nás otáčejí duchovně od západu k východu. (...) Při své orientaci, skoro výhradně západnické, byli jsme ochuzeni o některé vlastnosti, které má východ a z nichž vyrůstá rovněž kultura ducha i duše. Naproti tomu jsme přijali od západu velké kulturní bohatství. Jde o to, aby v našem vývoji nastala velmi plodná synthesesa mezi myšlením a duchovním životem západu a východu. Záleží jen na tom, abychom měli otevřené oči pro hodnoty obojí a dovedli získávat z toho, co nám Bůh takto posílá...“²³

Když pozoroval, že svět, který prošel tak hrůznou válečnou katastrofou, spěje k velké syntéze v oblasti vědecké, filozofické, technické, sociální i kulturní, tedy k novému společenskému řádu, doufal i v odvážnou spirituální vizi:

„Snad tedy čeká na synthesu, plodnou a osobitou, i duchovní svět západu a východu. Každá doba má Krista. Jedna trpícího, jiná oslaveného. Snad naše doba má Krista skrytého, snad je grvida Christo.“²⁴

²² Zvěřina, Josef. 1946. Katolíci, evangelíci a marxismus. *Katolík: list pro kulturu a život z víry*, 13. 10., roč. 9, č. 21, s. 1.

²³ Zvěřina, Josef. 1945. Kněz v nové době. *Věstník jednot duchovenstva*, srpen, roč. 34, č. 7, 159–160.

²⁴ Zvěřina, Josef. 1945. Theologie a doba: O potřebě theologického myšlení. *Časopis katolického duchovenstva*, roč. 110, č. 3, 153.

V akademickém roce 1945/1946 se intenzivně zabýval kritickým studiem marxismu a napsal dizertační práci „Marxismus – filosofie – náboženství: kritická studie“, kde se snažil „vyložit světozornou nauku dialektického materialismu, kriticky ji zhodnotit a porovnat se světozornou naukou křesťanskou“ (Novotný 2013, 129; více viz tamtéž 126–140). V textu přitom neskryval upřímný obdiv k původním Marxovým intencím, ale rozhodně kritice podrobil jejich teoretické rozvedení i následnou praxi, přičemž zásadně odmítl marxistické pojetí člověka. Jeho kritika dialektického materialismu vrcholila v pojednání o západním a východním ateismu, kdy došel k poznání, že ateismus je komunismu hluboce vlastní, a to v jednotě teorie a praxe („nemorální metody a násilí“).²⁵ Práci předložil v září 1946 na Teologické fakultě, nebyla však přijata s oficiálním zdůvodněním, že nesplňuje zákonem stanovenou podmínku, totiž vydání tiskem před obhajobou. V akademickém roce 1946/1947 získal stipendium do Francie ke studiu dějin umění (mj. na Sorbonně) a vypracoval zde i novou dizertační práci o nástěnných malbách krypty ve francouzské Tavant (srov. Novotný 2013, 153). V poválečném období se Zvěřina usilovně zabýval rovněž tzv. teologií pozemských skutečností lovaňského teologa Gustava Thilse.²⁶ Byl totiž přesvědčen, že v dané době musí jít o teologii „toho, co dnes zabývá lidskou mysl a srdce: teologii společnosti, teologii státu, teologii demokracie, teologii lidské osobnosti, teologii práce, teologii umění“.²⁷

Pozemské skutečnosti pro něho však nebyly jen teologickým tématem, kterým se zabýval krátce po válce, ale jak jsme to v čase normalizace sami zažili, velmi autenticky je dokázal žít s druhými, ať šlo o intelektuální a spirituální otázky, osobní traumata i radosti, hluboce prožívanou liturgii, družné společenství při agapé až po vpravdě klukovské fotbalové fandovství.

²⁵ Novotný, Vojtěch. 2010. Desatero tvůrčích období Josefa Zvěřiny. *Universum: Revue České křesťanské akademie*, roč. XX, č. 3, s. 15.

²⁶ Gustave Thils (1909–2000), belgický katolický kněz a teolog, profesor fundamentální a poté dogmatické teologie na Katolické univerzitě v Lovani (1947–1976). Jeho ústředním tématem byla teologie pozemských skutečností (*Théologie des réalités terrestres*). V roce 1961 byl jmenován členem vatikánského Sekretariátu pro podporu jednoty křesťanů a jako expert na Druhém vatikánském koncilu se podílel na práci komise pro nauku, zejména na koncipování kapitoly o hierarchickém zřízení církve v konstituci *Lumen gentium*.

²⁷ Zvěřina, Josef. 1945. *Theologie a doba*. *Časopis katolického duchovenstva*, roč. 110, č. 3, 151–152.

Prvních dvacet let pod komunistickou totalitou (1948–1967)

Po uchopení moci komunisty v únoru 1948 mohl Josef Zvěřina následující rok ještě víceméně svobodně působit v pastoraci, stále publikoval a vyučoval na Teologické fakultě. Novou dizertační práci s názvem „Nástěnné malby krypty v Tavant: příspěvek k duchovnímu obrazu románské doby“ při rigorózní zkoušce v červnu 1948 obhájil a byl promován doktorem teologie. Do jara 1949 nová moc deklarovala zdánlivou ochotu k jednání s církví, ale okamžikem zlomu se v červnu 1949 stalo založení klamně státní „Katolické akce“ a internace arcibiskupa Josefa Berana. Od té doby P. Zvěřina stál nekompromisně v odporu vůči takovým protiústavním přehmatům a stále ostřejším projevům proticírkevního boje, kdy režim hrubě porušoval nejen přirozené, Boží právo, ale nedodržel ani právo pozitivní. V kázání z počátku března 1950 pak poukázal na jasný kontrast v pojetí nového člověka, jak ho oproti komunistické ideologii podává Bible:

„V čem je tento člověk nový? – Že nechá ilusí? Ale podívejte se dobře: není ilusí jeho ráj na zemi? Není ilusí jeho věda-vševěda? Je nový v tom, že si uvědomuje množství? – Ale množství je vnější, součtem jedinců se ani jeden nestane nový. Je nový v tom, že revoltuje? Ani to není nové: revoluce byly, změnila se jen jména. A tak se nám jeví tento nový člověk zatížený právě těmi starými ilusemi, jenže jsou to právě ty nejnižší. Křesťanství mluví také o člověku novém. Ba, je to jedna z jeho největších hybných sil: zápas člověka nového s člověkem starým. Ale všimněte si dobře, jak tatáž slova mají různý význam. Co myslí Kristus člověkem novým? Podle Krista je člověk nový, který se znovu zrodil. Nový člověk nevznikne skladbou starých lidí.“
(Zvěřina, koncept kázání z 2. 3. 1950, in Novotný 2013, 448–449)

V září 1950, kdy ho již delší dobu sledovala Státní bezpečnost, musel Josef Zvěřina nastoupit vojenskou službu u Pomocných technických praporů (PTP). Poté, co během ní utrpěl dvojí úraz, byl v listopadu 1951 z vojny propuštěn, ale hned v lednu 1952 následovalo jeho zatčení a předání do vyšetřovací vazby v Praze Ruzyni. Po vyšetřování trvajícím sedm měsíců ho Státní soud v Praze v listopadu 1952 v největším církevním monstrprocesu odsoudil pro zločin velezrady a vyzvědačství k odnětí svobody na dvacet dva let. Výkon trestu pro něho začal počátkem prosince 1952 na Mírově, kde však strávil pouhé čtyři měsíce. Na jaře 1953 byl převezen k novému vyšetřování opět do Ruzyně a po

jeho skončení následoval počátkem ledna 1954 přesun na Jáchymovsko, do tábora L ve Vykmánově. V tomto de facto likvidačním pracovišti v letech 1954–1956 třídil a nakládal vytěženou uranovou rudu. Dalším místem Zvěřinovy vězeňské anabáze se od 26. května 1956 stal Leopoldov, kde před Vánocemi toho roku bylo zřízeno izolované kněžské oddělení, vězni zvané Vatikán. Přes všechny vězeňské šikany a občasně kázeňské tresty představovalo místo relativně klidného soužití mnoha duchovních a několika laiků, kde se při práci (především při draní peří) přednášelo z různých oborů, teologických i profánních, a Josef Zvěřina se věnoval zejména vyučování teologie, tedy dogmatických „traktátů“. Probíhaly zde rovněž velmi živé intelektuální a duchovní diskuse o nejrůznějších teologických a pastoračních otázkách, kdy otec Zvěřina, respektovaný pro svoji erudici a rozhled, patřil k těm nejaktivnějším. Významně se podílel i na tvorbě a šíření motáků s liturgickými texty či homiliemi, vyučoval dogmatiku mladé spoluvězně, připravované ke kněžství. Posledních pět let věznění, od července 1960 do listopadu 1965, prožil ve Valdicích, kde se ve věku padesáti dvou let dočkal amnestie a 26. listopadu 1965 podmíněčného propuštění.

Celé dlouhé období perzekuce v PTP a v komunistických věznicích, tedy léta 1950–1965, představuje v širší perspektivě Zvěřinova života dobu jeho dozrání jako kněze i člověka. Sám později zdůraznil, že zásadním pro jeho pevný postoj byl mravní imperativ věrnosti svému svědomí:

„Tady si musíme říct, že jsem tento úděl přijal s plným vědomím jako službu pravdě. (...) Mně bylo jasné, že pro mne není jiné východisko: buď zrada, anebo kriminál. To bylo jedno z mála míst, kde si člověk mohl zachovat čest – lidskou i kněžskou...“ (Zvěřina in Křížková 1995, 81 a 82)

Četná svědectví i autobiografické výpovědi dokládají, že kromě přednášení dogmatiky, psaní motáků a účasti v bratrských debatách se však ve vězení primárně zabýval dějinami umění, zvláště pak jeho teoretickou reflexí. Jak později uvedl, v táboře L jsem

„začal velmi horlivě psát svou teorii o uměleckém díle jako znaku a teologii umění a něco se mi podařilo díky jednomu velmi dobrému civilnímu zaměstnanci propašovat ven. Z těchto poznámek jsem pak těžil, když jsem psal sémantickou studii Výtvarné dílo jako znak, takže základy knihy byly položeny už tam v těch volných chvílích.“ (Zvěřina in Křížková 1995, 65)

Stejně tak při propuštění z Valdic v roce 1965 vynesl „své poznámky z teologie umění“, které mu šikovní spoluvězni zašili za podšívku zimníku. (Zvěřina in Křížková 1995, 76)

Zvěřinův život od propuštění na svobodu se po následující tři roky odvíjel po dvou liniích. V praktické rovině coby kněz bez „státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti“ vystřídal několik civilních zaměstnání a teprve v předvečer Pražského jara, v listopadu 1967, mohl díky pomoci přátel nastoupit do Národní galerie jako správce depozitáře sbírky starého umění, podle vlastních slov do svého „nejhezčího“ zaměstnání (setrval zde až do července 1969). Především ale využíval všech příležitostí, obnovených i nových kontaktů k začlenění do místní církve, poznamenané sice dlouholetým útlakem, avšak s prvky nové naděje a vnitřní obnovy. Proměněná skutečnost katolické církve po Druhém vatikánském koncilu pro Josefa Zvěřinu představovala výzvu, na kterou reagoval s velkým zaujetím a osobním nasazením. V letech 1966–1967 se intenzivně zabýval studiem soudobé teologie a koncilních dokumentů, účastnil se diskusí v Ekumenickém semináři V Jirchářích²⁸ i dialogu křesťanů s marxisty. V centru jeho studijních zájmů nadále zůstávaly dějiny a filozofie umění s důrazem na sémantiku uměleckého díla, z čehož měla posléze vyrůst svébytná teologie umění. V roce 1967 navázal vztahy s italským církevním hnutím *Comunione e Liberazione*, a tak pro celý zbytek života se mu otevřela možnost publikovat v zahraničí.²⁹

²⁸ Ekumenický seminář probíhal v Husově bohosloveckém semináři Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v ulici V Jirchářích v letech 1963–1970. Vznikl z bytového semináře evangelického teologa prof. Josefa Lukla Hromádky a to z iniciativy jeho dvou posluchačů, evangelíka Ladislava Hejdánka a katolíka Jiřího Němce. V zimním semestru roku 1963 byl tento seminář přenesen do Jirchářů pod vedením profesora evangelické fakulty Josefa B. Součka, vedle obou zmíněných se dalšími hlavními organizátory stali katolíci Václav Frei a Jan Sokol. Pravidelně se zde scházelo 50 až 100 účastníků z řad duchovních i laiků různých křesťanských konfesí, ale také zástupci marxistů. Seminář poskytoval platformu pro otevřené diskuse na daná témata, kdy docházelo i k vyhraněné polarizaci zvláště mezi katolickými účastníky, významně však přispěl k dialogu mezi ekumenou a k vzájemnému sblížení reprezentantů různých konfesí. Viz Novotný. 2013, 372–377.

²⁹ V roce 1967 Josefa Zvěřinu v Praze navštívil jeden z představitelů tohoto hnutí Francesco Ricci, který ve Forli založil Centrum pro studium východní Evropy / Centro studi Europa orientale (CSEO). V jeho periodiku CSEO Documentazione v následujících letech vycházela i řada Zvěřinových textů, knižně pak publikovaných ve třech sbornících – *L'esperienza della Chiesa: Scritti per una „Chiesa della compassione“*. 1971. Milano: Jaca Book; *Il coraggio di*

Zmařená naděje svobody (1968–1969)

Od počátku Pražského jara se P. ThDr. Josef Zvěřina ze všech sil nasadil v úsilí o obrodu místní církve. V březnu 1968 patřil mezi signatáře dopisu katolíků prvnímu tajemníku ÚV KSČ Alexandru Dubčekovi, v němž se coby věřící přihlásili o svá plná práva a nabídli služby církve při obnově společnosti. Angažoval se v nově založeném Díle koncilové obnovy a obrozené *Katolické noviny* představovaly jednu z jeho hlavních publikačních platforem. Se vznikem nového teologického časopisu *Via* na jaře 1968 se stal členem redakční rady a od druhého čísla ročníku 1969 převzal roli odpovědného redaktora;³⁰ publikoval v něm také řadu vlastních studií na různá teologická témata.³¹ V letech 1968–1970 přednášel dogmatickou teologii kněžím v teologicko-pastoračním kurzu a posluchačům večerního Katechetického studia v Praze pak úvod do studia teologie a věrouky,³² velmi aktivně se rovněž zapojil do přednáškového cyklu pro širokou veřejnost s názvem „Živá teologie“,³³ kde promluvil na téma „Zjevení a teologie“.

V listopadu 1968 byl Josef Zvěřina soudně rehabilitován, ale teprve v dubnu 1969 mohl nastoupit jako asistent křesťanské archeologie na Cyrilometodějskou bohosloveckou fakultu v Praze se sídlem v Litoměřicích, kde v akademickém roce 1969/1970 vyučoval dějiny církevního umění, křesťanskou archeologii a ochranu památek. Vzhledem k personální nestabilitě a nedostatku kompetentních pedagogů se však podílel i na výuce pastorální teologie či

essere Chiesa. 1978. Bologna: CSEO; *La gioia di essere Chiesa*. 1990. Bologna: CSEO. Viz Novotný 2013, 399–401.

³⁰ *Via: Časopis pro teologii*, jehož první číslo bylo „podepsáno do tisku 25. 4. 1968“, vycházel do léta 1970 (celkem vyšlo 23 čísel). Podle svědectví Oto Mádra název *Via* vymyslel Josef Zvěřina v roce 1965 ještě ve valdické věznici, když uvažovali o potřebě rozvíjet u nás teologii Druhého vatikánského koncilu. Viz Novotný, Vojtěch. 2007. *Teologie ve stínu. Prolegomena k dějinám české katolické teologie druhé poloviny 20. století*. Praha: Karolinum, 105–110.

³¹ Velký ohlas ale i kontroverzi vyvolal Zvěřinův novátorský text o pojetí transsubstanciacie. Viz Zvěřina, Josef. 1969. Transsubstanciacie, transsignifikace a sémiotika. *Via*, roč. II, č. 4, 53–54; č. 6, 89–92; č. 7, 108–111; č. 8, 121–126.

³² Novotný, Vojtěch. 2007. *Katolická teologická fakulta 1939–1990. Prolegomena k dějinám české katolické teologie druhé poloviny 20. století*. Praha: Karolinum, 226.

³³ Cyklus přednášek „Živá teologie“, jehož hlavním inspirátorem byl P. Oto Mádr, představoval veřejné fórum pro katolíky i další zájemce, kde z přednášek českých i zahraničních teologů mohli získat informace o myšlení soudobé církve v jednotlivých teologických oborech a v duchu dialogu je konfrontovat s jiným křesťanským i mimokřesťanským myšlením. Cyklus byl zahájen 15. ledna 1969 a trval do jara roku 1970. Viz *Via*, 1969, roč. II, č. 7 (rub obálky).

církevního práva.³⁴ Pro obor křesťanské archeologie a dějin církevního umění absolvoval v červnu 1970 habilitační řízení s prací o sémantice umění „Znakovost výtvarného díla“, s níž předložil i dvě další studie („Anadeigma: Příspěvek k teologii umění“ a „Dobro a zlo v umění“),³⁵ kvůli nastupující normalizaci však ke jmenování docentem už nedošlo. Sekretariát pro věci církevní Ministerstva kultury mu v září 1970 oznámil, že fakulta se musí normalizovat a on nedává záruku působení v nové ideologické linii, a tak jeho angažmá na bohoslovecké fakultě bylo k 31. prosinci 1970 formálně ukončeno.³⁶ V období politického uvolnění na přelomu šedesátých a sedmdesátých let tak dr. Josef Zvěřina, až dosud přednostně zaměřený na dějiny a teorii umění, zahájil svůj „postupný obrat k systematické teologii“ (Ondok 2003, 32).

Marasmus komunistické normalizace (1969–1989)

Záhy po okupaci vojsky Varšavské smlouvy Josef Zvěřina předjímal, že nastává čas nového umlčení církve, což na podzim 1968 prorocky vyslovil v článku Mlčení církve:

„Víme, že církev má slova, která dovede vyslovit jen ona, jak říká Bernanos. Ona je vysloví, až Bůh jí zahradí všechny únikové cesty. Tehdy se i prostřednost věřících stane silou. Snad nás Bůh ještě tak nepřitiskl.“³⁷

S postupnou stabilizací komunistického režimu mu byla znemožněna výuka na teologické fakultě i v Katechetickém kurzu a stejně tak přednášení pro veřejnost. Přišel rovněž o možnost publikovat v *Katolických novinách*. Zde de facto na rozloučenou coby reakci na text o smrti Boha a církve³⁸ v evangelické *Křesťanské revue* otiskl počátkem srpna 1970 článek „Mrtvá církev?“, v němž zazněla burcuující svědecká slova:

„Je třeba zvnitřku ji stále obnovovat. Spíše než »ecclesia est semper reformanda« platí, že je »semper aedificanda«: ne tak církev stále

³⁴ „Na fakultě jsem přednášel všechno možné, takže můj vlastní obor dějiny umění a archeologie byl jen přívěsek, jinak jsem musel přednášet pastorálku a církevní právo, obor, ve kterém vůbec nejsem doma. Tak se to všelijak flikovalo, ale bylo dobré, že jsme se s bohoslovci sblížili a že tam zavál nový duch, žel ne na dlouho.“ Viz Křížková 1995, 92–93.

³⁵ Novotný 2010, *Universum*, 17. Viz Příloha.

³⁶ Novotný 2007. *Katolická teologická fakulta*, 219.

³⁷ Zvěřina, Josef. 1968. Mlčení církve. *Katolické noviny*, 24. 11., roč. XX, č. 47, 1.

³⁸ -ft- (František Tyralík). 1970. Smrt Boha a církve. *Křesťanská revue*, roč. XXXVII, č. 2, 27–29.

reformovat, ale tvořit církve stále novou, Kristovu nevěstu svěží a bez vrásek, tvořit v Kristově duchu a pod vedením Ducha svatého. (...) musíme mnoho umírajícího a neplodného nechat pietně, ale rychle umřít. Především však pomáhat rození toho nového. Rozlišit, co je v naší tradici živé a nosné, od toho, co je umírající a bez perspektivy, je velikou moudrostí. Pomáhat tomu, co se nově rodí, je známkou živé víry v tajemství církve a Ducha svatého, který ji oživuje. »Církev se děje«, řekl na koncilu kardinál Lercaro! Všichni musíme pomáhat tomuto novému rození a plození.³⁹

Po zrušení časopisu *Via* v září 1970 mohl v následujícím roce 1971 zveřejnit v obnoveném časopise *Duchovní pastýř* ještě několik dogmatických pojednání (o christologii a eucharistii). (srov. Novotný 2013, 482)

Na podzim roku 1970 musel nuceně přejít do pastorace a následující čtyři roky sloužil ve farnosti Praskolesy u Hořovic. Přitom v letech 1970–1973 jako jeden z místopředsedů aktivně působil v první Teologické komisi při Sboru biskupů a ordinářů ČSR, a to v sekci teologické pro obor dogmatické teologie, od roku 1972 i jako sekretář v komisi ekumenické (srov. Novotný 2007, 152–164). Když v roce 1973 v dopise generálnímu tajemníkovi KSČ Gustávu Husákovi otevřeně protestoval proti omezování náboženské svobody, byl roku 1974 zbaven státního souhlasu s doporučením odejít do důchodu. V Praskolesích pod pečlivou kontrolou bydlel ještě celý následující rok, ale na podzim 1975 se musel přestěhovat do Prahy, kde žil v domku svých rodičů v Praze 5 na Malvazinkách. Koncem prosince 1976 pak mezi prvními podepsal Chartu 77.

Od poloviny sedmdesátých let začal Josef Zvěřina přednášet dogmatiku v několika liniích tajného teologického studia, mj. pro české salesiány a zpočátku i pro okruh Jana Konzala.⁴⁰ Souběžně rozvinul i vlastní síť utajované výuky

³⁹ Zvěřina, Josef. 1970. Mrtvá církev?. *Katolické noviny*, roč. XXII, č. 31, 2. 8. 1970, 1.

⁴⁰ Jan Konzal (1935–2021), teolog a biskup Ecclesiae silentii (mlčící církve), součásti skrytých struktur katolické církve, spisovatel. Toužil se stát knězem-redemptoristou a od dětství pobýval v juvenátu redemptoristů na Svaté Hoře, poté studoval v jejich soukromém gymnáziu v Libějovicích u Vodňan. Absolvoval Elektrotechnickou fakultu ČVUT (Ing.), později Vysokou školu dopravy a spojů. Vedl ilegální vzdělávací teologické kroužky a pro obvinění, že se při nich slouží tajné mše, byl v letech 1960–1963 vězněn pro podvracení republiky. Soukromě studoval tomistickou filozofii a po propuštění z vězení navštěvoval ekumenický seminář V Jirchářích, v letech 1965–1968 dálkově studoval teologii v Erfurtu. V roce 1968 se oženil, roku 1972 byl ve skryté církvi vysvěcen na kněze a roku 1982 přijal biskupské svěcení. Po listopadu 1989 se věnoval službě Pražské obci ES, od roku 2007 nově vzniklé Společné cestě. V roce 1994 podnítil vznik Institutu ekumenických studií.

teologie především na Moravě (v menší míře v Čechách a na Slovensku), určené zejména pro katolické laiky, která probíhala prakticky až do konce roku 1989 (srov. Srovnalová 2003; Srovnalová 2005; Novotný 2007, 88–92). Tato neoficiální kněžská služba se pro něho stala zásadním podnětem, aby se dogmatické teologii věnoval systematictěji, přitom pod zorným úhlem potřeb svých posluchačů.⁴¹

S podpisem Charty 77 se významně proměnilo postavení dr. Zvěřiny v církvi i společnosti. V reakci na „Prohlášení ordinářů ČSR“ z ledna 1977, podepsané biskupem-apoštolským administrátorem Františkem Tomáškem, v němž se jménem církve distancovali od signatářů Charty 77,⁴² napsal otec Zvěřina svému ordináři synovský, ale velmi kritický dopis:

„Bylo by ode mne netaktní, abych Vám, biskupu římské církve, církve mučednické a velkých osobností, citoval přečetná místa evangelia, kde se vyžaduje statečnost, neohroženost, důvěra v Boha, řeč ano-ano, ne-ne. Dovolávání se opatrnosti známe tak bohatě, že už to slovo samo nás skličuje. Ale kdy zazní biskupské: non possumus? (...)

V jeho závěru pak zazněla přímá výzva k statečnému vyznavačskému postoji:

„Otče biskupe, zapřísahám Vás, neposlouchejte nikoho – ani mne – ale Ježíše Krista! Ať se odhodláte k životu podle pravdy! Vezměte štít víry, meč Ducha, přílbu naděje, brnění bezúhonnosti, pohotovost evangelia (Ef 6,18). Ujměte se bezradných, kterým jste dal špatný příklad, těch nalomených charakterů, které ustoupily slibům, hrozbám, tlaku, opatrnosti, zbabělosti, ujměte se hanobených a pronásledovaných; přijměte snad poslední legální šanci, kterou

⁴¹ „Zvěřinův obrat k systematické teologii byl dán potřebami, se kterými se setkal při svém působení v podzemní církvi v tomto období husákovské normalizace. Ty vyžadovaly nutnost věnovat se přednostně i pastoračním úkolům, které se jevily jako naléhavé. Byla zde řada mladých lidí, kteří chtěli studovat teologii a věnovat se kněžské službě, ale neměli k tomu kromě soukromého studia žádné jiné možnosti. Za celou dobu represe jich stále přibývalo. [...] Bylo třeba najít nové metody pravidelné výuky a formace na domácí půdě. V tomto smyslu se angažovalo jen nemnoho kněží, jednak proto, že nebylo dost pedagogů způsobilých pro tuto práci a jednak se někdy nedostávalo odvahy k podstoupení rizik spojených s podobnou prací. [...] V popředí Zvěřinovy teologické výuky zůstával zájem o systematickou teologii, neboť šlo o nejdůležitější obor při tajné výuce a formaci adeptů kněžství. Zvěřina se tedy nakonec stal i úspěšným systematickým teologem...“. Viz Ondok 2003, 32.

⁴² Prohlášení ordinářů ČSR. *Katolické noviny*. 1977, 23. 1., roč. XXIX, č. 4, 1. Na toto prohlášení reagoval Josef Zvěřina hned 24. ledna protestním dopisem Františku Tomáškov. A po jeho odpovědi z téhož dne, kdy biskup Tomášek namítal, že velká část signatářů Charty 77 jsou bývalí komunisté, kteří bojovně vystupovali proti křesťanství, a předpokládané další korespondenci, napsal Zvěřina 11. února svůj kritický dopis.

Vám dávají naše zákony a mezinárodní závazky, abyste zachránil církev před hanbou a povlovnou smrtí!⁴³

Právě vznik Charty 77 znamenal první záblesk občanské nepoddajnosti v atmosféře beznaděje, bezmoci a rezignace, která v polovině sedmdesátých let ovládla společnost a významně zasáhla i církev. Reakcí na pasivní a bojácný postoj mnoha křesťanů byla teologická reflexe „umírající církve“. V katolické církvi se tehdy zrodil prorocký text P. Oto Mádra⁴⁴ „Modus moriendi církve“,⁴⁵ který svým významem přesáhl hranice domácí církve. Souběžně na pozadí diskuse o vztahu křesťanských církví k fenoménu Charty 77 se rozvinul hluboký, často i kontroverzní teologický dialog mezi františkánem Bonaventurou Boušem⁴⁶ a Josefem Zvěřinou o současné situaci katolické církve v českých

⁴³ Prečan, Vilém (ed.). 1980. *Křesťané a Charta 77: výběr dokumentů a textů*. Köln: Opus Bonum – Index, 113–116; Novotný 2012, 559–560.

⁴⁴ ThDr. Oto Mádr (1917–2011), katolický kněz (vysvěcen 1942) a morální teolog, dlouholetý politický vězeň. Po návratu z postgraduálního studia morální teologie v Římě (1948–1949) velmi aktivně působil v pastorační studentské mládeži, zvláště v kroužcích Katolické akce. Počátkem června 1951 byl zatčen a rok nato ve vykonstruovaném procesu odsouzen na doživotí; podmíněčně byl propuštěn v roce 1966. V letech 1969–1970 vyučoval morální teologii na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Litoměřicích, poté přešel do pastorační práce v Praze-Modřanech (1970–1975) a nakonec byl na zásah StB odsunut do Dolního Žandova na Chebsku. S odchodem do důchodu v roce 1978 ztratil státní souhlas, vrátil se do Prahy a stal se neúnavným organizátorem katolického samizdatu; byl také jedním z hlavních poradců Františka kardinála Tomáška. Po listopadu 1989 se plně nasadil ve službách církve, především v publicistické a vydavatelské činnosti, na Katolickou teologickou fakultu se pro odpor jejího vedení mohl vrátit až v roce 2002. Roku 1997 byl vyznamenán Řádem Tomáše G. Masaryka III. třídy, od roku 1999 byl kanovníkem Královské kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě.

⁴⁵ Markus, Franz (Mádr, Oto). 1977. Modus moriendi der Kirche. *Diakonia* (Wien), č. 2, 115–119; Markus, Franz. 1980. Modus moriendi církve. *Studie*, č. 69, 265–269; Mádr, Oto. 1992. *Slovo o této době*. Ediční řada Sofia, sv. 1. Praha: Zvon, 237–242.

⁴⁶ Zdeněk Bonaventura Bouše OFM (1918–2002), katolický kněz (vysvěcen 1942), františkán, originální teolog-liturgik, ekumenicky smýšlející průkopník liturgické obnovy po Druhém vatikánském koncilu. V roce 1946 vstoupil do Řádu menších bratří – františkánů. Po zrušení mužských klášterů v dubnu 1950 internován a teprve v listopadu 1956 byl propuštěn. Od roku 1967 působil v pražské překladatelské skupině České liturgické komise na překladech koncilních liturgických textů. V letech 1968–1970 přednášel jako odborný asistent liturgiku na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Litoměřicích a dva roky (1970–1971) byl členem Teologické komise při Sboru biskupů a ordinářů (z rozhodnutí biskupů v roce 1971 odvolán). Ve veřejné pastorační práci v éře komunismu působil pouze v letech 1968–1973 v pražských Záběhlicích. Po podpisu Charty 77 dostal výpověď z práce v depozitáři Národní galerie a uchýlil se v různých dělnických zaměstnáních. V roce 1987 se přestěhoval do Ústí nad Labem-Neštěmic, aby omezil sledování ze strany StB. V letech 1990–1995 zde vypomáhal v duchovní správě a roku 1999 se vrátil do Prahy.

zemích. Oproti Boušeho apokalypticky vyhocené kritice zkažené a hříchem prostoupené (místní) církve, která ztratila eschatologickou perspektivu, postavil Zvěřina prorockou a charizmatickou vizi církve, která jako „skutečnost eschatologická“ je trvale vedena Duchem skrze „tajemný sensus fidelium“ (Zvěřina 2002, 20–21). I tato kontroverze podnítila Josefa Zvěřinu k promýšlení stavu církve, z něhož se v roce 1979 zrodil slavný spis *Odvaha být církví* (Zvěřina 1979; 1981; 1983). V dalších letech se neúnavně snažil posílit v řadách katolických křesťanů vědomí, že k přirozenému poslání církve patří také ochrana lidských práv a že komunistickému režimu je nutné se s odvahou postavit, což nakonec prospěje i církvi samotné. Otec Zvěřina měl významný vliv na řadu osobností a aktivit místní církve a posléze jako jeden z blízkých poradců i na kardinála Tomáška (v květnu 1976 jmenování in pectore bylo zveřejněno v červnu 1977). Pražský arcibiskup František kardinál Tomášek, na svatovojtěšský stolec jmenovaný v prosinci 1977, zaujímal stále pevnější a statečnější postoje a v průběhu osmdesátých let vyrostl v respektovanou autoritu v církvi i široké veřejnosti.

Na Zvěřinův podnět odešel v roce 1978 do důchodu také Oto Mádr a stal se hlavním organizátorem katolických samizdatových periodik,⁴⁷ v nichž byl Josef Zvěřina jedním z nejčastějších přispěvatelů; souběžně přispíval mj. do samizdatového časopisu *Informace o církvi*. Doma umlčený dr. Zvěřina měl však po celou dobu normalizace možnost publikovat teologické texty i články k aktuálnímu dění v církvi a společnosti v zahraničních teologických časopisech (zejména *CSEO Documentazione* a římské *Studie*).

Skrze svoji osobní zkušenost s nacistickou a komunistickou totalitou, obohacenou v letech normalizace trvalým dialogem s širokým a pestrým okruhem svých posluchačů, vykročil otec Zvěřina na cestu nové teologie, která by radikálněji vyslovovala a vyznávala ‚primát lásky‘. Na počátku osmdesátých let své studium a přemýšlení, plně prostoupené žitou vírou promítl do objevené studie „Za novou

⁴⁷ Nejprve to bylo pět čísel *Teologického sborníku* (1978–1979), na který navázaly *Teologické texty* (první 3 čísla pod názvem *Texty*), v letech 1979–1989 vyšlo celkem 17 čísel (od roku 1990 se staly významným teologickým časopisem). Kromě toho P. Mádr rozvíjel další promyšlenou ediční činnost, jak knižní – edice *Duch a život*, tak časopiseckou – řady *Orientace*, *Přátelé*, *Alfa* – *Omega*. Novotný 2007, 114–119.

cestu teologie“.⁴⁸ A Zvěřinovo vyznání kněze-teologa v jejím úvodu je stále neotřele inspirativní:

„Teologie opravdu dnešní nemůže být paní vševědoucí o Bohu, ani pedantskou, nesnášenlivou a stárnoucí učitelkou, nýbrž sestrou lidí v hledání pravdy, spojenkyní svobody, služkou životu. (...) V absurdním i krásném, nelítostném i nešťastném světě vyžaduje život víry víc než poznání – potřebuje moudrost. Ba víc než to: víra, a proto i nová teologie bude muset radikálněji vyslovovat a vyznávat ‚primát lásky‘ jako své východisko, průvodce i cíl. (...) Nová teologie, vlastně jen nesmělý pokus o ni, se zrodila z bolesti a krve, z obětí koncentráků a věznic. Byla a je jimi volána na nové cesty. Tak se vytvořila i jakási umlčená »česká teologická škola«. (...) Zrodila se však i z radosti. Pracovali na ní moji posluchači, naše společenství, mí přátelé zde i venku a mnoho spolupracovníků, jejichž jména jsou v knize života (Flp 4,3). Splácím jim jen malý dluh za to, co jsem od nich dostal. (...) Z tohoto ducha a z této spolupráce bratří a sester, blízkých i vzdálených, vznikl tento pokus o teologii (z) lásky.“ (Zvěřina 1995b, 171–172)

Tak vedle řady dalších textů se postupně rodila skripta, vydaná počátkem devadesátých let pod názvem „Teologie agapé“.⁴⁹

Nejvýraznějším rysem Zvěřinovy osobnosti, zvláště na pozadí tehdejší normalizační schizofrenie, kdy i mnozí křesťané přijali život dvojí tváře, byla jeho naprostá vnitřní svoboda. Z ní pak vyrůstala samozřejmá odvaha a plné nasazení ve službě Boží věci i celému lidskému společenství. Svým bystrým intelektem, okořeněným humorem, svou otevřeností a schopností být blízký každému člověku, se pro nás, jeho studenty, a mnoho dalších lidí stal radostným svědkem naděje, zakotvené v hluboce reflektované, ale především žité osobní víře, jak to plně vyjadřují tři výrazné Zvěřinovy texty z tohoto času politického

⁴⁸ Zvěřina, Josef. 1981. Za novou cestu teologie. Sborník *Odvaha být církví*. Sestavil Anastáz Opasek. 1. vydání. Mnichov: Opus Bonum, 114–156; Zvěřina, Josef. 1995. Za novou cestu teologie. In: *Pět cest k radosti: (Výbor z díla)*. 1. vydání. Praha: Zvon, 171–212; Za novou cestu teologie. 1997. In: *Pět cest k radosti: (Výbor z díla)*. 2. vydání; Za novou cestu teologie. 2003. In: *Pět cest k radosti: (Výbor z díla)*. 3. vydání (ve Vyšehradu 1.). Praha: Vyšehrad.

⁴⁹ Zvěřina, Josef. 1992. *Teologie agapé: dogmatika*, sv. 1. Praha: Scriptorium; *Teologie agapé: dogmatika*, sv. 2. 1994. Praha: Scriptorium; *Teologie agapé: dogmatika*, sv. 1. 2003. 2. vydání (ve Vyšehradu 1.). Praha: Vyšehrad.

a společenského marasmu – *Odvaha být církví, Nežít v nenávisti*⁵⁰ a *Radost být církví*.⁵¹

V říjnu 1988 obdržel Josef Zvěřina čestný doktorát teologie Univerzity v Tübingen. Koncem osmdesátých let se pak výrazněji angažoval i v řadách občanského disentu, kdy se stal členem redakční rady samizdatových *Lidových novin*.

Nadechnutí svobody (1989–1990)

P. Josef Zvěřina se od počátku „sametové revoluce“ v listopadu 1989 podílel na činnosti Občanského fóra a ihned se velmi aktivně začal věnovat publicistice, především v *Lidové demokracii* a *Katolickém týdeníku*. Byl rovněž často zván do zahraničí (Rakousko, Polsko, Maďarsko, Německo, Řím, koncem července Řezno). Vedle mnoha dalších aktivit v tomto hektickém čase patřil také k inspirátorům založení České křesťanské akademie (tehdy Křesťanské akademie Praha) a stal se jejím prvním představitelem. Při zahájení její veřejné činnosti pronesl 8. března ve velké aule Filozofické fakulty UK úvodní přednášku „Teologie a kultura“.⁵²

V lednu 1990 kardinál František Tomášek jmenoval ThDr. Josefa Zvěřinu čestným děkanem Cyrilometodějské bohoslovecké fakulty v Praze se sídlem v Litoměřicích a pověřil ho „vedením a dokončením dálkového teologického kurzu“, který „v minulých letech započal“.⁵³ Dr. Zvěřina v té době sice na fakultu do pracovního poměru nenastoupil, ale v červnu 1990 následovalo jeho jmenování profesorem pro obor ekumenické teologie.⁵⁴ Radoval se z návratu

⁵⁰ Zvěřina, Josef. 1980. *Nežít v nenávisti*. In: Havel, Václav (et alii). *O svobodě a moci*, sv. 1. 1. vydání. Köln: Index, 351–360; *Nežít v nenávisti*. 1980. *Studie*, č. 72, 599–604; *Nežít v nenávisti*. 1980. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*, roč. 10, č. 1, 43–46; *Nežít v nenávisti*. 1995. In: *Pět cest k radosti: (Výbor z díla)*. 1. vydání. Praha: Zvon, 228–236; *Nežít v nenávisti*. 1997. In: *Pět cest k radosti: (Výbor z díla)*. 2. vydání; *Nežít v nenávisti*. 2003. In: *Pět cest k radosti: (Výbor z díla)*. 3. vydání (ve Vyšehradu 1.). Praha: Vyšehrad.

⁵¹ Zvěřina, Josef. 1987. *Radost být církví*. In: *Miscellanea in honorem Oto Mádr ad eius 70. annum completum*. Praha: Nové cesty myšlení, 111–122 (samizdat); *Radost být církví*. 1995. In: *Pět cest k radosti: (Výbor z díla)*. 1. vydání. Praha: Zvon, 31–38; *Radost být církví*. 1997. In: *Pět cest k radosti: (Výbor z díla)*. 2. vydání; *Radost být církví*. 2003. In: *Pět cest k radosti: (Výbor z díla)*. 3. vydání (ve Vyšehradu 1.). Praha: Vyšehrad.

⁵² 20 let České křesťanské akademie. 2010. *Universum*, roč. XX, č. 4, 15.

⁵³ Novotný 2007. *Katolická teologická fakulta*, 308.

⁵⁴ Novotný 2007. *Katolická teologická fakulta*, 409.

teologické fakulty z Litoměřic do Prahy, do svazku Univerzity Karlovy, schváleného zákonem Federálního shromáždění na počátku května 1990.⁵⁵ V akademickém roce 1990/1991 chtěl v denním studiu přednášet dogmatiku a připravoval zmíněný dálkový kurz teologie, který měl být jakýmsi pokračováním jeho tajné výuky laiků. Na filosofické fakultě měl být „rektorem křesťanského umění“ a držet zde „přednášky o umění a liturgii“.⁵⁶ Nestalo se tak. Počátkem srpna 1990 se vydal se třemi přáteli na cestu po Itálii. V Benátkách se sešel se zakladatelem hnutí *Comunione e Liberazione* otcem Luigim Giussanim,⁵⁷ přičemž v závěru svého pobytu měl promluvit na každoročním meetingu tohoto hnutí v Rimini. Otec Zvěřina neskrýval radost z putování po milované Itálii, s nadšením a mimořádnou erudicí provázel své mladé přátele po uměleckých památkách a 13. srpna se setkal v Castel Gandolfu s papežem Janem Pavlem II. Když po více než dvou hodinách vyšel z papežského paláce, z radosti a plný dojetí stále jen opakoval svoji vděčnost Pánu:

„Představte si, Svatý otec mě osobně přivítal, jakmile zaslechl, že jsem přišel, vešel do místnosti, kde už seděli jiní pozvaní, a osobně mě pozdravil s otcovskou vřelostí a objal mě.“ (Safková 2015, 39)

V nadšení a pod vlivem silných emocí se chystal za hlavu se slovy, že to bylo úžasné. Svatý otec se zajímal o všechno, o jeho apoštolát, o jeho teologii agapé, o situaci v Československu, a potom diskutovali o tématech týkajících se kněžského svěcení, poslání, celibátu. Nakonec ho papež pověřil přípravnými pracemi jakési akce, která se měla konat na Lublinské katolické fakultě, a to změnilo celý další program. Lidské a kněžské poslání Josefa Zvěřiny se však krátce nato uzavřelo, když 18. srpna 1990 ve vodách Tyrhénského moře u Nettuna přešel do Boží náruče.⁵⁸

⁵⁵ Zákon č. 163/1990 Sb., o bohosloveckých fakultách, byl Federálním shromážděním ČSSR schválen 3. května 1990. Viz Novotný 2007. *Katolická teologická fakulta*, 309–310.

⁵⁶ Zvěřina, Josef – Jančařík, Michal. 1990. Rozhovor s P. Josefem Zvěřinou. *Velehrad: časopis pro křesťanský život*, roč. 1 (2), č. 6, 16.

⁵⁷ Luigi Giovanni Giussani (1922–2005), italský katolický kněz (vysvěcen 1945), teolog, pedagog, veřejný intelektuál. V padesátých letech se intenzivně věnoval náboženské výuce středoškolské mládeže a její formaci v rámci Katolické akce. V letech 1964–1990 vyučoval úvod do teologie na Katolické univerzitě *Sacro Cuore* v Miláně. V roce 1969 založil mezinárodního katolického hnutí *Comunione e Liberazione* (Společenství a osvobození) a stál v jeho čele až do své smrti.

⁵⁸ Podle svědectví sestry Františky z řádu sv. Voršily, která ho doprovázela při jeho poslední cestě po Itálii, krátce před tím, než se ponořil do mořských vln, řekl: *Cítim sa ako kapitán, ktorý*

Mons. ThDr. Josef Zvěřina, ThDr. h. c., roku 1991 vyznamenaný Řádem Tomáše Garrigua Masaryka II. třídy in memoriam, byl dynamický a odvážný člověk, stále na cestě, který neuhnul před žádnou životní komplikací a pronásledováním a důsledky z toho vyplývající statečně nesl. Dospěl k úžasné osobní svobodě, která z něho vyzařovala. Jsem Bohu vděčen za tuto školu života u otce Josefa, jehož lidská i kněžská autenticita výrazně přispěla k dozrání mé víry a pevnému ukotvení v živém společenství církve.

A závěrečná pasáž Zvěřinovy *Odvahy být církví* je nejplnějším vyjádřením jeho osobní víry a pojetí služby Božimu lidu a současně odkazem i výzvou také pro křesťany dneška:

„Bůh nás volá k svému Dílu o člověku. Posílá nás, abychom byli dělníky na vinici, svědky jeho pravdy. Je třeba život množit životem, zájmem odstraňovat lhostejnost a lenost, zbožností zúrodnovat poušť ducha a přemáhat tvrdost srdcí. (...) Naše síly jsou malé – ale přece velké. Už jednou se Bůh narodil ve chlévě, umřel na kříži a zbraně se proti němu ukázaly směšné. Křesťanství začalo jedenácti ustrašenými rybáři a obráceným farizejem, Kristovým zavilým nepřítelem. Budou se opakovat zázraky? Ano, protože Bůh je s námi.“ (Zvěřina 1981, 47–48)⁵⁹

sa vracia na more. Povedal, vieš, nič sa neboj tých vln, ony sú ako Otcova náruč, ktorá ťa ako v kolíske nežne nesie a kolíše... Viz Safková 2015, 40.

⁵⁹ *Odvaha být církví*. Samizdatová brožura s podtitulem *Communio Christi*, bez uvedení autora, vydavatele i vrocení, s. 30.

Josef Zvěřina – teolog a učitel

Alois Křišťan

Následující text přináší dvě poznámky – první se snaží postihnout určitý vztah oboru praktické teologie a některých publikací Josefa Zvěřiny; druhá je osobní vzpomínkou na studijní setkávání s Josefem. První si tedy všímá spíše Josefa jako teologa, druhá jako člověka.

Josef Zvěřina a pastorální praktická teologie

Praktická (pastorální) teologie zaznamenala ve své katolické podobě v posledních století značný vývoj, který je popsán jinde. Významnou změnou pak prošla v polovině 20. stol. Impulsy k změně chápání této disciplíny přišly namnoze z oblasti jiných společenských věd, ale i jiných teologických disciplín, jistě z liturgické teologie, z teologické etiky, biblistiky ale také ze systematické teologie. Všechny tyto disciplíny procházely v uvedeném období určitými obsahovými proměnami. Jednou z proměn v systematické teologii bylo zaměření na „pozemské skutečnosti“. Tento směr uvažování bývá demonstrován v publikaci belgického profesora teologie z Lovaně Gustava Thilse (1909–2000), v knize *Théologie des réalités terrestres* (1946). Způsob tohoto teologického myšlení pak našel vyjádření i v konstituci II. Vatikána *Gaudium et spes*, která zůstává stále inspirací současné pastorální teologie.

Na Thilsovu publikaci pak v českém prostředí upozornil v roce 1948 prvním čísle *Časopisu katolického duchovenstva* Josef Zvěřina obsáhlejším článkem (Zvěřina 1948c), který podává stručný obsah knihy.

Zdůrazňuje Thilsovu snahu uchopit problém sladění věčnosti Božího slova a aktuální potřeby lidí, snahy, jak žít z Boha, v Bohu a současně v konkrétním světě, jak spojit velkolepé principy teologické nauky a materiální svět, svět politiky, umění, techniky a ostatních oblastí soudobého světa. Jak překonat dualismus mezi chápáním Boží milosti, která je nezávisle transcendentální, nezávislá na vnějších okolnostech světa na straně jedné a reálnou existencí v sociálních, ekonomických, politických a kulturních strukturách na straně druhé. Zvěřina dále ukazuje, jakou cestu Thils nabízí ke zpracování daného problému: živou syntézu teologie, filosofie a života. Teologické promýšlení „pozemských

skutečností“, uvádí Thilsovu koncepci celého pojetí i třináct oblastí lidského života, jimž je dle něj teologie povinna dávat Boží náplň.

Zvěřina si všímá autorova postřehu, že toto hledání se projevuje v myslích soudobých katolíků i nekatolíků; sám upozorňuje na to, že i v českém prostředí se objevují nezávisle na sobě podobné náměty které ukazují na obecnou potřebu se problematice věnovat a končí řečnickou otázkou, zda by nebylo dobře, aby i u nás odborníci zpracovali další témata.

Domnívám se, že jakkoliv se v uvedeném „pastorální teologie“ výslovně nezmiňuje, je obecně zřejmé, že její nové pojetí bylo tímto myšlením formované (viz *Gaudium et spes*) a Josefovi Zvěřinovi bylo již od čtyřicátých let bytostně blízké. Ačkoliv svou teologii agapé strukturoval jinak, než jak uvádí Thilsův návrh, uvedené pojetí (promýšlení a žití teologických principů vždy v souvislosti konkrétních životních situací – a opačně prožívání pozemských skutečností jakožto předmětu Bohem stvořeného, Bohem naplněného a k Boží oslavě sloužícího) je v jeho díle, v jeho životě, a především v jeho pedagogickém působení patrné.

Tím pak ovlivnil (spolu s jinými) i českou pozdější „akademickou“ pastorálku, viz například publikaci Aleše Opatrného připsanou mezi jinými i památce Josefa Zvěřiny, kterého zde řadí mezi své „neformální učitele“ (Opatrný 2023).

Pokud se podíváme na tituly jiných recenzí, které Josef Zvěřina v *Časopise katolického duchovenstva* otiskl, pak jde vždy o přesah teologie do jiných disciplín, tedy něco, co je pastorální teologii vlastní. V roce 1940 kupříkladu recenzuje publikaci ukazující novou metodu pojetí předkantovské historie filozofie – P. Bernhard Jansen S.J., *Die Geschichte der Erkenntnislehre in der neueren Philosophie bis Kant*⁶⁰; v roce 1946 recenzi – Jaroslav Kunc, *Slovník soudobých českých spisovatelů*⁶¹. V roce 1942 předkládá anotaci křesťanské pedagogiky – Otto Karrer, *Die Freiheit des Christenmenschen*⁶², a další.

⁶⁰ Zvěřina. 1940. Die Geschichte der Erkenntnislehre in der neueren Philosophie bis Kant... P. Bernhard Jansen S. J., *ČKD*, 1940/4, 301–302,

<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=21916> (2023)

⁶¹ Zvěřina. 1946. Jaroslav Kunc, *Slovník soudobých českých spisovatelů*. *ČKD*, 1946/2, 109, <http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=22137> (2023)

⁶² Zvěřina 1942. Otto Karrer, *Die Freiheit des Christenmenschen*. *ČKD*, 1942/2, 108, <http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=22798> (2023)

V *Časopise katolického duchovenstva* najdeme i jiné statě, ze kterých je patrné Zvěřinovo teologické promyšlení konkrétní situace – základ současného pastorálně teologického uvažování.

V roce 1940 publikuje v ČKD rozsáhlejší stat' nazvanou „Královské kněžství“ s podtitulem „Exegetické a dogmatické poznámky“⁶³. Vychází z charakteristiky doby, poznamenané dvěma hnutími – liturgickým a apoštolátem laiků, přičemž obě užívají pojem „kněžství věřících“; „královské kněžství“. Zvěřina ukazuje biblický základ pojmu, předkládá exegesi míst, kde je pojem použit, předkládá dogmatický základ pojmů, snaží se o jejich vymezení – především vůči pojmu svátostného kněžství, hledá správný český výraz pro danou skutečnost a konečně nabádá cílovou skupinu textu (katolické kněžstvo) aby hledalo formu, jak skutečnost předávat prostým křesťanům. Ve svém pastoračním pohledu varuje před povrchními kazateli a ukvapenými liturgisty, kteří užívají těchto úvah tak, že zužují jejich obsah.

Není bez zajímavosti, že v této stati, v roce 1940, v její dogmatické části vychází hojně z již zmiňovaného Gustava Thilse.

V roce 1945 uveřejnil Josef Zvěřina v ČKD č. 4 článek *Theologie a doba*⁶⁴, kde pojednává dvě témata „O státě“ a „Soukromé vlastnictví“. Pojednává zde o roli a funkcích státu z hlediska společenského ale i teologického; v druhém bodě pak otázku soukromého vlastnictví, které církve jednoznačně hájí. Argumentuje právem člověka, jeho důstojností, lidskou svobodou, účastí na Boží královské moci, ke které jej Bůh zve, činorodostí, kterou se člověk rozvíjí. Současně ukazuje nutnost zákona (Božího i společenského), který toto právo vymezuje.

Další článek s nadpisem „Theologie a doba“ s podtitulem „Práce“ nacházíme v ČKD v roce 1946⁶⁵. V textu se zabývá pojmem „práce“ jeho používáním a zneužíváním a teologickým pohledem na vztah člověk–práce. Mimo jiné také v polemické části formuluje princip, který myslím uplatňoval ve svém životě stále, totiž všítat si toho, co je v argumentaci protivníků plodné a pro budoucnost

⁶³ Zvěřina 1940. Královské kněžství, *ČKD*, 1940/6, 401–413,
<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=21969> (2023)

⁶⁴ Zvěřina 1945. Theologie a doba, *ČKD*, 1945/4, 193–198,
<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=22073> (2023)

⁶⁵ Zvěřina 1946. Theologie a doba, *ČKD*, 1946/1, 11–15,
<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=22092> (2023)

dobré, „s něžnou péčí a velkou láskou“ ocenit každou hodnotu, která se u protivníků ukáže východiskem k novému řešení; „musí se ovšem se stejnou láskou a trpělivostí ukazovat, v čem je myšlení našich milých protivníků částečné nebo mylné“. Snad tento princip také něco vypovídá o pastoračním přístupu Josefa Zvěřiny, který se projevil i v pozdějších letech. Vlídlost a láska ale také velká, uvědomělá a jasná pevnost. Tento přístup žel postrádáme v různých vnitrocírkevních současných střetech, domnívám se na všech stranách střetů.

Uvedené stati jsou jen ukázkou demonstrující, že pro Josefa Zvěřinu bylo patrně bytostně důležité to, co se pomalu formulovalo v pastorační teologii, on vnímal obrodná hnutí v církvi, a toto vnímání jednak životem uskutečňoval a současně vnášel do odborných periodik.

Josef Zvěřina – učitel a člověk – osobní vzpomínky

U Josefa Zvěřiny jsem studoval systematickou teologii v letech 1984–1989. Tak, jak jsem jej v té době poznával, byl velmi laskavý, velmi „životný“, zajímal se o život církevní, společenský i sportovní (sledoval fotbal; při setkání na jedné chatě využíval možnosti si vždy zaplavat), až to někdy některé z nás udivilo, lišil se od předjímané představy úzce zaměřeného kněze, učitele, dogmatika.

Celkově výuka byla asi do značné míry spoluurčována studenty, mám dojem – z hovorů s frekventanty jeho kurzů z dřívější doby, že když se sešla skupina „intelektuálů“, humanitně nebo matematicko fyzikálně vzdělaných studentů, tak výuka měla větší hloubku než skupina, kde převažovali inženýři ekonomové, technici, medicí. Josef sám říkal, že dle jeho pozorování jsou na teologii nejvíce nadaní matematici a fyzici a nejméně medicí. Byl to jistě jeden z jeho zkratkovitých bonmotů, nicméně vystihoval asi to, že matematika a fyzika stejně jako teologie a filozofie vyžaduje abstraktní myšlení více než socialistická ekonomie, pedagogika, technika či medicína.

Josef ale nikoho neodmítal, do svých kurzů bral dle mého všechny, kteří tam byli nějak doporučení.

Sám jsem po určité době měl dojem, že naše skupina nebyla studijně nejhorší, ale také ne nejzvědavější, asi bych dnes tlačil na to, abychom z něj „vytěžili“ více, nejen, že se naučíme skripta, která nám dal. Výuka fungovala tak, že jsme se scházeli v bytě jednoho ze studentů zpravidla 2x měsíčně na večer – (cca od šesti

do devíti?) už si nepamatuji přesně, byty jsme střídali. Josef měl látku rozdělenou do traktátů – kapitol. Vždy nám donesl text dané kapitoly předem, my jsme si jej rozdělili a každý měl povinnost svůj díl textu rozmnožit cca 8x (dle počtu členů skupiny) a rozdat ostatním. Rozmnožovalo se na psacích strojích s kopíráky a průklepáky. Poslední průklepy byly často špatně čitelné, na koho vyšly měl smůlu. Tu a tam se našel někdo, kdo měl v práci neevidovaný přístup ke kopírovacímu stroji, to bylo pak štěstí. Ale na všech pracovištích bylo kopírování zpravidla evidované a kontrolované. Já našel na pracovišti známou katoličku, která psala zručně na stroji a za domluvenou odměnu mi můj díl textů rozepisovala.

V době, kdy jsem studoval, byl už Josef hodně vytížený, měl po republice hodně studijních skupinek, tak naši skupinku chtěl svěřit své asistentce. Po několika setkáních jsme se trochu vzbouřili, zasáhl Josef Šplíchal, který naši skupinku dal dohromady – a ve scházení s námi pokračoval Josef Zvěřina dál. Nejde o to, že daná asistentka by byla neschopná, ale vnímali jsme, že ona má nastudována pouze Josefova skripta, zatímco Josef napsal svá skripta na základě svých širokých základních studií. V tom byla „nevýhoda“ našeho studia, Josef měl základ z filosofie, patristiky, fundamentální teologie, biblistiky, církevních dějin ... to vše nějak občas vyhřezlo napovrch – pokud jsme se začali doptávat. On měl schopnost z toho udělat syntézu, respektive na základě těchto základních znalostí měl schopnost formulovat vlastní teologický pohled – teologii agapé... My jsme měli z uvedených disciplín jen někteří něco málo, zhusta vůbec nic, tak jsme přebírali, nasávali jeho přístup, řekl bych jeho moudrost, aniž bychom měli ten potřebný multidisciplinární fundament. Uvědomil jsem si to později, při studiu v Německu. Teologie, která se tam přednášela – respektive semináře, na které jsem chodil a které vycházely z pokoncilních teologů (Rahner, Schillebeeckx apod.), mě svým pohledem a přístupem byly velmi blízké, za to vděčím Josefovi, nějak jsem tomu rozuměl, aniž bych ovšem uměl nějak více ve věci argumentovat. To považuji za jednu z charakteristik našeho vzdělání, na rozdíl např. od absolventů litoměřického semináře, jsme měli, myslím, větší objem znalostí, ale jiný pohled, přístup, založení.

Při setkáních Josef vždy začínal okénkem „zprávy z katolického světa“. Vždy se snažil sdělit, co je nového, co zvěděl ze svých různých zdrojů, ze zahraničního

rozhlasu apod. Velmi často to komentoval – zpravidla s lehkým nadhledem, jakoby shovívavým úsměvem; ve smyslu – „pan kardinál někde zase něco říkal, nebylo to špatné, bylo by lépe to ale formulovat tak a tak ...“; „někde se něco děje, já bych jim k tomu řekl to a to ...“; přinášel občas nějaké texty ze samizdatu, občas se pochlubil, co kde on napsal, řekl, komu poradil ... byla v tom taková sympatická laskavá mírná a snad oprávněná ješitnost. Studium probíhalo tak, že po probrání určitého bloku, probíhalo zkoušení, které se ovšem nazývalo „konzultace“. Josef kladl jednotlivcům otázky, doptával se... velmi často chtěl formulace – jak bys danou věc vysvětlil nevěřícímu. Třeba nauku o milosti. Ostře se vždy vyhrzoval proti náboženskému klišé, proti odpovědi, kde věčnost byla nahrazována zbožnými frázemi – slychali jsme výtky typu „zase to nebeské nářečí“ apod. Při zkouškách, konzultacích se stavěl do role nevěřícího a kladl z této pozice logické věcné otázky, požadující vysvětlení teologických formulací jazykem srozumitelným dnešnímu člověku ... v tomto smyslu nebylo lehké jej uspokojit. Dovedl být někdy i nepříjemný, až trochu jízlivý.

Jeho sympatické ješitnosti jsme někdy zneužili ... například měla být konzultace, když jsme se sešli, tak jsme se všichni ujistili, že jsme se to pořádně nenaučili ... jenže jen tak jej požádat o posunutí konzultace jsme si moc netroufali, neboť bychom právem vyslechli hodně nepříjemná slova – samozřejmě, že Josef měl také svůj harmonogram a jeho čas byl vzácný. Měl jsem obavy, jak se bude tvářit, až pozná naše aktuální neznalosti; kolegyně řekla – když se na tom shodneme, nemějte obavu, půjdu na to ženskýma zbraněma. Josef přišel (z principu chodil vždy poslední) – než si sundal kabát, kolegyně už kolem něj šveholila „Josefe, to jsme rádi, žeš tady, teď jsme slyšeli, co hlásili na Hlase Ameriky o náboženském prohlášení, na kterém ses podílel, tos řekl náramně výstižně ... atd. atd.“ A najednou byla řeč o jeho aktivitách nábožensko politických, vděčné téma. Když se pak zeptal, zda má být toto setkání konzultace, kolegyně zase začala šveholit – Josefe, my jsme se právě o tom tématu bavili, jak je důležité a jak zajímavě jsi to ve skriptu popsal ... a máme k tomu otázky, ještě bychom to potřebovali nějak s tebou hlouběji prohovorit ... a Josef v pohodě zapomněl, že by nám měl vyčinit, že na otázky byl čas minule ... látku znova probral a konzultace se odsunula.

Josef měl svůj vlastní laskavý humor, ze kterého vycházely různé hlášky ... když se jej například „mechanisticky“ založený student snažil vmanipulovat

do technicistních řešení v tématech mariologie (Maria panna před porodem, při porodu, po porodu), či sakramentální teologie (jaká přesně musí být použita látka při mši, aby svátost byla platná) Josef odpovídal – nejsem gynekolog, jsem teolog; nejsem pekař, jsem teolog. Vzpomínám na jiné výroky – při nauce o andělech: „jediným důkazem existence andělů strážných je jejich svátek“; nebo opět při mariologii „nevěřím, že Maria je nutně prostřednice všech milostí, může být, ale ne nutně, věřím, že Bůh může dávat svou milost bezprostředně“; při kristologii se někdo ptal na tehdy šířenou pobožnost k srdci Ježíšovu, Josef odpovídal: „Chci ctít celého Ježíše, proč bych měl dělat pobožnost jen k srdci, to bych mohl také k hlavě Ježíšově, či noze Ježíšově ...“

Spojení výuky s životem je spojeno se vzpomínkou na petici *Několik vět*, dokument vypracovaný Chartou 77 v první půli roku 1989. Josef jej přinesl, komentoval, pak položil do vedlejší místnosti, kam jsme (kdo chtěl) měli chodit po jednom a kdo chtěl tak mohl podepsat. Celé bylo neseno duchem maximální svobody v odpovědném rozhodování, s pochopením pro ty, kdo ve své zodpovědnosti podepsat nemohou. Podpisových archů tam bylo několik, kdo chtěl podepsat, měl se podepsat na jiný arch, než kde byl někdo z naší skupiny (aby bylo ztíženo zjišťování kteří lidé k sobě nějak patří).

Josef ale také žil přímou pastorcí – jednou se jeden kolega zeptal, zda by nemohl navštívit nějakou nemocnou známou či příbuznou, která ale není moc kostelová, že by možná ráda přijala svátost nemocných, ale potřebovala by spíše neformální přístup. Když jsem věděl o jeho vytíženosti, tak jsem se velmi divil, že Josef vytáhl hned diář, návštěvu domluvil a uskutečnil. S tím se pojí i jiná věc, jednou jsem se jej soukromě ptal, co mu pomáhá v tom, aby zvládl vše, co dělá, a jak to zvládá i v režimu konspirací, utajování, a přece jen určitých obav, aby se jeho aktivity – které by byly velmi snadno trestně stíhatelné – nestaly předmětem vyšetřování. Čekal jsem něco jiného ... Josef odpověděl – za tím vším jsou modlitby nemocných, na těch to stojí. Říkám jim obecně, co dělám a že v tom spoléhám na jejich modlitbu.

Závěrem třeba dodat, že naše skupinka jeho vzdělání nedokončila, na podzim roku 1989 nám už zbýval poslední traktát systematické teologie – eschatologie. Od listopadu ale Josefa pohltil vír politických událostí, běhal po schůzích a shromážděních ... když jsme se pak domáhali dokončení vzkázal nám, že daná

forma již končí, připravuje se forma veřejných studií při fakultách ... Josef zemřel a uznání, akceptování jím zprostředkovaného studia bylo dostatečně komplikované, ale to je již jiná kapitola.

Vězeňská zkušenost Josefa Zvěřiny

Jan Synek

Byla chladná zimní noc, konec ledna roku 1952. Ze Strahova sestupovala asi stovka mužů, aby vzápětí obklíčili petřínský klášter sester boromejek. Před přílehlou nemocnicí zastavilo auto, vezoucí údajně pacienta se zlomenou nohou. Když vrátná otevřela, vniklo dovnitř několik mužů, ukrytých za vraty. Do samotného kláštera se jim však podařilo proniknout až po příchodu generální představené milosrdných sester Žofie Bohumily Langrové, kterou vyzvali, aby je zavedla za Josefem Zvěřinou. Řeholnice nejprve dotyčného varovala, až poté odemkla a zavedla příslušníky Státní bezpečnosti k jeho příbytku se slovy „toto jsem již dávno čekala“.⁶⁶ Toho rána byli po zevrubné prohlídce oba zatčeni, aby se na svobodu vrátili až po dlouhých letech, o mnohé zkušenosti bohatší a ve své víře pevnější.

Zatčení

Josef Zvěřina měl sice zkušenost s internací za války – v letech 1942–1943 byl na patnáct měsíců umístěn ve františkánském klášteře v Zásrukách za údajné protiněmecké smýšlení a postoje. (Novotný 2013, 69) S tím, co na něj čekalo za vlády komunistů, se ovšem – alespoň v jeho případě – nacistická perzekuce nedala srovnat.

Po nuceném ukončení akademické kariéry musel v září 1950 nastoupit vojenskou službu u Pomocných technických praporů (PTP). Jen o měsíc později byl na něj zaveden osobní spis vojenské kontrarozvědky, zejména kvůli jeho kritickému vyjadřování ohledně probíhajících soudních procesů s církevními představiteli. A také kvůli stykům s prof. Růženu Vackovou, která mu kromě jiného v lednu 1951 na vojnu psala, že ji „sledují nějakí fízlové“.⁶⁷ O několik měsíců později bylo konstatováno, že vojín Zvěřina nadále pracuje v intencích ilegální organizace církevní mládeže JOC a na jeho ubikaci v Libavé bylo provedeno namontování

⁶⁶ *Archiv bezpečnostních složek (ABS)*, sbírka Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy (sb. V), archivní číslo (a. č.) V-691 MV, operativní podsvazek 1, Josef Zvěřina, Žofie Langrová, zatčení – prohlídka, 24. 1. 1952.

⁶⁷ Tamtéž, fond Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky (f. 302), signatura (sign.) 302-526-39, služební lístek ze dne 8. 3. 1951.

odposlechu.⁶⁸ Vzhledem ke dvěma pracovním úrazům však byl Zvěřina v prosinci 1951 propuštěn do civilu. V dalších týdnech se zotavoval u sester boromejek Pod Petřínem, odkud byl v noci na 24. ledna 1952 se zavázanýma očima dopraven do vazební věznice StB v Praze-Ruzyni.

Vyšetřovací vazba

Svůj příchod na celu, kde byl jen slamník, stolek a dvě sedátka, vodovod s umyvadlem a turecký záchod, líčil s odstupem času takto: „Pocit, který jsem teď měl, byl slavnostní. Opravdu slavnostní, bez nějakého namáhání anebo vzbuzování nějakého hrdinství. Prostě mě zajalo takové vědomí, že teď jsem povolán, abych konal tuto službu ve vězení.“ (Zvěřina in Vrkočová 2007, 244)

Jeho hlavním vyšetřovatelem byl referent Jaroslav Antoš, bývalý soustružník, který mu říkal:

„Josefe, seš velkej inteligent. Ale stojím nad tebou nekonečně vejš, protože mám třídní

uvědomění.“

Vazební fotografie Josefa Zvěřiny. Zdroj: ABS

(Zvěřina 1995b, 115) Větší starost však Zvěřinovi působil druhý vyšetřovatel, „který vždycky přišel a zpíval, jednou Credo, podruhé litanie a vlastně poprvé mi řekl absolutně přesně tu starou počáteční latinskou formuli před svatou zpovědí. Tu laik nikdy neznal.“ (Zvěřina in Vrkočová 2007, 245) Zvěřina tak začal propadat depresím, že je snad vyslýchán bývalým knězem, což ale první referent po nějaké době k velké úlevě vyšetřovaného popřel.

Výslechy se v jeho případě obešly bez fyzického násilí, i tak ale několikrát skončil v temnici, kde musel celou noc chodit. Později se vyjádřil:

„A tak si myslím, že skutečně i bez jakéhokoliv násilí, zima a hlad a nespání musí zlomit každého člověka. Nevěřím, že by to někdo vydržel, leda že by chtěl umřít. A to jsem ještě nechtěl. Potom se dostavily takové zvláštní stavy, jeden den euforie a druhý den deprese. A to se tak střídalo, stupňovalo. Byl

⁶⁸ Tamtéž, Zvěřina Josef, Ph. Dr. voj. zákl. sl. v Libavé – zpráva ze dne 24. 8. 1951.

jsem tedy přesvědčen, že to normální není a proto, zase na druhý svátek Panny Marie, 25. března, jsem udělal s Pannou Marií smlouvu. A sice řekl jsem: ‚Nevím, co se se mnou děje. Nevím, co mám dělat. Nechám sebe na starosti Tobě.‘ Věřte tomu nebo ne, prostě tím dnem tato moje nenormálnost přestala.“ (Zvěřina in Vrkočová 2007, 244–245)

V dalších měsících se pak snažil u výsledků co nejvíce zapírat a také bojovat o formulace, které měly vystihovat činnost jeho a společenství tzv. Rodiny, která byla referenty záměrně překrucována a interpretována jako co možná nejvíce „protistátní“ (tzn. protikomunistická). Z pramenů nelze posoudit, jak se mu to dařilo – vyšetřovací spis obsahuje pouze jednu jeho čtyřstránkovou výpověď z konce července 1952. V ní se doznal ke schůzkám Rodiny, ke svým protikomunistickým postojům, kontaktům s knězem-kurýrem Svatoplukem Schütznerem a k předávání zpráv exulantům Bohdanu Chudobovi, Alexanderu Heidlerovi a Josefu Olšrovi.⁶⁹

Zjara 1952 byl eskortován do Brna, kde byl vyslýchán ke členům skupiny „Mádr a spol.“. Tamější výslechy si s odstupem času téměř pochvaloval:

„... no celkem nic jsem neřekl, byla to prakticky moje obžaloba na půldruhé stránky, kterou jsem se musel naučit nazpaměť, no tak to jsem uměl za čtvrt hodiny, potom mě referent vždycky v pondělí vytáhl a spal a já se měl učit. Tak jsme měli takovou dohodu, že kdyby někdo šel, že ho vzbudím. Já se díval z okna, a tak mi tam bylo líp než na cele.“ (Zvěřina in Vrkočová 2007, 248)

Po brněnském procesu byl opět převezen do Ruzyně, potom krátce do Bartolomějské, a nakonec na Pankrác, kde čekal na soudní proces. Podle jeho vzpomínek se tam nestalo nic zvláštního, pouze odmítl advokáta, kterého mu nakonec stejně přidělili ex offo:

„To byl advokát Panýr, který mě navštívil a prakticky mi vynadal. Pak jsem musel taky navštívit, tedy byl jsem předveden k předsedovi soudu, státního soudu. To byl pověstný Novák a tam bylo něco podobného: vynadal mi taky. To bylo všechno.“ (Zvěřina in Vrkočová 2007, 250)

Po devíti měsících vyšetřovací vazby byl Josef Zvěřina komunistickou justicí shledán způsobilým stanout před Státním soudem.

⁶⁹ Tamtéž, sb. V, a. č. V-691 MV, osobní spis J. Zvěřiny, Protokol o výpovědi obviněného J. Zvěřiny ze dne 24. 7. 1952.

Soudní proces

V neveřejném procesu „Bárta a spol.“, nazvaném podle františkána Jana Baptisty Bárty, usedlo 28. října 1952 do lavic obžalovaných celkem 31 katolíků, z toho téměř polovina žen. Zvěřina, který byl žalován jako druhý v pořadí, po svém předvolání uvedl, že žalobě porozuměl a cítí se vinen jak ve směru velezrady, tak i špionáže. V závěru prohlásil:

„Důvodem k mojí protistátní činnosti bylo hlavně to, že jsem neměl kladný postoj k lidově demokratickému zřízení v konkrétních otázkách církevní politiky. Zprávy, které jsem odeslal byly pravdivé a objektivní a podával jsem je s tím úmyslem, aby naši přátelé v zahraničí věděli, co se zde s námi děje.

Věděl jsem, že tyto zprávy mohou být použity proti našemu státu.“⁷⁰

Prvního listopadového dne roku 1952 pak vynesl senát v čele s dr. Jaroslavem Novákem rozsudek, jímž byl Josefu Zvěřinovi vyměřen nejvyšší trest z celé skupiny – 22 let odnětí svobody, propadnutí celého jmění a ztráty čestných práv občanských na 10 let za trestné činy velezrady a vyzvědačství. Podle soudu mu polehčovalo doznání, a naopak přitěžovala „vysoká společenská nebezpečnost jeho činnosti“ i to, že svedl další osoby, zejména mládež.⁷¹ Dotyčný přijal verdikt soudu navzdory výši trestu bez připomínek, protože mu nejspíš bylo jasné, že odvolání nemá valného smyslu. Stejně se zachovali i ostatní – pouze dva z odsouzených si ponechali lhůtu na rozmyšlenou. Zvěřina později konec přelíčení komentoval: „Celý proces jsem sledoval s velkým napětím a po tomto napětí, když mne dali samotného na celu, tak tam mi vyhrkly podruhé slzy. Ale to bylo spíš z takového přepětí a tak trochu z vděčnosti, že už je všemu konec.“ (Zvěřina in Vrkočová 2007, 250–251) Jeho vězeňské putování však bylo teprve na začátku.

Vazební foto Jana Baptisty Bárty. Zdroj: ABS

Mírov

Ještě čtyři týdny po rozsudku trávil Josef Zvěřina na Pankráci, než byl začátkem prosince 1952 spolu s dalšími odsouzenými eskortován do věznice na Mírově.

⁷⁰ Tamtéž, sb. V, a. č. V-691 MV, skupinový spis, Protokol o hlavním líčení Státního soudu v Praze ze dne 28. 10. – 1. 11. 1952.

⁷¹ Tamtéž, Rozsudek Státního soudu v Praze ze dne 1. 11. 1952.

Tam už v té době pobývalo více než sto odsouzených duchovních a řeholníků.⁷² Oproti vazbě se ocitl ve značně odlišném prostředí a v dobré společnosti. Později vzpomínal: „Ze začátku jsme nedostali žádnou práci, a tak jsme uspořádali přednášky všeho druhu. Potom nám bylo propašováno víno a tak jsme mohli sloužit tajně mši svatou, což nám bylo neobyčejně vzácné a milé.“ (Zvěřina in Vrkočová 2007, 251)

O tom, že příchod na Mírov byl pro Zvěřinu povzbuzením, svědčí také vězeňský dotazník, do kterého jako pohnutku k trestné činnosti uvedl nesouhlas se současným režimem a bez skrupulí napsal, že pocit viny nemá, trestných činů nelituje a společnosti žádnou škodu nezpůsobil. Za nesnáze, které mu vznikají odsouzením, označil přerušování své vědecké práce a také nemožnost postarat se o staré upracované rodiče. Dále uvedl, že po propuštění by chtěl pokračovat ve své vědecké činnosti.⁷³

Na mírovském hradě však mnoho času nakonec nestrávil – již na konci března 1953 byl z ne zcela jasných příčin znovu eskortován do ruzyňské vazební věznice, kde byl dán na samotku a téměř měsíc čekal, co se bude dít. Pak teprve začala série výslechů, zaměřených na jeho poválečný pobyt ve Francii a tamější styky. Nicméně k žádné spolupráci s francouzskou zpravodajskou službou se nedoznal a na konci roku byl z Ruzyně odvezen zpátky na Mírov. Zřejmě však omylem, protože – jak vzpomíná – byl už tou dobou úředně přeložen na Jáchymovsko. (Zvěřina in Vrkočová 2007, 252)

Vykmanov

Na začátku ledna 1954 se Josef Zvěřina ocitl takřka v epicentru jáchymovských uranových lágrů – na vykmanovském táboře L. Na zdejší Oddělení technické kontroly se svázela veškerá uranová ruda vytěžená na šachtách v okolí Jáchymova. Tábor L ležel na úpatí Krušných hor a povětrnostní podmínky zde byly o něco snesitelnější než v táborech ležících v bezprostředním okolí důlních šachet. Přesto však neměl dobrou pověst – především kvůli „Věži smrti“, v níž docházelo k drcení uranové rudy před jejím transportem do Sovětského svazu.

⁷² *Národní archiv (NA)*, f. Správa sboru nápravné výchovy (SSNV), svazek č. 33, Seznam potrestaných kněží ze dne 25. 8. 1952.

⁷³ Tamtéž, f. SSNV, osobní spis Josefa Zvěřiny, Dotazník ze dne 24. 1. 1953.

Josef Zvěřina pracoval přímo na drtírně uranu, kde byl denně bez ochranných pomůcek nucen vdechovat radioaktivní prach. Na jeho zdraví se to ale patrně nepodepsalo a jak později sám tvrdil, nikdo tam za dobu jeho působení nezemřel. Vzhledem k namáhavé práci měli vězni v táboře poněkud volnější režim a lepší stravování. Po jistou dobu mohli dokonce i vlastnit knihy a psát – Zvěřina začal zaznamenávat své poznatky o teologii umění. Účastnil se také diskusí s laiky – na baráku byl ale ubytován pouze s duchovními, kterých tu bylo několik desítek. Mezi jinými Zvěřinův společník z procesu Josef Ondok, františkán Inocenc Kubíček či jezuita Josef Cukr. Spisovatel Karel Pecka, který tehdy s duchovními v táboře také pracoval, později napsal:

„Jeden ze dvou baráků je obsazen hlavně pátery. Jsou tam kněží všech vyznání, nejsilnější počtem jsou ovšem katolíci. Mají tam zastoupeny všechny své řády, celou hierarchii od prostého venkovského faráře až po vysoký klérus. Ten barák je hotová univerzitní knihovna.“ (Pecka 1990, 305)

Vykmanovské společenství duchovních bylo v květnu 1956 v důsledku rušení tábora rozděleno do tří skupin, které byly rozmístěny do věznic na Mírově, v Leopoldově a do tábora ve Rtyni v Podkrkonoší. (Synek 2013, 99)

Leopoldov

Cesta Josefa Zvěřiny se ubírala na Slovensko, do leopoldovské pevnosti, kde byl nejprve na oddělení spolu s laiky (kromě jiných také s Gustávem Husákem). Po několika měsících se však znovu ocitl na výlučně kněžském oddělení – budova s označením 10. objekt, původně sloužící jako ubytování pro dozorce, dostala brzy díky novým obyvatelům přezdívku „Muklovský Vatikán“. Pohromadě zde žilo více než šedesát kněží, řeholníků a biskupů – mimo jiné Stanislav Zela, Karel Otčenášek, Štěpán Trochta či Pavol Gojdič. Duchovní byli drženi odděleně zejména kvůli nežádoucímu ideologickému vlivu, který měli na ostatní odsouzené. (Synek 2016, 96–98) Některým laikům se však na oddělení podařilo proniknout, mezi jinými Václavu Vaškovi, který pak vzpomínal:

*Josef Petr Ondok na vazební fotografii.
Zdroj: ABS*

„Tady se modlilo, studovalo, více či méně učeně diskutovalo, téměř nehádalo. Hovor byl tlumenější než jinde. Nemluvílo se sprostě a už vůbec ne oplzle. Jenom poměry v socialistickém státě, a ve vězení zvláště, nebylo možné ani tady vyjádřit jinak než technickými termíny ‚bordel‘ a ‚buzerace‘. Také zde jsem přišel k poznání, že kněžské pomazání neznamená samo o sobě ani moudrost, ani svatost, ale také je nevylučuje.“ (Vaško 1999, 217)

Po květnové amnestii v roce 1960 byla propuštěna značná část politických vězňů – to byl také konec „Muklovského Vatikánu“, protože většina kněží byla poté soustředěna do věznice v bývalém kartuziánském klášteře ve Valdicích u Jičína.

Valdice

Josef Zvěřina na svou poslední vězeňskou „štaci“ dospěl koncem července 1960. Jeho pracovištěm se zde na příštích pět let stala brusárna, umístěná na dřevěných patrech vestavěných do lodi klášterního kostela svatého Josefa. Řízením osudu tu sice desítky duchovních působily v kostele, ale poněkud jiným způsobem, než byli zvyklí – brousili skleněné přívěsky k lustrům pro jabloneckou bižuterii. Podobně jako v předchozích vězeňských zařízeních, také ve valdických kartouzách dostal Josef Zvěřina své pověsti problémového vězně. A to dokonce natolik, že k němu byl v prosinci 1961 zaveden pozorovací svazek Krajské správy Ministerstva vnitra Hradec Králové (srov. Blažek 2011). V důvodové zprávě je zmiňováno, že se již dříve snažil mezi spoluvězně rozšiřovat náboženskou ideologii:

„K tomuto mu sloužily knihy a to zvláště pokrokové, ze kterých si dělal výpisky a sám obracel jejich význam proti našemu zřízení. Vykládal opačně to, co bylo v knihách napsáno. Výpisky používal také k tomu, aby školil stále faráře proti materialismu. [...] Ve svém jednání jest vytrvalý, soustavně vyhledává možnosti, jak zapůsobit na druhé spoluvězně. Jest hrdý na to, že může bojovat proti režimu. V poslední době se zaměřil na vyučování teologů Vrbenského a Rybáře, které podle zjištění připravuje na to, aby mohli být vysvěceni na kněze.“⁷⁴

⁷⁴ ABS, sb. Svazky kontrarozvědného rozpracování (sb. KR), a. č. KR-954342 MV, Důvodová zpráva k založení pozorovacího svazku na odsouzeného Zvěřinu Josefa ze dne 18. 12. 1961.

Zpráva končí konstatováním, že odsouzený navzdory mnoha kázeňským trestům ve své činnosti neustává a jen proto, že si odpykává trest ve výši 22 roků, není aktuální na něj podat nové trestní oznámení – alespoň prozatím.

V roce 1965 pak příslušníci StB shledali, že Zvěřina

„se stal mluvčím farářů, ideovým vůdcem, který se zaměřil na vyučování nedostudovaných teologů. [...] Z toho důvodu bylo provedeno rozmístění některých teologů na jiné ústavy. Tím byla činnost Zvěřiny přerušena. Později se zaměřil na vyhledávání různých zpráv z novin, jejich přeorientování a pozměněné je vykládal dále odsouzeným s tím, že na ně opět ideologicky působil. Toto prováděl prakticky až do jeho propuštění na svobodu.“⁷⁵

Vězeňské studium a náboženský život

Díky tomu, že se Josef Zvěřina de facto po celou dobu výkonu trestu pohyboval ve skupinách odsouzených duchovních a politických vězňů, měl mnoho příležitostí zapojit se do tzv. muklovského vzdělávání a podobně jako třeba Oto Mádr či Felix Davídek patřil mezi nejagilnější organizátory vězeňských přednášek a distribuce literatury.

Pokoušel se dokonce jít legální cestou – v roce 1956 sepsal v Leopoldově žádost o povolení odborné a náboženské literatury a časopisů. Adresoval ji do rukou ministra vnitra, náčelník Správy nápravných zařízení ji však zamítl s tím, že je v kompetenci náčelníka věznice, aby jmenovanému povolil odběr některých odborných časopisů.⁷⁶ To se ale samozřejmě netýkalo náboženské literatury, která nebyla od roku 1950 ve věznicích tolerována. Ostatně Zvěřina již na Jáchymovsku odebíral časopisy

Vězeňské foto Josefa Zvěřiny. Zdroj: NA

Umění a Dějiny a současnost (srov. Zvěřina in Křížková 1995, 67).

⁷⁵ Tamtéž, Důvodová zpráva k uložení pozorovacího svazku na odsouzeného Zvěřinu Josefa ze dne 29. 11. 1965.

⁷⁶ NA, f. SSNV, osobní spis Josefa Zvěřiny, Sdělení náčelníka SNZ ze dne 27. 7. 1956.

Ve Vykmanově také začal promýšlet svou teorii umění, kterou v roce 1971 publikoval ve studii *Výtvarné dílo jako znak*.

V listopadu 1957 byl kázeňsky potrestán „za písanie motákov náboženského ako i politického obsahu, ktoré rozširoval medzi odsúdených simpatizujúcich s lidovcami.“⁷⁷ Za tuto činnost, hodnocenou jako ideologickou přípravu budoucí křesťansko-demokratické strany (KDS), byl potrestán plnými deseti dny korekce (izolace v tmavé kobce bez lůžka, s omezenými přídělky jídla). Podle svých vzpomínek ale úspěšně pokračoval ve vzdělávací činnosti i tam:

„Vedle mne dostal stejnou izolaci jezuitský bohoslovec Jarda Pilík, který byl naší spojkou na laická oddělení. [...] Jardovi jsem během samovazby naťukal latinsky morseovkou stručný kurs dogmatiky. Bachaři a jejich bonzáci zuřili, protože tomu nerozuměli, jen slyšeli, že se tam něco ťuká. A tak jsme ťukali dvě hodiny dopoledne, dvě odpoledne, celou katolickou dogmatiku, všechny traktáty se mi podařilo vyťukat.“ (Zvěřina in Křížková 1995, 61)

Vzdělávání bohoslovců se Zvěřina aktivně věnoval v Leopoldově i ve Valdicích – měl tak svůj nemalý podíl mimo jiné na tajném vězeňském svěcení Jaroslava Pilíka (Leopoldov 1958) či Josefa Veselého a Jana Rybáře (oba Valdice 1962).

V Leopoldově se okolo Zvěřiny shromáždilo společenství kněží – jeden z pověstných „Zvěřinců“, do něhož se podle jedné z agenturních zpráv řadili třeba Jaroslav Pilík, Josef Ondok či Bohumír Rákosník:

„Účelem této společnosti je vzájemná podpora jak finanční (společná kasa, společné zásoby), tak i morální (přátelství mezi jednotlivými členy, dělání kulturních výstupů při příležitosti svátků, propuštění do civilu apod.). Zároveň však ‚Zvěřinec‘ produkoval traktáty, které byly posílány přes nemocnici na oddíly [...] dále pojednání Zvěřiny o etice uměleckého díla, dosud nedokončené, a dále návrh biskupům v Leopoldově (Otčenáškoví a Trochtovi) a generálním vikářům (Jarolímkovi a Vlčkovi), jak organizovat semináře, společný pro pražskou, budějovickou, litoměřickou a hradeckou diecézi, ihned po očekávaném zvratu.“⁷⁸

Podle Josefa Ondoka si ale „Zvěřinec“ vytkl za cíl především obveselení spolubratrů – a to ve skličujícím období po potlačení maďarského povstání v roce

⁷⁷ Tamtéž, f. SSNV, osobní spis Josefa Zvěřiny, Hlášení ke kázeňskému řízení ze dne 5. 11. 1957. Srov. tamtéž, osobní spis Karla Pilíka, hlášení ke kázeňskému řízení ze dne 5. 11. 1957.

⁷⁸ ABS, sb. KR, a. č. KR-954342 MV, Výpis z agenturní zprávy o Josefu Zvěřinovi, Valdice, srpen 1960.

1956, které vzalo politickým vězňům naději, že „to brzy praskne“. Proto skládali písně, hráli divadlo, Zvěřina sestavoval pro spolubratry teologické křížovky, a dokonce se mu podařilo po dlouhé námaze přesvědčit redemptoristu Jána Mastiliaka ke kouzelnickému vystoupení (srov. Ondok 2007 [2005], 94–97).

„Zvěřinec“ pokračoval i ve Valdicích, kde byl nadále pod agenturním dohledem StB prostřednictvím tajných spolupracovníků z řad vězňů. V září 1962 o Zvěřinovi jeden z nich uvedl, že

„by mohl být pokládán vůbec za nejvlivnějšího kněze. [...] Čím delší čas uběhl od nějaké prohlídky na světnicích, tím roste Zvěřinova odvaha v psaní náboženských věcí na všelijaké cáry papíru /zvláště miniaturní/ a zdá se, že to nejsou jen mešní modlitby. [...] Při Zvěřinově velké podnikavosti – ta je na křížové chodbě velmi známá – je pravděpodobné, že jí více méně dá průchod i v civilu za jakýchkoliv podmínek.“⁷⁹

Mezi osobnosti, s nimiž si dobře rozuměl a jež považoval za blízké spolupracovníky i do budoucna, Zvěřina řadil Ladislava Hanuse, Antonína Mandla, Jana Baptistu Bártu, Otu Mádra či Františka Šilhana. Dle dochovaných zpráv také jako většina odsouzených kněží jevil velký zájem o chystaný koncil a věřil, že jeho výsledkem bude všeobecná obroda církve.

Každodennost a práce

Na Mírově duchovní vykonávali jednoduché manuální práce, jako bylo pletení vložek do bot z dřevěných loubků, nýtování skládacích metrů či draní peří. To na ně čekalo také v Leopoldově, kde kromě toho lepili pytlíky a spravovali pytle od mouky. Její zbytky vyklepávali, přesívali a vyráběli hostie. Z rozinek také měli zásoby vína, díky němuž mohli vcelku pravidelně sloužit mše, avšak kvůli hrozícím trestům jen v přísném utajení.

Ve vězeňských hodnoceních se o Josefu Zvěřinovi často dočteme, že „je synem strojního zámečnicka, ale studiem bohoslovectví se odrodil pracujícím lidu. Byl nepřitelem lid. dem. zřízení a zarytým stoupencem politiky Vatikánu.“⁸⁰ Na jáchymovském táboře L byl hodnocen jako vcelku spolehlivý pracovník, plnící normu na 132 %, jeho postoj k lidově-demokratickému zřízení však byl záporný

⁷⁹ Tamtéž, sb. KR, a. č. KR-954342 MV, Zvěřina Josef – zpráva ze dne 22. 9. 1962.

⁸⁰ NA, f. SSNV, osobní spis Josefa Zvěřiny, Vyhodnocení odsouzeného pro výkon trestu ze dne 11. 7. 1953.

a na politické otázky odpovídal vyhýbavě. Chování bylo neukázněné a uloženy trest u něj dle mínění dozorců dosud nezačal plnit svůj výchovný účel.⁸¹

V Leopoldově pak začal mít neblahý vliv i na pracovní výkony svých spolubratrů při spravování pytlů:

„Zvěřinec‘ představuje jádro reakce oproti opatření velitelství. Tak při zvýšení norem (z 35 na 75 pytlů na 1 osobu na směnu) se ‚Zvěřinec‘ stavěl ostře za názor, aby se tato norma neplnila, aby se tak dokázalo, že je nemožné ji udělit.“⁸²

Ve valdické brusírně se Zvěřinova zpočátku nevalná pracovní morálka zlepšila až s jeho zařazením do tzv. kombajnu, který kolektivně plnil normu na 100 %:

„Jest však jisté, že jej podporují výrobky jeho kamarádi z řad kněží. Když byl naposledy kázeňsky potrestán, udělali na něho sbírku, aby měl také nákupy. Jeho vystupování jest sebevědomé, až drzé. Stále shání nějaké písemnosti, kterých používá hlavně pro náboženské účely. Nebyl propuštěn na poslední amnestii vzhledem k tomu, že se neoprostil dosud od starých přežitků, a trest na něho nepůsobil.“⁸³

Kromě práce pro některé československé podniky mohli odsouzení čas od času přijít do kontaktu s vnějším světem prostřednictvím (cenzurované) korespondence či povolených návštěv. Z vězeňského spisu můžeme vyčíst, že za dobu pobytu v Leopoldově a Valdicích měl Josef Zvěřina v průměru tři až čtyři hodinové návštěvy do roka – zpravidla za ním jezdili rodiče, bratr Jindřich a švagrová Vlasta.⁸⁴

Díky dochovaným agenturním zprávám si pak můžeme udělat představu třeba i o tom, jaký sen měl Josef Zvěřina jedné srpnové noci roku 1961:

„Zdálo se mu prý, jak sloužil mše a podával při tom přijímání. V tom prý k němu přišla nějaká bába a hrubým způsobem od něho žádala nějakou věc. Zvěřina se rozčílil a vyhnal ji. V tom prý k němu přišli nějakí lidé, říkali mu, aby si z toho nic nedělal, že prý je to jedna z těch novodobých věřících.“⁸⁵

⁸¹ Tamtéž, Posudek na přemístění ze dne 5. 3. 1956.

⁸² ABS, sb. KR, a. č. KR-954342 MV, Výpis z agenturní zprávy o Josefu Zvěřinovi, srpen 1960.

⁸³ Tamtéž, Prošetření Josefa Zvěřiny ze dne 14. 12. 1961.

⁸⁴ NA, f. SSNV, osobní spis Josefa Zvěřiny, evidenční karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

⁸⁵ ABS, sb. KR, a. č. KR-954342 MV, Agenturní zpráva o Josefu Zvěřinovi z ÚNZ MV Valdice z 29. 8. 1961.

Můžeme si jenom domýšlet, jaké měli kněží po tolika letech věznění představy o proměnách vnějšího světa i o změnách, jaké doznala jejich církev a věřící. Navzdory těmto možným obavám snil i Josef Zvěřina jako každý vězeň kdekoliv na světě – v lednu 1963 se spolubydlícím svěřil, že se mu již po dvě noci zdálo o propuštění.⁸⁶

Kázeňské tresty

Jako většina politických vězňů, měl i Zvěřina zkušenosti s nepříjemnými a sadistickými dozorci – jedním dechem však s odstupem času dodává:

„Ale musím říci, že většina příslušníků byla slušná; dokonce se mezi nimi našli lidé – a to lidé velmi slušní. Tajně jsem je miloval, protože jsem si říkal: být slušný mezi slušnými není těžké, ale slušný mezi příslušníky – nevím, zda bych to dokázal.“ (Zvěřina 1995b, 115)

Navzdory tomu lze konstatovat, že patřil mezi duchovní s nejvyšším počtem kázeňských trestů (podobným výčtem se mohl „pochlubit“ snad už jen Felix Davídek). Pro ilustraci uvedeme jen některé z nich:

V dubnu 1954 byl odsouzený Zvěřina potrestán třiceti dny korekce po směně a třemi měsíci zastavených výhod (jakými byly například balíčky z domova či návštěvy příbuzných) za údajnou vzpouru v táboře L, když se nejprve vzepřel „kápovi“ z řad kriminálních vězňů a vzápětí svévolně opustil celotáborový nástup.⁸⁷

Za provinění, vyhodnocené dozorci jako „rozmnožování modliteb“ (on sám později tvrdil, že u něj dozorci našli propašovaný misál) skončil Zvěřina v lednu 1955 v korekci na plných deset dní. Ve stejném roce byl potrestán za nedbalý výkon služby na baráku, podruhé pak za nečisté boty při prohlídce. O rok později obdržel důtku za nepořádek v osobních věcech a na poličce.⁸⁸

V září 1957 skončil na tři dny v leopoldovské korekci kvůli písemnostem a oplatkám (tedy hostiím), které u něho byly nalezeny.⁸⁹ O několik měsíců později

⁸⁶ Tamtéž, Agenturní zpráva o Josefu Zvěřinovi z ÚNZ MV Valdice z 12. 1. 1963.

⁸⁷ NA, f. SSNV, osobní spis Josefa Zvěřiny, Návrh na potrestání korekcí ze dne 12. 4. 1954. Srov. Zvěřina in Křížková 1997, 65.

⁸⁸ Tamtéž, f. SSNV, osobní spis Josefa Zvěřiny, Evidenční karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

⁸⁹ Tamtéž, Návrh na potrestání ze dne 23. 9. 1957.

byl potrestán měsícem zastavených výhod za to, že vyklepával cigaretovou špičkou na stěnu morseovku – což prováděl podle dozorce tak často, až od toho byla ošoupaná stěna. Když byl přistižen, pokoušel se svou činnost maskovat štipováním ponožek, avšak bez úspěchu.⁹⁰

V listopadu 1960 se zase ve Valdicích bez dovolení „vetřel“ na vycházku, kterou měli povolenou jen ti, kdo plnili pracovní normu. Ani po vyzvání se však coby neplnič nepřihlásil a po odhalení byl potrestán měsícem bez výhod.⁹¹

Dva dny v korekci a tři měsíce zastavených výhod mu vyneslo, že „provádí na světlici výpisy pro školení druhých kněží. Napsal si sám povolení pro studium archeologie.“⁹² O rok později strávil v korekci plný týden „pro soustavné vyučování nábož. ideologie (případ Vrbenský – Rybář.) Narušuje převýchovu druhých odsouzených.“⁹³ Ve stejném roce dostal také tři dny korekce za studium archeologie a za to, že měl v držení „svaté obrázky“, přičemž odmítl sdělit, od koho je dostal a prohlásil, že trest radši vezme na sebe.⁹⁴

Zřejmě v roce 1958 pak požádal propouštěného jezuitu Jaroslava Vančuru, aby navštívil na Malvazinkách jeho rodiče, informoval je o poměrech v Leopoldově a otci sdělil, že je často kázeňsky trestán:

„Řekni mu co dělám a že to dělám proto, že jsem kněz a jednat jinak nemohu a že sedím spokojeně, protože kdybych byl venku, pořád by mě žralo svědomí, že kolaboruji, anebo bych čekal, až mě zavřou.“⁹⁵

Amnestie a propuštění

Není proto divu, že měl Josef Zvěřina jen malou šanci dostat se domů na některou z amnestií. Ty se v padesátých letech týkaly politických vězňů jen poskrovnu, z velké amnestie v květnu 1960 pak byl Zvěřina usnesením Krajského soudu v Praze vyloučen s odůvodněním, že „ve výkonu trestu hrubým způsobem

⁹⁰ Tamtéž, Hlášení ke kázeňskému řízení ze dne 3. 1. 1958.

⁹¹ Tamtéž, Hlášení ke kázeňskému řízení ze dne 11. 11. 1960.

⁹² Tamtéž, Hlášení ke kázeňskému řízení ze dne 22. 9. 1961.

⁹³ Tamtéž, Hlášení ke kázeňskému řízení ze dne 9. 4. 1962.

⁹⁴ Tamtéž, Hlášení ke kázeňskému řízení ze dne 23. 12. 1962.

⁹⁵ ABS, sb. KR, a. č. KR-954342 MV, výpis z agenturní zprávy – Lubor, nedat. Vančurovo jméno však již v této době figuruje mezi tajnými spolupracovníky StB.

soustavně narušuje úsilí směřující ke splnění účelu trestu.“⁹⁶ Proti tomu dokonce podal stížnost k Nejvyššímu soudu, avšak bez úspěchu.⁹⁷

Ani v červnu 1962 se na něj amnestie coby na „organizátora nebezpečné protistátní skupiny“ nevztahovala.⁹⁸ Dva roky poté sice při prověrce padl návrh na jeho propuštění, to se však nestalo ani po amnestii v květnu 1965, kdy mu byl trest pouze snížen o 4 roky 4 měsíce a 7 dní – konec trestu se mu tím posunul z ledna 1974 na září 1969.⁹⁹

Poté si zklamaný teolog podal žádost o podmíněčné propuštění. V reakci na něj sepsal náčelník valdické věznice toto hodnocení:

„V současné době se chování jmenovaného podstatně zlepšilo, rozkazy příslušníků plní bez připomínek, v osobních věcech udržuje náležitý pořádek a dbá na svůj zevnějšek. Povahy je tiché, klidné, někdy ironický, zvláště při jednání s příslušníky. V kolektivu odsouzených je oblíben. [...] ve výkonu trestu má sice dobrou pracovní morálku i chování, ale tím plní jen základní povinnosti odsouzeného. Svým vystupováním však nikterak neprokázal snahu po nápravě a nelze mít za to, že doba strávená ve výkonu trestu splnila již u něho svůj výchovný účel. Jeho podmíněné propuštění z výkonu trestu nedoporučuji.“¹⁰⁰

*Odsouzený Zvěřina coby
objekt pozorovacího svazku
královéhradecké StB.
Zdroj: ABS*

Navzdory tomu rozhodl Okresní soud v Jičíně dne 26. listopadu 1965 o propuštění dotyčného z výkonu trestu s podmínkou na šest let.¹⁰¹

Ještě téhož dne stanul bývalý odsouzený – po téměř čtrnácti letech od svého zatčení – před branami věznice. Později na ten okamžik vzpomínal:

„Vyšel jsem ven. Venku poletoval snížek, bylo už pološero a přiblížil se chumel dětí, zvonivé hlásky, to člověk čtrnáct let neslyšel. Pozdravily mě,

⁹⁶ NA, f. SSNV, osobní spis Josefa Zvěřiny, Usnesení Krajského soudu v Praze ze dne 21. 6. 1960.

⁹⁷ Tamtéž, Josef Zvěřina – užití amnestie, 3. 9. 1960.

⁹⁸ Tamtéž, Usnesení Krajského soudu v Praze ze dne 21. 6. 1962.

⁹⁹ ABS, sb. KR, a. č. KR-954342 MV, Plán opatření do pozorovacího svazku Zvěřina Josef ze dne 12. 6. 1965.

¹⁰⁰ NA, f. SSNV, osobní spis Josefa Zvěřiny, Hodnocení Josefa Zvěřiny ze dne 2. 6. 1965.

¹⁰¹ Tamtéž, Usnesení Okresního soudu v Jičíně ze dne 26. 11. 1965.

a mně se z toho zatočila hlava.“ (Zvěřina in Křížková 1995, 76; Zvěřina 1995b, 17)

Zpětné hodnocení

Josefa Zvěřinu ale nečekala svoboda, jen dalších čtyřadvacet roků v komunistickém Československu. V leccems byly náročnější než vězeňské období, ze kterého se naučil čerpat spíše to pozitivní. V listopadu 1989 tak pronesl k několikasettisícovému davu na Letné tato slova:

„Přátelé, jsem rád, že vás vidím, a po tom úvodu, který jste slyšeli, prosil bych vás, abyste to vězení a náš život tam nebrali příliš tragicky. My byli hrdí, že můžeme přinést svobodě, pravdě a víře svou obět!“

Na což se mu dostalo odpovědi skandováním davu:

„Děkujem!“¹⁰²

O rok dříve, v děkovné řeči při přebírání čestného doktorátu univerzity v Tübingen pak zformuloval svou vězeňskou zkušenost v jednoduchý teologický závěr:

„Má vlastní cesta však byla vyznačena velkým utrpením naší církve. Za zdmi vězení, uprostřed nenávisti velkých a malých žalářníků mě přivedlo svědectví spolubratří k poznání, že nejvyšší základ bytí a tedy též první *ontický princip* je láska.“ (Zvěřina 1995b, 45)

¹⁰² Josef Zvěřina. *Teolog lásky a radosti*. Dokument České televize z cyklu Světci a svědci, 2008.

Několik poznámek k jednomu přátelství (vzájemná inspirace mezi Růženou Vackovou a Josefem Zvěřinou)

Barbora Čiháková

„Navázal přátelství s Růženou Vackovou [...]. Byl to jeden z případů velkých duchovních a intelektuálních přátelství, jaké se občas v dějinách kulturních věd objevují. Společným tématem diskusí a polemik Zvěřiny s profesorkou Vackovou byla filozofická reflexe podstaty umění a také vymezení podstaty uměleckého slohu. [...] domnívám se, že Zvěřinova filozofická erudice založená na znalosti tomistické ontologie zanechala i určité stopy ve ‚vědě o slohu‘, což bylo další centrální téma vědecká práce prof. Vackové. Její ideje však byly na druhé straně i přínosem pro intelektuální obzor Zvěřiny“ (Ondok 2007 [2005], 48–49).

Později k tomu Josef Petr Ondok ještě doplnil:

„Nevím, do jaké míry existovala další spolupráce s profesorkou Vackovou při řešení uvedených témat po návratu Zvěřiny a Vackové z vězení. Ale v době pobytu na Mírově tato témata představovala Zvěřinův primární vědecko-filozofický zájem, kterému se v kriminále úporně věnoval“ (Ondok 2003, 31).

Jak naznačují tyto dvě Ondokovy vzpomínky, bylo přátelství mezi Vackovou a Zvěřinou v širším povědomí, v díle obou autorů najdeme vzájemné citace, parafráze i myšlenkovou blízkost a obdobné prameny inspirace. I přesto se tento vztah zpětně nerekonstruuje jednoduše a snadno – z díla Zvěřinova je dostupný podstatný díl, z díla Vackové je dostupné pouhé torzo, které je poznamenané ne zcela ideální ediční praxí.

Růžena Vacková byla před rokem 1989 v mnohém persona non grata – znal ji okruh blízkých lidí, bývalých studentů a spoluvězeňkyň z let padesátých a šedesátých. Přestože byla roku 1947 teprve jako druhá žena jmenována profesorkou (oficiálně zpětně k roku 1941) a přestože byla ve třicátých a čtyřicátých letech podstatnou komentátorkou uměleckého a veřejného života. Své stati, komentáře, studie a recenze publikovala od konce dvacátých let až do roku 1942, po válečné vězeňské zkušenosti se k psaní vrátila roku 1946, roku 1948 jí vyšla její syntéza o dramatu *Výtvarný projev v dramatickém umění*, zveřejnila i na delší dobu poslední stati a publicistické texty, roku 1952 je zatčena

a odsouzena na 22 let. Na svobodu se vrací roku 1967, o rok později vyjde po druhé přestávce její první publicistický text, následuje několik dalších, své síly napíná k dokončení celoživotní syntézy, známé jako *Věda o slohu*.¹⁰³ Její úmrtí v prosinci roku 1982 zaznamenal v samizdatu a později v exilu publikovaný nekrolog Josefa Zvěřiny, který dluh vůči této ženě pocíťoval velmi silně: „Tento národ, který neoplývá talenty, hospodaří s nimi hanebně“ (Zvěřina 1983, 170).

Růžena Vacková se narodila roku 1901 ve Velkém Meziříčí, po gymnaziálních studiích nastupuje na Univerzitě Karlově ke studiu klasické archeologie a dějin umění, byla studentkou Vojtěcha Birnbauma či Otakara Zicha (pokud lze zmínit aspoň některé, kteří se objevili i později v jejích knihách či člancích a rukopisech). Ve třicátých letech se intenzivně ve své publicistické práci věnuje divadlu a divadelní kritice. Poprvé zaznamenává její práci širší okruh lidí spolu s esejí vydanou u Václava Petra – *Sokrates, vychovatel národa*, z níž se dodnes cituje zejména z toho důvodu, že v ní Vacková předpověděla i svůj vlastní osud:

„Věděl, že jakákoli osobní oběť je nutná, věděl, že je nutno kdykoli a dokonce ze zdravého rozumu dát osobní život a živobytí za život celku, poněvadž se pouze krví a životem vykupuje názor, jeho váha a další nesmrtelný život“ (Vacková 1939, 27).

Jako zlomový se ukáže rok 1942, kdy jsou její bratr a švagr popraveni v Drážďanech za účast v odboji, následkem této bolesti umírá i její maminka. Vacková se sama zapojila do odboje, ale zároveň se tehdy seznámila s o třináct let mladším Josefem Zvěřinou, který na to vzpomněl i závěrem již zmiňovaného nekrologu. Vacková v této době též konvertovala ke katolictví – v dosud nepublikované korespondenci,¹⁰⁴ která je z padesátých a šedesátých let a z doby jejího druhé věznění, se dochová zmínka o tom, když šla k prvnímu svatému přijímání v kostele, kde měla být pokřtěna i její babička, ale zároveň se tato korespondence stává cenným zdrojem poznání její víry, konverze, modlitby, podává zprávu o tom, co znamená rozpoznat radost jakožto vyústění osobní

¹⁰³ Více k životopisným datům, její publicistické a pedagogické činnosti viz medailonek R. Vackové od autorky tohoto příspěvku (Čiháková 2021).

¹⁰⁴ Korespondence Růženy Vackové byla formou ukázek publikovaná v minimalistické edici *Ticho s ozvěnami*. V této podobě ovšem zahrnuje pouze pasáže z jednotlivých dopisů, jejich výpověď je do jisté míry zkreslená provedeným krácením, které se rozpíná i na prostoru několika odstavců.

tragiky. Je to i Boží přítomnost hledaná vnitřním rozumovým poznáním, je to modlitbami vyjádřený vztah, je to půst:

„Vždyť jsem také ve vězení dozrála. [...] Každý člověk buď rozmnožuje světlo – nebo tmu“ (počátek roku 1956)¹⁰⁵

„Je to zlé, ale přece věřím, že se Vám nikomu nic zlého nestalo. Jste v ochraně Boží a v laskavém náručí Matky, do kterého Vás vkládám ustavičně a s živou vzpomínkou i několikrát za noc. V tomto objetí communicates věřím, že bych věděla o nějakých Vašich mimořádných nesnázích. A proto jsem pokojná, třebaže mi není dopřáno číst Vaše řádky [...]. Nemějte však starost, jsem klidná, pokojná a plná pravé radosti. Kladu. Láska Boží je nejmocnější štít i kopí“ (leden 1953).

Její konverzi v daném nekrologu Zvěřina zachytil a pojmenoval:

„Rozhodným momentem její konverze byla právě smrt jejího bratra a švagra. Tehdy se jí se vši ostrostí zjevilo dilema: buď důsledný nihilismus, anebo důsledný klad, buď nic – anebo Bůh; buď definitivní smrt, anebo vzkříšení. „Není těžké Boha poznat, ale je těžké se mu vzdát““ (Zvěřina 1983, 171).

Sama Vacková se ke konverzi vyjádří v rozhovoru pro *Lidovou demokracii* roku 1947 (jde o jeden ze tří rozhovorů, který za svůj život poskytla; čtvrtým měl být rozhovor plánovaný Karlem Bartoškem pro knihu *Český vězeň*, který se ovšem nikdy neuskutečnil, neboť se Vackové nemoc zhoršila):

„Řeknu to otevřeně: smysl té vědy [duchovní vývojové teorie], se zaměřením k dnešní vzdělanosti, poznala jsem teprve jako konvertitka katolička. Teprve z katolického světového názoru skloubil se mi smysl dějin lidstva i smysl jednotlivých etap lidského myšlení a žití. Byla to věda, která mě přivedla k víře. [...] Uvědomila jsem si, že je především rozdíl mezi materialismem a spiritualismem, vírou v hmotu jako samu se utvářející, a ducha řídícího hmotu, že tento rozdíl je životně důležitý, poněvadž oba systémy se odlišně projevují jak v soukromí každého člověka, tak při veřejném rozhodování v samosprávných a zákonodárných sborech. Poznala jsem, že je nepřeklenutelný rozdíl mezi pouhým osobně nezávazným duchovním názorem na svět a názorem závazně náboženským, který učí poznávat světový řád a současně v tomto řádu žít, důsledně, plně a radostně, ode dne

¹⁰⁵ Citace z dopisů pocházejí z rukopisných originálů, které jsou momentálně uloženy v archivu autorky tohoto příspěvku.

ke dni, v ustavičném postupu na své jasné cestě. Došla jsem k nutnosti náboženského světového názoru, k názoru pořádajícímu chaos, k názoru katolickému. Cestou – a říkám to výslovně – badatelskou“ (ESo 1947, 3).

Během války píšou společně se Zvěřinou *Listy mládeži* do pracovních táborů v Německu,¹⁰⁶ zároveň v dané době, jak později Zvěřina sám přizná, ho Vacková „vzdělává“:

„K svému ‚kulturnímu vybavení‘ musím dodat zesnulou Růženu Vackovou, která mi za války dávala znamenitý seminář dějin a teorie výtvarných umění“ (Kantůrková – Zvěřina 1993, 44–45).

Vacková je ovšem pár měsíců před koncem války zatčena za odboj, uvězněna na Pankráci a odsouzena k smrti. Zachrání ji květnové povstání. Z mnoha plánů (např. na hospodářskou obnovu země), které vzniknou během války a na které Zvěřina později vzpomíná, nepřežije snad jediný (situace se bude opakovat roku 1968, když se v rámci K231 pokusí spolu s dalšími formulovat, jak zacházet s archivními materiály, které se týkají padesátých let). Stává se lektorkou *Studia catholica* (v otázkách uměnovědných), přednáší na *Akademických týdnech*, seznamuje se s Kolakovičem a spolu se Zvěřinou působí v katolickém sdružení Rodina. Opětovně začne psát a v tomto případě se pohybuje v periodikách, kde zaznamenáváme i Zvěřinovo jméno, např. v časopise *Vyšehrad* nebo v Kajprově periodiku *Katolík* (zde mj. vyjde jeden z jejích na dlouhou dobu posledních textů *Katolický názor na umění, který je polemikou s marxistickým uměním a jehož třetí a závěrečná část vychází 17. února 1948*¹⁰⁷). Vacková a další jsou již v této době (prakticky od roku 1946) sledováni ve spojení se zatčením Kolakoviče a spolu s obviněními Bohdana Chudoby, Václava Vaška st. (Vacková reaguje v *Lidové demokracii* příznačně nazvaným textem *Také úřad musí mluvit pravdu*; Vacková 1946). Pro naše sledování je ovšem podstatnější ono setkávání v rámci Rodiny, jak později vzpomíná Zvěřina:

„Ale musím říct, že Růženka Vacková měla plno konvertitů a lidí, které vedla k víře [...]. Na antickém umění učila svoje žáky dívat se na umělecké dílo [...] a vyrůstat v bohatou kulturní osobnost, to byl její učitelský ideál,

¹⁰⁶ Tuto informaci zmiňuje Zvěřina v knižním rozhovoru s M. R. Křížkovou, žádný takový se ovšem nepodařilo dohledat.

¹⁰⁷ V daném kontextu je jistě zajímavé vzpomenout na původní téma Zvěřinovy disertační práce *Marxismus a náboženství* (srov. např. Kantůrková – Zvěřina 1993, 44).

kterému zůstala věrná [...], ale já čerpal od Růženky Vackové mnoho, i když jsme byli často v prudkých sporech“ (Zvěřina in Křížková 1995, 41).

A jak zaznamenává Václav Vaško:

„Blízký klubovému pojetí byl ‚salón‘ dr. Růženy Vackové [...]. Malostranský byt ‚paní profesorky‘ byl otevřen pro každého, kdo se chtěl dozvědět něco o kultuře, o náboženství, kdo potřeboval poradit, potěšit. V pondělí mívali u ní svůj den její sociálně demokratičtí přátelé z dřívějšího, v úterý se zde scházel kroužek Katolické akce Rodina, ve středu přicházeli malíři, sochaři, architekti, studující i absolventi archeologie a dějin umění, mladí básníci a spisovatelé. Předčítaly se rukopisy nových děl, přednášelo a diskutovalo se o všem možném, též výstavky a produkce sakrálního výrazového tance se zde konaly. Intelektuální ovzduší bylo nasyceno křesťanskou nadějí. U ‚Růženky‘ se čerpala síla k občanské statečnosti i křesťanskému vyznavačství“ (Vaško 1990, 203–204).

Kromě toho se zúčastní i polotajných exercií, které pořádá pro studenty Josef Zvěřina. Ve své podstatě se věnují všem mladým lidem, jejichž možnosti jsou po únorovém převratu omezovány. Pokud hledíme na Zvěřinu i na Vackovou jako na osobnosti (a ne pouze na jejich dílo), nelze si nepovšimnout, že sdílejí pedagogický talent, je to jejich přirozeností.¹⁰⁸ Oba mají zájem o studenty a mladé lidi, je v tom jistý druh oddanosti a péče, snaha předávat vlastní vědění další generaci, kultivovat ji aspoň neoficiální cestou, jak později někteří vzpomínají:

„Umění, pravé umění, ať je to hudba, zpěv, obraz, socha, architektura, má v sobě jiskru tvůrčího poznávání, bližení se konečnému poznání, kde pravda, dobro a krása jsou sladřovány, spojují se v nejvyšší bytí, v lásku. Tomu nás učila Růženka. Chodívali jsme k ní a setkávali se tam občas i se Zvěřinkou“ (Mazalová 2004, 55).¹⁰⁹

Jak by se dalo k těmto výročkům doplnit Zvěřinovými slovy z jeho stati Umělecká zkušenost a přístup k Bohu z roku 1978:

¹⁰⁸ Oba pomáhají studentům po roce 1948, kdy musejí mnozí opustit studia, oba se snaží vzdělávat i své spoluvězně v komunistických táborech a věznicích, v daných aktivitách pokračují i po výstupu, jakkoli to platí ve větší míře zejména pro mladšího Zvěřinu, tak i u Vackové dále probíhají přednášky a společná setkání po roce 1969.

¹⁰⁹ Srov. vzpomínku Libušky Boháčové na to, co je Vacková učila o umění: „Pravé umění poznáš od kýče podle toho, že má v sobě ‚jiskru‘ tvůrčího poznávání, sladřuje v duši pravdu, dobro a krásu a přibližuje nás okamžiku, kdy se tyto spojí v nejvyšší bytí, v lásku“ (Havlíčková 2008, 53). Obdobné závěry a poznatky lze zaznamenat i v její vězeňské korespondenci.

„Ovšem nejhlubší odpověď na otázku o původu a hodnotě umělecké zkušenosti – i zkušenosti náboženské v umění – dává spojení uměleckého vyjádření s pravdou, dobrem a krásou“ (Zvěřina 1995, 29).¹¹⁰

Již na sklonku čtyřicátých let se díky pravidelnému setkávání a plodným diskusím rodí zárodek ontologicko-psychologické metody, která tlumočí jazyk umění (podle poznámek Jarmily Vackové tuto teorii prohlubovali na přelomu let 1967/1968, po návratu Vackové z druhého vězení) a z níž Zvěřina čerpá ve svém díle *Výtvarné dílo jako znak* (1971);¹¹¹ Vacková s odkazem na Zvěřinu toto rozpracovává ve své dosud vcelku nevydané syntéze *Věda o slohu*.

Následuje historie poměrně známá – Zvěřina i Vacková končí na dlouho v komunistických táborech a vězeních, Vacková se vrací na svobodu až roku 1967. Oba se staví k situaci obdobným způsobem – zatímco Zvěřina pořádá ve Valdicích tajné mše, případně učí dogmatiku a přednáší z dějin umění, Vacková se zapojuje v Pardubicích do takzvané vězeňské univerzity, z níž se díky Dagmar Skálové a Dagmar Šimkové zachovají aspoň zápisy (vydané po roce 1989 s titulem *Vězeňské přednášky*).¹¹² Pro Vackovou byly tyto přednášky výrazem jediné možné kontinuity, jak poznamenává v korespondenci, člověk ve vězení pracuje zejména mluvením. Vacková měla po většinu výkonu trestu zákaz vlastnit psací potřeby, různá zostření trestu přišla spolu s pokusem odeslat dopisy tajemníkovi OSN Dagu Hammarskjöldovi roku 1956, jistá úleva přichází až závěrem jejího vězeňského pobytu v Ostrově nad Ohří, kde se pro ni dožaduje výhod a přesunu ze třetí do druhé nápravné skupiny její vychovatel, neboť kladně hodnotí její snahu vyučovat mladší negramotné vězeňkyně číst a psát, jak k tomu sama Vacková poznamenává v jednom z dopisů:

„A mnoho mladých žen bylo se mnou odsouzeno a mnoho jich je ještě ve vězení. Nejen ty mé dušičky, ale i jiné mladé ženy, které jsem zde poznala.

¹¹⁰ Vzájemná podobnost některých jejich textů je výrazně patrná v období poválečném, kdy publikují oba v totožných periodikách, viz např. komentář Vojtěcha Novotného: „Její vliv [Vackové] lze rozpoznat ve Zvěřinových prvních poválečných publikacích, např. v eseji o teologii práce, v němž analyzoval dějiny za pomoci kategorie ‚slohu‘“ (Novotný 2013, 113). Je víc než pravděpodobné, že přesnější zprávu o totožných inspiracích a vzájemném vlivu bude možné identifikovat poté, co bude zpracována Vackové publicistika.

¹¹¹ Na tuto práci psala Vacková v říjnu 1969 posudek, který se zachoval v pozůstalosti u Josefa Zvěřiny a který přetiskuje V. Novotný (viz Novotný 2013, 456–460).

¹¹² Kromě Vackové přednášely v Pardubicích např. Nina Svobodová, Albína Palkosková, Jiřina Zábranová.

Bylo jim málo kolem dvacítí a teď to jsou třicetileté ženy. Nemohly se tedy ani doučit. Jen pomyslete sami, je-li správné, abych já hledala únik před nimi? I kantor je kantorem do konce časů“ (2. října 1959).¹¹³

Vacková se věnuje mladým dívkám a učí je prosté základy.¹¹⁴ Zároveň se stane pro ostatní vězeňkyně i jistým garantem dobrého a spravedlivého, její úloha ve vězeních byla neobyčejná i v ohledech žité víry, jak později vzpomněla Božena Kuklová-Jíšová na jeden Štědrý večer, když za ní a za Vackovou přišla vražedkyně Anežka – nejprve rekapituluje své životní osudy, otce alkoholika, který ji tloukl, posléze vzpomíná na svého hrubého a primitivního manžela, který s jejím svolením zabil jejich páté a šesté dítě (za spoluúčast na vraždě se dostala do vězení, její trest byl ovšem nižší než Vackové). Kuklová-Jíšová se po vyslechnutí daného příběhu již nebyla schopná modlit, na což reagovala Vacková následovně:

„To nevadí, tak aspoň poslouchej, já se budu modlit sama.“ [...] „Pane Bože, děkujeme Ti nejdříve za své rodiče, ty živé i ty mrtvé. Děkujeme Ti, žeš nám dal tak dobré otce, kteří nás nikdy surově nebili, jako se stalo té ubohé Anežce. Děkujeme Ti za naše matky, které se o nás tak dobře staraly a neposlaly nás do služby, jako tu ubohou Anežku. Že jsme měly možnost se vzdělávat a nevyrostaly jsme v tak strašné nevědomosti jako Anežka. Že jsme nebyly provdané za zlé muže, že nás nikdo nenutil zabíjet vlastní děti jako Anežku...“ [...] Nepamatuji si všechna slova té podivné Růženčiny modlitby, či spíše litanie, ale tehdy jsem si najednou uvědomila, že mě vlastně napomíná tím napodobením modlitby farizeje: „Bože, děkuji Ti, že nejsem jako ten celník...“ (Kuklová-Jíšová 2002, 89–90).

¹¹³ Daný dopis se vztahuje i k otázkám amnestie, o kterou chtěla požádat rodina, ale kterou Vacková striktně odmítala. K rekonstrukci jejího vězeňského pobytu i celého procesu včetně následků v podobě zbytkových trestů v devadesátých letech viz Čiháková 2021.

¹¹⁴ Vacková těmto aktivitám věnuje roku 1968 vzpomínkový fejeton: „Když přišly do vězení mladé chuligánky, okázale nás ‚přehlížely jako družstevní lány‘. Číhaly však bystře jako divoká zvířátka. Nejprve krotky. Potom přišly jakoby nic. Potom už přišly a ptaly se naléhavě: Řekněte nám, jak to bylo doopravdy. Jak to bylo s Karlem IV., Alžbětou anglickou, s rozbitím atomu, s Masarykem T. G. i Janem, s kulturou a co to je. Přeházené dotazy z rozházených vědomostí hlavně z biografu, z rozhlasu, z šeptandy a dílčích informací. Potom se už ptaly doopravdy, jak je to doopravdy s láskou, s prací a vůbec se životem. Všechny jistoty vědění v nich byly na padrť. [...] Tahle děvčata vyšla vskutku a nikoli obrazně ze dna nicoty. Jako by jim život od počátku už nepatřil a jen jej používaly. [...] Samy chtěly vědět jen podstatné věci. O Bohu a řádu bytí. Samozřejmě v jazyce méně než hovorovém“ (Vacková 1968, 3).

Zdálo by se, že spolupráce Zvěřiny a Vackové uvězněním končí, nicméně oproti všem předpokladům zůstávají v kontaktu. Tuto část nebylo možné ještě v úplnosti rekonstruovat, a není ani jasné, jestli to bude vůbec někdy možné. Komplikuje to i fakt, že se jejich vzájemná korespondence zřejmě nedochovala. I tak díky dopisům, které Vacková adresovala rodině, víme, že o sobě nějaké zprávy měli.¹¹⁵ Jako součást těchto dopisů jsou četné zmínky o Zvěřinovi:

„Psal mi také můj synovec Pepánek z Ostrova [Zvěřina je v té době v likvidačním táboře L, 1953–1956], a to velmi krásný dopis. Samozřejmě o vědě, a to mne moc těšilo. Má více možností než já. Vyřídíte tatínkovi a mamince Zvěřinovým [...], že ho pozdravuju vřele, že dopisy jsou příliš omezené, ale že se pokusím o mimořádný dopis jemu“ (24. 11. 1954).

Sám Zvěřina později vzpomínal, že bylo jednoho dne možné vlastnit papír a tužku a že si v době tohoto vězeňského pobytu poznamenával črty k teorii o uměleckém díle jako znaku a teologii umění a že se něco podařilo propašovat ven (srov. Novotný 2013, 289). V dopise rodině k tomu Vacková poznamenává:

„Slyšela jsem, že otec poslal hotovou práci domů a mám velikou radost. Blahopřeji a moc pozdravujte. Zde nejsou takové studijní možnosti. Člověk spíše pracuje mluvením. Vždyť píšu klečíc u židle“ (6. května 1956).

Vackovou i Zvěřinu spojuje důležitá snaha – nemožnost rezignovat a nutnost pokračovat v započaté práci. Po propuštění k sobě znovu najdou cestu, kromě jiného se takto zřejmě setkává Dagmar Pohůnková a Vacková právě u Zvěřiny (je to podstatné setkání, díky kterému se později zachová poslední rozhovor Vackové těsně před smrtí).¹¹⁶ Podle vzpomínek Jarmily Vackové se v této době zabývají zmíněnou teorií znaku,¹¹⁷ nicméně na pracích obou autorů se podepíše dlouhá odmlka od akademického a tvůrčího světa.

¹¹⁵ Nicméně prý byla i druhá neoficiální cesta, jak udržovali kontakt. Bohužel se v tomto případě pohybujeme na pomezí divoké historky, kterou se zřejmě již nikdy nepodaří s jistotou ověřit. Podle vzpomínek jedné pamětnice pardubické věznice, prý místní zaměstnanec v kotelně distribuoval modlitby a jiné náboženské texty, které posílal Vackové Zvěřina.

¹¹⁶ Tento rozhovor byl přetištěn v exilových periodikách jako svého druhu Vackové epitaf, v osmdesátých letech se šířil v četných opisech (Vacková 1983, [3]). Představuje naprosto unikátní vhled do myšlení Vackové. Autorkou tohoto rozhovoru, který vznikl v nemocnici poměrně netradiční metodou, byla Dagmar Pohůnková.

¹¹⁷ Vacková se o této teorii ve spojení se Zvěřinou zmiňuje v prvním díle *Vědy o slohu*: „K finálnímu poslání této *noeticko-psychologické metody*, která tlumočí jazyk umění na ontologickém základě, dohlédá například kniha Josefa Zvěřiny *Výtvarné dílo jako znak /Obelisk*, Praha 1971/“ (Vacková 1993, 52).

Do jisté míry se však Vacková v sedmdesátých letech stahuje do ústraní, neboť začne pracovat na své celoživotní syntéze *Věda o slohu*, kterou takřka dokončí,¹¹⁸ definitivní revize a autorizace se nedočká. Nicméně Zvěřinova stopa je velmi patrná již v prvním díle:

„Dr. Josef Zvěřina se velmi zajímavě pokusil o duchovně typové vřazování umělců podle osmera blahoslavenství. Bylo to roku 1948 při schůzkách s umělci a tuším nezapsáno, avšak pokus byl tak významný, že je třeba jej popaměti alespoň nastínit“ (Vacková 1993, 110).

Oba navíc doprovázejí podobné inspirační zdroje.¹¹⁹

Tyto nynější poznámky jsou jen drobné střípky, ale po kompletáři díla Vackové by se mohlo ukázat, jaký je skutečný vliv a vztah děl obou autorů, nakolik bylo jejich uvažování blízké, ale též, jaký podíl měla Vacková na české kultuře, aby nebyla stále naplňována věta, kterou o Vackové Zvěřina napsal:

„Celou její hloubku jsem si uvědomil nejméně, když ji navštívil při svém pražském pobytu Karl Rahner: setkali se dva prostí a velcí lidé. O teologovi ví celý svět, o jeho ženském protějšku jen Bůh“ (Zvěřina 1983, 171).

Pokud bychom pro závěr těchto poznámek ponechali dílo stranou a připomněli jejich přátelskou i charakterní blízkost, lze dodat, že se potkávají v tom lidsky podstatném – vydanosti člověka pro druhého, obdobně jako vzpomínají leckterí studenti na Josefa Zvěřinu a jeho vlídnou povahu a pedagogický talent, vzpomínají na Vackovou její spoluvězeňkyně ve vzkazech, které posílali rodině:

„V minulých dnech mne navštívila jedna známá, která se právě vrátila z [přeškrtnuto] pobytu. Jak sama říká, měla to štěstí, že byla pohromadě s Dr. Růženou. Mluvila jen v superlativech, jako o vyšší bytosti. R. je tam misionářkou – doslovně místní svatou. Přednáší, vzdělává, těší, vychovává. Čím ubožejší stvoření, tím spíš se ho ujímá. Ani ta nejotrlejší netroufá si před ní sprostě mluvit. Ona je tam zákonodárcem. Tak dochází ke grotesknosti, že sama sankcionována, je někdy žádána, aby to dala do pořádku, když při

¹¹⁸ *Vědě o slohu* se měla dle slov Jarmily Vackové věnovat od svého propuštění až do roku 1978, vinou nemoci ji ovšem odkládá, naposledy ji přehlídí roku 1980 (srov. ediční poznámku, Vacková J. 1993, 165). Dílo je přinejmenším jednou polovinou v rukopise, v Aule vyšla první část péčí Bohdana Chlíbače a Jarmily Vackové.

¹¹⁹ Např. pro oba je podstatné dílo Teilharda de Chardin, Zvěřina se s ním seznamuje již ve vězení, Vacková až po propuštění zřejmě díky Zvěřinovi; Teilhardova teorie se propíše do některých pasáží druhého a dosud nezveřejněného dílu *Vědy o slohu*.

nějaké křivdě je vyhlášena sabotáž. Je víc než respektována a milována – je zbožňována. Našla tam své poslání! Žije tam do úplné osobní abnegace. Snad při její silné povaze je i šťastna. Myslím, že vám tato zpráva není jistě novinkou, nicméně jsem ráda, že Vám to mohu ještě opakovat. Přála bych Vám, abyste se dočkal jejího návratu a mohl ji obejmout“ (dopis se dochoval v pozůstalosti Růženy Vackové, není podepsán ani datován, pravděpodobně je adresován jejímu otci, lze ho tedy situovat mezi léta 1960–1965).

Vacková se dotýkala bytostně i vlastního Zvěřinova hledání, jak to popsal v textu K teologii lásky, její život odpovídá na jeho slova ze závěru stati Nežít v nenávisti: „Nenávist je krutě odvážná; je třeba ještě větší odvahy, ještě větší lásky“ (Zvěřina 1995b, 236).

II Teologie agapé, živá teologie

Živá teologie

Teologie Josefa Zvěřiny z pohledu pastorálního teologa

Michal Kaplánek

Svou úvahu začnu známým citátem papeže Františka: „Realita je nadřazena ideji.“ (*Evangelii gaudium* 2014, čl. 231). Tento výrok, který může být leckdy i chybně chápán, je výzvou ke změně východiska při snaze o obnovu církve. Papež si přeje – aspoň zčásti – nahradit v teologii dosud obvyklý přístup deduktivní (od obecného ke konkrétnímu) přístupem induktivním (od konkrétního fenoménu k obecnějším postupům). Je to přístup, který je více než padesát let vlastní pastorální teologii, a byl také impulzem k radikální změně původních schémat 2. vatikánského koncilu, z kterého nakonec vyšly dokumenty zcela nového charakteru. Mezi nimi vyniká pastorální konstituce GS (Rahner – Vorgrimler 1966, 424–425). Stejný princip vedl také české teology v období tzv. Pražského jara k realizaci kurzu Živé teologie, jejímž iniciátorem byl Oto Mádr a dalším významným přednášejícím Josef Zvěřina (Mádr 2011, 145).

„Živá teologie“ byla teologie pro život, která také vycházela z životní praxe a zkušenosti. Zdá se, že toto označení se hodí velmi dobře pro teologii Josefa Zvěřiny. Jako pastorální teolog jsem totiž citlivý k souvislostem teologie a života. Proto mě mrzí, že jsem nezaznamenal u současných teologů nějaký pokus o tvůrčí navázání na Zvěřinovu *Teologii agapé*. Jistě to má svoje – dnes už historické – důvody, které vedly k tomu, že po znovunabytí svobody pro teologické bádání po roce 1989 většina doktorandů teologie studovala buď v zahraničí, kde se musela konfrontovat s rozsáhlou u nás neznámou teologickou diskusí, anebo naopak v Praze či v Olomouci, kde v té době převážily spíše „restaurativní tendence“ ve smyslu návratu k teologii 50. a 60. let. Nebezpečí, že zapomeneme to cenné, co naši teologové v těžkých podmínkách „vytěžili“ ze studia obtížně dostupných pramenů a v nemalé míře také z vlastní zkušenosti, bylo pro mě motivací, abych se zapojil do diskuse o významu díla Josefa Zvěřiny.

Pro pochopení jeho díla musíme uvážit několik okolností, které určovaly jeho teologickou tvorbu:

Josef Zvěřina

- nebyl jen teolog: byl především kněz (dokonce bychom mohli říci mystik), kunsthistorik a umělec,
- považoval teologii za pomoc v životě z víry a v apoštolátu,
- přednášel teologii v první řadě laikům, takže se zejména v 80. letech snažil podávat snadno pochopitelné odpovědi na významné otázky systematické teologie, které přitom byly podloženy poctivým studiem; kritériem výběru „odpovědí“ byla životní zkušenost, kterou sdílel s běžnými lidmi,
- byl politický vězeň a bojovník za lidská práva, a proto měl rozvinutou intuici pro to, co je podstatné, co slouží životu a vede ke svobodě, a současně také odhaloval to, co člověka omezuje a zotročuje.

Domnívám se, že jeho náhlý odchod z tohoto světa ho uchránil před zkušeností z boje s „větrnými mlýny“ v podobě úzkoprsosti tehdejších biskupů i představitelů teologických fakult v Československu.

Rád bych nyní komentoval uvedené čtyři body, které považuji pro Zvěřinu za klíčové: umění a mystika, teologie pro život a pro apoštolát, teologie pro Boží lid, osvobozující teologie.

1 – Umění a mystika

Zatímco většina teologických knih působí na první pohled jako sice přesné, ale přitom „suché“ traktáty, *Teologie agapé* je naproti tomu knihou, která „zapaluje srdce“. Je to dané především tím, že se Zvěřinova teologie opírá o Písmo svaté, které oslovuje nejen rozum, ale také emoce (Zvěřina 1992, 12–18). Ačkoliv můžeme s jistotou tvrdit, že důraz na studium Písma v souvislosti se systematickou teologií, se u Zvěřiny opíral o požadavek 2. vatikánského koncilu, jak je formulován v čl. 16 *Dekretu o výchově ke kněžství Optatam totius* (*Optatam totius* 1995, čl. 16), forma, jak se tohoto úkolu zhostil, je originální a přitažlivá: Zvěřinovy odkazy na Bibli vyznívají přirozeně a jsou interpretovány v návaznosti na meditaci Božího slova. Proto nemáme při četbě *Teologie agapé* dojem, že by autor musel namáhavě „roubovat“ texty Písma na dogmatické definice. Spíše naopak. Texty Písma, které uvádí, se stávají podnětem k rozjímání.

Dalším důvodem čtivosti tohoto díla je záměr autora poskytnout příručku k prohloubení osobní víry posluchačů. A to vše je „okořeněno“ jeho přirozeným smyslem pro humor a laskavou polemiku.¹²⁰

2 – Teologie pro život a pro apoštolát

Po celý život se musel Zvěřina konfrontovat s nepochopením křesťanství na veřejnosti. Zatímco většina jeho současníků se uchýlila k apologetice, Zvěřina – zřejmě vzhledem ke svému sekulárnímu vzdělání – hledal cesty dialogu. Přesto i on byl přesvědčen, že k tomu, aby mohl katolík obstát v sekularizující se společnosti, musí mít svou víru také rozumově podloženou. To jej vedlo k mnoha aktivitám, zejména po 2. světové válce, z nichž nejznámější je tzv. „Zvěřinec“, což bylo setkávání teologů a studentů u něho v bytě, jak o tom svědčí např. Vaško (Vaško 1990, 204).

Teologie byla pro Zvěřinu posilou také v době vězení. Podle Oto Mádra ve vězení zrály teologické myšlenky (Mádr 2011, 145). Jejich zrání bylo podmíněno „radikalitou“ situace. Pokud člověku jde o život, vnímá i teologickou diskusi zcela jinak. To platilo o Zvěřinovi, ale dle mého názoru je to také interpretační klíč k prioritám papeže Františka: jinak vnímá pravdy víry teolog, zvažující různé teologické postoje; jinak ovšem teolog, který je postaven před dilema „bud’, anebo“.

Zvěřina byl fascinován novými možnostmi rozvoje teologického myšlení, které otevřel 2. vatikánský koncil. Ne z důvodu intelektuální záliby ani z touhy po reformách „za každou cenu“. Zvěřina viděl v „nové teologii“ možnost zprostředkování obsahu víry modernímu člověku.

Svědectví ze studijní skupiny z Ostravy dokládá, že zpočátku byl Zvěřinův výklad poměrně komplikovaný, protože byl určen studentům teologie, u nichž se předpokládá filosofický základ (Kaplánek 2023). Teprve na základě připomínek laických posluchačů Zvěřina změnil styl výuky, dokonce zcela radikálně. Snaha o „lidové“ vyjádření je dobře znát na videonahrávce z roku 1987 (Suchánek 1987). To ovšem neznamenalo, že by slevil ve svých požadavcích na studenty.

¹²⁰ Vtipné poznámky můžeme sledovat hlavně ve zvukových záznamech (resp. videozáznamech) Zvěřinových přednášek. Dochovaný je dvoudílný pořad *Den pro agapé* nahraný v roce 1987 Vladimírem Suchánkem.

Byl obávaným zkoušejícím – a to ne proto, že by „bazíroval“ na slovíčkách, ale protože vyžadoval pochopení látky.

3 – Teologie pro Boží lid

Josef Zvěřina sice učil dogmatiku některé kandidáty kněžství, mezi nimi salesiány, kteří se připravovali na své neveřejné působení. Většina jeho posluchačů ale byli tzv. laici, přičemž on sám považoval označení „laik“ za pejorativní, protože se v běžné češtině tento výraz používá pro „neodborníka“ („já tomu nerozumím, protože jsem v tomto oboru laik“).

Na tomto místě stojí za to vrátit se k poznámce Aloise Křišťana o klerikalismu v jeho vzpomínkách na studium v době totality v rozhovoru pro časopis *Universum*. Křišťan konstatuje, že společný život kněží a laiků v civilních zaměstnáních byl ochranou před klerikalismem (Křišťan 2021, 9–10). Tím navazovali kněží působící ilegálně na tradici dělnických kněží ve Francii, jak na to upozorňuje i Tomáš Halík (Halík 2004).

Zvěřinovou ambicí nebyla ani „nezaujatá vědecká analýza“, ani indoktrinace nebo prostý katechismus. Snažil se předávat takovou interpretaci článků víry, která mohla uspokojit hledajícího posluchače. Současně učil své posluchače teologicky myslet.

Josef Zvěřina vyučoval neveřejně systematickou teologii v 70. a 80. létech. Tato doba kladla na katolické teology obtížné požadavky, které nebyly snadno realizovatelné ani ve svobodném světě, natož v tehdejší Československu. Na jedné straně existovala tzv. „manuálová teologie“, která se opírala o příručky k jednotlivým disciplínám, tak jak se rozvinuly zejména začátkem 20. století (Pozzo 1996, 309–311). Na druhé straně zde byly zcela nové teologické přístupy vycházející z tzv. „nouvelle théologie“, které se prosadily na 2. vatikánském koncilu. Rozdíl mezi oběma přístupy je markantní. Zatímco „manuálová teologie“ vycházela primárně z definic magistéria, které zpětně podkládala výroky Písma a doklady Tradice, východiskem „nové teologie“ jsou dějiny spásy. Příkladem standardního díla neseného myšlenkami „nouvelle théologie“ je sedmisvazková monografie *Mysterium Salutis*, která byla vydána v několika jazycích – němčina, francouzština, italština, španělština (Feiner, Löhrer). Dá se předpokládat, že Zvěřina toto dílo znal, nedá se ovšem z toho vyvozovat, že by výraz „nová

teologie“, který s oblibou v *Teologii agapé* užívá, byl českým překladem „nouvelle théologie“. Zvěřina se spíše snaží prezentovat své vlastní chápání systematické teologie inspirované pokoncilními autory jako např. Rahner, Schillebeeckx, Balthasar, Hemmerle ad. A toto pojetí předkládá jako „nové“ (Zvěřina 1992, 3–4). Nicméně podobně jako zmínění autoři převzal i Zvěřina strukturu traktátů manuálové teologie, která má svůj původ v díle Melchora Cana *De Locis Theologicis* z r. 1563 (Pozzo 1996, 311–312). Teologové 70. – 80. let se pokoušeli na strukturu manuálů „naroubovat“ novou metodu vycházející z Písma, k níž vyzývá dekret 2. vatikánského koncilu O výchově kněží *Optatam totius* v čl. 16:

„V dogmatické teologii ať se postupuje takto: nejprve se předloží biblická témata, nato se bohoslovcům ukáže, jak přispěli k věrnému předávání a vysvětlování zjevených pravd otcové východní i západní církve a jak probíhaly další dějiny dogmat, a to ve vztahu ke všeobecným církevním dějinám. Potom se mají bohoslovci učit hlouběji pronikat do tajemství spásy pomocí spekulace pod vedením svatého Tomáše a objevovat jejich vzájemnou souvislost, aby se dospělo k jejich dosažitelně nejlepšímu objasnění.“

Autorem jedné z nejzajímavějších kritických studií Zvěřinovy dogmatiky je Ctirad Pospíšil. Jeho stať „Světla a stíny trinitologie a pneumatologie Josefa Zvěřiny“ je svým zaměřením kritická studie (Pospíšil 2011). Pospíšil je zřejmě jeden z mála, kdo se pokusil proniknout do Zvěřinova teologického myšlení.

4 – Osvobozující teologie

Ačkoliv by se Zvěřina nikdy nehlásil k „teologii osvobození“, jeho životním krédem byla svoboda a boj za svobodu (Zvěřina 2003, 87–88). Také při své aktivitě jako signatář Charty 77 argumentoval biblicky, teologicky a filosoficky (Zvěřina 2003, 228–236). Proto měl i v církvi dobře vyvinutý smysl jak pro disciplínu, tak pro svobodu, a tak dobře rozpoznal, když byla víra tehdejšími kolaborantskými kněžími zneužívána k potlačování svobody. V druhé polovině 80. let patřil k poradcům kardinála Tomáška a velmi otevřeně ho upozorňoval na to, které kroky svobodu ohrožují a které jí prospívají.

Osobně jsem se zúčastnil Zvěřinovy přednášky asi jen dvakrát na bytových seminářích v 80. létech minulého století. Pamatuji si ale jeho výrok, že teologii

nelze studovat pouze z knih, ale že je nutné do obsahu pronikat skrze diskusi. Měl velmi rád, když se ho posluchači ptali na aktuální teologické anebo i politické otázky – a s nadšením se o nich rozpovídal. V jeho díle je cítit láska k Bohu a k lidem a současně jakási „vášeň pro teologii“. Jeho teologie byla podložena životem a sloužila k tomu, aby věřící mohl „pevně stát“ ve své víře i v situaci nepochopení a pronásledování. Tato pevnost ale neznamenal strnulost, nýbrž ochotu naslouchat druhým a přemýšlet o tom.

Závěrem

Při srovnání mého vlastního základního studia teologie na bohoslovecké fakultě v Litoměřicích v 80. letech a studií, které absolvovali moji spolubratři salesiáni neveřejně ve vlastních kurzech, v kterých přednášel dogmatiku právě Josef Zvěřina, jsem došel k závěru, že moje studia sice byla v některých tématech rozsáhlejší (biblické jazyky, církevní právo), ale v podstatných otázkách dogmatiky a vůbec pohledu na církev obdrželi moji spolubratři v tajném studiu od Josefa Zvěřiny mnohem solidnější základ i lepší předpoklady pro další tvořivý rozvoj teologického myšlení.

Zvěřinova syntéza systematické teologie byla postavena na solidních (tradičních) základech. Znalost scholastických myšlenkových postupů byla předpokladem pro pochopení tradiční teologie, a tím teprve vznikala možnost jejího překonání nebo transformace. To byla další zásada, kterou Zvěřina zdůrazňoval a která byla charakteristická (i ve světě) pro celou jeho generaci. Metodicky tedy Zvěřina používal tradiční metodu, ale přitom s radostí přijímal nové impulzy, které umožňovaly osvobodit se od „nestavitelných“ formulací, které při hlubším pohledu vůbec nejsou nutné (na což zapomínají i mnozí současní teologové).

Na závěr bych rád polemizoval s tvrzením Vojtěcha Novotného, „že velikost Zvěřiny jako teologa opravdu neleží v jeho myšlenkovém výkonu, nýbrž v životním kontextu jeho díla“. Za tento názor se bohužel na konci svého článku v roce 2011 postavil i Ctirad Pospíšil (Pospíšil 2011, 126), což považuji za odbornou diskvalifikaci Zvěřiny a jeho odkazu. Možná i tato teze i další podobná vyjádření přispěly k tomu, že se sice život a dílo Josefa Zvěřiny stalo předmětem historického zkoumání (Novotný 2013), ale nikoliv východiskem pro další rozvoj systematické teologie v zemích bývalého Československa.

Nelze ovšem zastírat, že k nedostatečné odvaze do hloubky kriticky studovat Zvěřinovu teologii přispívá i to, že by se jednalo o velmi obtížnou práci. Už proto, že ke studiu Zvěřiny (a jeho zahraničních vrstevníků) je nutná dobrá znalost scholastického způsobu uvažování, která už u současné generace teologů není samozřejmostí. Jak i Pospíšil naznačuje ve svém článku, k hlubšímu pochopení a dalšímu využití Zvěřinova díla by bylo potřeba disponovat se srovnatelným teologickým přehledem a metodickou znalostí, jako měl Zvěřina. Přál bych si, aby se mezi mladými teology našli někteří, kteří uchopí toto dědictví, prohloubí je a budou v něm pokračovat.

Tradice jako paměť církve¹²¹

Petr Jandejsek

Na počátku své *Teologie agapé* uvádí Josef Zvěřina, že život víry dnes vyžaduje „víc než poznání, potřebuje moudrost“ (Zvěřina 2003b, 3). Ještě radikálněji je pak potřeba pochopit tuto moudrost jako lásku. Také „teologie se musí rozšířit v teofilii, v lásku k Bohu, a o této lásce nejen spekulovat. Ale zpívat, trochu i básnit, ale především ji otevřít k těm, kteří potřebují lásku, a především lásku“ (Zvěřina 2003b, 5–6).¹²² S metodologickou důsledností proto Zvěřina věnuje lásce jako principu a východisku teologie první díl své dogmatiky. Na něj navazuje ve druhém dílu tématem víry a Božího zjevení. Poslední, třetí část druhého dílu nese název „Paměť církve. Problém tradice“. Toto Zvěřinovo pojednání o tradici bude předmětem mého příspěvku. V pěti krocích ukážu klíčové charakteristiky Zvěřinova teologického myšlení. Domnívám se, že tyto charakteristiky si podržely svou aktuálnost až do současnosti. Za zvlášť osvěžující pro dnešní teologii považuji Zvěřinovu neutuchající snahu vycházet z uzavřeného systému směrem ven – v první řadě k posluchačům teologie a jejich duchovní zkušenosti, dále k ostatním vědním oborům, které se zabývají člověkem ze svých vlastních perspektiv, a nakonec také ven směrem ke světu umění a kultury.

Předností přístupu, který ve své práci volím, je možnost detailního pohledu na Zvěřinův text. V tom ale zároveň spočívá i jeho omezení: princip *pars pro toto* chci využít, ale nikoli přetížít. Přál bych si, aby příspěvek doplnil současné badatelské úsilí o interpretaci *Teologie agapé*, respektive celého Zvěřinova díla. Ačkoli jsem sám již nezažil osobnost Josefa Zvěřiny, setkávám se s ním skrze jeho texty, které využívám v pedagogické práci na Jaboku – Vyšší odborné škole

¹²¹ Tato kapitola byla podpořena programem Univerzitní výzkumná centra Univerzity Karlovy č. UNCE/24/SSH/019.

¹²² Lásku jako východisko teologie zvolili i jiné teologové, jak Zvěřina sám uvádí. Zároveň dodává, že jeho „nesmělý pokus“ o teologii lásky se zrodil „z bolesti a z krve, z obětí koncentráků a věznic“ (3–4). Je pozoruhodné, že ve stejné době jako Zvěřina rozvíjí teologii coby *intellectus amoris* také latinskoamerický teolog Jon Sobrino (srov. Sobrino 1994). I Sobrinova teologie vyrůstá ze zkušenosti s utrpením a smrtí mnoha křesťanů Latinské Ameriky. Zůstává jistým paradoxem, že přes spřízněnost v utrpení je Zvěřinův postoj k teologii osvobození spíše zdrženlivý (např. Zvěřina 2003b, 356).

sociálně pedagogické a teologické a na Evangelické teologické fakultě při uvádění studentů do teologie.

1. Živá zkušenost s Bohem proti jednostrannosti „teologie slova“

Podle Zvěřiny je setkání člověka s Bohem čímsi jedinečným a hlubokým. Řečnický se táže, zda „může být písmem zachyceno živé osobní uchvácení, osvícení Boží,“ aby vzápětí odpověděl: „Žádná lidská zkušenost nemůže být beze zbytku sdělena“ (Zvěřina 2003b, 83). Výslovně také o něco dále uvádí, že „psané slovo je pozdější jev než přímá zkušenost lidská a než její slovní vyjádření“ (Zvěřina 2003b, 83). Zvěřina předřazuje zkušenost s Bohem a její ústní dosvědčení před písemné zachycení nejen podle celkem jasné časové posloupnosti, ale zejména kvůli vždy větší obsahové bohatosti zážitku před jeho následným zachycením. Text prvotní bohatost významů už vždy nutně redukuje (byť, mělo by se doříct, zároveň otevírá prostor pro nové interpretace a v nich nalezené významy). Zvěřina tímto způsobem legitimizuje prostor pro „soubor dalších prvků, které nás vyvedou ze zajetí jednostrannosti ‚teologie slova‘. Tento soubor se označuje běžně jako *tradice*“ (Zvěřina 2003b, 83).¹²³ Vedle biblického textu tak disponuje křesťanství ještě dalším souborem prvků, které zachycují a podněcují setkání člověka s Bohem.

Důvod pro tradici nehledá Zvěřina v první řadě v autoritě božské či církevní, ani pouze v autoritě dějin. Lze říci, že ji zdůvodňuje z věci samé, totiž z charakteru Božího zjevení, které je osobním sebe-sdělením člověku. Lidé jako příjemci a partneři Božího zjevení mají kapacitu setkat se s Bohem v rozmanitosti své zkušenosti (srov. Širka et al. 2014). Ještě obecněji řečeno, mají kapacitu pro (reflektovanou) zkušenost. Tento antropologický předpoklad je sebe-sdílejícím se Bohem uchopen pro komunikaci s lidmi. Už v úvodu *Teologie agapé* Zvěřina ukazuje, že teologie „má co do činění s tajemstvím člověka v Bohu a Boha v člověku“ (Zvěřina 2003b, 3). Proto se při rozvíjení teologického poznání potřebuje tázat také po člověku a může reflektovat lidství na obecné rovině. Zdá se, že Zvěřinova argumentace se zde velmi přibližuje transcendentálně antropologické metodě Karla Rahnera (srov. Rahner 2004).

¹²³ Zvýraznění (kurziva) zde i dále původní.

Tím, že začíná doceněním lidské zkušenosti s Bohem, navazuje ovšem Zvěřina také na starší generace teologů, mimo jiné na katolickou tübingenskou školu a zejména na Johna Henryho Newmana. K jejich myšlenkám se přihlásila věroučná konstituce Druhého vatikánského koncilu o Božím zjevení *Dei Verbum*, když v článku 8 uvádí:

„Tato apoštolská tradice prospívá v církvi s pomocí Ducha svatého. (...) Vzrůstá totiž chápání předaných věcí a slov, a to jak přemýšlením a studiem věřících (...), tak hlubším pochopením duchovních skutečností z vlastní zkušenosti (...)“.

Zde mi jde zejména o poslední citovanou část: porozumění víře roste také díky vlastní duchovní zkušenosti. Zvěřina sám tuto pasáž také cituje (Zvěřina 2003b, 87) a reaguje tak na další ze svých vstupních otázek ohledně možných limitů psaného slova, totiž zda „není nebezpečí ustrnutí, staromilství a formalismu? Není tím svázán pohyb, pokrok, rozvoj, nová osobní zkušenost?“ (Zvěřina 2003b, 83). Jak je patrné, v tradici spatřuje Zvěřina odpověď na nebezpečí „znehynění“, které by snad mohlo hrozit, pokud by se víra církve vázala výhradně na text a nebrala v potaz zakoušené „živé osobní uchvácení“ Bohem.

Východisko v lidské zkušenosti s Bohem, resp. ještě dříve ve zkušenosti s láskou, se odráží taktéž na struktuře Zvěřinovy dogmatiky. Jak bylo uvedeno, reflexí lásky pojednání začíná. Oproti dříve obvyklému uspořádání traktátů potom postupuje Zvěřina od pneumatologie k christologii a kapitolou o Bohu v zásadě kniha vrcholí. Jakoby tím Zvěřina sledoval cestu duchovního zrání člověka, postupného pronikání do božího tajemství.

2. Antropologické východisko tradice

Zatímco na počátku námi sledovaného Zvěřinova textu se jeho autor věnuje vymezení místa pro tradici vedle Písma svatého, následně se dostává k pojmu tradice samotné. Ani tu neuchopí Zvěřina prvotně „zevnitř“ teologického systému. Na rozdíl od *Dei Verbum* nehovoří Zvěřina o tradici ve spojení s adjektivem „posvátná“ (tradice), čímž by celé pojednání hned zasadil do oblasti sakrálního. Naopak, začne tím, že „tradice je obecně *kulturní společenský jev*, který je přítomen – v různé míře – každému osobnímu činu i celému lidskému společenství, jeho životu, umění, vědě, technice“ (Zvěřina 2003b, 84).

Zdá se, že Zvěřina chce tímto postupem říci víc, než pouze upoutat zájem posluchačů o něco, co možná znají i z jiných kontextů. Vztah křesťanské tradice a jiných kulturních tradic nechápe ve smyslu kontrastu nebo protikladu. Spíše předpokládá, že struktury víry participují na obecně lidských strukturách, že jsou vlastní lidskému prožívání světa. U Zvěřiny vyrůstá toto východisko teologie charakterizované samozřejmou otevřeností vůči světu a ostatním disciplínám zkoumajícím svět zřejmě původně z jeho kulturního zázemí. Ve srovnání s Karlem Rahnerem u Zvěřiny vidíme menší zájem o spekulativní filosofické zdůvodnění víry. Ani nejde cestou sociálně-politické analýzy krize moderní doby, kterou nacházíme kupříkladu u Rahnerova žáka Johanna Baptisty Metz (srov. Metz 1980).

Širší než pouze sakrální pohled na tradici má pro Zvěřinu ještě další funkci. Umožňuje mu bez obsáhlého zdůvodňování s tradicí pracovat kriticky. Tak nebude váhat zmínit nebezpečí zbytnění tradice, když se stane tíživou, svazující a dusivou. Potom, dodává Zvěřina, „vyžaduje tedy soud, kritiku“ (Zvěřina 2003b, 84). Později upozorní, že člověk může dědictví tradice nepřijmout či promrhat. „Proto je třeba čistoty srdce a stálé změny smýšlení, aby lidská slabost tento veliký odkaz neutratila a nezkazila. (...) bdělost, aby [tradice] ani neustrnula, ani nesešla na scesti. Tradice žádá kritického ducha!“ (Zvěřina 2003b, 88). Přestože Zvěřina zmiňuje jak riziko pokažení tradice, tak jejího ustrnutí, z hlediska svého dynamického pochopení tradice vidí naléhavější ohrožení v tom druhém. Celkem se ale drží jakési středové pozice. „Jsou možné extrémy, a proto je třeba rozlišení, hledání a správné hodnocení minulosti“ (Zvěřina 2003b, 84).

3. Anamneticko-epikletická struktura tradice

Po těchto úvodních vymezeních představuje následně Zvěřina téma tradice v bibli. Jeho postup je v dobrém souladu s územ moderní teologie, a také s dekretem o výchově ke kněžství *Optatam totius*, který v článku 16 předkládá pravidla pro studium dogmatické teologie a stanovuje začít s biblickými tématy. Těžiště Zvěřinova výkladu spatřuji ve vyváženém pohledu na úlohu Krista a Ducha svatého. Tyto „dvě ruce Boha Otce“ (Irenej z Lyonu) mají rozdílné úlohy. Kristus reprezentuje vzpomínku – *anamnesis* – na Boží dějinné jednání v příběhu Ježíše z Nazareta. K této památce se církev hlásí, tu předává (traduje) a z ní žije

(srov. Zvěřina 2003b, 90). Duch svatý je vzýván – *epiklesis* –, aby aktualizoval vzpomínku na Kristovo dílo a posvětil jednak ty, kteří tuto vzpomínku sdílejí, a také celý svět.

Zvěřina připomíná založení tradice v Kristu slovy z listu Kolosanům: „Žijte v Kristu Ježíši, když jste ho přijali za Pána. V něm zapuštěte kořeny, na něm postavte základy, pevně se držte víry, jak jste v ní byli vyučeni, znovu a znovu vzdávejte díky“ (Zvěřina 2003b, 85; Kol 2,6-7 ČEP). Sám potom shrnuje:

„Základem tradice je *Kristus* (...) Tradice znamená přijmout Pána, slyšet jeho evangelium (...), zapustit v něj kořeny, postavit základy, pevně stát ve víře proti cizím naukám a dosáhnout z jeho plnosti vlastní plnosti, tj. spásy“ (Zvěřina 2003b, 85).

Výraz „zakořenění“ Zvěřinu zaujal, protože ho později znovu opakuje a podtrhne, že „nejsme lidmi ‚vykořeněnými‘“ (Zvěřina 2003b, 88). Důležité je Zvěřinovo personální pojetí tradice. Prvotněji než soubor prvků je tradicí osoba, Kristus připomínaný ve společenství církve. Participovat na tradici potom znamená v první řadě rozvíjet vztah s Kristem.

„Je-li Kristus základem, je *Duch svatý* dějinnou silou, která Kristovo tajemství v dějinách zpřítomňuje a rozvíjí: každá pravda vyvolává dějiny“ (Zvěřina 2003b, 85). Když Zvěřina uvádí, že tato moc a síla byla dána apoštolům a dalším učitelům víry, ale také všem věřícím, neuvažuje o Duchu jako o jakési abstraktní vnější či neosobní síle. Spíše je podle něj Duch zosobněn v jednání následovníků Krista. Po události Krista „[je to] nyní (...) *Duch, který oživuje všechno*“ (Zvěřina 2003b, 88). Zajímavé je Zvěřinovo opakované spojování Ducha svatého s dějinami a označení Ducha jako dějinné síly. Autor se nepouští do spekulací o období Ducha svatého na způsob Jáchyma z Fiore, ani o Duchu v dějinách podle G. W. F. Hegela, byť s ním by Zvěřina dialog rozvinout zřejmě mohl. Vezměme si kupříkladu větu: „Dar Ducha svatého byl vtělen do dějin a dostává (...) nové a nové podoby“ (Zvěřina 2003b, 91). Pro Zvěřinu je ovšem vtělení Ducha do dějin jiným výrazem právě pro tradici se vši bohatostí jejích forem.

Řeč o Duchu svatém je úzce spjata s hlavní linkou celé Zvěřinovy dogmatiky, tedy láskou. Také proto dává dobrý smysl, když Zvěřina celý oddíl o tradici zakončuje slovy:

„Tuto Boží lásku tady a teď vlévá církvi a do srdcí lidí *Duch svatý*. Jeho láskyplná přítomnost proměňuje svět ve slovo, které mluví o Bohu;

proměňuje Boží slovo v život, světlo a pravdu; proměňuje pravdu v posvěcení a plnost“ (Zvěřina 2003b, 92).

Další díl dogmatiky se potom věnuje samostatnému pojednání o Duchu svatém.

4. Životní sloh nového člověka v Kristu

Již vícekrát zmiňované Zvěřinovo zázemí ve světě kultury proniká do pojednání o tradici na jednom místě zcela výslovně. Tam, kde autor hovoří o vyjádření tradice v životním stylu křesťanů, uvede nejdříve: „Křesťané se mají chovat podle svého vyvolení a poslání, mají nést ovoce dobrých skutků (Kol 1,10)“ (Zvěřina 2003b, 86). Poté použije výraz, který vnese do pojednání nečekanou svěžest: „Tak se utvářel praktický ‚životní sloh‘ nového člověka v Kristu“ (Zvěřina 2003b, 86). Jak rozumět použití výrazu „sloh“ pro mravní život? Jaké významy reprezentuje? Již koncem 40. let 20. století diskutoval Josef Zvěřina s Růženou Vackovou téma slohu odpovídajícího současné době a jeho vztah k modernímu náboženskému člověku (Putna 2017, 590). Z kontextu teologie umění přenesl později Zvěřina téma slohu do dogmatické teologie. Když chce vyjádřit, kdo jsou křesťané jakožto subjekty tradice, volí výraz z architektury. Křesťané jsou lidé „vystavění v Kristově slohu“. Snadno by si zde mohl Zvěřina vypomoci slovy listu Efesanům: „Jste stavbou, jejímž základem jsou apoštolové a proroci a úhelným kamenem sám Kristus Ježíš. V něm je celá stavba pevně spojena a roste v chrám, posvěcený v Pánu; v něm jste i vy společně budováni v duchovní příbytek Boží“ (Ef 2,20-22), popřípadě jinými místy Nového zákona, která využívají metaforu stavebních kamenů a stavby budovy či chrámu. Výraz „sloh“ ale směřuje ještě k většímu upřesnění. Nejde o lečjaký sloh, ale sloh Kristův. Obrat v sobě nese rozměr úplnosti a celistvosti. Život z víry je víc než intelektuální souhlas s naukou církve či mravní jednání formované vůlí. Jde v něm o vytvoření životního slohu či stylu, který zahrnuje celek života, je směrem navenek srozumitelně odlišný od jiných slohů a ve své vnitřní skladbě je nesen jistou ústřední logikou.

Výrazem životní sloh zároveň vnáší Zvěřina do úvahy o tradici rozměr estetiky, respektive krásy. Ta je jedním z aspektů výše zmíněné celistvosti. Jedná se o aspekt mnohdy přehlížený a nedoceněný. Zvěřina nám otevírá prostor pro další uvažování nad tím, v jakém smyslu je krásný životní styl, ke kterému povolává

a uschopňuje krásný pastýř (*ho poimen ho kalos*), o kterém hovoří Janovo evangelium (J 10,14).

5. Paměť církve

V posledním kroku bych se chtěl podívat zpět na nadpis celého pojednání o tradici – paměť církve – a ptát se po jeho významu. Kromě nadpisu se výraz paměť církve dále vyskytne v představení sporu mezi katolicismem a protestantismem o vztah Písma a tradice: „Písmo a ‚paměť církve‘ jsou dvě podoby jednoho zjevení, jedno bez druhého neexistují a vzájemně se doplňují“ (Zvěřina 2003b, 89). Je patrné, že paměť církve zde znamená totéž co tradice. Další výskyt je potom v závěrečném shrnutí, kde Zvěřina opět v kontextu vyjasnění vztahu Písma a tradice píše: „Aby však stálost psaného slova nepozbyla života, smyslu a nestala se mrtvou literou, je tu ‚paměť církve‘, její trvání v Kristově pravdě, Tradice – ‚norma normata‘“ (Zvěřina 2003b, 91). Autor se zde vrací k legitimizaci tradice, o které jsem již hovořil v prvním bodě tohoto textu.

Obrat paměť církve používá Zvěřina jako neotřelou metaforu pro vyjádření významu církve coby prostoru, ve kterém se opakovaně připomíná Kristův odkaz (připomeňme si výše uvedená slova o Kristu jako základu tradice). Jeho důraz směřuje k nadindividuálnímu charakteru tradice: „Tradice [předpokládá] *společenství, církev*: nikdo sám pro sebe nemůže zakládat tradici“ (Zvěřina 2003, 85). Na jiném místě dokonce tradici ztotožňuje s životem společenství: „Tradice je život *společné víry!*“ (Zvěřina 2003, 89). Úloze připomínání či vzpomínání v rámci církve jako společenství se ovšem Zvěřina dál nevěnuje. Není jasné, zda ho k využití metafory vedlo povědomí o studiu kolektivní paměti. Je však možné na Zvěřinu v tomto bodě navázat a jeho intuice rozvinout.

Počátek celosvětového zájmu o studium kolektivní paměti spadá do doby Zvěřinova přednáškového působení v neoficiálních vzdělávacích skupinách, tedy do 70. a 80. let. 20. století. V tomto období jednak začíná odcházet generace lidí, kteří osobně zažili zlomové události 20. století, jednak se objevuje otázka ohrožení identity kvůli globalizující se společnosti (Cielontko-Čapek 2023, 7). Do popředí zájmu kulturních věd se dostává dílo francouzského sociologa Maurice Halbwachse, žáka Émila Durkheima (srov. Halbwachs 2009). Halbwachs vystoupil s tezí o sociální podmíněnosti paměti. Hovoří o sociálních rámcích

paměti, o které se člověk při vzpomínání opírá. Významně přispěl ke studiu paměti také německý egyptolog Jan Assmann s konceptem komunikativní a kulturní paměti (srov. Assmann 2001). Pro Zvěřinovo téma paměti církve je relevantní poznatek, že „paměť se konstituuje, funguje a reprodukuje v těchto sociálních rámcích, v nich jsou naše vzpomínky zasazeny a zpracovány a jimi je také určena relevance toho, nač vzpomínáme“ (Cielontko-Čapek 2023, 8).

Domnívám se, že s teoriemi kolektivní paměti bychom se s užitkem mohli podívat na některá obtížná témata, která Zvěřinovo pojednání o tradici otevírá. Kupříkladu, má-li kulturní paměť blízko k tvorbě kolektivní identity, šlo by lépe porozumět úloze konfesních odlišností a jisté rezistenci vůči ekumenismu. Selektivnost kolektivní paměti by mohla osvětlit problém ustrnutí a zbytnění tradice. Povědomí o agendě – potřebách a zájmech – v procesu vzpomínání by umožnilo reflektovat modely („slohy“) víry, které se nabízejí skrze aktivity pořádané dnešními církvemi. V duchu Zvěřinova pedagogického přístupu bychom však témata mohli a měli zkonkretizovat. Tak by se dalo tázat, jaké aspekty tradice reprezentuje např. Národní svatováclavská pouť, a jaká naopak skrývá. Jak se využívají zdroje tradice při vyrovnávání se s případy sexuálního zneužívání v církvích? Lze v tradici nalézt důvody pro zdrženlivý přístup řady křesťanů k synodálnímu pojetí katolické církve?

Závěr: spolu se Zvěřinou v Kristově Duchu

Autor *Teologie agapé* se stal součástí tradice české církve a společnosti již za svého života. Putna uvádí, že „Zvěřinova osobnost byla pěstována jako TA tvář veřejného obrazu podzemní církve“ (Putna 2017, 594). V novém smyslu je Zvěřinův odkaz součástí tradice církve po jeho odchodu v roce 1990. Jeho *Teologie agapé* získala v české teologii autoritu „klasiky“. O té říká David Tracy, že „každá klasika žije jako klasika pouze tehdy, pokud najde čtenáře ochotné nechat se vyprovokovat jejím nárokem na pozornost“ (Tracy 1981, 102). Zdá se, že takové čtenáře si Zvěřinův text stále nachází.

Pojetí tradice, jak ji představil Josef Zvěřina a jak byla reflektovaná v tomto textu, stále „provokuje“ respektem vůči zkušenosti člověka s Bohem. Má být přístupná a otevírat lidem možnost účasti na životě společné víry. Je otevřená pro dialog s jinými obory, zvláště se světem kultury. Nepostrádá kritického ducha.

Zjevení v Teologii agapé¹²⁴

František Štěch

Úvod

Vzpomínám si, jak jsem v 90. letech minulého století vídával ve farních knihovnách brožované knihy nadepsané na hřbetě „Josef Zvěřina / Teologie agapé / I resp. II“. Knihy mne tehdy moc nezaujaly, občas jsem si je vytáhl, prolistoval, tu a tam se začel. A zase je vrátil zpět na místo. Nepřipadalo mi to nijak zajímavé. Jediné, co mne zaujalo bylo to podivné slovo „agapé“. Když jsem se dozvěděl, že je to řecké slovo, které se do češtiny překládá jako „láska“, zařadil jsem si ty knihy pro sebe jako další „zbožný škvár“ a zapomněl na ně. Byl jsem tehdy „otrávený“ z křesťanských řečí o lásce. Jako náctiletému mi vůbec nesešel přeslazený jazyk katechismového křesťanství. Nelahodí mi ani dnes, ale jsem k němu už mnohem smířlivější. A také vím, že Boží lid mluví i jinými jazyky, v nichž tolik sladidla není. Zvěřinova teologie agapé pro mne tedy nebyla rozhodně láskou na první pohled. A ani nemohla být. Neznal jsem ani Josefa Zvěřinu, ani jeho osobní příběh. Nevěděl jsem, že to byl pro mnohé „krásný člověk a křesťan, žijící i za nepříznivých okolností plností víry,“ (Švachová 2000, 29) jak o něm napsala Dorota Švachová. Svě vlastní křesťanství jsem tehdy teprve objevoval. Opouštěl jsem první naivitu dítěte vychovávaného křesťansky v 80. letech 20. století a v nezadržitelném pohybu dospívání směřoval k naivitě druhé (Muchová 2005, 83–84). Netušil jsem, že jednou budu mít možnost zjistit, kdo byl Josef Zvěřina, že jeho *Teologie agapé* není v žádném případě „zbožný škvár“, ani to, že se jednou vydám, podobně jako on, cestou teologie.

Mé druhé setkání s *Teologií agapé* se událo o několik let později v roce 1999, když jsem stejné hřbety jako ve farních knihovnách uviděl i v knihovně Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde jsem začal studovat. Tam už kolem mne ale byli lidé, kteří Josefa Zvěřinu znali, věděli, kým byl a dokázali mi otevřít texty knih, které pro mne byly dosud nesrozumitelné. Uvědomil jsem si, že Josef Zvěřina byl kněz, teolog a veřejně činná osobnost, na kterou by se nemělo zapomínat, ale která by se naopak měla připomínat. Spolu

¹²⁴ Tato práce byla podpořena programem Univerzitní výzkumná centra Univerzity Karlovy č. UNCE/24/SSH/019.

s dalšími (např. Mádr, Vrána, Boublík, Skalický) je totiž konstitutivní postavou toho, co lze právem nazvat „nová česká teologie“. Jsem proto rád, že mohu nyní, o mnoho let později, přispět svým pohledem na Zvěřinovu teologii zjevení k pěstování myšlenkového odkazu jednoho z doyenů domácí teologie.

1. Zjevení ve světle agapé

Jelikož Zvěřina volí za základ, srdce a princip své teologie lásku (Zvěřina 1995b, 44), není divu, že se v jeho pojetí teologie jako rozumové poznání Boha nutně rozšiřuje v *teofilii*. Ta může znamenat nejen lásku k Bohu či Boží lásku k člověku, ale také vnitřní dynamiku trojjediného Boha (Boží podstatu), nebo lásku jako princip vztahů mezi lidmi v Bohu (srov. Zvěřina 1992, 12). Teologie v podobě teofilie tedy není jen víra hledající své porozumění (*fides quaerens intellectum*) prostřednictvím rozumu, ale též otevřenost srdce a ochota k láskyplnému jednání ve světě. Proto může Łukasz Szendzielorz ve své reflexi Zvěřinovy teologie říci:

„V teologii Josefa Zvěřiny je (...) východiskem láska; lépe řečeno, východiskem je Bůh, který je láska. Teologie českého profesora není teologií lásky, nýbrž teologií, která z lásky vychází na nové cesty, po nichž kráčí za pomoci pravdy“ (Szendzielorz 2013, 70).

Není tedy divu, že nejvýstižnějším vyjádřením Zvěřinova pojetí Božího zjevení by mohla být teze: „Boží zjevení je zjevením Lásky.“ Jestliže totiž křesťanský Bůh ve zjevení sdílí sebe sama (DV 2) a zve tím člověka do společenství či vztahu se sebou samým (DV 4), zjevuje tak nejen svou lásku k člověku, ale také sám sebe jako Lásku s velkým „L“. Láska se tak ve (svém) zjevení odhaluje jako nejpodstatnější charakteristika křesťanského Boha a díky tomu je také nejen základním etickým imperativem křesťanství (Mt 22,36-40), ale i klíčem k pochopení křesťanského zjevení (Mizia 2002, 19).

2. Zjevení agapé ve Starém zákoně

Bůh zjevuje svou lásku i sebe jako Lásku mnohokrát a mnohými způsoby v lidských dějinách (Žd 1,1-2). Prvním Božím zjevením je tak pro Zvěřinu hned samotné stvoření.

„Jím projevil Bůh svou lásku a moudrost a svou moc. Všemu tvorstvu vložil nejhlubší tajemství a nejvyšší cíl – zaměření k Tvůrci. Svým stvořitelským slovem ustavil pravdu a smysl (logos) tvorstva, svou láskou a svatostí

– možno-li tak říci – vložil tvorstvu nezrušitelnou touhu po jednotě, tíhnutí k plnosti“ (Zvěřina 1992, 77–78).

Starozákonní dějiny Božího zjevení předznamenávají jeho vyvrcholení v Novém zákoně – v osobě a události Ježíše Krista, avšak i starozákonní zjevení Boha člověku má podle Zvěřiny svůj vlastní vrchol (srov. Zvěřina 1992, 19–20). Je jím zjevení Hospodina Mojžíšovi v hořícím keři – tzv. zjevení Sinajské, nebo též Orebské, Horebské či Chorebské. V něm Bůh sděluje Mojžíšovi své jméno (Ex 3,14) – „אהיה אשר אהיה (ehje ašer ehje).“ Tedy: „jsem, který jsem“, ale také ten, který je, byl a vždycky bude s lidmi a pro lidi. Nezjevuje se tedy jako nějaké abstraktní, filosofické bytí (Zvěřina 1995b, 45), jak o něm uvažovali řečtí filosofové, a v jejich tradici pak ontologie až podnes, ale jako bytí účastné, jako spolu-bytí. Jinými slovy, Bůh zjevuje svou imanenci, aniž by opustil svou transcendenci (Zvěřina 1994, 298). Bůh se zjevuje, ale zůstává skrytý. Bůh se v Exodu nepředstavuje jako pojem či idea, ale jako osobní, dynamická, sebe-darující se existence či snad ještě lépe bytost, která je bytí samo. Tedy jako někdo, kdo nejenže je, ale navíc je ještě zdrojem a původcem všeho bytí – všeho, co je. Či ještě jinak, jako Stvořitel-Láska, který vše tvoří z lásky, díky čemuž je láska též základní energií vesmíru pronikající všechno stvořené a nastavující základní směr konvergence universa (*versus unum*) ke Kristu, jak o tom uvažoval např. Pierre Teilhard de Chardin (Teilhard de Chardin 1990, 220) a v návaznosti na něj také Vladimír Boublík (Boublík 2002, 188) či Josef Zvěřina, byť ne vždy s přesným citačním aparátem (Zvěřina 1992, 4).

Jelikož biblický Bůh není pro Zvěřinu Bohem statickým (nehybným hybatelem), ale Bohem živým a dynamickým, má jeho stvoření jako první zjevení (Zvěřina jej nazývá *obecným zjevením*) též dynamickou povahu, a proto je i každé další Boží zjevení (Zvěřina je shrnuje pod pojem *zvláštní zjevení*) dynamické (Zvěřina 1992, 77–78). Z toho důvodu lze o Zvěřinově pojetí starozákonního zjevení hovořit jako o dějinách ujišťování člověka o trvajícím božím Lásce (srov. Štěch 2011, 25) v podobě zaslíbení a smlouvy. Slovy zaslíbení a činy smlouvy reaguje Bůh na pýchu lidského hříchu a zjevuje se jako Láska, která je shovívavá, odpouští, dává člověku naději a usiluje o obnovení partnerství s člověkem. Jinými slovy, Bůh člověku zjevuje svou lásku, aby mohl člověk poznat, že Bůh sám je Láska a také proto, aby člověka vybídl k lásce a povolal jej k Lásce, tedy sám k sobě.

3. Zjevení agapé v Novém zákoně

Novozákonní zjevení je pak naplněním všech starozákonních zaslíbení. Je to událost Ježíše Krista, od počátku věků byvšího Božského Logu, vtěleného, ukřižovaného a zmrtvýchvstalého Božího syna, která je vrcholným a nepřekonatelným Božím zjevením. V Ježíši Kristu se nejintimněji setkává láska Boží a láska lidská. Proto je Kristus nejen dějinným vykupitelem, ale také spasitelem – eschatologickým dovršitelem dějin spásy, který se v poslední čas zjeví znovu a Bůh s člověkem si budou stát tváří v tvář. „Zjeví se Boží láska i láska lidská. Spojení pravdy, spravedlnosti, svatosti a lásky bude plností života“ (Zvěřina 1992, 79). Událost Ježíše Krista je tak úplností zjevení Boha jako zjevení Lásky, neboť „Bůh tak miloval svět, že dal svého jednorozeného Syna, aby žádný, kdo v něho věří nezahynul, ale měl život věčný“ (J 3,16). Boží zjevení jako Zjevení lásky je tak ve své podstatě odhalením *ontologicky transformujícího* rozměru zjevení, jak o něm hovoří Karel Skalický ve svém textu o genezi věroučné konstituce *Dei Verbum* (Skalický 2003, 22–23). Zjevení nám totiž „nedává jen informaci o Bohu, ale činí nás ‚účastnými Boha‘, umožňuje nám společenství s Bohem, činí z nás nové stvoření, když nám dává v Duchu Svatém ‚nové bytí‘“ (Skalický 2003, 23). Jednotlivé projevy Boha jako Lásky totiž ukazují na zásadní trojiční charakter Božího zjevení, který vyzdvihuje také Josef Zvěřina (Zvěřina 1992, 23–24). Podle něj lze různé odstíny jedné Lásky připisovat různým osobám jedné Trojice (Otcí – agapé, Synu – charis a Duchu Svatému – koinonia). V návaznosti na to lze říci, že Zvěřinovo trojiční chápání zjevení jako zjevení Lásky zakládá jeho (fundamentální) teologii, která usiluje o hlubší proniknutí do významu „agapé“.

4. Trojičně-fundamentální teologie zjevení agapé

Zvěřinova trojiční (fundamentální) teologie agapé tedy vychází od teologie otevřenosti (nejen) vůči Božímu zjevení, neboť bez této základní otevřenosti vůči Bohu a člověku není možné autentické setkání nejen Boha s člověkem, ale ani člověka s člověkem. Je to totiž často právě setkání s druhým člověkem a naše schopnost být pro druhé, co nám paradoxně umožňuje setkání s Bohem. Slovy dalšího českého filosofa a teologa, jezuitu, Karla Říhy:

„Tvář Kristovu můžeme vidět v tváři druhých. Jsme-li s Bohem smíření, jsme-li v lásce Boží, neseme podobu Kristovu ve své duši. Ta se v nezištném dobrém skutku, při setkání s druhým člověkem promítá navenek. Skrze závoj lidské tváře nazíráme něco z Božské krásy Svaté tváře, která mizí v neviditelném světle“ (Říha 2010, 74).

Dále je Zvěřinovi zásadní teologie očekávání (eschatologického zjevení Lásky), neboť teologie, která

„stále bude vyhlížet k Tomu, na něhož čekáme, nebude stížena stářím. Očekávají ji stálá dobrodružství, nové a nové objevy. Nesena očekáváním má toto očekávání také zvěstovat. Na každém kroku musí odmítat jak sebejistotu a zabydlenost v daném stavu, tak i marné a prázdné blouznění a nepravou eschatologii“ (Zvěřina 1992, 27).

Jak aktuální slova pro dnešní stav domácí teologie. Zvěstujeme očekávání? Nebo bychom byli (či jsme) raději sebejistě zabydlení v nějakém daném stavu? V souvislosti s tématem očekávání pak nelze nezpomenout na dalšího českého (někteří preferují označení česko-římského) teologa, Vladimíra Boublíka. Ten učinil z očekávání základní princip své vlastní fundamentální teologie (Boublík 1997) a prokázal její komplementaritu s tradičnější teologií naděje (Štěch 2021, 131). V kontextu Zvěřinovy teologie agapé je podstatné, že nejhlubším smyslem lidského očekávání je očekávání (zjevení) příchodu lásky. „Blažení, kdo mají odvahu ztroskotat v moři nejistot a úzkostí, zatímco očekávají příchod lásky...“ (Boublík 1997, 182).

Avšak, kdo je otevřený budoucnosti není v logice zjevení ponechán jen v hájemství očekávání. Předchozí dvě kategorie doplňuje Zvěřina totiž ještě kategorií blízkosti. Bůh není jen bohem skrytým či vzdáleným, ale je také bohem blízkým. Vždyť je to Bůh, který nejenže je s člověkem, ale je také Bohem, který se člověkem stal. Jak jinak chápat tajemství Božího vtělení v Ježíši Kristu? Jak jinak rozumět tomu, co Boublík nazývá „tajemstvím Nazareta“? V něm se totiž tajemství Krista a tajemství člověka slévá v jedno. Právě v něm mohou lidé na konkrétním místě a v konkrétní době potkat Boha na ulici, pracovat s ním či přátelsky pohovořit u vína. Boží blízkost, radikálně vyjádřená vtělením, znamená, že „se naše země přetváří v ráj, v němž je možno potkat Boha všude“ (Boublík 2002, 77).

Blízký Bůh je pak pochopitelně také bohem přítomným, Bohem, s nímž je možné se setkat (Zvěřina 1995, 45). Křesťanský, zjevující se Bůh není jen Bohem z „onoho světa“, ale je přítomný v tomto světě (Ž 139, 8-9), je nejen s člověkem, ale také přítomný v člověku, ve svém Synu, Ježíši Kristu. Zvěřina chápe novozákonní zjevení Ježíše Krista jako vrcholné zjevení Boží přítomnosti, kterou můžeme ve víře a společenství zakoušet i v našich životech.

„V něm přebývá Otec (Jan 14,10), on sám je chrámem (Jan 2,19-21). Ale i my jsme Božím chrámem, ve kterém přebývá skrze víru Kristus (Ef 3,17) a Duch svatý (Řím 8,9-11; 1. Kor 3,16; 6,19; aj.). Celé společenství věřících je „místem“ Kristovy přítomnosti: „Neboť kde jsou dva nebo tři shromážděni ve jménu mém, tam jsem já uprostřed nich“ (Mt 18,20)“ (Zvěřina 1992, 29).

Boží přítomnost ve světě tedy není netečná, nemá a chladná, ale činná a živá (Zvěřina 1992, 29). Zjevující se Bůh vybízí člověka k odpovědi, interakci, vztahu – k setkání v lásce. Zjevení má silný společenský charakter. Vztah s Bohem lze totiž prožívat i skrze vztahy s lidmi. Zvěřina je přesvědčen, že „setkání s Bohem se děje také skrze člověka, přiblížením člověka k Bohu a člověka k člověku“ (Zvěřina 1992, 30).

Setkání osobních bytostí v lásce se projevuje sebe-sdílením. Zde je možné jasně vidět, jak Zvěřina navazuje na teologii zjevení 2. vatikánského koncilu (1962–1965), zejména na jeho *Věřoučnou konstituci o Božím zjevení (Dei verbum)*, a explicitně také na teologii zjevení Karla Rahnera (Zvěřina 1992, 31). Sebe-sdílení, cesta k druhému, zájem o druhé a sebe-vydání jsou v samé podstatě lásky. Zvěřina píše: „Sdílená láska je spolutvůrcí, činí z druhého milovaného, a je-li přijata, milujícího. Stává se darem druhému, který zůstává tím, čím je. Druhým“ (Zvěřina 1992, 30–31). A v podstatě totéž, jen se zaměřením na vztah Boha s člověkem, najdeme také v encyklice papeže Benedikta XVI. *Deus caritas est* (DCE) z roku 2006 věnované právě tématu Boha, který je láska.

„Ano, existuje sjednocení člověka s Bohem – tento prapůvodní sen člověka. Toto sjednocení však není vzájemným slitím, není to utonutí v bezejmenném oceánu božství, protože se jedná o jednotu, kterou tvoří láska, v níž bůh i člověk zůstávají každý sám sebou, a přece se stávají jednotou (...)“ (DCE 10).

Boží sebe-sdílení jako zjevení L(1)ásky vzbuzuje víru. Víru, jejíž vrcholnou realizací je láska. Ta je pak v konečném důsledku jakousi *transformací samoty*

(Zvěřina 1992, 73), neboť „i v osamění lidské srdce cítí, že je Bohem znáno a milováno. Boží mlčení pak není němota, samota není opuštěnost, naopak, víra se stává důvěrou, která dává naději“ (Štěch 2011, 27). Lidskou odpovědí na zjevení (sebe-sdílení) Lásky je víra uplatňující se láskou (Ga 5,6) k Bohu, k lidem (Žd 6,10) i ke stvoření.

Člověk odpovídající na zjevení Lásky svou vírou směřující k lásce má podle Zvěřiny také účast na „tajemství bytí, které má počátek v lásce“ (Zvěřina 1992, 33). Tím se stává účastným dynamiky či klimatu lásky v Božím prostředí, které Zvěřina definuje pomocí pojmů společenství, jednota a plnost. Rezonance zjevení Boha, který je láska, s vírou člověka, který se v lásce vydává Bohu, se neděje ve vzduchoprázdnu. Realizační platformou pro setkání Boha s člověkem i člověka s člověkem je společenství. Společenství věřících, společenství svatých či mystické společenství jsou sousloví užívaná jako synonyma pro církev. Společenství je také jedním z pěti konceptuálních modelů církve definovaných v referenční publikaci kardinála Avery Dullese *Modely církve* (Dulles 2002, 39–54) i jedním z důležitých momentů či obrazů církve v dokumentech 2. vatikánského koncilu, zejména jeho *Věřoučné konstituce o církvi (Lumen gentium)*. Sám Boží lid, který je v této konstituci ústřední metaforou církve, je pojímán jako společenství „života, lásky a pravdy“ (LG 9).

Prožívání Božího zjevení jako zjevení Lásky ve společenství umožňuje člověku zakusit též jednotu spočívající v agapé. Pro Zvěřinu je Boží láska v jedinství tří Osob základním zdrojem veškeré jednoty. Tato trojiční Láska je

„nejvyšší, nejsvobodnější a nejplnější. Z této jednoty vycházejí všechny formy jednoty tvorstva. V ní je základ, původ, průvodce i cíl. Mocné i něžné síly mikrokosmu a makrokosmu síly nukleární, gravitační, elektromagnetické, jsou sjednoceny v jeden kosmos. Všechno je provázáno líbezností a krásou, pravdou a dobrem. Všechno nese pečeť Boží lásky a její sjednocující síly. Také pořádající činnost myšlení a svobodná jednota srdcí jsou projevy jednoty, kterou Bůh svěřil lidem k uskutečňování“ (Zvěřina 1992, 38–39).

A jelikož jednota ústí do plnosti je tato také posledním momentem zjevení Boží lásky. Bůh je Láska, Láska je plnost a plnost je Láska. Tato plnost lásky se zjevuje v plnosti času plným způsobem v Ježíši Kristu a předznamenává tak závěrečné zjevení plnosti Lásky v Kristově eschatologickém příchodu na konci věků

(1K 15,28), tedy v době, kdy se Bůh zjeví nikoliv již jen ve slovech a činech, ani jen v lidské podobě, ale ve své vlastní podobě, takový, jaký skutečně je (Zvěřina 1994, 320). V jednotě s Kristem (Ef 1,10) mají křesťané vedení Duchem svatým kráčet v lásce směrem k plnosti času i prostoru. „Tak plnost Boží Kristem a Duchem svatým vstupuje do církve a skrze církve do kosmu, aby všechno bylo přivedeno k plnosti Boží lásky“ (Zvěřina 1992, 40). To je také smyslem Zvěřinovy teologie zjevení Boží lásky – teologie zjevení agapé.

Závěr

Tento krátký pokus o shrnutí Zvěřinovy teologie zjevení nemohl v žádném případě vyčerpávajícím způsobem obsáhnout celou pojednávanou problematiku. Je tak spíš jen jakousi sondou, provádějící oblet nad známou planetou, avšak zachycující nový, zajímavý signál. Signál, který nás může upozornit na novou nutnost zkoumání již známého. Bůh je láska. Na tom se jistě všichni křesťané shodnou. Jakým způsobem však toto základní křesťanské zjevení uchopit v dnešním kontextu? Jak se k němu postavit? To je výzva pro každého z nás. Stejně jako ve Zvěřinově době, i dnes, je každá teologie stavící do svého středu lásku teologií svědectví (Mizia 2002, 27). Je však vždy třeba položit si otázku, zda je taková teologie spíše teologií o lásce či teologií z lásky. Připomeňme si na tomto místě slova z Duchovního deníku Vladimíra Boublíka, který si za svůj teologický program vytýčil „vědu lásky“.

„Scientia caritatis – nestačí pouze vědět, že láska je hezká věc, pět ódy na ni, vyslovovat sladce její jméno. To konečně nikdo nepopírá. Ale vědět, kde mohu zapůsobit svou láskou, kde ji mohu uplatnit. Hledat příležitosti, kde bych mohl projevit svou lásku k bližnímu, ke každému bez výjimky. Milovat – ne slovy, ale skutky. Milovat – nejen čekat, ale hledat příležitost k projevu lásky“ (Boublík 2010, 125).

Myslím, že tento Boublíkův teologický program, velmi dobře koresponduje i s teologickým programem Zvěřinovým.

Lze tedy uzavřít, že již z prvotního zkoumání konceptu zjevení v díle Josefa Zvěřiny vyplývají jeho rezonance s celou řadou dalších významných postav novější české teologie. Možná je to předčasný závěr, ale snad je to přeci jen láska, láska navzdory nepřízni osudu, ale i vnímání Boha jako zjevení Lásky, co je spojuje. Tato hypotéza by pochopitelně vyžadovala podstatně obširnější

pojednání, aby se dokázala či vyvrátila její pravdivost. Nicméně na rovině určité teologické intuice si myslím mohu dovolit říci, že osobnosti jako Vladimír Boublík, Karel Skalický, Karel Říha, ale též mladší generace, kterou by mohla reprezentovat např. Kateřina Brichcínová jako autorka knihy o předurčení k lásce (Brichcínová 2017) a jistě i mnozí další, se mohou směle řadit po bok Josefa Zvěřiny ve snaze o ukotvení své teologické práce ve zjevení Boha, který je láska. Možná, že teologie, která se neprojevuje jen jako mluvení (rozumová argumentace) o Bohu (*theologia*), ale také jako láska k Bohu (*theofilia*) – tedy nikoliv jen teologie lásky (o lásce), ale teologie z lásky, která nedbá toliko o osobní prestiž a úspěch, ale činně a nezištně se z lásky nasazuje všude tam, kde je to potřeba, je jednou z konstitutivních škol či tradic české teologie vyznávající spolu s autorem prvního listu Janova „Bůh je láska, a kdo zůstává v lásce, v Bohu zůstává a Bůh v něm“ (1J 4,16b). Nenastal čas to znovu prozkoumat? Rozhodně budeme mít v tomto úsilí na co navazovat.

Prínos antropológie Josefa Zvěřinu pre súčasnú teológiu na Slovensku

Gabriela Genčúrová

Úvod

Teologické snahy Jozefa Zvěřinu (3. 5. 1913 – 18. 8. 1990) sa začali prejavovať čase, keď perzekúcia teológov na univerzitách, v seminároch a kláštoroch po roku 1948 ukončila akademické pôsobenie mnohých teológov. (Mádr 2007, 49, 15; Pospíšil 2011) V tejto náročnej, ale zaujímavej atmosfére, tvorí Zvěřina aj svoj autorský príspevok k dogmatickej teológii *Teologie agapé*. V ňom sa rysuje mimo iných tém aj systematická reflexia teologickej antropológie. Ako podklad teologického vzdelávania na Slovensku v čase komunistickej totality slúži *Teológia agapé* klerikom, bohoslovcom a laikom (Pospíšil 2011). Svedectvá niektorých jeho rovesníkov a kolegov na severnom Slovensku, spolu s jednoduchou analýzou jeho kresťanskej antropológie v diele *Teológia agapé*, poukazujú na vplyv jeho učenia aj v Slovenskom prostredí vtedajšieho socialistického štátu. Krátko po roku 1989 končí nielen totalitný režim v Československu, ale aj život a služba životu Jozefa Zvěřinu (1990).

Jozef Zvěřina a teologické vzdelávanie na Slovensku

V 60. rokoch sa socialistickom Československu postupne uvoľňovali represie a obnovilo sa aspoň čiastočne teologické vzdelávanie na Bohosloveckej fakulte v Litoměřicích. Zvěřina tam začal vyučovať pastorálnu teológiu a dogmatiku. (Konzal 1998; Mádr 2007, 53, 56; Skalický 2012, 71) Nástupom normalizácie (1968 vpád vojsk Varšavskej zmluvy) sa represie uplatnili znova v úplne inom meradle. Pre Zvěřinu to znamenalo koniec jeho vyučovania v Litoměřicích (1968–1971) a vydávania časopisu *Via*. (Mádr 2007, 54) Výsledkom inštitucionálnych zmien, personálnych čistiek a snahy ovládať formáciu kňazov štátom, bolo zriadenie novej bohosloveckej fakulty (bez štatútu univerzity) s nízkymi nárokmi na kvalitné teologické vzdelanie. Zvěřina ju vraj nazval „priemyslovka pre miništrantov“ alebo „vyššia miništrantská“. (Petráček, 2021, 86; Konzal 1998)

V tom čase sa vo všeobecnosti nečakávalo od teológie nič nové, aj keď sa rodila práve v atmosfére cirkevnej reformy Druhého vatikánskeho koncilu. I napriek

tomu, teológia v Československu nestagnovala. C.V. Pospíšil sa na margo Zvěřinových teologických snáh po jeho perzekúcii vyjadril, že boli inšpirované výlučne zahraničnými vzormi a zdrojmi. Zvěřina odvážne čerpal „z autorov výrazne pokoncilového progresívnejšieho razenia, čím v mnohom prekračoval a dokonca rozrážal v našom prostredí zabehané mentálne schémy.“ (Pospíšil 2011)

Tieto Zvěřinove teologické práce našli svoje opodstatnenie. Slúžili predovšetkým ako materiál potrebný k štúdiu študentov teológie zvlášť podzemnej tzv. „katakombálnej cirkvi“. Oto Mádr sa o období, v ktorom vznikla Zvěřinova *Teológia agapé* vyjadruje:

„Naše vlastní teologie mohla žít jen v podzemí, zčásti v emigracii a čerpat zo situace tvořivé impulzy.“ (Mádr 2007, 211)

Zvěřina patril k jedným z najaktívnejších prispievateľov študijných materiálov pre Slovensko, i napriek tomu, že publikoval teologické práce ako samizdaty mimo akademického prostredia. (Šturák, 2004, 29) Profesor Tomáš Petráček vo svojej historickej štúdií o teologickom vzdelávaní v období normalizácie (1969–1989) oceňuje teologické práce vznikajúce mimo prostredia academickej teológie. Charakterizuje ich ako práce reflektujúce životnú skúsenosť života a viery ľudí. (Petráček 2021, 89) Podobne v rozhovore o teológii služby sa vyjadril aj profesor Ctirad V. Pospíšil, že „teológia musí byť službou životu v plnosti“ a ani dogmatika sa nesmie zavierať do seba, ale „musí hľadať cesty ako prepájať tajomstvo viery so spiritualitou a životom“. Jozef Zvěřina a Oto Mádr tento prístup k teologickému vzdelávaniu nazývali „živá teológia“. (Brichcínová 2011, 9)

Zvěřina pri svojej teologickej tvorbe čerpal z pašovanej literatúry, zvlášť nemeckého pôvodu. Dobrým zdrojom mu boli aj preklady cirkevných dokumentov do češtiny, produkované v Ríme. (Petráček 2021, 87) Zvěřina publikoval aj ďalšie autorské práce v exilových nakladateľstvách (Petráček 2021, 88)¹²⁵, ktorých teologické poslanstvo podporovali aj iní teológovia z východnej

¹²⁵ Zvěřina 1983a; Zvěřina, Josef. *Ich habe mich entschieden: Mutzum Glauben*. Herder, Freiburg 1980; Zvěřina, Josef. *l coraggio di essere Chiesa*. Centro Studi Europa Orientale, Bologna 1978.

Európy. Všetky tieto materiály poskytoval študentom teológie na území celého Československa.

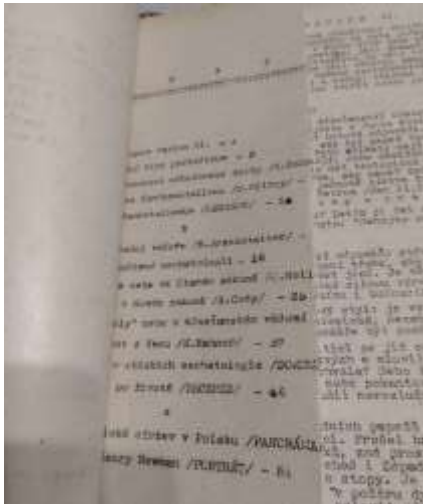
Jeho vplyv na Slovensku dokumentujú rôzne svedectvá vtedajších kňazov, bohoslovcov aj laikov. Napríklad Štefan Mordel, slovenský katolícky kňaz a docent teológie, ktorý pôsobil v katakombálnej cirkvi na Slovensku sa vyjadril, že Zvěřina často navštevoval na fare v Batizovciach Janka Magu, ktorý organizoval kurzy teologického vzdelávania. (Olekšák – Mart'ák 2008, 15, 52)

Obr. 1 fara Batizovce

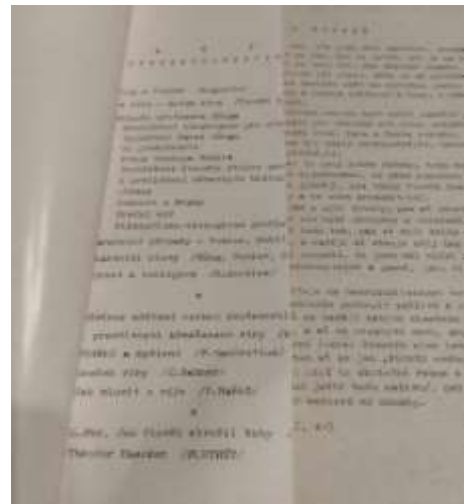

Tieto kurzy boli určené spoločnostvám kňazov mimo pastoračnej služby z ktorých sa neskôr stali biskupi, profesori teológie ale aj pre bohoslovcov a laikov. Napríklad dnes už zosnulý biskupi, Ján Chryzostom Korec, Eduard Kojnok, Alojz Tkáč. Tiež významní boli napríklad profesor Anton Fabián, profesor Jozef Jarab, ktorý sa stal aj rektorom prvej Katolíckej univerzity na Slovensku, Ladislav Hanus, ale aj ďalší známi kňazi a pedagógovia Július Chalupa, Janko Maga a mnohí iní. Tí na Zvěřinu spomínajú nielen ako učiteľa a člena skupiny nazývanej „jadro“ (Olekšák – Mart'ák 2008, 56–57, 97), ale aj ako teológa, ktorý prispieval do slovenských samizdatových časopisov. Boli to hlavne *Teologické texty* (pozostalosť J. Chalupu, obr. 2, 3), časopis *Orientácia* ktorého zostavovateľom bol Janko Maga (Olekšák – Mart'ák 2008, 40-43), alebo časopis *Mládnik* venovaný mladým kňazom a bohoslovcom. (Olekšák – Mart'ák 2008, 59).

Obr. 2a Samizdat *Teologické texty*

Obr. 2b Samizdat *Teologické texty*

Zaujímavé svedectvo ponúka pozostalosť kňaza Júliusa Chalupu (8.1.1950 – 24.6.1991), ktorý sa ešte pred Jankom Magom angažoval v rozširovaní teologických samizdatov na Slovensku. Obsahuje niekoľko vyjadrení Zvěřinu k politickej situácii v Československu v podobe listov: „*Dvakrát z Prahy*“, príhovoru „*Odvaha bit Cirkvi*“, alebo aj „*Listy o viere*“ venované Dominikovi Peckovi. Chalupova pozostalosť obsahuje pomerne veľa študijných materiálov pochádzajúcich z CMBF v Olomouci zo začiatku sedemdesiatych rokov, ktoré nie vždy boli autorizované.

Ani po skončení sovietskej okupácie sa neprerušili vzťahy Zvěřinu so Slovenskom. Kňazský seminár J. Vojtaššáka v Spišskom Podhradí vďaka Jankovi Magovi (28.9.1944 – 2.1.1996) a jeho priateľstve so Zvěřinom už pár mesiacov po Nežnej revolúcii dokázali klerikom v seminári sprostredkovať aj prednášky zahraničných teológov (Olekšák – Mart'ák 2008, 73). Rozšíril sa predaj teologických kníh medzi ktorými bola aj Zvěřinova *Teológia agapé*. Vďaka čomu sa Zverinová teológia čítala aj medzi bohoslovcami v seminári aj po roku 1989.

Antropológia v *Teológii agapé* J. Zvěřinu

Kresťanská teológia dvadsiateho storočia prešla turbulentným obdobím zmien, zvlášť v oblasti kresťanskej hermeneutiky. Spôsob interpretácie teologických disciplín a teologická reflexia v kontexte koncilových zmien prichádzala do Československa len s problémami. Traktátové tzv. katechizmové štúdium teológie len pomaly ustupovalo pokoncilovému spracovaniu dogmatickej teológie

na Slovensku a v Čechách (Konzal 1998). Profesor Pospíšil oceňuje v tejto oblasti zvlášť snahy J. Zvěřinu. V *Hermeneutike Mystéria* píše:

„Jeho *Teológia agapé* predstavuje prvý pokus o kompletnú českú pokoncilovú dogmatickú teológiu... Táto práca pochádza v skutočnosti zo sedemdesiatich a osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia a nesie všetky známky poctivého boja s manuálom a úsilím o spracovanie toho, čo priniesol druhý vatikánsky koncil. Vzhľadom k prudkému rozvoju teologických disciplín v posledných desaťročiach je nutné podotknúť, že uvedené dielo dnes predstavuje úctyhodné svedectvo o neľahkých a heroických dobách českej katolíckej teológie.“ (Pospíšil 2005, 65)

Teologická antropológia Zvěřinu patrí do tej časti diela, ktorú Zvěřina už nestihol upraviť do konečnej podoby a zrekonštruovali ju len redaktori diela podľa jeho iných textov a poznámok (Pospíšil 2011; Zvěřina 1994, záverečná poznámka).

Zvěřinov traktát *O Bohu jedinom (Setkání s tvůrčí a slitovnou Boží láskou)* sa nachádza v druhom diely *Teologie agapé*. Ako jeho druhá časť. Časť o človeku *Člověk – Boží obraz (Křesťanská antropológie)* je tretou kapitolou tohto traktátu. Zvěřina rozdeľuje kresťanskú antropológiu na päť častí: *Stvorenie človeka, Človek ako duša a telo, Jednota duše a tela – osoba, Človek ako muž a žena a Perspektívy kresťanskej antropológie*. (Zvěřina 1994, 397)

Vo Zvěřinovej kresťanskej antropológii možno pozorovať vplyv Tradície v duchu koncilových reforiem uvedených v dogmatickej konštitúcii Druhého vatikánskeho koncilu *Dei Verbum (DV)*. Zvěřina podobne, ako pri ostatných témach jednotlivých kapitol (traktátov), prekladá náuku viery tradičným spôsobom (*auditus fidei*) a zároveň presadzuje túto náuku v konfrontácii viery s rozumom (*intellectus fidei*) (Pospíšil 2011). Do teologického vzdelávania aplikuje myšlienku zosúladiť viery a rozumu, aby rozum mohol byť použitý na vysvetlenie a pochopenie viery a viera na osvietenie rozumu (DV 6).

Prepájanie rozumu a viery, Zvěřina reflektuje ako Boží zásah do kvality ľudského života. Tento zásah sa podľa Zvěřinu najviac odzrkadľuje vo vedeckých pokrokoch ľudstva. (Zvěřina 1994, 412) Práve preto venuje veľa pozornosti vývoju ľudstva a nastoľuje nové teologické otázky doby zamerané práve na tento vývoj. (Zvěřina 1994, 413–414) Zvěřinove snahy v *Teológii agapé* nemajú ešte ucelenú formu, ani rozsiahle systematické rozpracovanie, ale vidieť tu evidentné

snahy v zmene prístupu k výkladu dogiem, ktoré boli neskôr na Slovensku teologicky reflektované.

Myšlienku pokoncilových teológov poznávať a žiť pravdu sa snaží aplikovať do vzdelávania aj v zmysle Dekrétu druhého vatikánskeho koncilu *O kňazskej formácii*, lat. *Optatam Totius* (OT 16, 17). Je zrejmé, že tradičný prístup spracovania dogmatických problémov sa vo Zvěřinovej antropológii mieša dosť výrazne s novými tendenciami teologických interpretácií. V jeho diele badať systematický prístup k metodike interpretácie, ale aj isté nedostatky rozboru textu a nevyváženosť jednotlivých tém. Je možné, že je to spôsobené pravdepodobne v dôsledku nedostatku času na systematickú reflexiu a dokončenie textov. Novátorsky prístup pozorovať zvlášť pri uplatňovaní odporúčaní *Optatam Totius* OT 16, čo sa majú seminaristi učiť:

„A nech sa učia hľadať riešenie ľudských problémov vo svetle Božieho zjavenia, aplikovať zjavené večné pravdy na menlivé podmienky tohto sveta a prístupným spôsobom ich podávať súčasným ľuďom“.

Učebný text Zvěřina prispôsobuje nie len klerikom, ale orientuje sa aj na kresťanskú teologickú formáciu laikov. Táto snaha dáva charakter aj Zvěřinovej antropológii, pretože vďaka ohľadom na adresátov jeho vzdelávanie, predstavuje človeka v celej jeho ľudskej, biologickej aj náboženskej komplexnosti.

Zvěřina zaujímavovo zmenil aj uhol pohľadu záujmu teologickej antropológie. Jeho antropológia nevychádza od dogmatických výrokov k ich aplikácii do života ale opačne, vychádza zo života. Dogmy však neaplikuje ani neprispôsobuje, ale interpretuje. V tomto zmysle sa zameriava na potreby reálneho života človeka a riešenie antropologických otázok vznikajúcich pod vplyvom rozvoja prírodných vied zmene priorít v spoločnosti a z toho vyvodzuje všeobecné usmernenia, nie pravidlá a lebo normy. V tomto mu vždy ide o súlad vedy a ľudských dejín a náboženstvo s človekom.

Preto aj v knihe *Teológia agapé* má antropológia úplne iný charakter. Ak sa z celej oblasti protológie v *Teológii agapé* dostaneme od Boha Stvoriteľa, cez stvorenie sveta až k človeku ako zmyslu sveta (kresťanská antropológia) vidíme, že Zvěřina pri jeho výklade postupuje metodicky a aplikuje nové hermeneutické tendencie pri výklade dogiem a interpretácii písma. Aj keď samotný text *Teologie agapé* má

charakter veľmi skráteneho stručného a hutného diela, ako teológ Druhého vatikánskeho koncilu interpretuje človeka v celom vývoji jeho biblickej interpretácie, cez interpretácie cirkevnej tradície až po nové vedecké poznatky z rôznych oblastí vedy o človeku. (Zvěřina 1994, 405, 412)

I napriek stručnosti niektorých častí textu Zvěřina smeruje, podľa Patočkovho príkladu, k hlbšiemu a komplexnejšiemu, filozofickému a teologickému chápaniu celého bytia, sveta a človeka. Sústreďenie mysle len na človeka, chápe ako prekonaný antropocentrizmus. (Zvěřina 1994, 387)

Základným východiskom Zvěřinovej kresťanskej antropológie je téza, že:

„Plné ľudstvo a vlastne všetko bytie je možné len vo svetle stvorenia (protológia), vykúpenia, posvätenia a slávy (eschatológia). Zjavenie Božie je zjavenie spásy človeka, milosťou Božou je človek spojený s Kristom a k naplneniu vlastného bytia je sprevádzaný s Duchom svätým. Je teda teocentrický, kristologický a pneumatologický.“ (Zvěřina 1994, 397)

Od tohto tvrdenia sa odvíja jeho komplexná antropológia. V *Teológii agapé* ju začína interpretovať pomocou biblických textov o stvorení človeka (Zvěřina 1994, 397–400), ďalej postupuje k interpretáciám jeho tela a duše podľa Starého zákona, Nového zákona a dokumentov Magistéria (Zvěřina 1994, 400–403). Z týchto interpretácií v závere podkapitoly vyvodzuje hodnotiace a zhrňujúce tézy, vždy v súlade učením cirkvi. Ďalej rozvíja náuku o jednote tela a duše človeka ako osoby. Zvěřina v zásade vychádza z Písma a filozoficky a teologicky rozširuje biblické tézy o ich historicko-kritické súvislosti a dejinný vývoj týchto téz. Zvlášť rozvíja scholastickú tradíciu (cirkevný otcovia). Teologický výklad obohacuje o hodnotenie spomínaných téz. (Zvěřina 1994, 403–405) Kresťanský obraz o človeku dopĺňa o opis konkrétnej existencie človeka ako muža alebo ženy. Opäť vychádza z Písma a Tradície, ktorými overuje a potvrdzuje svoje tézy. (Zvěřina 1994, 406–411)

V poslednej časti predkladá Zvěřina perspektívy kresťanskej antropológie. V duchu kresťanského personalizmu poukazuje na problémy doby: spoločenské, spoločensko-vedné, problémy environmentálne, ekologické, historické, biologické a prírodovedné. (Zvěřina 1994, 411–415)

Najvýraznejšie témy Zvěřinovej kresťanskej antropológie

Zvěřina v *Teológii agapé* rieši otázky kresťanskej antropológie typické pre dejinné obdobie, v ktorom vznikala jeho teologická reflexia. Práve tie dávajú jeho antropológii okrem novej metódy aj špecifický obsahový charakter a do značnej miery ovplyvnili aj nasledujúce teologické myslenie aj na Slovensku. Spomeniem tri najvýraznejšie z nich.

Prvou je otázka hľadania teológie ženy, ktorá nemá vychádzať z emancipácie (sledovanie a napodobovanie mužského ideálu), ale z pôvodnej Božej myšlienky o človeku (Zvěřina 1994, 406). Zvěřina poukazuje na predkoncilové myslenie, keď „Biologická odlišnosť ženy sa stáva znehodnocujúcim kritériom pre teologickú menejcennosť“. (Zvěřina 1994, 410) Zvěřina navrhuje riešenia v koncilovom duchu sprofanovania cirkvi (Zvěřina 1994, 389–390) a odporúča otvorenosť Cirkvi voči ženám laičkám. (Zvěřina 1994, 411; Mádr 2007, 234–238) Druhou Zvěřinovou otázkou z oblasti antropológie bola snaha o teológiu lásky, ktorú mnohí teológovia nazývajú aj Zvěřinovou teológiou stredu (Szendzielorz, 2013). Ale nemyslí sa tým stred ako taký, ale nová tretia cesta, nový prístup k pravde, spravodlivosti a k človeku (Zvěřina 1990, 60). Tento prístup stojí na Bohu stvoriteľovi, ktorý je Láska, tvorí z lásky, oživuje z lásky, je z lásky „aby ho urobil účastným božských dobier“ (Zvěřina 1994, 385–386; DV 6, DF 2). Nie je to však teológia lásky, ale teológia, ktorá z lásky vychádza ako nová cesta k poznaniu pravdy a spravodlivosti (Zvěřina 1992, 5n; Szendzielorz, 2013). Oto Mádr tento postoj nazýva „prúd širokého stredu“, ktorého dynamika „smeruje k tvorivej integrite polarít“. Jeho potrebu odôvodňuje tým, že „tvrdé polarity prinášajú len nespravodlivosť, lži a násilie“. Tento široký stred sa vyznačuje podľa Mádra orientáciou na pravdu, striktnou vedeckosťou, aktívnym zmyslom pre celok a zdôraznením služby za zmier (Mádr 2007, 212). Tento zmier možno chápať v politickom, spoločenskom, aj náboženskom zmysle.

Ďalším výrazným prínosom Zvěřinovej antropológie je otázka ekologickej alebo environmentálnej teológie. (Zvěřina 1994, 411) V Zvěřinovej antropológii zaujíma popredné miesto nie len v zmysle stvorenia sveta pre človeka, ale aj v zmysle jeho vývoja (evolúcie) s ohľadom na rozvoj prírodných vied. (Zvěřina 1994, 411–414; Mádr 2007, 212) Zvěřinov človek tak nie je len „správcom sveta“ s povinnosťou starať sa a zveľaďovať ho (Zvěřina 1994, 387) a tak naplňoval

Božiu myšlienku o svete (Zvěřina 1994, 385–386, 390), ale je aj spolutvorcom tohto sveta.

Záver

Zvěřina aj dnes inšpiruje množstvom teologických myšlienok, podnetov a motívov pre ďalšie individuálne bádanie v oblasti kresťanskej antropológie. Je zjavné, že spomínané tendencie kresťanskej antropológie Jozefa Zvěřinu našli svoje opodstatnenie na Slovensku, zvlášť v teologickom vzdelávaní. Rozvoj v oblasti teologickej ekológie, ekumenizmu, teologickej hermeneutike a iných oblastiach teológie na Slovensku, sa nevyvíjal výlučne len pod vplyvom Zvěřinovej antropológie, ale vplyv jeho myslenia, názorová odvaha a čestnosť v publikovaní a vzdelávaní sa na nich určite podpísal. Keby vývoj teológie v Československu nenaštrbili represie zo stany komunistického režimu a neskôr eufórie demokratického prevratu po páde komunistických režimov vo východnej Európe, možno by slovenská a česká teológia mala úplne iný, možno vo väčšom rozsahu spoločný a rozvojový charakter. Menila by sa pod vplyvom západných, alebo východných vplyvov? Konzervatívnych alebo progresívnych? To sa už nedozvieme. Ale jedno čo s istotou vieme, je, že naša teológia je jedinečná, je historická je vedecká. Je naša typická. A v nej má Zvěřina už navždy nezastupiteľné miesto.

Zvěřinova pouť porozumění výtvarnému sdělení

Michal Filip

Formování vlastního uměnovědného pojetí

Rozsáhlá Zvěřinova bibliografie čítající stovky textů (Novotný 2013, 471–508) zahrnuje relativně malý počet prací, vztahujících se k oblasti výtvarného umění. Ačkoliv by tento poměr mohl naznačovat, že výtvarné umění bylo pro Zvěřinu tématem spíše okrajovým opak je pravdou, a spisy vztahující se k této oblasti tvořily zásadní milníky jeho profesní dráhy spjaté s akademickou půdou.

Zvěřinovy znalostní základy nastiňuje studijní program oboru Studium catholicum – odbor výtvarného umění (Novotný 2013, 451–454) v jehož rámci působil jako asistent na teologické fakultě Univerzity Karlovy. I z dnešního pohledu se jedná o komplexně pojaté studium uměnovědných předmětů, v němž např. neschází ani psychologie umění – disciplína na tu dobu relativně nová a ve způsobu náhledu na výtvarné umění progresivní. První Psychologii umění napsal Němec Muller-Freiefels v letech 1912–1933. Ve Francii na College de France byla v roce 1950 založena první Katedra psychologie výtvarných umění (Kulka 2008, 32). V této instituci navštěvoval Zvěřina v letech 1946–1947 přednášky profesora André Grabara (Novotný 2013, 153). Není samozřejmě vhodné dělat rovnítko mezi studijním programem a faktickými znalostmi účastníků. Jeho obsah ovšem do jisté míry naznačuje vysokou úroveň studentů i vyučujících.

Zvěřinova kapitola v knize Bohosloví: Co a jak číst pro studium jeho jednotlivých oborů s názvem Křesťanská archeologie a výtvarné umění ve službách církve dokládá jeho osobní velmi široký teoretický základ na poli uměnovědy. Kromě hutného přehledu studijní literatury též přináší vlastní autorovu kategorizaci umění na:

„...náboženské, posvátné a liturgické. Náboženské umění je každý umělecký projev, který objevuje nebo vyznává Boží řád. – Posvátné (sakrální) umění je umělecký projev, který je určen k tomu, aby přímo představoval nějakou skutečnost určité soustavy. Sem náleží i církevní umění. Máme tedy zde – na rozdíl od umění náboženského – určitou věroučnou tematiku. – Konečně liturgické umění je umělecký projev, který slouží kultovním účelům podle předepsaných obřadních zvyklostí, jimiž určité náboženské společenství dává výraz svému vyznání.“ (Zvěřina 1946, 111)

Výše uvedené dělení je pozoruhodné v mnoha ohledech. Zatímco umění posvátné a liturgické je u Zvěřinovy charakteristiky vymezeno převážně funkcí – tedy tím k čemu je určeno nebo k čemu slouží, u umění náboženského volí poznávací kód spjatý spíše s přítomností či směřováním k jistému druhu uspořádání. Pojmy „objevuje“, „vyznává“, „Boží řád“ ve své nesnadné uchopitelnosti tuto kategorii otevírají i novým směrům uměleckého vyjádření ležících pro mnohé za hranou přípustnosti. (Zároveň tím podněcuje diskusi na umělecko-teologicko-filozofickém poli, které však již samo o sobě nepřesahuje jen rozměr tohoto článku, ale i celé knihovny...) V dnešní době lze pouze spekulovat, jaký druh umění měl Zvěřina přesně na mysli, pokud o takto pojatém náboženském umění v roce 1946 uvažoval. Budeme-li však tolerovat jistou míru fabulace, lze na řádcích (i mezi řádky) následujících Zvěřinových článků objevit pasáže, které se k této problematice vztahují.

Bezprostřední prožitek z van Goghových obrazů zachytil Zvěřina v článku Na okraj výstavy V. van Gogha v Paříži, v němž reflektuje retrospektivní výstavu Vincenta van Gogha, kterou měl možnost navštívit během studijního pobytu ve Francii v roce 1947. Z textu vyplývá, že výstava pro Zvěřinu představovala velmi emotivně silné setkání s výtvarným uměním. Popisy obrazů „jdou“ v obdobné vyjadřovací intenzitě jakou mají obrazové předlohy. Jedná se o jedno z nejexpresivněji podaných verbálních líčení, které u Zvěřiny při interpretaci výtvarných děl nalézáme:

„Na konci obojí této řady děl stojí ve strašné logice obraz Na prahu věčnosti, který van Gogh namaloval asi dva měsíce před smrtí. Stařec, sedící schýlený na židli, pěsti na očích. Tvář člověka je zahalena, zahalena zoufalým gestem. Zmizela i příroda, není tu nic, jen ta židle a zcela malý kousek podlahy. Vše zaniklo. Dvě barvy, kterými je obraz určen – žlutá a modrá – jsou jakoby vyplaveny a pohlceny nicotou, kterou ani neosvětluje ani neohřívá trhavý ohníček u starcových nohou.

Nač myslí tento zoufalý stařec? Na nic. Zbylo jen prázdno a děs. Nevěří v žádnou odpověď, vše se teď ukazuje nicotné...“ (Zvěřina 1947, 131)

Závěr článku je pak náznakem odpovědi na Zvěřinovo chápání onoho „řádu“, který uvedl jako základní rys umění náboženského:

„Van Gogh (...) místo pěstí přiložil k svým spánkům sebevražednou zbraň. Některé výstřely otřásají dobami. Kéž by tento výstřel dolehl k těm, kdo mají krásou tlumočit Pravdu a Dobro! Či jsme odsouzeni k tomu, abychom se klaněli falešným modlám, dílu jenom rukou lidských?“ (Zvěřina 1947, 131)

Téma Zvěřina volně rozvádí o rok později v článku Křesťan a umění. Van Goghovo dílo metaforicky využívá k osvětlení podstaty požadavků, které by dle jeho soudu na křesťanské umělce měly být kladeny. V jeho pojetí nejde o převzetí formálních principů určitého výtvarného projevu – v tomto případě např. expresionismu, ale obecně o niterný, hlubinný přístup k tvůrčímu procesu:

„Nuže, van Goghovo svědectví je především osobně opravdové. Van Gogh hledal celou svou bytostí. (...) Uvědomujeme si závaznost a závažnost takové opravdovosti. Je to otřásající výzva, aby především křesťanský umělec hledal se stejnou silou, celou svou bytostí. Je tedy požadavek nekřesťanský, když zákazník požaduje na umělci a jeho díle takovou opravdovost? A není pak van Goghovo dílo mnohem blíže umění náboženskému než to, které se spokojí dokonce i v námětu posvátném – lacinou líbivostí a sladce lže?“ (Zvěřina 1948a, 232–233)

Zásadní Zvěřinovou prací roku 1948 je jeho disertace Nástěnné malby krypty v Tavant: příspěvek k duchovnímu obrazu románské doby, kterou obhájil v únoru na teologické fakultě UK. (Bartlová 2020, 251) Ve Spisovně Katolické teologické fakulty UK se nachází její rukopis, publikována však nebyla. (Zvěřina 1948b) Přes tuto její „neznámost“ širšímu publiku, neleží ladem. Úryvky zveřejnil Novotný (2013, 157–158) a v nedávné době se k ní pohledem kunsthistorika vrátila Bartlová (2020).

Oba autoři se zaměřují na Zvěřinovu metodu, kterou k rozboru výtvarných děl použil. Novotný (2013) vyzdvihuje Zvěřinův ikonologický přístup a zdůrazňuje, že Zvěřinovi šlo: „zejména o pochopení vnitřního, duchovního sdělení, toho, co dílo zobrazuje a k čemu jako znamení odkazuje, a o náhled do duchovního celku dané doby.“ (158)

Bartlová (2020) tento způsob interpretace děl zasazuje do pevnějšího metodologického rámce, když jej vidí následovně: „disertace strukturalistickým způsobem analyzuje materiální, konkrétně historické (donátorské), stylové a ikonografické aspekty souboru nástěnných maleb.“ (252)

Zároveň se kladně vyjadřuje ke kvalitě práce: „...je to disertace vysoké profesionální uměleckohistorické úrovně.“ (Bartlová 2020, 251–252)

Vlastní termín obhajoby disertace, jímž byl únor 1948 (Bartlová 2020, 251), téměř symbolicky předznamenal její vynucené polo-zapomnění. Nebýt nastupujících společenských změn, pravděpodobně by byla publikována a autor by v oblasti uměnovědné získal zasloužené místo – to je však jen varianta jednoho z možných fikčních světů...

Příběh knihy *Výtvarné dílo jako znak*

Za zásadní literární odkaz Josefa Zvěřiny pro uměnovědu lze považovat knihu *Výtvarné dílo jako znak*. V této knize autor prezentuje propracovanou uměnovědnou teorii, která je výsledkem utváření jeho poznávacích a postojevých pochodů proběhlých v předešlých dekáдах.

Během uvěznění v letech 1952–1965 je Zvěřina průběžně přemísťován do různých vězeňských zařízení. Roky 1954–1956 prožije v táboře „L“ u Vykmanova (Novotný 2013, 270). Základy knihy *Výtvarné dílo jako znak* byly položeny (Novotný 2013, 406) právě v těchto otřesných podmínkách.

„...po delších přípravných pracích, které sahaly až do doby věznění, zpracoval Josef Zvěřina v letech 1965–1967 rukopis, který odpovídal knize *Výtvarné dílo jako znak* (1971), ovšem s tím, že obsahoval i část věnovanou umění filmovému. Ta byla autorem vyňata a spolu se zkráceným teoretickým úvodem vydána samostatně s názvem *Znakovost obrazové složky filmu* (1968). Zbývající část rukopisu pak Zvěřina předložil jako habilitační práci a následně jej r. 1971 vydal knižně. Mezi habilitačním spisem a knižní publikací byly nicméně jisté rozdíly...“ (Novotný 2013, 408)

Habilitační žádost podaná Josefem Zvěřinou objasňuje problematiku, které se jím předložená práce věnuje. V části pojednávající o „teologii zdola“ uvádí:

„Tato teologie musí vycházet z díla, z jeho struktury, z jeho „jazyka“, s nímž se musí nejdřív důvěrně seznámit. Problém znakovosti se tu objevuje znova, tentokrát na rovině ontologicko-sémiotické: jakým způsobem značí umělecké dílo různé obsahy, mezi nimi i obsahy náboženské?“

Bylo tedy třeba doplnit i znakový vztah mezi dílem a teologií. Klíč zde podávala teorie znaku – sémiotika.“ (Zvěřina in Novotný 2013, 455)

Fundovaný posudek habilitační práce napsaný Zvěřinovou názorově spřízněnou přítelkyní Růžnou Vackovou (Novotný 2013, 82) jen podtrhuje stěžejní přínosy:

„Dr. Josef Zvěřina teoreticky i uměnovědnou syntesou aplikace na promyšleně zvolené příklady uměleckých děl 1. ukázal cestu syntetickému výkladu; 2. udělal pořádek – a to pro semantiku obecně – ve zmatcích a problematice filosofických, noetických, psychologických i sociologických přístupů k umělecké i uměnovědné látce; 3. kriticky, a při tom pozitivně, zhodnotil metodickou přínosnost semantiky pro vědu o umění a finální exegetiku uměleckých děl nejen minulosti, nýbrž i současnosti; 4. ukázal teoreticky i prakticky, jak dosavadní strukturální analýsa a finální exegeze uměleckých děl může být upřesněna a prověřitelná metodou semantiky, jako – omezeně – metodou hermeneutickou.“ (Vacková in Novotný 2013, 459)

V knize samotné Zvěřina (1971) pozici, z níž na výtvarná díla nahlíží, vysvětluje následovně:

„Ve výtvarném umění se stává tvarosloví znakovým, výtvarná forma formou sémantickou. Je tedy umělecké dílo soubor znaků, které značí různě; značí ovšem i celek.“ (87)

Jeho kniha je klíčem k dešifrování typologicky různorodých obsahů výtvarných děl, které jsou vnořeny v jejich vlastním uspořádání. Z textu je patrná snaha o hledání objektivních kritérií, jejichž prostřednictvím je možno výtvarná díla analyzovat. Zvěřina dospívá k vymezení devíti znakových tříd, jejichž kritéria jsou vyvozena ze znakových členů výtvarných děl, k nimž se vztahují na základě těchto okruhů:

„1. všímáme si, který znakový člen vystupuje v popředí, je dominantní; 2. které jsou znakové prostředky; 3. jaké jsou výrazové způsoby; 4. obsahu znaků; 5. znakového působení.“ (Zvěřina 1971, 124)

Bartlová (2020) vnímá Zvěřinovu výjimečnost v rámci české kunsthistorické strukturalistické školy, jejíž se stal prakticky posledním výrazným zástupcem, když konstatuje, že:

„Jeho habilitační práce (...) původním způsobem rozvinula umělekohistorickou sémiotiku. (...) Zvěřinova práce byla vnímána jako mimořádně významná a inspirativní. (...) Přesto kvůli politickému zvratu nastupující konsolidace zůstala prakticky bez odezvy. (...) Kontinuita směrem k post-strukturalismu u nás prakticky nevznikla.“ (375–376)

Každá pasáž knihy *Výtvarné dílo jako znak* má své logické opodstatnění a nezastupitelné místo v celkové kompozici práce. Přesto si dovoluji vyzdvihnout přínos, který má část Doklady (s. 53–72), v níž Zvěřina prokazuje funkčnost teorie při aplikaci na konkrétních příkladech uměleckých děl. Skutečnost, že Zvěřina nezůstal jen v oblasti teoretického vymezení, ale prakticky doložil účelnost a životaschopnost jeho přístupu zapadá do mozaiky, z níž je vyskládán jeho silný vztah k umění v očích spoluvěžeňů, s nimiž toto téma rád sdílel během výkonu trestu. Za všechny vzpomínka Jána Chryzostoma Korce:

„J. Zvěřina sa zaoberal predovšetkým otázkou umenia. (...) Časom napísal pozoruhodnú úvahu o umení. Bolo to na tamojšie pomery dosť obsérne a priam skvelé.(...) Pamätám sa, že keď som to čítal, bol som priam nadšený tým, čo sa mu podarilo položiť vo väzení na papier.“ (Novotný 2013, 319)

Josef Zvěřina byl učitel, pravděpodobně mu šlo o to, aby rád, jenž v umění nalézal, rád, který ho vnitřně obohacoval, dokázal vyjevit i druhým. Chápeme-li jeho odkaz tímto způsobem, můžeme jeho dědictví vhodným způsobem včlenit i do současných trendů, které se zprostředkováním umění zabývají. Tato vlna nabírá v našem prostředí na síle s příchodem nového milénia, kdy se jejím význačným impulsem stala publikace *Galerijní animace a zprostředkování umění*. (Horáček 1998)

Z rozhovorů s dnešními studenty předmětů spadajících do oblasti výtvarné kultury (Dějiny křesťanského umění, Teorie a praxe výtvarných aktivit) Teologické fakulty Jihočeské univerzity vyplývá, že je obtížné Zvěřinovy teoretické pasáže v knize číst a „něco“ si z nich „odnést“ – neboli přiřadit pojmům obsah. (Filip in press)

Díky praktickým ukázkám aplikace ve Zvěřinově knize je však ve výuce poměrně dobře realizovatelný postup, který nesměřuje od teorie k praxi, ale jde částečně v protisměru (nelze být zcela nepopsaným listem) – začneme-li rozborem konkrétního výtvarného díla, dostaneme se k jednotlivým prvkům jeho stavby, v nichž jsou vizuálně zpřítomněné Zvěřinou vymezené kategorie. Strukturální stavební elementy díla jsou tak snáze rozpoznatelné a uchopitelné.

Didaktické otázky využití Zvěřinovy analýzy podrobněji reflektuje text – Zprostředkování křesťanského sakrálního umění s využitím prvků analytické

metody Josefa Zvěřiny, který by měl být publikován ve sborníku konference Insea *Art Education in Interactions* pořádané v roce 2023 v Ostravě. (Filip in press)

Setkání dvou svobod v prostředí nesvobody: následování v pronásledování ve světle *clausuly Petri*

René Milfait

¹ Petr a Jan se jednou ve tři hodiny šli účastnit odpoledních modliteb v chrámu.

² Právě tam byl přinesen jeden muž, chromý od narození. Každý den ho pokládali u chrámových vrat zvaných Krásná brána, aby si od těch, kdo vcházel do chrámu, něco vyžebbral. ³ Když uviděl Petra a Jana, jak se chystají vejít do chrámu, prosil je o almužnu.

⁴ Petr mu spolu s Janem pohlédl do očí a řekl: „Podívej se na nás.“ ⁵ Když vzhlédl, v očekávání, že od nich něco dostane, ⁶ Petr mu řekl: „Stříbro a zlato nemám, ale co mám, to ti dám. Ve jménu Ježíše Krista Nazaretského vstaň a chod!“ ⁷ Vzal ho za pravou ruku, zvedl ho a do jeho nohou a kloubů se ihned vlila síla. ⁸ Vyskočil na nohy a začal chodit. Pak s nimi vešel do chrámu, kde se procházel, poskakoval a chválil Boha.

⁹ Všichni ho tam viděli, jak chodí a chválí Boha, ¹⁰ a poznali, že je to ten, který sedával a žebrol u Krásné brány. Ohromeni tím, co se mu stalo, byli úžasem bez sebe... (Sk 3,1-9)

A když takto mluvili k lidu, přišli na ně (...) Nemohli totiž snést, že učí lid a (...) Zatkli je, a protože už byl večer, nechali je do druhého dne ve vězení (...) Postavili Petra s Janem doprostřed a vyslychali je: Jakou mocí a v čím jménu jste to udělali? Tehdy jim Petr, naplněn Duchem svatým, řekl: „Vůdcové lidu a starší Izraele, ⁹ jsme tu dnes vyslycháni kvůli dobrému skutku, jímž bylo uzdravení nemocného člověka (...) Když vůdcové viděli Petrovu a Janovu smělost a zjistili, že jsou to neučení a prostí lidé, žasli a poznali na nich, že byli s Ježíšem. ¹⁴ Když se podívali na toho uzdraveného muže, jak tam s nimi stojí, neměli co na to říci. ¹⁵ Poručili jim, ať odejdou z radní místnosti, a začali se radit: ¹⁶ Co s těmi lidmi uděláme? Celý Jeruzalém ví, že se skrze ně stal zjevný zázrak, a my to nemůžeme popřít. ¹⁷ Aby se to ale mezi lidmi přestalo šířit, pohrozme jim, ať už o tom jménu s nikým nemluví. ¹⁸ A tak je povolali a přikázali jim, ať už o Ježíšově jménu vůbec nemluví ani neučí.

¹⁹ Petr a Jan jim odpověděli: *Myslíte, že je v Božích očích správné, abychom poslouchali vás více než Boha?* ²⁰ *Nemůžeme nemluvit o tom, co jsme viděli a slyšeli (...)* Poté, co byli propuštěni, přišli ke svým a vyprávěli (...) Když to bratři uslyšeli, svorně pozvedli hlas k Bohu: (...) *Pohled' nyní na jejich výhrůžky, Hospodine, a dej svým služebníkům, ať mluví tvé slovo se vsí smělostí.* ³⁰ *Vztahuj svou ruku k uzdravování a dej, ať se ve jménu tvého svatého služebníka Ježíše dějí znamení a zázraky!*

³¹ *Místo, na kterém se shromáždili, se po jejich modlitbě zatřásl. Všichni byli naplněni Duchem svatým a začali směle mluvit Boží slovo (Sk 4,1-31)*

*Tehdy povstal velekněz a všichni jeho stoupenci, totiž sekta saduceů. Naplnění nenávistí ¹⁸ nechali apoštoly zatknout a vsadit do veřejné věznice. ¹⁹ Hospodinův anděl ale v noci otevřel dveře vězení a vyvedl je ven. Řekl jim: ²⁰ Jděte, postavte se v chrámu a předneste lidu všechna slova tohoto Života. ²¹ Poslechli ho a za úsvitu přišli do chrámu a učili (...) Vtom někdo přišel s hlášením: Hle, muži, které jste uvěznil, stojí v chrámu a učí lid! Když je přivedli a postavili před Veleradu, velekněz se jich zeptal: ²⁸ Copak jsme vám přísně nezakázali učit o tom jménu? (...) Petr a apoštolové odpověděli: **Je třeba více poslouchat Boha než lidi** (...) Když to uslyšeli, rozrušili se a začali se radit, jak je zabít... (Sk 5,17-33)*

Úvodem

V pátek 8. září 2023 se v aule VOŠ sociálně pedagogické a teologické v Praze konala mezinárodní konference uspořádaná k výročí narození významného českého teologa, kněze a vězně svědomí Josefa Zvěřiny nazvaná *Josef Zvěřina a teologie agapé*. Organizátoři zaslouží poděkování za ideu a zorganizování takového tématu a jeho neopomenutí. Díky jim patří i za přizvání k aktivní účasti na konferenci a za publikování sborníku.

Pro představu a připomenutí byl abstrakt tohoto stejnojmenného konferenčního příspěvku formulován takto:

Svědék křesťanské cesty, kněz, teolog „Teologie agapé“ žije a působí v komunistickém zločinném, nelegitimním a zavrženíhodném režimu (Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu 1993). Vězně, umlčován, vylučován, vypuzován do nevýznamnosti, neznámosti, neviditelnosti,

pomlouván... Přesto naplňuje svá povolání a poslání i v prostředí mimo nějakou „bublinu“ či uzavřený svět, bez „PR“, bez možnosti publikovat, přednášet, veřejně „sloužit mše“... „Přesto“ promlouvající svědek a učitel. Kde možno hledat zdroje pro to hledat smysl a snášet nesmyslnost, bolest, utrpení, nezištně sloužit? Jít na hlubinu, k základu křesťanské existence, k „nejhlubšímu prvku křesťanského života“ (Zvěřina 1994, 237), k uvědomování toho, kdo má poslední slovo v posouzení lidského srdce, nejhlubších a skutečných motivů, rozhodování, jednání...

Připravená prezentace na konferenci mohla být po řadě příspěvků jejich sděleními obohacena, ilustrována a potvrzena a jednotlivé myšlenky prezentace tak mohly být propojeny se svědectvím dalších příspěvků. Některá z nich budou využita i v tomto článku.

Příspěvek pohlédne na téma konference a následného sborníku hlavní optikou tzv. *clausuly (maximy) Petri* tradované dle věty v biblické knize Nového zákona Skutky apoštolů: „Je třeba více poslouchat Boha než lidi“ (Sk 5,29); samozřejmě v kontextu biblického příběhu, v němž zaznívá a který byl výše citován. Prozatím krátce ve shrnutí může být předestřeno, že poté, co apoštolové Petr a Jan v síle svatého a spravedlivého Dárce života pomohli nemocnému člověku a oslovovali tím svědky té události, byli opakovaně zatčeni, vyslýcháni, uvězněni a bylo jim vyhrožováno a zakazováno působit. Měl-li by být článek zařazen do určitého oboru, pak by se mohlo jednat o fundamentální teologickou etiku. Třeba proto, že se dotkne vztahu svědomí, autority, poslušnosti, bude se ptát na moralitu statečného a pokojného smýšlení, rozhodování, jednání a položí otázku, proč osvědčení svědkové víry jednali za těžkých okolností pronásledování tak, jak jednali. Rovněž proto, že je v rámci teologické etiky možno označit křesťanskou mravnost také jako následování Ježíše Krista. S ohledem na hermeneutiku a meditaci Božího slova v lidském slově bude uplatněna i narativní teologická etika.

Setkání dvou svobod v prostředí nesvobody

Výraz „setkání dvou svobod“ v prostředí nesvobody je inspirován textem samotného Josefa Zvěřiny:

„V tajemství milosti jde o **setkání dvou svobod**. Jen tak je možná láska, svobodně se projevuje vůči nám Bůh lásky (...) Proto je také možné ne-setkání. Milost je možnost, možnost volby: Neseme tento poklad v hliněných nádobách (srv. 2K 4,7). Jeho ztráta znamená pád do opaku: nepřítelství s Bohem, zlobu, násilí, nelidskost (...) Nemilost je maření nejhlubšího tajemství člověka, jeho povolání a důstojnosti“ (Zvěřina 1994, 237)

a přenesen na okolnosti jeho života a působení, tedy hlavně na jeho část života, kterou prožil v kontextu, prostředí, atmosféře a podmínkách zločinného, nelegitimního a zavrženíhodného komunistického režimu v Československu od 25. února 1948 do 17. listopadu 1989, který ho nespravedlivě odsoudil a věznil pomocí svého zákonného bezpráví a bránil mu ve výkonu jeho povolání.

Svědectví hodné úcty, uznání, vděčnosti a blaze

Již zmíněný Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu ve svém § 3 praví, že „**odpor občanů** proti tomuto režimu byl **legitimní, spravedlivý, morálně oprávněný a hodný úcty** (i v případě odboje a spojení se s cizí mocností).“ Občan, kněz, teolog, pedagog, signatář Charty 77 a pro mnohé ještě mnohem víc svým životem a různorodým působením ve směru bytostné, smysluplné a zodpovědné svobody, lidsky důstojného a spravedlivého života takový odpor i ve prospěch druhých, společnosti a československého státu reprezentoval, naplnil a poskytl. Mohou nás v této souvislosti napadnout i tato slova evangelíí:

„Když vás povedou do shromáždění a před vrchností a vládou, nestarejte se, čím a jak se máte hájit a co říkat. Duch svatý vás v tu chvíli naučí, co máte říci...“ (Lk 12,11-12);

„Blaze pronásledovaným pro spravedlnost, neboť jim patří nebeské království. Blaze vám, když vám budou zlořečit a pronásledovat vás a šířit o vás všelijaké zlé a lživé řeči kvůli mně. Takto totiž pronásledovali proroky, kteří byli před vámi“ (Mt 5,10-12).

Snáze se zpětně a v bezpečí vše vysloví, reflektuje a píše, než když různé situace, události, chvíle a případy někdo za takových mimořádných okolností prožívá. Kolik lidí pak v okolí zůstane přáteli? A nepřejde třeba na druhý chodník, nevěří pomlouvám, nesoudí a neodtáhne se? Jak to vše snášet a unést? Pronásledovaný svědek víry zaslouží uznání, vděčnost i připomínku biblických slov blaze

a poděkování; a uznání zaslouží i ti, kdo s ním i v těch nejtěžších a nebezpečných chvílích zůstali a spolupracovali s ním.

Střet milosti a ne-milosti

Připomenutá citace části výše uvedeného biblického textu (Sk 5,18) – „Tehdy povstal velekněz a všichni jeho stoupenci (...) Naplnění nenávistí nechali apoštoly zatknout a vsadit do veřejné věznice“ – může rovněž vést k otázkám na motivy, pohnutky a dílo těch, kteří nenávidí, umlčují, ubližují a nespravedlivě odsuzují a vězní, i ke srovnání jednání a působení. Taktické mocenské hry a strategie ze strachu ze ztráty moci mohou pohánět tyto představitele a pachatele k očerňování, šikanování a odstraňování lidí, kteří se vnitřně stali svobodnými dle příkladu Ježíše z Nazaretu uznaného jako stěžejního zmocněnce, svědka a interpreta neviditelného Stvořitele Hospodina Boha Otce a osobně přijatého jako osvoboditele, spasitele, učitele. Těmto lidem nemají oni představitelé co říct a nabídnout. Nadto je možno aktualizovat slova o dvou svobodách, protože ti, kdo brání životu, vylučují, vyhrožují, vězní, nemohou zamezit působení božské síly, proto ona se projevuje tam a tehdy, kde a kdy chce (srov. např. J 3,8) a umí překonávat a pronikat i brány různých vězení.

Uvedení představitelé a jejich přísluhovači mohou zabíjet, ale nemůžou a neumí nabídnout, prostředkovat, rozvíjet a podporovat lidsky důstojný život; můžou a umí zakazovat, umlčovat, vyhrožovat, vylučovat, ničit obdarované, kteří je převyšují, kteří mluví o živém Hospodinu Bohu a Ježíši Kristu jinak než oni, mohou a umí je zavírat, ale nedokážou osvobodit; můžou a umí lhát, intrikovat, předstírat, předvádět se, ve vlastním táboře a uzavřeném světě ukazovat silácky svá silná ramena, takové úspěchy či zásluhy z deptání druhých, ale nemůžou a neumí nabídnout, prostředkovat spásu, vysvobození, záchranu; troskotají právě na Stvořiteli Hospodinu Bohu a na lidech, v a prostřednictvím nichž mluví k dalším lidem (Drewermann 2011, 271). Potřebují se jich proto zbavit, jak trefně dokládá a ilustruje zastřešující biblický příběh a zdařilá svědectví pronásledovaných následovníků Ježíše Krista.

Koho více poslouchat?

Další slova biblického textu:

„Pohrozme jim, ať už o tom jménu s nikým nemluví. A tak je zavolali a přikázali jim, ať už o Ježíšově jménu vůbec nemluví ani neučí. Petr a Jan jim odpověděli: Myslíte, že je v Božích očích správné, abychom poslouchali vás více než Boha? Nemůžeme nemluvit o tom, co jsme viděli a slyšeli“ (Sk 4,16-20)

mohou vést k zamyšlení, co zbývá za takových okolností někomu a těm, kdo je vnitřně spojen s Duchem Ježíše Krista, má s ním osobní zkušenost a rád by v pravdě, pravdivě a autenticky z tohoto žil, sdílel, předával dál, hledal nejprve Boží sféru života a pečoval o pokoj a spravedlnost... Svědčí autenticky o tom, co prožívají a zakoušejí, tlumočí, vyzařují osobní reflektovanou zkušenost a svědectví o kompletně zdařilém životě člověka: „všechna slova tohoto Života“ (Sk 5,20).

Zdroje síly, odvahy a statečnosti

Kde čerpají svědkové křesťanské cesty sílu, odvalu, statečnost, výdrž a vytrvalost? Například Jan Stříbrný ve svém příspěvku na konferenci nazvaném *Josef Zvěřina: Svědek víry a statečný občan* hovořil o výdrži, odolnosti, postavil před oči kontrast násilí, teroru a lásky. Odpověď může nabídnout, kromě jiných podpůrných faktorů, citace těchto biblických veršů:

„Pohleď nyní na jejich výhrůžky, Hospodine, a dej svým služebníkům, ať mluví tvé slovo se vsí smělostí. Vztahuj svou ruku k uzdravování a dej, ať se ve jménu tvého svatého služebníka Ježíše dějí divy a zázraky! (...) byli naplněni Duchem svatým a začali směle mluvit Boží slovo“ (Sk 4,29-31).

Zdroj síly je zde v komunikaci s Božským protějškem a v Jeho přítomnosti a blízkosti.

To nebrání úvaze, že se i oni svědkové víry mohli ptát, proč ale riskovat; nešlo by s nimi nějak vyjít? Proč se nechat zavírat, pomlouvát, umlčet, vyloučit, vypudit do nevýznamnosti, neznámosti, neviditelnosti? Proč ztratit možnost publikovat, přednášet, veřejně „sloužit mše“ a „nesmět působit jako kněz?“ A vrátíme-li se k otázce zdrojů, lze se dotazovat na to, kde je možno hledat zdroje i pro to hledat smysl toho všeho a snášet nesmyslnost, bolest, utrpení, nezištně sloužit, snášet roli „být ničím“, jít na hlubinu, k základu křesťanské existence, k „nejhlubšímu prvku křesťanského života“, k uvědomování si toho, kdo má poslední slovo

v posouzení lidského srdce, nejhlubších a skutečných motivů, rozhodování, jednání?

Inspirací a vodítkem mohou být i slova Nového zákona: „Pro Boží milosrdenství vás vyzývám, bratři, abyste vydávali své životy Bohu jako živou, svatou a příjemnou obět; **to bude vaše pravá bohoslužba**“ (Ř 12,1). A vlastně se jedná i o určitou odpověď nějakému soudruhu autorovi článku z Rudého práva – a jemu podobným –, jenž psal o tom, jak zaznělo opakovaně na konferenci, že „se jakýsi Zvěřina vydává za kněze.“ I když nesměl veřejně vykonávat své kněžské povolání, tzv. „veřejně sloužit mše“ a nabízet další aktivity, naplňování kněžského povolání zabránit nemohli a nedokázali, protože ono v tom centrálně nespočívá, jak nám kousíček výše doložily právě verše z Listu Římanům (12,1).

Symbol anděla

Scénář zvoleného centrálního biblického příběhu předkládá slova:

„**Hospodinův anděl ale** v noci otevřel dveře vězení a vyvedl je ven. Řekl jim: Jděte, postavte se v chrámu a předneste lidu všechna slova tohoto Života (...) Když tam ale strážní přišli, ve vězení je nenašli. Vrátili se tedy s hlášením: Věznicí jsme našli bezpečně uzamčenou, u dveří stály strážce, ale když jsme odemkli, uvnitř nikdo nebyl (...) Myslíte, že je v Božích očích správné, abychom poslouchali vás více než Boha? Nemůžeme nemluvit o tom, co jsme viděli a slyšeli“ (Sk 5,19-20.22-24; 4,16-20)

Kdo byl zatčen a uvězněn kvůli svému přesvědčení, může být vystaven i otázkám, zda souhlasí, platí to, v co věřil a věří, zda je to tak důležité, že si to zaslouží nejvyšší nasazení, zda to k němu tak velmi, úzce náleží, že by ztratil sám sebe, kdyby to popřel či zapřel. I když se dveře vězení pro mnohé dlouhá léta neotevřely, je možno rozumět postavě Hospodinova anděla i tak, že probíhá proces vnitřního osvobození. Pobyt ve vězení může být pak myšlen nejen ve smyslu být zadržován na určitém místě, nýbrž i ve smyslu určení místa, sebeujištění, ukazatele směru. A postavě anděla lze rozumět jako výrazu pro věrnou přítomnost a blízkost Ukřižovaného Vzkříšeného, pro nahlédnutí toho, co se podstatně a zásadně jako pověření jednat dotýká jádra vlastní osoby, věrnosti sobě sama (Drewermann 2011, 272) a nejhlubší svatyni v sobě.

Dalšími otázkami ve složitých okamžicích a chvílích mohou být i tyto: Je Stvořitel Hospodin Bůh Otec věrný, přítomně působící a proměňující, když nechává svého

služebníka prohrávat a vězňatele se vysmívat a z jejich pohledu vyhrávat? („Bože můj, Bože můj, k čemu jsi mě opustil“: Ž 22,2; Mt 27,46; Mk 15,34). Postava Božího anděla může pak vystupovat jako přítomnost božského života i v údolí smrti, vlády temnoty i jako vzplanutí celé existence, jež vrhá na „Boží temnotu“ záblesk světla, jenž se zobrazuje jako svobodné sebesdělení do otevřené svobody v hodinách krajní nouze, cesta ven do odporu, neposlušnosti, vzdoru, jako pověření vnitřního povolání, puzení k nejvyššímu chtění (Drewermann 2011, 272), k svědectví Slovům života (Sk 5,20), *Cestě, Pravdě a Životu* (Jan 14,6).

Takové porozumění postavě anděla v biblickém příběhu, a to i přes neotevřené brány vězení, mohou potvrdit i slova Mireii Ryškové, když ve svém příspěvku na konferenci nadepsaném *Živá teologie: Josef Zvěřina – člověk, pedagog, kněz a teolog* tlumočila slova Josefa Zvěřiny, který jí vyprávěl o zkušenosti „náhlého světla“, „radosti“, již prožil v kriminálu.

Clausula Petri

Další kolo výslechů a věznění vrcholí v příběhu slovy vloženými do úst apoštolů:

„Copak jsme vám přísně nezakázali učit o tom jménu? Petr a apoštolové odpověděli: **Je třeba více poslouchat Boha než lidi.** A my jsme svědky těchto věcí a rovněž tak Duch svatý, jehož Bůh udělil těm, kdo ho poslouchají. Když to uslyšeli, rozzuřili se a začali se radit, jak je zabít...“ (Sk 5,29; více Milfait 2012, 231–237).

Uchovaná osobní identita a integrita v rozporu s totalitně ovládaným a formovaným prostředím, napojená na život Vzkříšeného a na způsob jeho důvěry v Hospodina Boha a lidskosti nahlíží, zakouší, ukazuje to, co se podstatně a zásadně jako pověření jednat dotýká jádra vlastní osoby, věrnosti sobě sama a nejhlubší svatyni v sobě ... Co by naopak znamenalo dát přednost lidem jako jsou tito trýznitelé, jednat v jejich intencích, „políbit jim prsten“? Jaké důsledky pro postoje, jednání a to nejdůstojnější v člověku by to mělo?

Vyhrožují, zstrašují, zakazují, bijí, vylučují, zavírají, zabíjejí. Nemají právo na bezpodmínečnou poslušnost vůči své osobě, instituci nebo jejím cílům. Nejsou a nesmí být nositeli titulu Bůh, i když si na něho hrají nebo chtějí zaujmout jeho pozici.

Svědění, poslušnost, autorita

Apoštolové i občan a křesťan, který je konferencí a sborníkem s úctou a poděkováním připomínán, uplatňovali své lidské právo na svobodu svědomí a vyznání. Tito svědkové víry se cítili být ve svém svědomí angažováni a vázáni, protože sami zakusili, zažili to, co je dobré, láskyplné, spravedlivé, pravdivé, životodárné. Alternativa jednat smysluplně, nebo nesmyslně, protismyslně, používat svobodu smysluplně, nebo nesmyslně, nebyla ani v krajních podmínkách alternativou lhostejnou, stejně platnou, volnou. Ve zkušenosti a prožitku toho, co je dobré a smysluplné, se objevil apel na zodpovědnou a smysluplnou svobodu: bylo možno se vůči tomuto apelu uzavřít, ale nakonec jen za cenu popření sebe sama, rozporu se sebou samým. To by znamenalo chtít něco, co vlastně nemůžu chtít. Jinými slovy: svědci víry byli ve svém jádru, bytí spojeni s tím, co je smysluplné. Naznali vnitřně rozdíl dobrého a zlého, nebyli ne(za)vázáni prohlašovat to, co je smysluplné, resp. jako smysluplné poznané za nesmyslné, deklarovat jako „ne dobré a nespravedlivé“ to či dokonce toho, koho nebo co prožili a nahlédli jako dobré a spravedlivé (Merks 2020, 118–120). Jinými slovy lze dokreslit vyjádřením a svědectvím filosofa Jana Patočky (1. 6. 1907 – 13. 3. 1977), jenž byl rovněž mluvčím Charty 77 a kterého komunistický režim pronásledoval a zbaběle umučil:

„Existují věci, pro které stojí za to trpět...“, „Bez mravního základu, bez přesvědčení, které není věcí opportunity, okolností a očekávaných výhod, žádná sebelépe technicky vybavená společnost nemůže fungovat. Morálka však není zde k tomu, aby společnost fungovala, nýbrž prostě k tomu, aby člověk byl člověkem. Nedefinuje ji člověk podle libovůle svých potřeb, přání, tendencí a tužeb, nýbrž ona to je, která vymezuje člověka“ (Patočka 1977/2006).

Důstojnost svědomí utvářeného láskou

V pastorální konstituci o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes* (*Radost a naděje*) jako jednoho z dokumentů Druhého vatikánského koncilu (1962–1965) je mezi články 15 Důstojnost rozumu, pravda a moudrost a 17 Vznešenost svobody umístěn článek 16 nadepsaný Důstojnost svědomí, v němž se uvádí:

„V hlubinách svědomí odkrývá člověk zákon, který si sám neukládá, ale který musí poslouchat. Jeho hlas ho stále vybízí, aby miloval a konal dobro a vyhýbal se zlu, a když je třeba, promlouvá k sluchu jeho srdce: toto dělej,

tamto nedělej. Neboť člověk má ve svém srdci zákon vepsaný Bohem; v poslušnosti vůči němu spočívá jeho důstojnost a podle něho bude souzen. Svědomí je nejtajnější střed a svatyně člověka; v ní je sám s Bohem, jehož hlas mu zaznívá v nitru...“ (*Dokumenty Druhého vatikánského koncilu* 2002, GS 16).

Je vidět, že je zde Boží hlas ztotožněn s naléhavým, nevyhnutelným apelem, jenž spočívá ve zkušenosti toho, co je dobré, spravedlivé a smysluplné a vyzývá lidskou svobodu a zodpovědnost. Na začátku a na konci jednání, při vzniku a dokonání mravního jednání je člověk nadaný svědomím, který je ochoten a připraven při vytváření humánního lidského světa svou zodpovědnost za daných okolností akceptovat, nasazovat, jak nejlépe umí, může a je schopen, a tuto svou vlastní odpovědnost plně (u)nést až do konkrétního jednání, ke konkrétním činům (Merks 2020, 120).

Skutečná moralita našich hlavních aktérů nebyla určena poslušností příkazům a zákazům, ale prokázala a projevila se v přijetí vlastní zodpovědnosti. Dobré a spravedlivé, smysluplné bylo určovat jednání, svobodu poznáním dobrem, přesněji dobrem poznáním jako naprosto dobrým. Potom bylo morální přitakat tomu a schvalovat, uznat to, co bylo poznáno jako smysluplné, a odmítnout to, co bylo poznáno jako nesmyslné. Měřítkem zde nebylo vlastní já/ego, ani autoritářské projevy, vlastní moc nebo jejich moc. Měřítkem bylo to, co je dobré, spravedlivé, smysluplné, láskyplné, jež apeluje na lidskou svobodu. Měřítkem byly spravedlnost a láska, které přesahují všechny příkazy a zákazy a podle nichž se určuje a rozhoduje, zda jsou normy dobré normy a zda je jednání dobré a spravedlivé jednání. Jednat podle svědomí tedy neznamenal se spoléhat na autoritu, ale znamenalo akceptovat vlastní svobodu jako zodpovědnost, vázat svědomí i normu na to, co je dobré, smysluplné, na spravedlnost a lásku (Merks 2020, 120).

Předchozí slova lze závěrem ilustrovat a potvrdit i slovy z konferenčního příspěvku *Diagnózy a prognózy*, a sice ze svědectví manželů Jitky a Františka Srovnalových o jejich vztahu a vzdělávání s Josefem Zvěřinou, v němž zazněla kromě jiného i slova o „moci bezmocných, teologii lásky a etickém imperativu lásky, o živé zkušenosti Boha v dějinách, o Slovu a slovu, krajíně dobra, kultuře srdce a civilizaci lásky“.

Aktivity Josefa Zvěřiny v oblasti práce s mládeží a s dětmi

Anna Dudová

Josef Zvěřina hrál a stále ještě hraje významnou roli v životech mnoha lidí, s nimiž se setkával za svého života. Nebyl jen v úloze přednášejícího, který seznamuje posluchače s teologií. Dle pamětníků byl schopen sdílet životní zkušenost s lidmi a nacházet v této zkušenosti *živou teologii*. Právě mnoho těchto lidí se tehdy nacházelo v období mezi mladostí a dospělostí.

Zvěřinovy aktivity věnované mladým a dětem můžeme sledovat od jeho návratu ze studií z Říma (1938) a v následujícím období druhé světové války (1939–1945). Během těchto sedmi let vystřídal Zvěřina pět míst: Sokolov (1938), Pyšely (1938–1939), Plzeň (1939–1940), Praha (1940–1942), Zásmuky (1942–1943) a nakonec opět Praha (1943–1945). Druhým obdobím, v němž Zvěřina pracoval s dětmi a mládeží, je „mezičas“ mezi dvěma totalitami po druhé světové válce (1945–1948). Třetím obdobím je krátký časový úsek od roku 1948 do roku 1952, kdy byl Zvěřina zatčen a uvězněn.

Po propuštění z výkonu trestu v roce 1965 můžeme rozlišit další čtyři rozdílná období Zvěřinovy pastorační činnosti: období do začátku roku 1968, dále období politického uvolnění (1968–1969), následující dobu tzv. normalizace až do Zvěřinova podpisu Charty 77; od té chvíle se Zvěřina stal disidentem, který se těšil značné pozornosti Státní bezpečnosti. Posledním a odlišným, byť velmi krátkým obdobím, je poslední půlrok jeho života (listopad 1989 – červen 1990). Zde prezentovaná reflexe Zvěřinových aktivit zaměřených na děti a mládež vychází jak ze studia literatury o Zvěřinovi, tak z jeho vlastních textů.

Období druhé světové války (1938–1945)

Po studiích v Římě (1938) byl Josef Zvěřina poslán na své první kaplanské místo do Sokolova (Falkenau/Falknov). Později sám vzpomínal na těžké (pastorační) začátky v arciděkanství sv. Jakuba Staršího, do kterých se promítaly tehdejší složité vztahy mezi českým a německým obyvatelstvem. Výuka na českých školách nebyla dle Zvěřinových vzpomínek dobrá; za příčinu považoval skutečnost, že českou školu navštěvovaly i německé děti. Nakonec ho arciděkan

Richard Hoppe poslal do Prahy. Až v polovině listopadu 1939 nastoupil jako kaplan do Pyšel. (Novotný 2013, 53)

Zvěřina vzpomínal na Pyšely jako na čas skutečné kněžské idyly. Nebyly to jen pokusy o výuku náboženství na českých a německých školách jako v Sokolově, ale mohl se realizovat i v místním skautském oddíle. Absolvoval Lesní školu, tedy výcvikový program Junáka pro skautské vedoucí. Skautskému oddílu věnoval většinu svého času.

Po půldruhém roce odešel do Plzně (1939–1940), kde hodně učil na základních školách, angažoval se také v Junáku. Skautský spolek byl pro Zvěřinu možností, jak se dostat k dětem a mladým lidem a pastoračně mezi nimi působit. Prosadil, aby součástí zaváděných povinných zkoušek byly i zkoušky z oblasti náboženství, což znamenalo, že nově přijatý člen do oddílu musel projít zkouškou i z náboženství. V periodiku *Neděle* v roce 1939 vyšel s podpisem „kaplan, Plzeň“ článek Josefa Zvěřiny, který byl pobídkou k tomu, aby rodiče své děti vychovávali především pozitivní motivací, s vědomím důležitosti dosavadních zkušeností dětí. Zároveň doporučoval obrázkový časopis *Dětská neděle* (zábavný a poučný obrázkový týdeník).

V roce 1940 byl Zvěřina přeložen do Prahy, kde se stal administrátorem chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně. Pracoval s dětmi a mládeží prostřednictvím výuky náboženství a dvou skupin tzv. Dětské besídky (označení pro skautský oddíl po nuceném rozpuštění Junáka). Ani v Praze ovšem nezůstal dlouho a v dubnu 1942 byl internován ve františkánském klášteře v Zásnukách u Kolína (1942–1943). Po propuštění z internace krátce učil v kněžském semináři (Arcidiecézní bohoslovecké učiliště pražské v Dolních Břežanech). Brzy ovšem dostal zákaz učit a setkávat se s mládeží. (Šmídová 2023, 20) Pak opět působil u sv. Mikuláše v Praze jako třetí kaplan. Dle svých vzpomínek věnoval svůj čas přípravě různých materiálů, které by se mu mohly hodit po změně režimu. V tomto období také připravil homiletický cyklus. (Novotný 2013, 77) Společně s Růženou Vackovou¹²⁶, s níž se seznámil při svém prvním pobytu v Praze v období 1943–

¹²⁶ Růžena Vacková, jak píše Zvěřina v jejím nekrologu s názvem *Zadlužený život*, byla velkou ženou, která byla se zájmem všude, kde se něco podstatného dělo, zajímala se o život nesčetných lidí. *Étos* a *charakter* nebyly pro ni jen často užívanými slovy, ale páteří jejího života. Růžena Vacková patřila k lidem, kteří měli svým životem na Josefa Zvěřinu značný vliv.

44, psal nedochované *Listy mládeži*¹²⁷ do pracovních táborů v Německu. (Novotný 2013, 98)

Od dvacátých let 20. století se v katolické církvi začala prosazovat Katolická akce, tedy střešní organizace laického apoštolátu. První oficiálně založená organizace Katolické akce vznikla v Praze v roce 1927; zde pak bylo její ústřední sídlo. Následně byly Katolické akce zakládány formálně při jednotlivých farnostech. (Novotný 2013, 161) Zvěřinovo zapojení do Katolické akce souviselo s jeho vlastní zkušeností z pobytu ve Francii a následně i s vlivem chorvatského kněze Tomislava Kolakoviče.¹²⁸ (Novotný 2013, 164) Kroužky Katolické akce, konkrétně nazvané Rodina, se lišily od slovenských tím, že měly formu univerzitního semináře spíše než jocistického kroužku.¹²⁹ Vacková i Zvěřina Rodinu vnímali více jako společenství založené na vzájemné lásce, respektu a porozumění a orientované na aktuální podobu apoštolátu.

Období mezi dvěma totalitními režimy

Zvěřina do poválečné doby vstoupil ve funkci kulturního referenta revolučního národního výboru. Ve funkci ale byl jen krátce, asi jen do konce května 1945, kdy proběhly řádné volby. Dle vlastních vzpomínek neměl potom už čas na vykonávání této práce. (Novotný 2013, 107)

Svůj čas věnoval především mládeži, s ideou rozšířit práci s mládeží i mimo farnosti a kostely. Snažil se také, aby pro práci s mládeží měl ve farnosti příslušné materiální zázemí, konkrétně prostory a místa pro setkávání. Vzpomínal také, že když chodil na shromáždění mládeže v kolárku, vnímal, že ho to od mladých

¹²⁷ Zmínka o listech mládeži se nachází v rozhovoru Křížkové se Zvěřinou. Pokud se v jiných zdrojích objevují „Listy mládeži“, jsou právě převzaty z tohoto rozhovoru, s použitím velkého L, i když nevíme, zda šlo o nějaký soubor účelně na sebe navazujících listů, či o jiné podrobnosti. (Křížková 1995, 32)

¹²⁸ Stjepan Tomislav Kolakovič (1906-1990?) byl chorvatský jezuita, profesor teologie. Na Slovensku působil od podzimu 1943, kdy zakládal Katolické akce jocistického typu. V rámci nich vznikaly kroužky zvané Rodina, které se věnovaly evangelizaci a sociálnímu aktivismu. Kolakovič v Praze působil v letech 1943 až 1945, kde také založil kroužky Katolické akce – Rodiny. V roce 1946 byl nucen uprchnout. Kolakovič významně přispěl k rozvoji katolického disentu v Československu.

¹²⁹ Jocistický kroužek byl typ katolického hnutí, které se v Československu objevilo v 20. století. Hnutí bylo založeno jezuitou v rámci výzvy Katolické akce Pia XI., kteří se snažili šířit křesťanské hodnoty a myšlenky mezi mladými lidmi.

odcizuje. Svou práci mezi studenty středních a vysokých škol v tomto období považoval za úspěšnou. (Křížková 1995, 114–115)

Dalším místem, kde se setkával s mladými, byly kongresy vysokoškolských studentů. Účastnil se jich ve Francii, kde byl na studijním pobytu od podzimu 1946 do léta 1947. (Křížková 1995, 37) Pobyt ve Francii mu rozšířil obzory, poznal jiný životní styl, což ho také přivedlo ke změně náhledu a přehodnocení náboženské situace ve vlasti. Na základě místní církve hledal nové živé formy náboženského života, místo těch, které již odumřely. (Novotný 2013, 154)

Studijní pobyt ve Francii souvisel se Zvěřinovým univerzitním působením. Od roku 1945 (spolu s Alexandrem Heidlerem¹³⁰) byl asistentem profesora Cibulky na katedře církevního umění. I v rámci této pracovní pozice chtěl Zvěřina pastoračně působit. Apoštolát mezi studenty mu ale prof. Cibulka neschvaloval, protože dle jeho úsudku by ho taková činnost odváděla od vědecké práce. (Novotný 2013, 117)

Zvěřina v této době trávil mnoho času se studenty a byl oficiálně zapojen do pastorece vysokoškolské mládeže organizované v rámci Katolické akce. (Novotný 2013, 100) Kardinál Beran také jmenoval Zvěřinu generálním duchovním rádcem České ligy akademické, což byla možná satisfakce za to, že nebyl jmenován vysokoškolským kaplanem. V kostele Nejsvětějšího Salvátora v Praze byly vysokoškolským kaplanem Heidlerem studentům nabízeny tzv. akademické bohoslužby. (Šmídová 2023, 22). V celebrování se střídali vedle Heidlera Zvěřina, Antonín Mandl, později i jezuita František Mikulášek a Oto Mádr. Kromě bohoslužeb nabízeli také svatou zpověď a pravidelné adorace před prvním pátkem v měsíci. Heidler rozčlenil vysokoškoláky do oborově vymezených okruhů; Josef Zvěřina měl přidělené umělce a studenty vysokých škol uměleckého směru. (Novotný 2013, 160)

Tento okruh studentů a umělců pro sebe začal používat dosti známé označení „Zvěřinec“. Toto označení pak bylo využíváno i v pozdějších letech. Jednalo se o skupinu mladých dospělých, která se jako „pondělní klub“ pravidelně setkávala

¹³⁰ Alexander Heidler (1916-1980) byl v červnu 1941 vysvěcen na kněze. Převzal vedení katedry pastorálky po dr. Beranovi po jeho jmenování pražským arcibiskupem. V říjnu 1949 utekl před zatčením do Německa. V roce 1951 se stal redaktorem náboženského vysílání Rádía Svobodná Evropa. Do konce svého života zůstal v kněžské službě v Německu a výrazně se podílel na české katolické misijní službě.

s Josefem Zvěřinou (Zvěřina 1995, 11). Pod pojmem Zvěřinec si dnes představujeme neformální skupinu, složenou z kněží a katolických intelektuálů. (Šmídová 2023, 22) První skupina, která vznikla v roce 1947, se setkávala na faře u sv. Tomáše patřící pod správu augustiniánů. Podoba programu byla víceméně obdobná: nejprve vzývání Ducha svatého a rozjímání nad úryvkem z Nového zákona, které si připravil jeden z příchozích. Následovaly komentáře a postřehy a také Zvěřinova krátká přednáška. Témata bývala různá, od biblických až k filozofickým. (Novotný 2013, 124)

Zvěřinec se postupně stal jakousi neformální katolickou intelektuální elitou. Setkávání byla otevřená a založená na motivaci k vlastnímu vzdělávání v oblasti filozofie a teologie. Ideově se přitom vycházelo z obrodných proudů francouzského katolicismu. (Kaplánek 2016, 159) Zvěřinec se v původní sestavě scházel pravděpodobně asi jen do léta 1950 (Novotný 2013, 174), a to z důvodu Zvěřinova nástupu do PTP. Ostatní členové buď odešli do exilu, případně komunistických věznic. (Křížková 1995, 15)

Zvěřina patřil do skupiny mladých kněží, které si pro obnovu církve vytipoval františkán Jan Evangelista Urban. Urban se věnoval mladým kněžím a povzbuzoval je, aby se dále vzdělávali. Urban byl Zvěřinovým duchovním vůdcem (průvodcem). (Novotný 2013, 148)

V osmačtyřicátém roce probíhala pastorece mládeže – dle Zvěřinových slov – „normálně, ale s opatrností“. V této době byla Zvěřinova činnost již sledována; za tři roky na to byl postaven před soud. (Křížková 1995, 115)

Po návratu z vězení

V roce 1950 byl Zvěřina povolán k pomocným technickým praporům. Vrátil se po třinácti měsících, ale již začátkem roku 1952 byl zatčen a v procesu s třiceti dalšími katolíky, mimo jiné i s Růženou Vackovou, odsouzen na dvaadvacet let vězení. Propuštěn byl po třinácti letech a jedenácti měsících, před Vánocemi roku 1965. Po návratu z vězení pracoval v manuálních profesích, protože neměl tzv. státní souhlas k vykonávání duchovenské činnosti.¹³¹ Přesto pokračoval i nadále

¹³¹ Státní souhlas k duchovenské činnosti byl způsob, jak se v komunistickém Československu regulovaly aktivity kněží. Umožněno to bylo zákonem č. 218/1949 Sb., o církvích a náboženských společnostech.

v „podzemní“ pastoraci. V roce 1969 nastoupil na bohosloveckou fakultu do Litoměřic, ale nepobyl zde dlouho; společně s Oto Mádrem musel po prázdninách v roce 1970 odejít. Zvěřinovým novým působištěm se stala fara v Praskolesích. Zůstal tam až do svého (nuceného) odchodu do důchodu (31. ledna 1975).

Za normalizace došlo k rozšíření tzv. šedé zóny. Za porušení zákona byly ukládány menší tresty než v padesátých letech. Josef Zvěřina se dokázal v utajení velmi dobře pohybovat, aby neohrozil lidi, s nimiž spolupracoval. Venkovská pastorace, která ho čekala jako administrátora v Praskolesích a excurrendo v Lochovicích, nebyla úplně jeho volbou; nebyl již zvyklý vést účetnictví anebo učit děti náboženství. (Šmídová & Ryšková 2022, 12–13)

V Praskolesích (1970–1974) se Zvěřina snažil zaujmout děti různými druhy sportů, například vybíjenou, ale tyto pokusy ani organizování recitační soutěže či účast na plesu nebo jiných veřejných aktivitách nepomohly v navázání vztahů s dětmi a mladými lidmi. Příčinu Zvěřina viděl ve varování předsedy místního národního výboru před svou osobou. Zvěřina se tedy pokusil aspoň o úpravu fary, aby mohla sloužit jako exerciční dům pro mládež. Jednalo se o riskantní záměr, protože se mohl vystavit riziku obvinění z tzv. maření dozoru státu nad církvemi podle paragrafu 178 trestního zákona (zák. č. 140/1961 Sb.). Dle Lucie Šmídové je obtížné zjistit, kdo konkrétně za ním jezdil na faru a v jakém počtu, a zda se jednalo o mladé. Proto nemůžeme zhodnotit, do jaké míry se naplnil záměr exercičního domu pro mládež. (Šmídová 2023, 48–51) Zvěřina jako příčinu konce své farářské práce v Praskolesích viděl svůj kritický dopis zaslaný prezidentu Gustávu Husákovi. (Šmídová & Ryšková 2022, 13)

Praskoleské období neprobíhalo úplně dle Zvěřinových představ. Nepodařilo se mu vytvořit z farníků funkční komunitu a volnočasové aktivity s dětmi se ani nerozběhly. Radost Zvěřina zažíval na opravené faře, když za ním přicházeli i na vícedenní pobyty dospělí i mládež. Pobyt na faře umožňoval jak odpočinek, tak rekolekce. Jednou z významných zahraničních návštěv byl Francesco Ricci (1930–1991), který zprostředkoval zveřejňování Zvěřinových textů v zahraničí. Ze zpráv v dochovaných samizdatech víme, že Zvěřinova spolupráce s Riccim pokračovala v podstatě až do jeho smrti v roce 1990. Ze zahraničí přicházeli mladí katoličtí vysokoškolští studenti, a to právě díky Francescu Riccimu a Romano Scalfimu (1923–2016). Laura Cioni vzpomíná, jak v červenci

1972 přešla s dvěma dalšími mladými lidmi hranice mezi Rakouskem a Československem a zamířila na praskoleskou faru, kde je přivítali a ubytovali v místnosti rozdělené paravánem. Zvěřina tehdy kázal duchovní cvičení malé skupince starších řeholních sester, které pečovaly o lidi s postižením. Dle Laury Cioni na ranní mši chodilo jen několik stařenek. Na Josefa Zvěřinu Laura Cioni nevzpomínala jako na vůdce nějakého hnutí, ale jako na člověka pozorného k celému našemu životu. (Antonio Simone 2000)

Po odchodu z Praskoles se Zvěřina vrátil do Prahy, žil v domě po rodičích. Našel zde zázemí pro svou teologickou práci i pro početné cesty po celém tehdejší Československu. Brzy podepsal Chartu 77, osobně spolupracoval s dalšími disidenty. Jeho texty, většinou vznikající pro samizdat, byly také postupně uveřejňovány v zahraničních časopisech.

Vrátil se také k výuce dogmatické teologie, a to v tzv. podzemní církvi. Výuku organizovali hlavně františkáni a salesiáni, ale také Václav Dvořák a Jan Konzal. Neorientoval se jen na vzdělávání budoucích kněží, ale i na věřící lid. Lidé, kteří se scházeli v hostitelských rodinách, a to nejen v Čechách, oceňovali vytvořené společenství a Zvěřinův lidský přístup. (Dvořák 2007)

Po sametové revoluci pokračoval ve svých návštěvách po celé republice, přednášel, doprovázel a vysluhoval svátosti. V roce 1990 tu i jeho zásluhou bylo dvaadvacet tříd po třiceti lidech, které byly připraveny přejít do nějaké formy oficiálního teologického studia. V těchto třídách byli jak ti, co se chtěli stát kněžími, tak i mnozí další, kteří jen měli zájem o oblast teologie (manželské páry, studenti středních a vysokých škol, tajné řeholnice). (Dvořák 2007)

Zvěřinova osudná cesta do Itálie v roce 1990 se uskutečnila na pozvání církevního hnutí *Comunione e liberazione* na festival přátelství mezi národy *Meeting Rimini*. Zvěřinova osobnost měla již v době totality ohlas u spoluzakladatelů tohoto hnutí, již zmiňovaného Francesca Ricciho a Luigiho Giussaniho (1922–2005). Mělo jít o jeho první osobní vystoupení na festivalu. Nebylo to ale jeho úplně první vystoupení pro toto hnutí. Víme o příspěvku v *Katolíckom mesačníku*,¹³² kde byl zveřejněn rozhovor s Josefem Zvěřinou o aktuálních otázkách církve. Sdružení

¹³² *Katolícky mesačník* vycházel od roku 1988, měl nahrazovat oficiální týdeník *Katolícké noviny*. Informoval o náboženském životě doma i v (socialistickém) zahraničí. Redaktorem byl Vladimír Jukl, významný člen hnutí Rodina.

Comunione e liberazione Zvěřinu totiž vyzvalo, aby nahrál svůj příspěvek pro tradiční setkání v Rimini. Zvěřina se v příspěvku kriticky vyrovnával se zadáním pro rok 1989 (Sokrates – Sherlock Holmes – Don Juan), nezdálo se mu, že by to byly vhodné vzory pro mládež. (1989)

V dalším rozhovoru uveřejněném v *Katolíckom mesačníku* v roce 1989 se Zvěřina krátce zastavil u tématu mládeže. Mladá generace byla pro něj nadějí pro budoucnost církve. Na rozhraní nové doby hodnotil mladé lidi jako ty, kterých se zmocňuje prázdnota, nenacházejí smysl života v tom, co se jim předkládá. Obával se ale také narkotik a východních náboženství jako nástrah pro mladé. (1990)

Shrnutí – Byl Zvěřina „apoštol mládeže“?

Zvěřinova nejvýraznější aktivita zaměřená na práci s dětmi a mladými lidmi se udála v rámci jeho farářského působení. Dětem se chtěl přiblížit skautským stylem a volnočasovými aktivitami, jako byl sport či besídky. Ovšem mnohdy se setkával s nepochopením místních a ani vyučování náboženství na školách nepatřilo mezi jeho oblíbené činnosti, z různých příčin. Zvěřinovy aktivity adresované mládeži nacházely více odezvy v období bezprostředně po druhé světové válce. Tato doba mu také umožnila, aby se věnoval mladým dospělým v rámci vysokoškolské pastorace, a tak vznikly první „Zvěřince“. Jeho přístup k mladým byl ovlivněn jak Rodinou založenou Kolakovičem, tak také vlastní zkušeností s církví ve Francii. Po návratu z vězení pracoval s mládeží nevěřejně. Byli to opět spíše mladí dospělí, kteří právě dokončovali svá (vysokoškolská) studia, anebo v mladém věku zakládali rodinu, jak bylo v té době obvyklé. Potkávali se tajně ve skupinách, kde je Zvěřina nejen vyučoval, ale také jim poskytoval duchovní doprovázení.

V příspěvku s názvem *Tvář českého listopadu 1989* v *Teologických textech*, Zvěřina křesťany sugestivně vyzýval: „Velká doba nás nesmí zastihnout malé!“ Současně křesťany žádal, aby se přihlásili k všelidskému programu Lásky. Právě studenty, kteří měli velký podíl na atmosféře změn za sametové revoluce, dával Zvěřina za příklad. Tvrdil, že studenti dali ostatním nové přikázání: „Mějte se rádi“ – Usmívejte se“ – Buďte konečně šťastní“. Za těmito výroky Zvěřina viděl zrod nového člověka, nového společenství a snad i nové Evropy. (Zvěřina 1990b)

Z čeho se máme radovat? To je otázka, kterou si Zvěřina kladl už v roce 1987 v samizdatovém spisku *Radost být církví* (Zvěřina 1995b, 32). Člověk nachází důvody, podněty, zdroje radosti, *ale právě „předmět“ radost omezuje tím, že ji poutá na sebe*. Také radost jako svobodu a lásku přirovnává k citátu: „Vítr vane, kam chce, jeho zvuk slyšíš, ale nevíš, odkud přichází a kam směřuje“. (J 3,8) Být šťasten ve svém životě – to je cíl pastorační mládeže: udělat člověka šťastným, vrátit mu radost ze života. Tato radost se ukrývá pod Ježíšovým zanícením (vášní) pro život, v radosti viditelné v evangeliu. Mladí se pak „stávají církví“, nikoli dle příkladu a tradic dospělých, ale v jejich vlastním vidění a osvojení si evangelia. Proto se mládeži přisuzuje tak významná role; ne kvůli jejímu přizpůsobení církvi, ale pro její schopnost církev proměňovat. (Tonelli 1992)

Můžeme tedy říci, že Zvěřina jistě nebyl rozený „apoštol dětí“, zato byl apoštolem studentů. Proto jej můžeme řadit mezi osobnosti, které formovaly pastorační mládež, a to možná víc, než se nám na první pohled zdá. Zvykli jsme si totiž vymezovat mládež pouze na dospívající a trochu zapomínáme právě na mladé dospělé. Zvěřinův příspěvek k teologickému vzdělávání studentů by mohl být i pro dnešní dobu impulzem k „návratu k teologii“, což samozřejmě jde proti současnému trendu postmoderní religiozity založené na zážitku a emocích.

Vize zodpovědnosti církve ve společnosti u Josefa Zvěřiny

Miriam Prokešová

Možná bychom si v úvodu mého zamyšlení mohli krátce připomenout, čím církev vlastně je, jak ji můžeme charakterizovat, definovat, vnímat a chápat.

Pojem církev pochází ze spojení řeckých slov *Ekklésia tú Kyriú*, (η συνέλευση του Κυρίου), (z řeckého *ekklésia* – shromáždění, *Kyrios* – Pán), tedy „shromáždění Pánovo.“

Jsme tady na zemi prostřednictvím církve shromáždění Pánovo, tedy společenství, které patří Pánovi, ne tomuto světu. Jsme prostě Jeho. Tudíž bychom měli být těmi, kdo o svém Pánovi svědčí, kteří ho svým způsobem reprezentují. V tomto spočívá naše zodpovědnost. Zpřítomňovat Pána ve společnosti, ve které žijeme.

„Všeobecná církev je tedy lid ‚shromážděný v jednotě Otce, Syna a Ducha svatého‘, jak praví svatý Cyprián. (LG 4). Je vedena Duchem k tomu, aby se stala znamením spásy. (LG 48) Je Boží rodinou, kterou mají biskupové a kněží přivádět k Otci. (Dekret o kněžích 6) Mocí Ducha Svatého je jako panna a matka. (LG 64) ... světu má církev ukazovat, že pravá jednota sociální vyvěrá z jednoty srdcí a myslí, kterou působí Duch Svatý vírou a láskou. (GS 42)“ (Zvěřina 1992, 154)

Čím je církev, dále krásně vyjádřil Silvestr M. Braitto, O.P., když sděluje, že: „církev, toť nevěsta Kristova, toť jeho chrám, jeho Tělo, jeho království, rodina povolanych za děti Boží, lid Boží, církev je posléze pokračování Krista na zemi... Aby toto mohla splňovat, je především tajemstvím víry.“ (Braitto 1948, 5).

Je tedy zřejmé, že shromáždění Pánovo je společenství víry, obestřené tímto tajemstvím, které je mimo lidské (a rozumem podložené) chápání.

T. Halík při svém Kázání při rekviem za Josefa Zvěřinu v kostele sv. Tomáše 18. 8. 2010 vzpomíná na Zvěřinovo vyznání z *Teologie agapé*, čím je pro něj samotného církev. Církev je dle jeho vlastních slov: „má láska i můj kříž.“

Ponechme stranou, co tato dvě slova – láska a kříž pro J. Zvěřinu v kontextu těchto slov znamenají. Avšak, přiznám se, uklidnilo mě to. Ve znamení oné proklamované zodpovědnosti je církev láskou i křížem.

V této souvislosti mne napadají slova básně Miluj V. Holana v básnické sbírce *Bolest* (1966):

Nerovnost země
a nerovnost lidí
jen na kolenou procítíš.
Miluj však obě,
a věru jen tím spíš,
že není lásek,
že je jen jedna láska,
tak jako všechny kříže
jsou jen jeden kříž...

J. Zvěřina dále o církvi a její budoucnosti (možná ve znamení oné lásky a kříže) hovoří takto:

„[C]írkev budoucnosti bude malým stádem. ... Dodejme hned, že se proto nesmí stát ani ghettem, ani společností pro duchovní dýchánky...“ (Zvěřina 1981, 39; srov. Halík 2010)

Naskytá se však otázka: Nebude církev za současné situace a vedení nejen malým stádem, ale stádečkem několika málo horlivců? Nestává se postupně ghettem několika málo lidí, nebo ještě spíše duchovním dýchánkem lidí, trávícím svůj volný čas a své volnočasové aktivity ve znamení církve, avšak bez vnitřního uvědomění si oné lásky a kříže, s ní spojené?

I proto na dalším místě J. Zvěřina vykládá smysl toho, že „Církev se musí stále obnovovat“ způsobem, že o Církvi prohlašuje:

...musí „stále více naslouchat hlasu Ducha svatého i potřebám tohoto světa, stále ochotna se zříkat sebe, svých zvyklostí, sebejistoty, své pýchy, své moci, vnějškovosti a světskosti, svých mrtvých institucí a forem.“ (Zvěřina 1981, 37)

„Církev se má stále očišťovat a obnovovat. Její víra má projevovat plodnost tak, že proniká celý život věřících, i světský, vede je ku spravedlnosti a lásce, především vůči potřebným.“ (GS 21; Zvěřina 1992, 157).

Církev musí myslit na to, aby člověku přiblížila Boha.

K tomuto je církvi nápomocna teologie. Ale čím je teologie v dnešním světě? Jaká je její úloha – v čem spočívá její síla, aby se církevní společenství nestala jen oněmi dýchánky (třebaže pod zástěrkou duchovnosti?)

V samotném úvodu svého díla *Teologie agapé* J. Zvěřina říká:

„Dnešní teologie nemůže být ani paní vševědoucí o Bohu, ani pedantskou, nesnášenlivou a stárnoucí učitelkou, nýbrž sestrou lidí při hledání pravdy, spojenkyní svobody, služkou životu. Nesmí se zabydlit v abstraktním světě, ale musí sestoupit z nebeských koturnů do tohoto světa, otevřít se jeho otázkám a kritikám, mít účast na nesmírném úsilí lidského ducha i nést starost o srdce člověka.“ (Zvěřina 2003b, 3)

A dále pokračuje:

„V poušti ducha i srdce, kam se člověk dostal, musí teologie svým podílem přispívat k odhalování Pravdy, k chápání celistvosti, má objevovat poslední a nejvyšší logos Pravdy, její Boží smysl.“ (Zvěřina 2003b, 3)

Starost o srdce člověka.

V čem spočívá „starost o srdce člověka?“

„Konkrétně to je neodbytné a neúplatné úsilí o pravdu (logos), o spravedlnost, svobodu a lásku (agapé).“

Konkrétní zodpovědnost církve tak podle J. Zvěřiny spočívá:

- *v naslouchání potřebám tohoto světa*
- *v tom nebýt pedantskou, nesnášenlivou a stárnoucí učitelkou*
- *ve schopnosti nést starost o srdce člověka*
- *v ochotě se zříkat sebe, svých zvyklostí, sebejistoty, své pýchy, své moci, vnějškovosti a světskosti.*

Setkáváme se s tímto v kontextu jednání a rozhodování současných církevních představitelů?

Je člověk, zvaný biskup (z řeckého *ἐπίσκοπος*, *episkopos*), *papežem zvolený představitel církve, skutečný dohlížitel, ochránce, zodpovědný za srdce člověka – tzv. věřícího laika? Oněch povolaných dětí Božích?*

Jsou současní představitelé církve při svých rozhodováních ochotni zříkat se sebe, svých zvyklostí, své sebejistoty, své moci? Ve vztahu k věřícím tomu tak mnohdy nebylo a není (psáno z vlastní negativní zkušenosti).

Často si kladu otázku: Je církev „matkou“, přístavem hledajících a toužících duší, nebo jen formální institucí, dbající pouze na svá dogmata a tradice?

„Ježíš Kristus, svrchovaný a věčný Velekněz, chce pokračovat ve svém svědectví a ve své službě i prostřednictvím laiků, proto je oživuje svým Duchem a neustále je vede ke každé dobré a dokonalé činnosti. Zapojuje je

niterně ve svůj život a své poslání, a proto jim dává účast i na svém kněžství, aby vykonávali duchovní bohoslužbu k oslavě Boha a spáse lidí.“ (Zvěřina 1992, 157)

Mnohdy však při rozhodování v církvi je uplatňována neomylná a nedotknutelná moc biskupů bez ohledu na přání, požadavky a prosby věřících, tedy laiků. Jejich slova mnohdy nemají žádnou váhu a setkávají se až s arogancí moci, kterou biskupové při svém rozhodování oplývají. Jistě, je třeba mít pevné vedení a řád a běžný věřící – laik – nemůže vidět do příčin různých rozhodnutí, stává se však, že ne vždy jsou pro samotnou církev přínosná a dobrá. I biskupové jsou jen lidé, a to se všemi svými možnými omyly. I když k takovým nesrovnalostem někdy dochází (nikdo není neomylný), obvykle se k tomuto omylu církevní představitelé nepřikloní, neuznají jej ani v případě nepřehlédnutelných a očividných negativních důsledků. Starost o srdce člověka se zde utápí v přesvědčení své vlastní neomylnosti. Častokrát církev z tohoto pohledu přestává být slovy J. Zvěřiny „Boží rodinou, kterou mají biskupové a kněží přivádět k Otci“, ale naopak, od Otce člověka odhánějí, kolikrát znemožní, zatarasí cestu...

„Každá doba má právo a povinnost chápat Krista jako odpověď na otázky své vlastní; tak ostatně činí i dnešní lidé, ať kladně nebo záporně. Viděli jsme však dost zmatků, částečné pravdy a částečné omyly. Proto je jedním z úkolů dnešní teologie znovu hledat Krista pro tuto dobu, nikoliv jen opakovat staré výroky. Ne ztrácejte Krista, ale nacházejte ho i srdcem.“ (Zvěřina 1992, 383).

Toto je úkolem současné církve a jejich představitelů jak z hlediska církevní hierarchie, tak z hlediska věřících laiků. Naslouchat sobě navzájem tak, abychom Krista neztráceli, ale nacházeli jej svou myslí i srdcem.

„V absurdním i krásném, nelítostném i nešťastném světě vyžaduje život víry víc než poznání; potřebuje moudrost. Ba víc než to: víra, a proto i nová teologie bude muset radikálněji vyslovovat a vyznávat *primát lásky* jako své východisko, průvodce i cíl. Také pro teologii platí, že je to přikázání staré, a přece nové.“ (Srov, 1 Jan 2, 7; Zvěřina 1992, 3)

„Bůh, živý Bůh naší víry je Plnost, která je Láskou a z které vychází láska, milost a společenství s Bohem.“ (Zvěřina 1992, 93).

Církev je shromáždění Pánovo, vyplývající z lásky a z radosti ze společenství s Bohem. Každý z nás je za toto evangelium – zvěstování Lásky současnému světu zodpovědný. Je zodpovědný za to, zda skutečně tuto lásku, tedy Boha –

Agapé, předává svým životem i ostatním, se kterými se setkává. Zda je skutečně Boží rodinou. A nezáleží na tom, zdali je třebaže i vrcholným, mocným představitelem církve v rámci její hierarchie, či jen prostým věřícím laikem.

Impulsy pro 21. století aneb inspirace Josefem Zvěřinou

Jana Jičínská

„Neboť tak Bůh miloval svět, že dal svého jediného Syna, aby žádný, kdo v něho věří, nezahynul, ale měl život věčný.“ Jan 3,16

V následujícím příspěvku autorka aktualizuje obsah záznamu přednášky Josefa Zvěřiny pro univerzitu v Tübingen. Reflektuje jednotlivé teologické poznámky, které text obsahuje, přičemž text doplňuje aktuálními výroky akademiků – teologů, kteří v současnosti působí na teologických fakultách v České republice a Slovenské republice. Snahou je poukázat na aktuálnost výroků a poznámek Josefa Zvěřiny, ale také přesah, který je otevírán současným poznáním, etickými otázkami, transferem poznatků společenských věd a věd exaktních – klinických a přírodních. Autorka poukazuje na smysl a poslání současné univerzity, zvláště teologie jakožto disciplíny, která hovoří o Božském Ty, které se dává poznat a lze ho niterně zakoušet.

Josef Zvěřina, významný teolog a pedagog 20. století, nabízí svým rozsahem přístupů a znalostí široký pohled na spiritualitu v kontextu lidské každodenní zkušenosti a její protnutí s živým Bohem. V prezentaci jeho řeči při příležitosti obdržení čestného doktorátu v Tübingen můžeme vidět poctivou a usilovnou snahu o syntézu, ale zároveň též hluboké poznání Boží jedinečnosti, lásky a respektu ke stvoření a tvorům. Zvěřina reflektuje postavení přírodních věd, které si kladou za cíl poznat, jak věci fungují, proč jsou, jaké mají charakteristiky, co je jejich účel. Zvěřina poznamenává, že to je pouze jeden ze způsobů poznání skutečnosti – není důvodem k pýše, akademické nadřazenosti nad vědami společenskovědními či humanitními. Poznání, jak připomíná encyklika *Fides et Ratio*, má dva zdroje – zdroj poznání z víry (zjevení) a zdroj poznání z rozumu, obě tato křídla mají svůj hluboký smysl v nazírání Pravdy a nelze je redukovat pouze na technicistní přístup racionality. Poukazuje také na důležitost a význam univerzit. Což zůstává aktuálním i pro současnou dobu, která s sebou přináší nové obzory, ale též etické a teologické výzvy. Univerzity mají svoje nezastupitelné

místo ve společnosti, jsou prostorem svobodného bádání, místem setkávání a též místem poctivého a usilovného dialogu, který by měl být založen v pokoře. Ideál univerzity a jejího poslání nemůže být rozmělněn pouze do jednostranného utilitarismu pod diktátem ekonomické vhodnosti, potřeby nebo zbytečnosti, a obsazení jednotlivých oborů by také nemělo být pouze teoretizováním, ale hloubkou poznání lidské existence, jejího etického, sociálního, spirituálního a biologického rámce. Každý univerzitní obor by měl hledat, jakým způsobem přispívá k naplnění požadavku služby společnosti a jak přispívá k pochopení univerzality. Hledání smyslu nelze jinak, než cestou tázání. Nejde tu o ekonomické ukazatele a výsledky hospodaření – jde tu o sdílení trans-generační, formaci mladého člověka, pomoc v jeho nalézání sebe sama, hledání skutečnosti a hloubky poznání Pravdy. Autorka by též chtěla zmínit některé podněty pedagogů vysokých škol na tomto místě tedy Univerzity Karlovy a Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici – zvláště těch, kteří na univerzitě působí dlouhodobě, a to jak vědecky, tak pedagogicky. Jaké úkoly, výzvy a otázky jsou na současnou teologii a univerzitní vzdělání kladeny a co je hlavním úkolem, ohrožením a slabinou? V současné době můžeme vidět, že proměnlivá společenská situace otevírá nové otázky, pohledy, vědecký pokrok též naráží na etické otázky, zda to, co je možné realizovat vědecky, je též etické. Na základě jakého pilíře můžeme dohodnout obecné etické principy a jak tomuto tázání může pomoci teologická etika ve světle Písma svatého, tedy zkušenost se Vzkříšeným? Zvěřina si klade podobné otázky jako soudobý člověk, jen jsou v jiném historickém a politickém kontextu, některé jsou stejné, jiné méně aktuální. Přesto dialog přírodních věd a humanitních věd by měl přispívat ke kultivaci obou stran, nikoliv pouze v měřitelném zisku ekonomických ukazatelů. Otázka věčnosti též není měřitelná prostředky materiálními, má cenu nevyčíslitelnou. Zvěřina poukazuje na to, že racionalita, která se staví nad Boha či jej naprosto vylučuje, je racionalitou sloužící pýše. Skutečná reflexe podporuje poznání, které s pokorou umí uznat svoje limity a nedostatky a také že každé poznání – technického, humanitního či praktického rázu je darem téhož Ducha. Zároveň jako generace stavíme na základech a zkušenostech generací minulých. Každý obor má své základy, otázky, zkušenosti, metodologii a způsob tázání. Je zde patrné jisté předporozumění. V technických vědách můžeme vidět křehkou linku lidské inspirace, ale zároveň

i nebezpečí zneužití proti člověku. Stejně tak v přírodních vědách, pokud přírodní vědy nejsou kultivovány Duchem, vědomím Božího daru, lehce se lidstvo dopouští chyb, přehmatů a zločinů proti lidskosti. Zvěřina podporuje poznání, které je mnohvrstvé, ale přitom respektuje univerzalitu. Univerzita má vzdělávat všestranně, formovat a ukazovat nad sebe. Teologie je prostorem pokusů o poznání Nevyslovitelného. Prostorem pokorného nazírání Hospodina, pokusem o formulaci neviditelného, přesto hluboce duchovně i fyzicky zakusitelného. Teologie agapé ukazuje na hlubokou Trojiční lásku Otce, Syna a Ducha svatého. Tato láska dává přednost druhému – je jako tanec. Podporuje vzájemnost a toleranci. Přesto neztrácí sama sebe, je ideálem, tvořivostí, bytím zde pro druhého. Komunikace se děje ve směru Já-Ty. Personalistická teologie objevuje vztah Já-Ty jako klíčový. Komunikace Boha a člověka se tak děje v pokoře, uctivosti, kontemplaci, vnímavosti a s respektem k dané individualitě. Bůh neznásilňuje lidskou svobodu a rozhodnutí, ale skrze zkušenosti pomalu člověka vede a tříbí, aby v čistotě srdce nazřel pravý stav sebe sama a skutečnosti.

Na tomto místě si dovoluujeme předložit některé výroky akademiků o poslání teologie a univerzitního vzdělání pro 21. století.

„Aktualizovat evangelium pro současnou dobu, být v kontextu současných potřeb a otázek a zároveň ukazovat na Ježíše Krista jako poslední cíl člověka. Větší otevřenost dialogu s ostatními vědami – ale s respektem. Neztrácet z dohledu vlastní úkoly a cesty.“ (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

„Je to univerzitní vzdělání a problém je v tom, že ta realita církve je jiná, než se podává v různých teoriích, vědeckých konceptech. Tam může být problém – velmi vzdělaný člověk nemusí obstát, ty možnosti a podmínky církve byly v podobě určitého sebezapření, člověk musí některé věci přijmout, jak to přemostit. Bud' souběžně s tím vzděláním praxe probíhá, ale z hlediska potřeb církve je nejlepší propojovat aktivity v obcích a na fakultě.“ (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

„Konzervativní přístup – je třeba teologii mít zaměřenou na tradici a na klasické teologické vzdělání, základy filozofie, dějiny teologie, zabývat se vývojem teologie, teologie 20. století – zajímavé myšlenkové proudy, reformační myšlení, osvícenství a jeho aktuálnost. 20. století, které je plné extrémů a katastrof. Teologie – téma je spiritualita, mezináboženský dialog, eschatologie. Komenského snaha hledání smíření mezi teologií, filozofií

a politikou. Úsilí o harmonizaci světa. Řada živých témat.“ (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

„Senzitivita pro aktuální otázky a témata, podpora dialogu, výzkumy, oslovení jiných skupin – ale neměl by to být politický program, spíše citlivé a laskavé vedení, využití všech informací, které máme dostupné a podpora multidisciplinárních přístupů.“ (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

„Měla by stát ve službě evangelia, bojovat proti reduktivním a utilitárním přístupům, poukazovat na Hospodina, jako svrchovaného Pána a podporovat reálnou a skutečnou naději – ale skutečnou naději v Kristu, nikoliv falešné ideály.“ (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

„Ježíš pracoval jako syn stavitele, pragmatický typ, žil mezi stavebními dělníky. Ježíš chodil do židovské školy a byl v kontextu židovské spirituality a života. Církev musí projít praktickým životem a teologické vzdělání je třeba aplikovat a držet krok s realitou.“ (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

„Vrátit se ke Kristu a k živému vztahu s ním, vstupovat do dialogu s vědami antropologickými a vztahovat se k morálním tématům, která budou přicházet, to jde ale ruku v ruce s tím, že my musíme být svědectvím a dodržovat to, co sami říkáme, tzn. být kongruentní a autentický.“ (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

„Podle mě se těžko dá odpovídat, to přijde a akademická teologie musí reagovat na světové problémy – LGBT, katastrofy – hlad, demografické otázky, migrace, jiná náboženství. Naslouchat Bohu, filozofie funguje, ale nelze ji absolutizovat. Dialog s ostatními vědami.“ (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

„Dialog se světem na základě Písma a jeho poznání. Vnímání ostatních věd, ale zachování exkluzivity a autentičnosti evangelijní zvěsti. Nezaprodávat se tomu, co je poplatné dané době – utilitárním hlediskům, ekonomické rovině, ideologiím či filozofickým směrům.“ (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

„Církev v politických tlacích – LGBT+, církevní etika je věc Božího zjevení. Pro nás platí Desatero. Nastavení tím směrem, že církev bude služebnice, ale důstojná, která je tu pro lidi, nabídka pastorační pro široké skupiny – programy pro páry v rozvodovém řízení, programy – k uvědomění, kdo to manželství zatěžoval. Zavedení podpůrných skupin pro alkoholiky a rodiny, pro pozůstalé, rozvedené. Tato rovina kategoriální pastorační a kaplanství bez

velkého předvádění by mohla pomoci zažít, že Bůh je miluje. Je to zkušenost. Církev má tady být v každé situaci, nestydět se a nebát se mluvit do společenského života. Ne vše, co je líbivé a moderní, je též pravdivé a správné pro společnost.“ (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Vyjádření poukazují, že teologie se má zaměřovat na Krista, v teoretické i praktické rovině. Nazírání skutečnosti má vycházet z kontempace Boží přítomnosti, která proměňuje lidské srdce. Vnímavost pro otázky současného světa a jejich teologická reflexe jsou nedílnou součástí teologického bádání a hledání odpovědí.

Zde ještě pro úplnost uvádíme několik citací z řeči Josefa Zvěřiny při příležitosti obdržení Dr.h.c.:

Josef Zvěřina – výběr citátů z řeči pro Tübingenskou univerzitu:

„Doktor teologie“ se nemá stát pouze titulem nebo ctí, je také výzvou a službou. Obzvláště, když tato pocta pochází od univerzity, která hrála tak důležitou roli v dějinách ducha a ještě dnes ji má.“ (Josef Zvěřina – projev Dr.h.c.)

Před 150 lety, v době končícího osvícenství, nevyzdvihovala Tübingenská škola pouze nadpřirozený charakter zjevení, církve a milosti, ale vyvolala též smysl pro tajemství proti jednostranné racionalitě a zvěcnění. Zde vidíme riziko čistě pozitivistického přístupu k poznání a jeho plody. (Josef Zvěřina – projev Dr.h.c.)

„Toto dědictví je dnes překvapivým způsobem viditelné dokonce tam, kde převládá racionalismus nejhoršího ražení – a sice v přírodních vědách. Stále zřetelněji je patrné, že přírodní vědy s pozitivistickým a materialistickým pohledem neodpovídají na „poslední pravdy“. Roste zde určitá pýcha rostoucího poznání, ale chybí zde pokora jisté prozatímnosti a neukončenosti. (Josef Zvěřina – projev Dr.h.c.)

„Samotná agapé musela dojít zásadní platnosti ve svých různých formách – ruku v ruce se zjevením: jako otevřenost a očekávání, jako blízkost, setkání a přítomnost, jako soucit a prominutí, jako účast a společenství, jako jednota a plnost člověka, ano bytí vůbec. Pravda, svoboda a láska jsou nositeli mého

myšlení, mé vůle, mého boje a také mé teologie. Ale největší je láska. / 1 Kor 13,13.“ (Josef Zvěřina – projev Dr.h.c.)

Zdola i shora – bude poznávat, uznávat, milovat a zvěstovat LOGOS v jeho slově, v jeho znameních a činech, ve smrti a zmrtvýchvstání, ano, v jeho božsko-lidské pre-existenci jako nejvyšší, absolutní, nezastupitelné zjevení agapé. Přírozeně s jeho matkou Marií. Církev jako znamení lásky. (Josef Zvěřina – projev Dr.h.c.)

Inspirace pro třetí tisíciletí pohledem teologů:

Univerzity by měly mít nezastupitelné místo v integrálním poznávání a otevírat všechny perspektivy, ne pouze utilitární hlediska, která jsou ovlivněna trendy, ekonomickými ukazateli, konkurenceschopností. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Existenciální potřeby přicházejí jak u studentů přírodních a technických věd, tak společenských oborů – na ty je třeba odpovídat s jasností, proto je nutné si uvědomit. Evangelizace je slovy i beze slov. Vnitřní setkání zvěstujícího s Kristem je základ evangelizace, odtud pramení schopnost reflexe, pochopení, vnímavost a otevřenost druhému. Schopnost vidět v druhém Krista. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Teologie je služba lidem – pastorační péče pro všechny, zároveň však dostát morálním zásadám, formovat morální prostředí člověka, duchovní péče v oblasti klinik – somatická oddělení, paliativní oddělení, podpora multidisciplinarity a práce s hodnotovou anamnézou. Studium teologie postavit více na aplikaci do praxe, podporovat multidisciplinarity, zajistit praxe v různých oblastech (sociální služby, nemocnice, vězeňství, policie, ad.). (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Vnímavost ke znamením doby (sociální, politické a ekonomické) – ale zároveň neztratit identitu teologie tedy zvěstování Ježíše Krista a jeho díla spásy v podmínkách, jaké jsou. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Nebýt poplatní trendům ekonomickým, psychologickým, filozofickým, ale věrně střežit poklad víry ve světle Ducha svatého. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Misie a její formy – větší zastoupení tohoto předmětu na teologických fakultách. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Objevovat kulturní možnosti komunikace evangelia, reflektovat situaci v různých kulturách a nechat se jimi obohatit, přesto neztratit zřetel vlastní identity a poslání. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Duchovní péče v krizových momentech života (nezaměstnanost, chronická či terminální nemoc, ztráta dítěte, psychické onemocnění ad.). (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Péče o osoby se zážitky blízkými smrti (Near Death Experience) – evangelizace a pastorační práce, debriefing těchto zážitků, problematika individuální eschatologie a zpracování tohoto prožitku. Potřeba pastorační péče v paliativní péči, kaplanství apod. Být otevřený zkušenostem na mezinárodní scéně. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Příprava duchovních a pastoračních pracovníků – důraz na psychopatologii, psychiatrii, psychoterapii a znalost psychologie, předměty psychohygieny a etiky pro pomáhající profese. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Otevírat hlubší možnosti uplatnění absolventů a komunikovat s ostatními fakultami, podporovat vědecké a terminologické porozumění. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Kultivace jazyka teologie – srozumitelnost a jasnost. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Podporovat edukaci věřících, interdisciplinární přesahy, dialog, podpora duchovních a jejich kvality života. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Klást důraz na kultivaci víry jako reálného vztahu s Ježíšem Kristem. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Respektovat mystiku každého člověka – rozvoj modlitby, spirituality, duchovní zkušenosti a jejich sdílení. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Podpora duchovního doprovázení věřících a duchovních, případně dalších pastoračních pracovníků. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Neopomíjet sdílení zkušeností mezi pastoračními pracovníky, případové studie, příklady dobré praxe. Otevírat větší možnosti pro studenty teologie – komunikace příkladů z praxe, podpora vnímavosti a empatie v pastorační práci, hledání hranic v duchovním doprovázení věřících, ochrana vlastního vnitřního prostoru. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Reflektovat aktuální témata – esoterika, nová náboženská hnutí, sekty, satanismus atd. Preventivní složka pastorační práce, osvětová činnost, zavedení

předmětů do sylabů teologických fakult. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Rozvoj předmětu spiritualita a spirituální teologie v komunikaci s psychologií s důrazem na Zjevení. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Vnímavost pro Boží lásku – prožívání Boha v duši a v srdci člověka, přebývání s Bohem. (Jana Jičínská, výzkumné šetření, únor 2023)

Radim Palouš (2008, 82) uvádí:

„Vychovatelství je proto uměním všech umění, je tím, co má činit člověka člověkem, bytostí obdařenou otevřenou duší. Jde o to, být vy-chován, edukován k přijetí otevřenosti jakožto lidské povolnosti: výchova, včetně vzdělání, míří výš, než je pouhá obeznamenost s množstvím vyskytujících se jsoucen. Péče o duši znamená starost o dobré a zlé ve světě vůbec. Svět je pospolitostí díky tomu, že bytosti jsou evidentní, tj. viditelné ve svém příslušném zjevování.“

Výchova a vzdělávání (a to i ve víře) není jen nástrojem, jakým se jedinec má přizpůsobit společnosti, církvi – dobovým konvencím a potřebám státu. Má být nástrojem rozvoje, kultivace, podpory v kontextu hledání toho daného jedince. Co je tedy důležité? Pokora srdce, vědomí, že student či žák jsou lidmi, kteří jsou na cestě se mnou, kteří mě obohacují, a já mohu obohatit je. Přílišná kontrola sebe sama brání odevzdanosti do Božích rukou – mít schopnost otevřenosti, naslouchání a uvádění do pravd teologie agapé je celoživotním úsilím všech tedy i teologů, katechetů, duchovních a v neposlední řadě všech věřících napříč kontinenty. (Radim Palouš 1991, 82) přikládá k edukaci ještě tuto poznámku:

„Lidé nedbají na podstatné a přednost dávají vedlejšímu, hlavní cíle zrazují ve prospěch částečných, bezprostředních a krátkodobých, jde jim o momentální užitky a požitky. Komenský důrazně připomíná, že přece nepsal didaktiku umění pekařského nebo malířského nebo mluvnického nebo logického nebo jiné částečky z věcí hodných poznávání, nýbrž didaktiku života.“

Zvěřina též nemluví o ničem menším, než o Bohu, který dává člověku prostor a svěruje se do jeho rukou, učí se milovat a znovu objevuje to, co mu Bůh vložil do srdce. Podstatné je poznání Trojice, poznání Boha, který se zjevuje člověku a jak toto poznání směřuje a mění lidskou existenci, lidské postoje, moralitu

i učenost. Univerzita má tedy nesmírný úkol hledat cesty, nástroje a způsoby formace svých studentů. A tento úkol není snadný, protože proplout mezi Skyllou a Charybdou svobody a dogmatismu, naučit studenty kriticky myslet a dát jim prostor k vyjádření je velikým úkolem, který se nám bez pomoci Ducha svatého nepodaří zrealizovat. Doufejme, že teologie Josefa Zvěřiny bude vždy inspirací a střelkou, která ukazuje ke Kristu, našemu Spasiteli, ke skutečné „devotio moderna“ v kontextu projevu Josefa Zvěřiny pro Tübingenskou univerzitu.

III Vzpomínky

Diagnózy a prognózy

Jitka a František Srovnalovi

Když jsem se chystal v březnu 1990 na diecézní setkání katolíků v Řezně, oslovil jsem otce Josefa Zvěřinu, co by rád sdělil účastníkům diecézního setkání v Řezně. Zaslal mi článek, který napsal v lednu 1990, nazvaný *Diagnózy a prognózy*. Narychlo byl připraven překlad a se skupinou přátel jsem odjel do Řezna. Po ubytování jsem se pustil k ručnímu přepisu hůlkovým písmem německého textu tak, abych jej ráno mohl nabídnout německým přátelům.

A stejně jako tehdy i dnes se vracíme k Josefově prorocké vizi s velkou úctou a obdivem.

Otec Josef se zamýšlí kriticky nad vnitřním životem katolické církve u nás, počínaje rokem 1968. Pražské jaro dalo vzniknout novým skutečnostem a novým nadějím. Do roku 1968 tu byla církev trpící a dnes již víme, jaká je moc bezmocných. Zvěřina říká: Stali jsme se církví v jistém smyslu souputnickou, protože ideje Pražského jara byly právě ty, které rostly v skrytu celého národa. Proto našly všeobecnou ozvěnu a přestaly být záležitostí jedné strany.

Léta normalizace vrhla církev, která sotva vyšla z podzemí do „církve tajné“, později do tzv. „ilegálních struktur“. V době normalizace se rozrostl samizdat, který byl stále kvalitnější a účinnější. Skupiny katolické mládeže se staly novými nositeli ducha, vznikala nová náboženská hnutí, vyrostlo mnoho tajných řeholních povolání. Kardinál Tomášek se obklopil skvělými poradci a vyrostl v osobnost, která svou opravdovostí se stala symbolem celého národa.

Svémi oběťmi i činnostmi, modlitbami i nadějemi z éry nacistické, stalinské a brežněvovské se církev protrpěla k šanci, jakou dosud neměla. Listopadové události v Praze a Bratislavě, svatořečení Anežky České, dodnes nedoceněný Program Desetiletí duchovní obnovy naší církvi dodalo nebývalých sil. Zázračně se stalo heslem národa heslo staré i nové: pravda a láska zvítězí. Zvěřinovy naděje do budoucnosti byly v lednu 1990 vyjádřeny několika postuláty, které si dovolím doslovně citovat:

a/ S Duchem svatým číňme všechno nové: srdce, smýšlení, jednání, instituce, život!

b/ Je třeba se vyzbrojit světlem a radostí proti stínům konzumní společnosti: poroste nebezpečí drog a pornografie. I tu platí: jen láska zvítězí, ne zákazy. Tmu rozeženeme jen světlem.

c/ Svoboda přináší roztržičnost, stranictví a pozůstatky starých mravů. Je třeba velikého ekumenismu a tvořivého úsilí o jednotu.

d/ Musíme být velice citliví na skutečnou a pravou morálku osobní i veřejnou. Staré dědictví a nové vlivy jsou našim ohrožením. Nesmíme poskvřnit čistý štít!

e/ V našich vězeních a ve skrytu pokračovala naše „teologická škola“, která vykristalizovala v teologii lásky. Mezi teologií prvního světa, která oslavuje skeptiky a agnostiky, a mezi teologií osvobození, která bojuje a solidarizuje se s chudými – můžeme razit teologii třetí cesty: musí spojovat jak pravdu, tak spravedlnost v syntézu. Tato teologie lásky vyrostla z krve a křivd, z nesvobody a útisku. Může oslovit hledající, vyděděné i krvácející.

Tolik Josef Zvěřina v *Teologických textech* 2/90.

Došlo k obnově řádů, fakulty, časopisů. Bylo zřízeno *Studium catecheticum*, ve shromáždění na Velehradě bylo vyhlášeno ustanovení Biskupské konference. Začaly se konat ekumenické akce.

Avšak katolická církev u nás, vyšlá z podzemí, prezentovala apokalyptický obraz. Vyjádřením Josefa Zvěřiny znemožňuje setkání s živým Kristem. Je nepravdivá, nespravedlivá, neplodná. Jde jí jen o ni samu, o její moc a zajištění... Nejen Zvěřina, ale i P. Bonaventura Bouše, OFM viděl kriticky stav katolické církve u nás.

Do roku 1968 tu byla církev trpící a dnes již víme, jaká je moc bezmocných. Víme, že dějiny jsou vedeny ještě jinou silou než reformou jedné strany.

Léta normalizace vrhla církev, která sotva vyšla z podzemí do „církve tajné“, později do tzv. „ilegálních struktur“. Kolaboranská kněžská organizace *Pacem in terris* tropila větší škody, než dřívější Mírové hnutí katolického duchovenstva. Ale daleko víc se rozrostl samizdat, i církevní samizdat, stal se kvalitnějším a účinnějším. Skupiny katolické mládeže se staly novými nositeli ducha, vznikala nová náboženská hnutí, vyrostlo mnoho tajných řeholních povolání. Kardinál Tomášek se obklopil skvělými poradci a vyrostl v osobnost, která svou opravdovostí se stala symbolem i pro Slováky. Jsou zde i negativa. Nedostatky na

bohosloveckých fakultách, v literatuře, všeobecném náboženském vzdělání, nemáme kvalitní vůdce mládeže, exercitatory pro laiky, nemáme koncilní dokumenty, tím méně plnou obnovu. Vše je pečlivě sledováno Státní tajnou bezpečností.

Dovolte, abychom se zamysleli nad tím, jak Zvěřina prorocky viděl budoucnost naší církve i celé společnosti.

V křesťanství má agapé docela praktický rozměr, neboť láska je nejen klíč k pochopení zjevení, ale i etickým imperativem. Láska a radost ukazují, že křesťanství je věrohodné a působí individuálně i společensky. Zvláštní význam získává láska v životě církve jakožto společenství. Zvěřinova Teologie agapé vznikla v konfrontaci s totalitními systémy 20. století a má prorocký charakter. Je svědectvím hledání odpovědi na těžké otázky znepokojující křesťany v situaci pronásledované církve. Zvěřinovi je vlastní historická analýza pojmů a otázek, snažící se sladit postupný vývoj tradice s vlastní místní zkušeností. Zvěřina nechápal dějiny pouze jako sled událostí minulosti, ale přistupoval k nim jako k popisu živé zkušenosti Boha v dějinách. Podstatným prvkem této zkušenosti bylo pro Zvěřinu také umění a literatura, jakožto projev zbožnosti a víry.

Zvěřina se, stejně jako papež František, zabýval tím, co nás třeba pomalými kroky posouvá vpřed. Velkou radost mu působila charizmatická povaha živých společenství. Je třeba, abychom ukazovali, že plnost víry zahrnuje rozměr osobní i rozměr společenství, neboť víra bez společenství je poloviční. Věřící rozum se ptá a hrdé srdce touží, aby se obraz církve v budoucnosti očišťoval a zdokonaloval. Církev v budoucnu musí být uctivější k Slovu velkým S, myšleno k Písmu svatému, ale i k slovu s malým s, to znamená ke všemu, co říká a jak se vyjadřuje. Církev v budoucnosti by měla být církví AGAPÉ, církví lásky. Je třeba vytvářet kulturu srdce a civilizaci lásky. Ale my, křesťané, nemáme vždy dost lásky pro tuto chladnou, tvrdou a nešťastnou dobu. Je třeba lidí velkých srdcí a pak vznikne veliký, světový ekumenismus. Procházíme bolestmi, zkouškami, pohromami, ale s neutuchající výzvou k pravdě a lásce. Vyznáváme, že Pravda a Láska jsou Božím darem a záchranou světa. Měli bychom tyto skutečnosti nejen silně vyznávat, ale i opravdově milovat a žít, aby se staly skutečností.

Zvěřina kritizoval současný racionalismus, započatý v osvícenství, neboť různé teorie lásky z ní učinily pouze lidský cit. Z lásky, jakožto fenoménu lidské osoby

se láska stala biologicko-fyzikálním jevem. K rehabilitaci lásky v současném myšlení přispěli podle Josefa Zvěřiny, Kierkegaard, Newman, Solovjov, Scheler, Wojtyla, Blondel a Marcel. Těmito autory reprezentovaná filozofie objevila různé roviny lásky, zvláště její ontologicko-kosmologickou rovinu a její osobní charakter.

Teologie lásky v Novém zákoně má své kořeny ve Starém zákoně. Pro Zvěřinu termíny určující skutečnost lásky vyjadřují čtyři aspekty: Bůh jako Láska – Láska jako podstata Božství, dále Boží Láska jako zjevení se Boha vůči člověku a celému stvoření a následně láska člověka k Bohu a láska člověka k člověku. Podle Zvěřiny Starý zákon je historicko-spásným odhalením těchto uvedených aspektů lásky, jejichž pramenem je samotný Bůh. Základy pro pochopení Boží lásky, agapé, poskytují tři klíčové texty Písma svatého. Vrcholnou starozákonní výpovědí o Bohu je zjevení u hory Choreb: „Já jsem, který jsem“ (Ex 3,14); dále novozákonní výpovědi: sv. Jan: „Bůh je láska, kdo setrvává v lásce, ten trvá v Bohu a Bůh trvá v něm“; sv. Pavel: „Milost našeho Pána Ježíše Krista, láska Boha a dar jednoty v Duchu svatém ať jsou s vámi se všemi“ (2 Kor.13,13). Základy Zvěřinovy teologie agapé, ukotvené v těchto uvedených textech mají ontologický charakter, protože Bůh je láska. Mají také charakter historicko-spásný a existencionální, protože „Bůh je s námi“. Kromě toho mají trinitární charakter, kde Otci je přiřčena božská agapé, Synu charis a Duchu svatému koinónia. Tyto tři termíny se podle Zvěřinova přesvědčení navzájem doplňují, a jsou vlastními jmény pojmenováním lásky, spojujícími jednotlivé božské osoby. Sebedílejší Boží láska dává základ také lásce lidské a společenství založenému na lásce. Názory Josefa Zvěřiny se blíží klasickému autorovi západního teologického myšlení, sv. Augustinovi. Bůh je tedy událostí sebezjevující lásky, kterou člověk rozeznává v sobě. V lásce tedy máme milujícího, to, co je milováno a samotnou lásku. Veškeré poznání a zkušenost má svůj pramen v lásce. Můžeme říci, že zkušenost lásky a Božích skutečností prožívaných v Bohu se rodí z víry. Bez lásky je však víra mrtvá. Zkušenost lásky dává víře trvalý přístup k Bohu, k Božím tajemstvím v člověku a přírodě. Dokonalá láska, agapé, k níž jsou křesťané povoláni, více odpovídá ideálu, jímž nás Bůh miluje, než lásce lidské. Agapé je odpovědí křesťana na Boží milost. Zvěřina směřuje k ontologickému definování podstaty Boha, jak ho vyjádřil apoštol Jan: „Bůh je láska“.

V článku věnovaném náboženské zkušenosti Zvěřina popisuje nejdříve všeobecně, co je samotná zkušenost, která podle autora Teologie Agapé není čistě intelektuální, ale osobní zkušeností poznávajícího podmětu. Pro Zvěřinu je v poznání důležitá jak aktivní strana poznávajícího podmětu a předmětu poznání, tak i samotný vztah k němuž dochází mezi nimi. Postřehnutí tohoto aspektu je zvláště důležité v případě, když předmětem poznání je osoba. A to je právě případ náboženské zkušenosti. Zvěřina v náboženské zkušenosti rozlišuje tři prvky: poznávající podmět, předmět poznání a samotný poznávací proces. Jak „setkání, přítomnost, tak i účast“ jsou pro Zvěřinu kategoriemi Boží lásky. Osoba, která je Bohem poznávána, v setkání s Bohem zakouší jeho lásku. Tato zkušenost nemůže být definována, zůstává i nadále tajemstvím, jakým je i osoba. Zvěřina používá v teologii fenomenologické metody, nejvíce ho oslovili filosofové M. Scheler, E. Steinová a J. Patočka.

Teologie agapé, zamýšlená v širším smyslu jako dogmatická teologie používá hermeneutiku jak v interpretaci biblických a filozofických pojmů, tak i v analýze dogmatických výpovědí. Zvěřinovi je vlastní historická analýza chápání pojmů a otázek, která je často výchozím bodem pro další teologické bádání. Takový způsob historického přístupu k otázce, snažící se sladit postupný vývoj tradice s vlastní místní zkušeností je teologickou hermeneutikou, kterou Zvěřina s úspěchem používá. Výchozím bodem pro Zvěřinovu teologickou analýzu byla zkušenost osobního Boha při setkání s člověkem. Zvěřinova zkušenost má charakter živé a stále přítomné anamnéze církve vedené Duchem svatým. Dogmatické texty nejsou pro Zvěřinu pouhým vysvětlováním Božích tajemství, ale jistým pokračováním a rozšiřováním zkušenosti Boha v dějinách. Chápání biblických textů je pro Zvěřinu podstatnou částí chápání tajemství Boha, církve a člověka. Zvěřina nechápal dějiny pouze jako sled událostí minulosti, ale přistupoval k nim jako k popisu živé zkušenosti Boha v dějinách. Podstatným prvkem této zkušenosti bylo pro Zvěřinu také umění a literatura, jakožto projev zbožnosti a víry.

Starosti mu působil individualismus – touha po opravdové, vnitřní osobnosti, po „nemanipulované zbožnosti“. Mluvit o církvi v budoucnosti znamená pokorně hledat, s důvěrou vyhlížet a vši silou jít za Kristem v Duchu. Takový je Kristův rozkaz a hlas Ducha – Slovo a Láska. Má-li být církev „plností Kristovou“, jak

zní nesmírně odvážný výraz (Ef 1,23), musí být naplněna Kristovým slovem: „Nechť ve vás přebývá slovo Kristovo v celém svém bohatství“. (Kol 3,16). Je nutkavou potřebou, uloženou v srdci věřícího člověka. Nic není potřebné tak, jako Chléb a Boží slovo. Ty jsou tajemnou základnou, z níž vyrůstá duchovní člověk. „Kdybys mluvil jazyky lidskými, nebo andělskými, ale lásku bys neměl, jsi NIC. Zde se mohou sejít všichni lidé všech barev a vyznání. Není církev Petrova, Janova, ale Kristova, vedená Duchem. Neboť toto chce Bůh vykonat skrze lidi, skrze všechny lidi. Církev budoucnosti musí jim jít v čele, jinak nemá smysl.

Dovolte mi, prosím, osobní vzpomínku na poslední setkání a poslední telefonát s naším Josífkem Zvěřinou.

V červnu 1990 jsem s radostí přijal pozvání otce Josefa na víkendovou rekolekci ve Vlašimi – pro mne první ve svobodě a veřejně. V pátek po práci v projekci Hrazení bystřin v Šumperku jsem vyrazil vlakem do Vlašimi. V tramském vlaku z Prahy se to hemží skauty a venku lije jako z konve. Zpoždění zapřičiňuje, že mi ujede spoj, a tak se objevím před farou ve Vlašimi, kde jsem měl být ubytován, až pozdě večer. Z blízkého hostince se ozývá bujarý ryk a pokřikování podnapilých. Zvoním na faru, kde jsem byl ohlášen. Stojím za bránou, z okna vykoukne farská hospodyně. Prší, jsem už promoklý, sděluji, že jsem přijel na duchovní obnovu, která je na dveřích kostela veřejně oznámená. Omlouvám se, že jsem přijel tak pozdě, prosím o vpuštění dovnitř a oznamuji, že spací pytel mám s sebou. Hospodyně odvětlí, že se musí zeptat pana vikáře. Za malou chvíli se opět vykloní z okna a suše oznámí: “Už je pozdě“. Zavřením okna tato paní dá jasně najevo, že se dál nemíní se mnou bavit. Stojím před opravenou farou, Panna Maria s Ježíškem se na mne smutně dívá ze štítu budovy. Jsem v tomto městě poprvé. Přátelé, které znám z loňských exercicií pouze z přezdivek, a ani netuším, kde bydlí. Procházím v dešti kolem opraveného kostelíka z roku 1529, není někde stříška, kam bych se schoval? Chytám v bláhové naději za všechny kliky dveří vedoucích do kostela. Vše je pečlivě zavřeno. V blízkosti se nachází kostel církve Československé husitské s bytem pana faráře. Kolem dveří jsou pohozena dětská kola – žije zde tedy rodina, ale zvoním marně, už asi tvrdě spí, anebo odjeli. Kdybych našel aspoň nějakou kůlnu... Konečně objevuji na tržišti boudu, v které zřejmě prodávají zeleninu a neprší tam. Oblékám na sebe všechno co mám a uléhám do spacího pytle. Déšť silně bubnuje na plechovou střechu, chvílemi

někdo přejde těsně kolem boudy, snad si neodskočí na WC. Ale jsem šťastný jako sv. František z Assisi, když přijde za nepohody ke svým bratrům a prosí o nocleh a ti ho vyženou a pošlou na něj psa. Rozjímám o naplnění a žití evangelia, není ve mně zloby ani nenávisti, jsem křesťan a horolezec a přijel jsem skoro 300 km za duchovní obnovou a tento nadhled mne zalévá blahem. Zítřek mi vynahradí všechny strasti a pozítří se vrátím domů občerstven a posílněn na velmi dlouhou dobu. Jak se však z tohoto prožitku poučit?

Tak tohle je první duchovní obnova ve svobodě? Jestliže budeme žít evangelium takhle, kdo nám uvěří? Vybaví se mi páteční večerní obraz, kdy jsem přes dvě hodiny přešlapoval pod stříškou na autobusovém nádraží. V dešti a v protilehlé straně zapadajícího slunce se objevil silný duhový sloup – symbol znamení Boží smlouvy, znamení věrnosti Boží. Bůh mne skutečně neopustí. Myslím na svoji manželku a pět dětí doma. Na věži evangelického kostela odbíjí 23 hodin. S breviářem pod hlavou usínám.

O půl páté ráno mne trhovci málem zasypali rajčaty a bujarým smíchem. Poděkoval jsem za nocleh a rozloučil se se zelináři. Když jsem se na faře setkal s otcem Josefem a vyprávěl mu svůj příběh, velmi posmutněl.

Následující čas mi Pán stonásobně nahradil. Dojemná péče přítele a teologa Josefa Zvěřiny, moderátora Pavla Sluněčka z kláštera v Teplé a místních věřících laiků, kteří se vzorně starali o hosty, mi rozjasnilo duši.

Do Prahy nás z rekolekce vezl autem bratr František, zvaný Očko z Vlašimi. Do malého auta jsme se vměstnali ještě s Josefovou věrnou hospodyní Andělkou Bílkovou a studentkou Zdeničkou. Stavili jsme se cestou v Nespekách za vzácným knězem Janem Evangelistou Urbanem. Sestřičky „Urbanky“ nás uvedly do pokoje k loži, kde ležel milý, usmívající se otec Jan. Josef Zvěřina ho požádal o svátost smíření a otec Jan mne poprosil, abych mu podal štolu – a já opustil místnost. Uchvátila mne pokora otce Josefa, který na kolenou, na zemi u postele nemocného, vyznával své hříchy. Dva duchovní velikáni v pokoře, dva světci, spolumuklové, jejichž dny se měly brzy nachýlit...

Poté pět sester „Urbanek“ nasedá do jednoho auta a míří do Prahy, kde na Teologické fakultě začínají přijímací zkoušky na dálkové studium teologie. My v druhém autě jsme tak natěsnáni, že v Praze na Karlově náměstí nemohu otevřít dveře. Otec Josef prohodí něco o mé nešikovnosti, vyleze z auta ven a jde mi

otevřít dveře – jsem vysvobozen! Chvatné poslední objetí a Josef mi do dlaně vtiskl bankovku na vlak. Ještě mávám za odjíždějícím autem, kterým sám pan profesor a čestný děkan Zvěřina veze studentku Zdeničku na přijímací zkoušky na Teologickou fakultu Univerzity Karlovy.

Josef Zvěřina nás vysvobozuje z ulity našeho sobectví, krátkozrakosti, otvírá nám dveře do vesmíru, plného tajemství Božích a osvobozuje nás od našich strnulých zvyklostí. Náš drahý otec Josef je již obdarován plným poznáním. Nám nepatrným, jako dělník Boží, otevřel dveře, které nám samotným nejdou otevřít, nemáme k tomu dosti síly a schopností. On nám odkryl horizonty do krajiny dobra, do krajiny plné dobrodružství, které nás stále přivádějí k odhalování Božích tajemství.

Poslední telefonát jsem měl s otcem Josefem před jeho odjezdem do Itálie v srpnu 1990. Josef Zvěřina, čestný děkan Teologické fakulty v Praze, který byl řádným univerzitním profesorem jmenován 17. července 1990 v Karolinu, a který neprodleně zorganizoval Dálkové studium teologie v Praze, chtěl znát můj názor, zda za děkana Vojtěcha Tkadlčíka bude též v Olomouci dálkové studium otevřeno. Nepotěšil jsem ho, když jsem mu sdělil, že tomu nevěřím...

Ale po Josefově úmrtí 18. srpna 1990 v italském Nettunu se i v Olomouci náhle hnuly ledy. Začátkem září jsem byl vyzván, abych rozeslal zájemcům urgentně nabídku k dálkovému studiu teologie a jestli se sežene dostatek zájemců, bude v říjnu 1990 studium otevřeno. Byl jsem velmi překvapen, když jsme se 10. října poprvé všichni sešli, nemohli jsme se vejít do učebny, bylo nás asi 100. První Josefův zázrak z hůry...

Děkujeme Ti, otče Josefe, za několikaletý tlak, kterým jsi nás pracně sunul ke spolupráci s Boží milostí. Děkujeme Ti za Tvoje otcovské srdce, které bylo a je pravdivým obrazem Božského srdce.

Víme, že Jsi nám věrný na věčnosti, prosíme Tě o přímluvu u našeho Pána, abychom se šťastně shledali v radosti a naplnění AGAPÉ.

A závěrem něco autentického a úsměvného:

Otec Josef v jedné rekolekci mluví o své spiritualitě velmi názorně – cituji doslova: „Tak jestli mi věříte, a hodí se vám, až nepůjdou otevřít dveře, nebude svítit světlo, nepoteče voda – to všechno ovšem obrazně – z a v o l e j t e! Pro vás a pro Šéfa všechno. Váš Josef.“

Ked' sa láska snúbi s bázňou

Kateřina Safková

Ked' som bola oslovená, či by som nechcela aj ja vstúpiť do programu konferencie, prekvapilo ma to, ale bola to výzva, na ktorú som síce v prvom momente odpovedala kladne, ale potom som mala nie malý problém. Predstavila som si však otca Jozefa, ktorému som za dar jeho svedectva nemálo dlžná, a tak som dnes tu a pokúsim sa svoj dlh splatiť.

Zaiste mal otec Jozef mnoho kontaktov so vzácnymi a vzdelanými osobnosťami, aj dnes je tu vidieť pokračovanie jeho vplyvu na akademickú verejnosť. Existuje viacero publikácií o jeho živote, o jeho pôsobení, jeho teologické traktáty aj filmová produkcia, ktoré aj dnes ponúkajú hodnoty, ktoré a pre ktoré otec žil. Chcela by som dnes pred vami rozvinúť cestu, ktorou som s ním smela prejsť od roku 1970 do posledného okamihu jeho života v roku 1990. „**Ked' sa láska snúbi s bázňou**“, to je motto môjho dnešného príspevku.

Otec Jozef bol do konca svojho života zamilovaný do Krista, nielen teoreticky, ale svojou prítomnosťou stelesňoval lásku Božiu. S veľkou bázňou vo vedomí, že je to Kristus a naša drahá nerozlučiteľná Svätá Trojica, ako hovorieval, ktorá mu umožňuje byť toľkým mladým sprievodcom, ktorých rád nazýval, „naše deti, ktoré nám Pán daroval.“ Dovoľte mi v mojom príspevku byť trocha osobnejšia, ale nebude to nostalgické spomínanie. On sám málo hovorieval o minulosti, o svojom detstve a pamätám si jeho reakciu, že nie je ešte tak starý aby spomínal, keď prišla za ním Marie Rút Křížková s prosbou, či by mohli viesť rozhovory o jeho živote. Nakoniec to boli nahrávky na kazety, keď mal čas. Nebude to ani teologická úvaha ale túžba odhaliť osobu otca Josefa Zvěřinu v jeho vzťahu k rehoľného životu a tým vyjadriť vďaku za to, čo nám dal a kým pre nás bol. Nech je jeho životné dielo oslavou najsvätejšej Trojice, ktorej, ako vo svojom duchovnom závete píše, zasvätil život i prácu a nech my rehoľné sestry sme tiež verné odkazu, ktorým nás vyzýva k veľkodušnosti a hľadaniu stálej novosti Kristovej.

Bolo to v koncom septembra roku 1970, keď na zámockom dvore vo Zvíkovci poobede zastavilo auto žiguli combi. Z batožinového priestoru auta vystupuje pán stredného veku a rozpačito sa rozhliada. S našimi spolusestrami českej provincie,

ktoré ho priviezli, pristupuje ku skupine sestier novíciek, ktoré si užívajú s majsterkou rekreáciu a ktorá predstavuje pána profesora, doktora teológie, Josefa Zvěřinu, ktorý nám má prednášať v rámci formácie. Toto bolo naše prvé stretnutie. Obe strany stoja prekvapené, plné otázok a očakávaní. Neskôr sme sa navzájom priznali k našim reakciám. Jemu sa vraj zatočila hlava a srdce rozbúchalo radosťou pri pohľade na toľké mladé sestry plné radosti, ale postrehol aj pohľad, ktorý si ho premeriaval s vedomím kladov a predností mladosti. A ja som sa priznala, že som so skutočným prekvapením hľadala na jednoducho oblečeného muža vo vetrovke a čudnej čiapke. A prečo vyliezol z kufra auta?

Otec prichádzal pravidelne raz do týždňa poobede a my sme mali za sebou už 8 hodín práce so skorým ranným vstávaním, sv. omšou, rozjímaním, a tak sme ho neraz počúvali s očami klipkajúcimi od únavy, ako mačatá, hovorieval. Mal pre nás veľké porozumenie. Jeho teológia bola vo svojej štruktúre jednoduchá, názorná, šil nám ju na našu mieru, bola oslovujúca, naplnená životodarnou energiou zamilovaného do svojho Pána, ktorý svoju vernosť lásky dosvedčil aj utrpením v krimináloch, v prenasledovaní. Bol vďačný Pánovi za mladých, ktorí sú ochotní riskovať pre vieru, bol na nás hrdý a hovorieval: vy a všetci mladí hľadajúci Boha – to je zázrak, dar Boží nám za naše utrpenie a vernosť v krimináloch. Bol to dôkaz Božej plodnosti ako odpoveď na vyhrážky a posmešné vystatovanie sa vyšetrujúceho, ktorý mu v krimináli ironicky hovorieval, že vykorenia vieru v Boha z detských srdc. Toto jeho vyznanie ma vždy zaväzovalo. Hovorieval: „vydrž, až tam hore raz uvidíš, čo ste pre mňa znamenali.“ Jeho prednášky neboli suché, bolo to radostné odovzdávanie osobnej skúsenosti s Bohom, jeho vrúcne vyznanie viery nám, ktoré sme boli prvotne zamilované do Krista a chceli sme svoj život s Ním zakotviť v hlbokom vzťahu. Pamätám si jeho nadšenie, jeho úprimnú radosť a pokoru, keď sme mu poodhalili našu duchovnú intimitu s Ježišom. My, aspoň ja zaiste, ktoré sme vzišli z tak rozporuplného sveta a mali veľké náboženské nedostatky, sme boli hladné po hlbokom a solídnom poznávaní všetkého, čo sa týkalo Boha. A on to vedel naplniť. Ale mnohokrát nám pripomínal, aby sme sa duchovne neprejedali, všetko má svoj čas a miesto. Učil nás poznávať správne hodnoty, odkrýval a položil základy nášmu rehoľnému životu, systematickým teologickým výkladom nám zdôvodňoval veľkosť daru rehoľného povolania. Tak nás upevňoval v našom

povolání, aby to nebolo len citové vzplanutie, ktoré zhasne pri prvých prekážkach. Rád hovorieval, že sme kráľovkami Kráľa Kráľov, a preto toto postavenie vyžaduje, aby sme sa odovzdali Kráľovi so všetkým čo máme a sme, iba vtedy budeme môcť poznať jeho podstatu. Vtedy som to chápala idylicky, tak rozprávkovy, ale postupne som pod jeho vedením vnikala do hĺbky a podstaty toho kraľovania. Je to životný program, cesta za Ježišom, ktorý stojí pred Pilátom ako ten, kto vydáva svedectvo pravde, ako Kráľ vstupuje na osliatku do Jeruzalema. Kráľ, ktorému sa posmievajú a ponižujú ho drábi a vojaci a konečne ako hlása nápis na jeho kríži je Kráľ Židov, ktorí ho neprijali. Jeho kráľovná má byť pripravená ísť s Ním jeho cestou.

Bol očarený a zamilovaný do našich rehoľných pravidiel, ktoré boli témou mnohých exercícií, a ktoré nám vryl do srdc. Hovoril o nich ako o maximalistických, on sám bol natoľko nimi uchvátený a zapálený, že ich dával čítať mnohým známym a potom boli predmetom dlhých plodných debát a rozjímaní.

Vedel žasnúť a nie raz z tohoto úžasu nad Božou obdivuhodnou krásou a pozornosťou, ktorá sa mu odhalila v tých najbežnejších situáciách, sa chytal za hlavu zvolaním „Bože, ja sa z toho zbláznim.“ V jednoduchosti, blízkosti, familiárnosti a úprimnosti, ktorú do noviciátu vnášal, som raz v jeho prítomnosti nahlas s pohoršením povzdychla nad konaním istého dieťaťa slovami: „ach, Ježišu“. On na to: „ale sestra, neber meno Božie nadarmo.“ A ja na to „prečo nie, otče? Veď je to môj ženích“. Bol z mojej odpovede úprimne zaskočený. Inokedy, keď nám položil otázku, kým je Ježiš Kristus pre dnešných mladých a keď zaznelo, že Ježiš je brat, priateľ, hovoril o tom, ako dnešná generácia vníma druhú božskú osobu v kruhu učencov teológov. O tom mi ešte po rokoch s nadšením hovoril, ako ho to nadchlo a naplnilo. On sa učil nášmu štýlu vyjadrovania sa vo vzťahu k Bohu a nás uvádzal do stále hlbšieho poznávania a spojenia sa s Bohom. Už tu a vtedy sa rodila jeho teológia agapé, kedy netvoril svoje životné dielo za písacím stolom obklopený lexikónmi a hrubými teologickými dielami, ale bolo písané každodenným životom radostnej, nezištnej služby evanjeliu. Tvoril a nechal sa pretvárať Pánom ale aj ľuďmi a situáciami. Spätným pohľadom si uvedomujem, ako sa z doktora teológie, na čom si nikdy nezakladal, stával vo vzťahoch predovšetkým kňazom – nositeľom Božej lásky, tvorcom pokoja,

bratom, otcom, učiteľom, otvoreným pre každého. Mal zmysel pre povinnosti, bol dochvilný a poriadkumilovný, ale nikdy nebol puntičkár. Zmysel pre pravdivosť a spravodlivosť boli dary, ktoré ho viedli, keď mal bolesť nad slabosťami kňazov aj biskupov, ale nikdy neodsudzoval.

Nebol zbabelý a vedel ostať oporou aj v dobách krízy. Svedčí o tom aj moja osobná kríza, ktorá mala svoj pôvod v nenaplnenej túžbe apoštolovať. Boli sme v ústavoch pre mentálne postihnuté dievčatá, bol to síce v istom zmysle tiež apoštolát, ale ja som túžila ísť do terénu. Ako môj duchovný otec a sprievodca poznal moje bolesti, radosti, túžby najlepšie, a tak mi ponúkol spoluprácu, že on je v teréne a ja nech ho sprevádzam modlitbami a obetami. Ale po čase mi to nestačilo a naliehala som na predstavených, aby mi dovolili apoštolovať priamo v teréne, spôsobom rehoľného života mimo domu inštitútu, alebo exklauzáciu, čo bolo rehoľne a právne možné, ale v danej politickej situácii odvážne a nebezpečné. Všetci boli v opozícii, mali na to pádny dôvod, ale on jediný bol ten, kto, i keď mal o mňa strach, prijal riziko, stál pri mne, dôveroval mi, vzal ma pod svoju ochranu. Našli sa aj takí, ktorí ho varovali, že si môže poškiniť svoje meno, dôveryhodnosť, lebo podporuje sestru, ktorá vystúpila. Vedel, čo do mňa vkladal počas 14 rokov a povedal: „dcéra, vieš že ťa mám rád a nikdy neprestanem a budem verne stáť pri tebe. Ale pamätaj a nikdy nezabudni. Čo nás dvoch spája a čo je najhlbšie v našom vzťahu, to je moje kňazstvo a tvoje zasvätenie. To, čo je v tebe najvzácnejšie, je dar zasvätenia a to si chráň, to je v tebe to najcennejšie. A to tebe a mne Pán zveril, sme zaň zodpovední. No aj keby si zlyhala, moja láska k tebe neprestane, ale to už bude iné, na inej rovine. Keď sa mi naskytla možnosť ostať v Ríme, a uvažovala som o nej, s vážnosťou a prísnu láskavosťou uviedol argumenty, ktoré sa pravdivo rázne dotýkali mojej osoby a aj tie všeobecné, ktoré by v danej politickej situácii poškodili a skomplikovali postoj štátu k rehoľiam. Keď Pán sľúbil stonásobne tým, ktorí opustia pre neho všetko, tak otcovi dal ešte viac. Dal mu veľkú rodinu s nevídaným množstvom dcér a synov, bratov a sestier, otcov a matiek. Aj s nami prežíval svoje otcovstvo, ale bol nám aj veľkým bratom, ktorý s nami vedel šantiť po zamrznutej Berounke a až keď sme vyšli na breh, sme si uvedomili nerozumnosť a nebezpečenstvo, keď ľad pod nami praskal, videli sme pred nami zurčiacu vodu rieky a topánky sme mali premočené od vody, ktorá spod ľadu pretekala. Mohli sme sa všetci potopiť. Nechal sa zasypať

snehom, šantil s nami, ale mali sme zážitok, a to hlboký. Jednu udalosť, ktorá sa stala v istý letný deň v hučiacom splave, zhmotnil v meditácii: „Byli jsme tři, anebo nás bylo víc? Prudký splav nás strhl, pěna nás pokryla, neměli jsme pro ní vhodná slova, tím méně slovíčka, protože jsme letěli se smrtí o závod. A když jsme se prodrali, dlouho, dlouho jsme mlčeli. Otlučenými mokkými hlavami nám táhli nové myšlenky Slova Jezu byla veliká a přísná, vážila a vážala velikou vahou. Dotkla se nás víc než voda – dotkla se nás smrt. Nikdy sme o tom viac nešpekulovali, nerozprávali, ostalo to medzi nami a v nás ako tajomné stretnutie....“

Úcta a noblesa v jeho kontakte s ľuďmi pramenila z jeho vzťahu k Bohu, bola vlastne vyjadrením bázne pred Božím tajomstvom, ktoré prežíval s Bohom a ktoré videl a objavoval v ľuďoch. Keď som bývala istý čas v domčeku na Malvazínskách, mala som možnosť poznať otca celkom osobne a zblízka. Agapé, láska Božia ho poháňala k neúnavnému apoštolátu, ale tá sa rodila vo veľkej bázni a úcte v tichu modlitby. Jeho teológia agapé bola predovšetkým plodom dlhých modlitieb. Prv než začal pracovať na kristológii, pýtal sa, či má prepracovať aj tento diel svojej dogmatiky, v knihe je to IV diel Božia láska človeku. Prekvapil priznaním, že s veľkou bážňou až s chvením stojí pred týmto Božím tajomstvom a necíti sa hoden. Bolo to hlboké zjednocovanie sa s Kristom a naberanie odvahy. Na stolíku vedľa postele mal zošitok a ceruzku a aj v noci si zapisoval myšlienky, ktoré ho napadli. Tak osobne vstupoval do spojenia s Bohom, aby potom smel poodhaliť tajomstvo Vtelenej Lásky. Preto boli jeho prednášky pri stretnutiach s poslucháčmi také osobné, živé, jednoduché, plné ohňa, s dialógmi. Často som s ním chodila na kratšie stretnutia a na cesty. Tešil sa, bol plný entuziazmu a všade, ale predovšetkým, keď miesto stretnutia bolo niekde v rodine, kde sa niekedy v predsieni kopilo aj 40 párov topánok, to bolo skutočné *agapé* v *oikos*. Nemal rád výraz podzemná cirkev, pod zemou sú nebožtíci, hovorieval, okolo neho sa vytvárali životaschopné cirkevné spoločenstvá preniknuté odvahou, hľadaním a túžbou byť spolu navzájom a s Bohom, vždy ale s rizikom odhalenia a nečakanej návštevy štátnej bezpečnosti. Ak to bol byt v činžiaku, tak sa prichádzalo postupne, po jednom, dvoch, opatrne v absolútnej disciplíne. Najprv boli skúšky, kto ju neurobil, počítalo sa mu to za konzultáciu a skúška odložila sa na najbližšie stretnutie. Nasledovala svätá omša a po nej výklad teológie. Potom

boli krátke správy o cirkevnom dianí, stručné podelenie sa o skúsenosti a otec sa rozlúčil. Inak prebiehali stretnutia na vidieku a v rodinných domoch, kde otec ostával aj celý víkend, to boli dni plné radosti s programom, kde malo miesto a čas skúšanie, výklad, duchovné rozhovory, svätá omša, spovedanie, debaty na horúce témy, spoločné stolovanie. Otec sa nesprával ako prominentný hosť, rád sa pozrel do kuchyne k panej domu, pohral sa s deťmi, nakrmil batol'a, s ktorým sa dokázal bezprostredne pohrať a pri rodinnom stole na kolenách s dieťaťom bol účastný na modlitbe rodiny s deťmi, napríklad pri adventnom vencí. Ináč prebiehali víkendy na chalupách s mládežou a ináč na chalupách s bohoslovcami, ináč stretnutia s rehoľníkmi v ústavoch a v malých fraternitách. Do ústavov chodil ako ten, kto prináša vyprat' kostolnú bielizeň. Keď mi písaval, tak nikdy nepodal list z blízkej pošty a miesto udal jednoducho odniekiaľ... Tieto jeho rodiny a skupiny boli na rôznych miestach Čiech a Moravy, ako Jiřetín, Horní Poustevna, Plzeň, Zvíkovec, Leontýn, Praha, Olomouc, Černíkovice, Ostrava, Šumperk, Vsetín, Zábřeh na Moravě, Veselí na Moravě, Bruntál a mnohé miesta na Valašsku, Brno aj na Slovensku Piešťany, Bratislava, Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Spiš, Poprad, Tatry, Komárno, Košice a iné. Otec kardinál František Tomášek ho poveril touto pastoraáciou, veľa spolupracoval s rehoľami, zvlášť so saleziánmi a na Slovensku s kardinálom Jánom CH. Korcom a kňazom Ladislavom Hanusom a inými.

Vo veľkej otvorenosti, slobode a dôvere sa vedel sám otvoriť a hovoriť o svojom vlastnom duchovnom procese. Napríklad o tom, ako keď vyšiel z brány väznice a po rokoch počul zrazu detské hlásky, ako silno sa vtedy v ňom ozvala túžba po otcovstve. Na to reagoval jeho duchovný otec pater Urban: „Josefe, to je ono, to si potreboval, aby si dozrel pre duchovné otcovstvo“.

Keď sa v rámci víkendových stretnutí, kde boli aj lekári, mladým robili prednášky o sexualite, materstve, otcovstve, manželstve a kedy začali prenikať feministické hnutia a zo strany štátu sa propagovala sloboda a rovnoprávnosť žien, ako okrem iného aj právo ženy rozhodnúť sa pre abortus, premietal sa film „Nemý výkrik“. On sám bol po tomto filme naplnený poznaním, bolesťou ale aj úžasom, bázňou a úctou k životu a k ženám. Ďakoval Bohu, že ženu tak podivuhodne stvoril a ukázal nádherný máriologický pohľad k tejto téme. Ako už bolo zvykom, občas si ho pozvalo ŠTB na pohovor, tak aj k tejto téme si od neho chceli vypočuť čo na to on. „Keď sa schváli zákon o potratoch, my sa budeme snažiť vychovávať

mladých tak, aby ho nepotrebovali“. Pozorne vedel načúvať, vedel sa vcítiť do toho druhého, vtedy existoval len a len ten druhý a jeho problém. Nezvykol mať ihneď pripravenú odpoveď, ktorú by si pripravoval počas počúvania, bol tu iba pre neho ako láskavý otec. Vedel objat', osušiť slzy, povzbudiť. Odpoveď, riešenie hľadali spolu. A vzbudzoval vedomie jedinečnosti v tom druhom. Raz sa stalo, že počas stretnutia skupiny v Piešťanoch, ktorej meno bolo Slúňatá, (on jediné čo vedel nakresliť bol slon, tým sa niekedy s humorom prezentoval), jedna z milovaných dcérušiek počas stretnutia bola pod stolom, kde si našla miesto z dôvodu preplnenej miestnosti a od únavy po celodennej práci zaspala. Keď sa prebrala, bola prekvapená, že už tam bola iná skupina. Otec sa len usmial a prejavil pochopenie a radosť že si odpočinula hovoriac, že aj to sa vmestí do živej teológie. Mal rád, keď bol v skupine niekto vrták, ktorý iným síce liezol na nervy, ale bol to práve on, kto oživoval a rozvíjal otázkami danú tému. Keď otec pri skúšaní položil otázku a skúšaný nevedel, taktne povedal, asi som položil zle otázku. Miloval atmosféru rodiny, spontánnosť mladých a detí, tešil sa prejavom radostného zvitania sa, keď niekto zrazu stál pri ňom a vrúcne ho objal, pohladil, vybozkával. Tak sa vytvárali spoločensvá, do ktorých prinášal slobodu. Každý nový prichádzajúci bol pre neho darom a dôvod otcovskej radosti, vtedy s nadšením hovoril: „máme nové krásne deti“. Nebol učený pán vševied s vážnou tvárou, ktorý si udržiava odstup, bol tým, ktorý bol svojím postojom nositeľom Božej radosti. Aj v Taliansku, kde mal prednášky, boli všetci nadchnutí jeho usmievavým bezprostredným vystupovaním, použil vtedy výraz „nebojme se vesmát Krista v druhé“.

V dobe totality sme okrem vatikánskeho vysielania nemali mnoho informácií o dianí v kresťanskom svete, tiež osoba Svätého Otca nám bola vzdialená. Otec Jozef dostal od Svätého Otca k svojmu 50. kňazskému jubileu list s prejavom vd'aky a s požehnaním. Bol to pre mňa krásny duchovný zážitok, vidieť tú radosť, jeho synovskú oddanosť, úprimnú vd'ačnosť voči Svätému Otcovi, dnes už svätému Jánovi Pavlovi II. Kiež by sme aj dnes vedeli byť tak zapálení, oddaní a verní Svätému Otcovi.

Naša charizma, ktorá spočíva v snúbenectve Kristovi, je poslaním každej uršulínky, to nás pozýva k tomu najintímnejšiemu osobnému vzťahu s Kristom, ktorý je v každom blížnom a sila našej lásky a služby vyviera z eucharistickej

prítomnosti. Otec mi svojim životom, modlitbou, postojom ale tiež prežívaním svätej omše bol veľkým vzorom. Nemal možnosť verejne slúžiť svätej omše, ale omše v jeho malvazínskej katedrále boli vrúcny výraz oddanosti Bohu, s úctou a pokorou sa zjednocoval s Kristom. Bol to naozaj osobný vzťah, do ktorého vťahoval tam prítomných. S akou láskou a dôstojnosťou si obliekal reverendu a omšové rúcha a po slávení sme zotrvali v tichom spočívnutí s Pánom. Ostalo mi v srdci nielen v pamäti jeho prežívanie našej poslednej púte v Ríme. Tam vždy a v každom kostole zotrval v poklone pred bohostánkom s ružencom v ruke. Na sviatok Nanebovzatia Panny Márie sme spolu s ním boli priam v eufórii, že mohol koncebrovať v Santa Maria Maggiore na slávnostnej svätej omši. V posledné ráno svojho života si po svätej omši dal záležať na tom, aby kaplnka bola čistá, upratoval a bol spokojný, keď sme odchádzali, že dom Pánov je v dôstojnom poriadku.

To všetko, čo som smela s ním prežívať, prehlbovalo moje zasvätenie, obohacovalo a rozširovalo srdce a ducha, včleňovalo ma stále intenzívnejšie do tajomného tela Kristovho, do kňazstva, do Cirkvi. Keď sa zamýšľam, ako som v jeho živote dostala pozíciu asistentky, tak to nebolo v tom, že by som v istých skupinách systematicky vysvetľovala teológiu agapé na základe skrípt, i keď aj to bolo, ale bolo to naše vzájomné podelenie sa na duchovnej rovine. Dialo sa to osobne alebo korešpondenciou. Obľubovala som grécke výrazy a hlavne ich hlboký obsah a naša korešpondencia bola písaná gréckou abecedou, nie však jazykom. Tak to bolo trocha zašifrované pre nepovolanych. Keď na niečom pracoval, meditoval, tvoril, tak mi napísal svoje myšlienky a čakal moju reakciu, odozvu, rozvinutie témy a jeho reakcia následne vyvolala ďalšie prehlbovanie. Hovorieval, ja poviem A a ty odpovedáš B, atď. a to ho akoby dopĺňalo, lenže to nebola moja služba jemu, ale hlavne mne, lebo tak som rástla duchovne. On sám bol ako nezastaviteľný prúd, ktorý iných tiahol so sebou. Ak som niekedy dlhšie neodpovedala, tak reklamoval a upozorňoval, že stagnácia je pre duchovný život mor. Inokedy som vraj vyletela vysoko a on musel lapať po dychu. Tak bol skromný. Plody našich rozjímaní sú aj v jeho dielach. Ale ak vo svojom testamente vyzýva rehoľné sestry k stálemu hľadaniu novosti Kristovej, myslím, že aj dnešný deň je naplnením jeho myšlienky. Hovorieval, moja teológia agapé bude za pár rokov zastaralá, čas a potreby doby budú vyzývať k neustálemu

prehlbovaníu a odkrývaniu tajomstva Boha, budú nové otázky, nové potreby a problémy. Boh je nevyčerpatel'ný, a preto ho v každej dobe treba znova a znova novo odkrývať. Pán mu doprial nevídanú aktivitu evanjelizáciou, svedectvom. Aj mne Pán skrze otca dovolil mať účasť na mnohých akciách, stretnutiach, kde sme boli pozývaní, kde som sa od neho mohla učiť nezištnosti, jednoduchosti, pokore a konečne byť pri ňom, keď prešiel z tejto pozemskej skutočnosti do večnosti, kde okusuje naplnenie toho, čomu veril a čo ohlasoval a žil.

Ďakujem za vašu pozornosť, za možnosť spätnej reflexie toho krásneho, obohacujúceho a plodného, keď som pripravovala tento môj príspevok. Nech je toto moje svedectvo vďakou Pánovi za to, čo mi v otcovej osobe daroval.

O nějakém Josefu Zvěřinovi, který se vydával za kněze

Pavol Šutovský

Presne takýto článok vyšiel niekedy v polovici osemdesiatych rokov v Rudom práve.

My v Piešťanoch, skupinka mladých ľudí sme sa s otcom Josefom, ako sme ho zvykli familiárne oslovovať, stretli krátko po vyjdení toho článku. Naše prvé stretnutie sa uskutočnilo v dome jedného kamaráta, v utajení tak, aby o tom nikto nevedel.

Tých stretnutí nasledovalo potom ešte veľmi veľa, veď sme sa stretávali viac ako päť rokov. Boli sme „Zvěřinec“ a postupne sme spoznávali zakladateľa tohto „Zvěřinca“ Josefa Zvěřinu – jeho ako človeka, jeho teológiu, ktorá sa začala rodiť ešte niekde za múrmi komunistických väzníc, ktorými Zvěřina prešiel.

Spoznávali sme jeho humor, ktorý ho sprevádzal celý život, jeho zapálenie pre teológiu.

Kňazom sa stal napriek tomu, že mu bolo v mladosti vyveštené, že sa dobre ožení a „propadne husitizmu“. Smial sa, keď nám to hovoril, a so smiechom aj dodal: „To druhé sa stalo“.

Prišiel november '89 a priniesol slobodu. Otca Josefa sme mohli vidieť v televízii, ako reční na demonštrácii na Strahove, spoločne sme slávili Silvester '89 a Nový rok 1990 sme vítali spievaním československej hymny.

Z Josefa Zvěřinu sa stal čestný dekan Teologickej fakulty, konečne sa mu dostalo uznania, aké si právom zaslúžil.

My v Piešťanoch, piešťanský „Zvěřinec“ radi spomíname na „nějakého Josefa Zvěřinu, který se“ – podľa Rudého práva – „vydával za kněze“.

vďačný poslucháč Pavol Šutovský

Moje vzpomínka na P. Josefa Zvěřinu

Marie Jilková

Teolog P. Josef Zvěřina začal jezdit do Šumperka v letech 1979 nebo 1980. Přijížděl vždy v pátek na večer do Zábřehu na Moravě a tam ho čekal můj manžel nebo někdo pověřený s autem a odvezl ho do místa, kde se v sobotu od rána sešli posluchači-studenti teologie, kterým P. Josef přednášel dogmatiku, eschatologii, nauku o milosti, mariologii atd. Po ukončení jednotlivých kapitol jsme skládali před ostatními účastníky zkoušky. V letech 1990 až 1995 jsem vystudovala teologii na CM teologické fakultě UP Olomouc a moc se mi hodily znalosti, které nám předal tento významný teolog.

Zaujalo mě, jak P. Josef Zvěřina byl sice starší věkem (bylo mu tehdy skoro 70 roků) ale byl mladý duchem. Byl vtipný, rozuměl legraci a zároveň byl hluboce věřící a promýšlel každé slovo, které nám říkal o Bohu a o víře. Učil nás nově, jak jsme to nikdy dříve neslyšeli. Bylo potěšením poslouchat ho, jak nám podkrývá pravdy víry a zároveň ukazuje, že jsou zde velká tajemství, před kterými se musíme v pokoře sklonit a která nám budou odhalena až jednou na VĚČNOSTI. Vždy jsme se na jeho příjezd moc těšili. Věděli jsme, že je asi sledován Stb, ale být na jeho přednáškách bylo silnější jak obava z komunistické bezpečnosti.

Musím říct, že dokonce ještě 21. listopadu 1989 Stb v Šumperku zatkla a vyslýchala mého manžela a ptali se ho na teologa Josefa Zvěřinu, který k nám jezdil a manžel ho vozil naším autem od vlaku ze Zábřehu na Moravě.

Po 17. listopadu jsme měli velkou radost, když jsme P. Josefa viděli v televizi, jak na Letné se modlí „Otče náš“! V lednu 1990 byl pozván do Šumperka do zaplněného Kulturního domu, kde měl přednášku a odpovídal na dotazy. Mimo jiné nám řekl, že v době po událostech na Národní třídě, kdy se nevědělo, jak se zachová KSČ, on napsal Gustavu Husákovi, se kterým seděl ve vězení. Nabádal ho v dopise, aby neposlal milice proti lidem, aby neposkvrnil své ruce krví našich lidí, kteří touží po svobodě... Myslím, že i za toto máme být P. Zvěřinovi vděční, protože přispěl k tomu, že nedošlo k zabíjení. Milicionáři byli připraveni zakročit, jen čekali na rozkaz Gustava Husáka. U Šumperka jsme je viděli v autobusech, které bez poznávacích značek stály na několika místech.

Velmi mě zasáhla smrt P. Josefa Zvěřiny, který v létě 1990 odjel do Itálie a tam zemřel. Byla jsem na jeho pohřbu, a když jsem v Praze a mám chvíli čas, zajdu za ním na Vyšehradský hřbitov a děkuji mu za vše, co udělal pro mě osobně a pro náš národ! R.I.P.

V Králci, 19. září 2023

Epilog

Několik glos k publikaci *Josef Zvěřina a teologie agapé*

Martin Palouš

Když jsem byl editorkou této publikace Zuzanou Svobodovou přizván, abych se v září 2023 aspoň na dálku zúčastnil konference o Josefu Zvěřinovi, konané u příležitosti 110. výročí jeho narození, rád jsem souhlasil. Byl jsem si ale dobře vědom, že moje způsobilost vstoupit kvalifikovaně do diskuse o teologii agapé, tedy o tématu, kterému se Josef Zvěřina celoživotně věnoval, je omezená a že jediné, čím mohu do ní přispět, je vydat o něm své osobní svědectví. To jsem tehdy, 8. září 2023, učinil a se stejným úmyslem tedy nyní přistupuji i k těmto svým glosám.

Jak jsem tehdy ústně sdělil, s Josefem Zvěřinou jsem se seznámil v rámci svého mladického emancipačního hledání sama sebe na konci šedesátých let minulého století, v době počátku tzv. normalizace. Po rozhovorech o mé budoucnosti s otcem, který se mě snažil přesvědčit, že pro mne by to právě ořechové byl nějaký humanitní obor, rozhodl jsem se z mladického vzdoru pro vědeckou dráhu a začal studoval na Přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity chemii.

Od jara roku 1969 jsem ale s údivem sledoval, jak snadno a lehce se moji spolužáci přizpůsobují normalizační atmosféře, která v naší zemi tehdy zavládla a moje nadšení pro exaktní vědy tak počalo uvadat. Já sám jsem něčeho takového – vstupu do nové mládežnické organizace (Svazu socialistické mládeže) či podpisu prohlášení, že souhlasím se vstupem spojeneckých vojsk – prostě schopen nebyl a začal si současně uvědomovat, že bez takovýcho projevů loajality s husákovským režimem, je moje vědecká kariéra v trapu. Ale ani to, že bych následoval příklad mnohých, kdo se rozhodli emigrovat, pro mne nepřicházelo v úvahu. Jak tedy dál? Hledal jsem nějaké jiné životní možnosti a našel dvě: filosofii a útěchu z ní a radikální obnovu svého z dětství zděděného katolictví.

K ilustraci toho, jak jsem se tehdy na počátku sedmdesátých let cítil a čím jsem se tehdy snažil kompenzovat své aktuální bloudění, zde odcituji ze svého dopisu adresovaného mému otci, napsaného v roce 2009, když jsem začal s pokusem dát dohromady svou filosofickou autobiografii a měl před sebou „haldu svých textů, které vznikly v rozpětí víc než tři desetiletí“ (Palouš 2022, 15):

„Objev, který jsem učinil, když jsem se smutku a depresi plynoucí z normalizace rozhodl čelit příklonem k filosofii, byl dost pozoruhodný. Především jsem totiž zjistil, že v tom rozhodně nejsem sám. Lidí, kteří to cítili stejně a uvažovali podobně jako já, bylo nezanedbatelné množství. Ocítl jsem se ve velmi pestrém světě soukromých, ale většinou nově příchozím otevřených přednášek, seminářů, dialogů, diskusních klubů, o jehož existenci jsem dosud neměl ponětí. Objevil jsem svět antikvariátů a jejich báječných šéfů, kteří byli s to nabídnout adeptům filosofie ne snadno dostupné knihy. Abych dohnal svůj vzdělanostní deficit, chodil jsem k Dr. Barešovi na kurz řečtiny. Četl jsem jako blázen a zuřivě si dělal výpisky a poznámky. Můj kalendář byl najednou zaplněn tolika aktivitami, že jsem to jen těžko stíhal. Musel jsem si mezi nimi bedlivě vybírat, protože všude se našli bezvadní a strašně zajímaví lidé, s nimiž jsem se dychtil seznámit a dát dohromady. Ale nejen to, na svých filosofických toulkách jsem se stále dozvídal něco nového, otevíraly se mi další a další obzory a otázky.

Mou normalizační frustraci tak záhy vystřídal až svůdně povznášející pocit, že všechno to, co nyní s mladickou vervou dělám, není jen hravá ‚paidia‘ sloužící k sebeuspokojení a zaplnění času, ale opravdová ‚paideia‘,¹³³ vzdělávací proces, který se netýká pouze mne osobně, ale má i jakýsi hlubší obecný smysl. Začal jsem chodit na Kecandu k Brázdům, kde se po léta a stále dokola četl Nietzscheho *Zarathustra*. Tam mě zatáhl Zdeněk Neubauer, s nímž jsem se stýkal stále intenzivněji a který se záhy stal mým přítelem nejdůvěrnějším. Pravidelně se tam objevovali takoví lidé jako Jiří Němec, Vojta Sedláček zvaný Chytačka, Dan Drápal, Saša Svoboda, Jirka Kovařík, Václav Žák či Honza Sokol. U Kroupů se pořádaly pravidelné biblické semináře, kde jsme četli Nový zákon. Zúčastňoval jsem se i katolických akcí, které organizovala sestra Konsilie (civilním jménem Edeltrauda) Nováková, členka řádu sv. Voršily, kde přednášeli erudovaní teologové a bývalí političtí vězni Josef Zvěřina či Otakar [sic] Mádr. Bylo toho určitě ještě mnohem víc, ale jak ten dopis po sobě zpětně pročítám, mohu jen doufat, že jsem na nic podstatného nezapomněl.“ (Palouš 2022, 21–22)

¹³³ Rozdíl mezi významem řeckých slov paidia a paideia mně a Danu Kroupovi vysvětlil profesor Patočka, když jsme jej v té době navštívili, abychom s ním diskutovali na téma Platónovy nepsané nauky, o které hovořil ve své nedávné přednášce (PAIDIA = děti či dětinskost, PAIDEIA = výchova, vzdělávání jakožto základní předpoklad pro život v obci).

Moje cesta vpřed se ale nakonec ukázala být spíše tak trochu kruhem. Byť jsem za všemi svými tehdejšími věcmi vyražel, jako každý další do dospělého života teprve vstupující, tedy nezralý mladík, do „své vlastní společnosti“, musím nyní přiznat, že tento můj pokus se osamostatnit mi moc nevyšel, resp. stal se cestou tam a zase zpátky, ven do světa a pak zase hezky domů. Z rodinného hnízda jsem sice vyletoval a ze svých toulek světem často navracel po půlnoci či dokonce v časných ranních hodinách, ale to, co jsem venku objevoval, vlastně nebylo nic jiného než to, co mi do té doby předávali mí rodiče a co oni sami po svém i nadále pěstovali.

S Janem Patočkou a s mnohými z jeho filosofických žáků, s nimiž jsem se tehdy začal samostatně scházet a intenzivně komunikovat, jsem se seznámil již v dětství, když jsme jim na jejich pravidelných seancích u nás doma roznášeli se svým bratrem chlebičky. I s mým katolictvím to bylo stejné. Nebyl jsem konvertita. Pokřtěný jsem byl už jako dítě, ve škole jsem ještě stačil chodit do náboženství a pak i absolvovat první svaté přijímání.

V devatenácti letech jsem to ovšem vnímal úplně jinak. Ve svém hledání životní orientace ve světě zasaženém hlubokou existenciální krizí, jsem se ocitl v přepestrém prostředí dalších hledačů: filosofů nejen z líhně Patočkovy fenomenologické školy, ale i učených neotomistů, a hlavně účastníků aktivit nejrůznějších křesťanských společenství, kteří se s normalizací také obtížně smiřovali a kladli si podobné otázky jako já. Inspirován jejich příkladem jsem začal opět chodit každou neděli do kostela a stal se po letech náboženského ochladnutí praktikujícím katolíkem.

Mezi katolickými kněžími musím zde zmínit dva, kteří na proces mého duchovního dozrávání měli asi největší vliv: Bonaventuru Boušeho, s nímž jsem přišel nejprve do styku v chrámu Pany Marie Sněžné na Jungmannově náměstí (kam mě zatáhla jedna slečna, o níž jsem se tehdy ucházel) a posléze v malém kostelíku v Záběhlicích, kam byl církevní vrchností odsunut a kde sloužil do roku 1973, kdy ztratil státní souhlas k duchovenské činnosti, a Jiřího Reinsberga, duchovního správce v pražském kostele Matky Boží před Týnem a kostele svatého Havla na Starém městě pražském, kam mě zatáhl Zdeněk Neubauer. Jak Bouše, tak Reinsberg byli nejen vzdělaní teologové a výteční kazatelé, ale měli až zázračnou schopnost vytvářet autentické církevní společenství. Jak nejprve

mezi Boušeho farníky, tak později mezi těmi, kdo patřili do vnitřního okruhu otce Reinsberga jsem se docela rychle začal cítit mezi svými. To, že mezi jejich spiritualitou a zejména strategií, pokud jde o vztah mezi státem a církví, byl velký rozdíl – františkán Bouše byl rodilý disident, katolický skaut Reinsberg naopak usiloval udržovat k světské autoritě vztah pokud možno nekonfliktní – pro mne nepředstavovalo vůbec žádný problém, což mi ostatně potvrzovala i skutečnost, že oba tábory, revolucionářských „bouševiků“ a tradicionalistických „reinsbergovců“ se, pokud se pamatuji, aspoň částečně personálně prolínaly.

Otec Josef Zvěřina byl ovšem úplně jiný případ. Po celou dobu mého hledačství neměl státní souhlas, takže veřejná pastorální služba mu byla zapovězena. Při svých toulkách katolickým světem v první polovině sedmdesátých let jsem na něj narážel spíše sporadicky. Pamatuji se na jeho vystoupení ve vzdělávacím kroužku pro katolickou mládež řádové sestry Konsilie, a od lidí jako byla třeba prof. Růžena Vacková, která jako on strávila léta v komunistických kriminálech, jsem se dozvídal o jeho životním příběhu.

To, že jsem byl obdarován možností s ním navázat vskutku osobní vztah, však mělo jinou příčinu a tou byla skutečnost, že se jeho jméno objevilo mezi prvními signatáři prohlášení Charty 77. Josef Zvěřina sice nebyl jediným katolickým duchovním mezi signatáři Charty – patřili k nim hned zkraje ještě další dva, výše zmíněný Bonaventura Bouše a Václav Malý, taktéž bez státního souhlasu k výkonu kněžského povolání. Zvěřinův životní příběh a z něj vycházející postavení v české katolické církvi ho ale předurčilo k úkolu, který byl možná méně viditelný než u dalších katolických aktivistů v rámci disidentské „paralelní polis“, ale o to důležitější pro proměnu jejího vztahu ke světské moci, který posléze sehrál svou důležitou roli na sklonku osmdesátých let, kdy se začalo schylovat k tzv. sametové revoluci i při jejím samotném příběhu.

O vztazích mezi oficiálními představiteli české katolické církve, která z počátku zastávala vůči aktivitám Charty 77 velmi rezervovaný postoj a rozhodně je nepovažovala za součást duchovní obrody, a církví podzemní, vzdorující po desetiletí komunistickému útlaku, toho bylo napsáno mnohé a já zde nejen nemám prostor, ale ani se necítím kvalifikován tyto vztahy zde jakkoli kriticky rozebírat a komentovat. Svým aktuálním společenským postavením a rozhodnutím podepsat Chartu jsem se zkrátka stal součástí tohoto občas docela dobrodružného,

ale současně veselého a nadějeplného podzemí a ona křesťanská frakce mezi chartisty mou základní oporou a duchovním zázemím. Ztratil jsem sice zaměstnání a perspektivu kariéry vědce, ale jako kompenzaci získal řadu dobrých přátel, kteří byli ve stejné situaci, a mezi nimi i o dvě generace staršího katolického kněze Josefa Zvěřinu. Udržovat s ním kontakt, navštěvovat jej čas od času u něj doma byla pro mne velká radost a povzbuzení v nelehkých časech a byl to právě on, kdo se stal mým rádcem a duchovním učitelem v občas nejednoduchých osobních situacích; kdo mne připravil a dovedl ke svátosti biřmování, při jejímž přijetí mě jako kmotr doprovázel Zdeněk Neubauer a já přijal biřmovací jméno Josef.

Jednu věc zde ještě musím zmínit, a sice vztah mezi Josefem Zvěřinou a Kampademií, naším filosofickým spolkem, jehož scholarchou se stal můj otec – rovněž signatář a posléze i mluvčí Charty 77 a tedy také jeden z obyvatelů „obce otřesených“ se všemi důsledky, které s sebou aktivní chartistické disidentství přinášelo. Byl to on, kdo navrhl v roce 1983, že by bylo dobré dát dohromady u příležitosti Zvěřinových sedmdesátin gratulační sborník, do kterého jsem přispěl textem *Věčnost a nesmrtelnost*,¹³⁴ v němž jsem se odvážil vstoupit na jeho teologický terén a nabídnout mu některé základní myšlenky ze slavného díla *Human Condition* Hannah Arendtové. Zde pro ilustraci připomínám začátek svého pokusu vstoupit se Zvěřinou do dialogu, byť se musím nyní přiznat, že vlastně ani nevím, co si o něm myslel a jaká byla jeho čtenářská reakce, zda moje interpretace Arendtové zapadala či nezapadala do jeho teologie agapé:

„Jaké je místo křesťanství ve světě? K čemu míří jeho „radostná zvěst“? K čemu vlastně vybízí, jak se v tomto světě křesťansky angažovat? Jak zde a nyní odpovídat evangelijní výzvě? Jak chápat v naší době vztah mezi věčností, vizí Království Božího, která má být pro křesťana závaznou směrnicí života zde na zemi, a časností a pomíjivostí věcí tohoto světa? Je či není církev nejen institucí ryze duchovní, ale zároveň i světskou mocí? Jaký je vztah mezi jejím spásonosným posláním a politickou a společenskou situací, do níž je její život zasazen a z níž se nutně neustále střetává? Dilema,

¹³⁴ *Polis a religio: gratulační septet k sedmdesátinám Josefa Zvěřiny*. Ed(s). Gaud Weber [Radim Palouš + Helena Webrová]. Praha: [Nové cesty myšlení] b. n., 1983. Srov. <https://scriptum.cz/cs/periodika/nove-cesty-mysleni>, kde uvedeno k názvu textu Martina Palouše: *Věčnost a nesmrtelnost* (interpretace myšlenek H. Arendtové vzhledem k motivu osobní účasti a osobní zodpovědnosti při ustavování obce).

skrývající se v těchto podobných otázkách jistě není výlučně moderní záležitostí, ale spíše je staré jak křesťanství samo. Zdá se však, že v současné době nabývá díky krizi, v níž se náš svět ocitl, na obzvláštní naléhavosti a závažnosti. Pokusme se na toto dilema podívat z perspektivy pro tradiční teologii poněkud nezvyklé, která však je speciálně v dnešní situaci po mém soudu přinejmenším inspirující: východiskem nám budou úvahy Hannah Arendtové, myslitelky, která se sice jako Židovka ke křesťanství nehlásí, ale přesto má – a nebo možná právě proto – k zásadní roli křesťanství v evropských dějinách mnoho co říci.“ (Palouš 1983)

A na úplný závěr poznámka ohledně onoho zázračného roku 1989, ve kterém nám bylo dopřáno zbavit se totalitní komunistické vlády, která demoralizovala náš národ i jeho sousedy ve střední Evropě po dlouhá desetiletí. Bylo to bezpochyby i Zvěřinovo duchovní působení, které přispělo k pro mnohé neočekávané změně smýšlení českého primase kardinála Tomáška, pozorovatelnou již ve druhé polovině osmdesátých let a vyvrcholivší v roce 1989; kardinál Tomášek se stal důležitým aktérem v revolučních událostech vedoucích k našemu národnímu osvobození. Josef Zvěřina se na nich také aktivně zúčastnil, hovořil na demonstracích a na začátku roku 1990, kdy se česká společnost po letech útlaku začala znovu otevírat, se stal čestným děkanem Cyrilometodějské fakulty se sídlem v Litoměřicích. Stačil se ještě setkat s papežem Janem Pavlem II, ale v létě toho roku zemřel v Itálii, když mu při koupání v moři selhalo srdce. Když nad náhlým koncem jeho života nyní přemýšlím, vzpomněl jsem si na báseň, kterou jsem kdysi napsal a věnoval Zdeňku Neubauerovi:

„Bytí je vlnobití, které každý den se znovu rodí v moři nebytí.
Filosofové chodí po břehu, zmámení hukotem vod,
a sbírají, co nekonečná sláň rytmicky vyvrhuje na písek.
Prý touží poznat život, který se v mořských hlubinách ukrývá,
však síta logu zachytí jen prázdné skořápky.

Až jednou přijde jejich čas a kývne na ně prstem,
seberou odvahu a s tlumokem,
do něhož naskládali své lasturové poklady, vstoupí do vln.
Odplavou pryč a stanou se součástí legendy.“ (Palouš 2018)

Když lze něco takového říci o filosofech, nelze něco podobného říci i o teologiích, zvláště o těch Zvěřinova formátu?

Cesty k radosti

Zuzana Svobodová

Na místo závěru se chci v následujícím textu (znovu, ale jinak) zaměřit na fenomén radosti (srov. Svobodová 2021, 81–94), totiž na radost jako otevřenost vnitřní pravdě všeho, co jest. Láska je radostí z pravdy (1K 13,6) a věřící jsou vyzváni „uznávat vnitřní povahu všeho stvořeného, jeho jednotu a zaměření k oslavě Boha“ (*Lumen gentium, Věřoučná konstituce o církvi*, čl. 36). Tato otevřenost vnitřní pravdě a dobru čerpá z vědomí stále trvající skutečnosti, že „Pán je blízko“, proto jsme vybídnuti, abychom se radovali (Fp 4,4-5). S tím souvisí uplatnění této otevřenosti v životě ve společenství, protože pravá radost je plodem Ducha (Ga 5,22) a žije s druhým. Radost, která nemá předmět, není manipulativní, je spojena se svobodou a láskou, je účastí na radostném bytí, radostnou existencí. Radost, která je obrácením, vždy novým počátkem, základní charakteristikou toho, který vyznává, že Pán je blízko. Tato esenciální radost je spoluúčastí a zároveň je darem Božího bytí v nás, je znamením skutečného pramene života, naděje a lásky.

Téma radosti ve spojení s osobností Josefa Zvěřiny se mi jevilo (nejen v souvislosti oslav 110. výročí jeho narození) jako samozřejmé: Z těch několika málo známých fotografií, na mě Josef Zvěřina vždy působil jako člověk vnitřně radostný, což mi připadá samo o sobě stále přinejmenším podivuhodné, protože to, čím si v životě Josef Zvěřina prošel, by asi nejednoho zlomilo, uzavřelo do sebe. Josef Zvěřina rozhodně uzavřený nebyl. Jeho texty psané většinou v době komunistické totality nejsou texty zlomeného člověka, ale člověka vnitřně radostného, prožívajícího onu esenciální radost. Domnívám se, že toto si uvědomovali také jeho blízcí spolupracovníci, když připravovali sborník z textů Josefa Zvěřiny a nazvali jej *Pět cest k radosti*. Název knihy v publikaci přímo vysvětlen není, ale čtenář chápe, že pět oddílů, do nichž jsou zde Zvěřinovy texty uspořádány, má být právě ono patero cest k radosti. Přesto je možné se ptát: Kolik cest k radosti nám ukázal Josef Zvěřina? Jsem přesvědčena, že je jich více než pět, jak praví název oné knihy. Je jich více, než vnímání, vědění, boj, láska a smrt. I když se asi týkají vždy nějak vnímání, vědění, boje, lásky či smrti, těchto základních antropologických prvků. Rozvržení textů v oné knize můžeme také

vznímat jako ukázkou skutečnosti, že Josef Zvěřina byl mužem zralým, jemuž nic z oné pětice nebylo cizí. Přesto je cest k radosti vždy více. Nutně více. V našem konečném životě však musíme volit. A editorsky mělo být knihou ukázáno, že jednou z cest je vnímání, další cestou je vědění, dále boj, láska a smrt.

Kapitola první, *Vnímání*, obsahuje texty o náboženské zkušenosti (*Náboženská zkušenost*), o zkušenosti umělecké (*Umělecká zkušenost a přístup k Bohu*) a o bytí církvi jako radosti (*Radost být církví*). Zde se má čtenář pozastavit nad širší pojetí lidské zkušenosti skrze to, co je mu dáno k vnímání, co se vnímáním nabízí k přijetí – a k radosti.

Další možnou cestu ukazuje kapitola *Vědění*. Jedná se o kapitolu jednak s děkovnou řečí napsanou roku 1988 pro příležitost převzetí čestného doktorátu z teologie na univerzitě v Tübingen (*Teologie ve světle agapé*), pak s textem o vykoupení a spáse k jubilejnímu roku 1983 (*Vykoupení a spása*), dále s textem o rozlišení lidské, náboženské a křesťanské víry a o životě z víry (*Jak mluvit o víře*); o tom, co s sebou nese být laikem a jaké je poslání laiků (*Obnova „laikátu“*), dále o vztahu k mladým (*O mladých*), i k těm, kteří se sami označují za nevěřící (*Můj přítel nevěrec*), o zítřcích církve, která není zbytečná, dokud není zbytečný bratr, a úkolech teologů a křesťanů uprostřed doby potlačující kulturu (*Zítřky církve*); o teologii osvobození, jak ji viděl Josef Zvěřina z Čech (*Teologie osvobození viděná z Čech*); dále nabádavý dopis západním křesťanům (*Dopis západním křesťanům*); kritické osobní vyjádření ke kolínskému prohlášení z roku 1990 o otevřené katolicitě a o tom, jakou odpovědnost s sebou taková otevřenost nese (*Ke kolínskému prohlášení*), až po texty, z nichž jeden je psaný krátce po sametové revoluci a věnuje se výzvám pro církve, kde je nabízena teologie třetí cesty, teologie lásky (*Církevní diagnózy a prognózy*) a druhý se věnuje logu a agapé jako základům nové kultury (*Logos a agapé – základy nové kultury*). Tímto výběrem z textů Josefa Zvěřiny do druhé části knihy mělo být zřejmě vyjádřeno přitakání k cestě vědění jako cestě vedoucí k radosti. Zde již čtenář vnímá jasně, že cesta k radosti vede často bolestně skrze nedokonalost, nehotovost, nepřipravenost. Je to však cesta a jako taková je výzvou k pohybu, k dynamice, k přijetí poučení, kritiky, k vnímání a reflexi druhého, dalšího a dalších pohledů na věc, dále k pokoře vzhledem k moudrosti, která se může ukazovat i skrze neočekávané slovo.

Třetí kapitola nese titul *Boj* a byly do ní zahrnuty prohlášení k obvinění, odvolání k soudu, dopisy (Gustávu Husákovi, Václavu Havlovi, předsedovi organizace *Pacem in terris*, redakci *Lidové demokracie*), kratší texty o statečnosti a spravedlnosti (*Kapitoly z kriminalistiky*, *Bože silný*, *Bože mocný...*), o nedodržování náboženské svobody v socialistickém Československu (*Náboženská svoboda v oficiální propagandě*), o připravenosti církve k novému (*Pražské reálie*), texty reagující na aktuální dění (*Tvář českého listopadu 1989*), inspirativní návrh nové struktury teologického studia (*K novému pojetí teologie a situování naší teologické fakulty do současného kontextu*); dále o veřejném postoji ke spravedlnosti a pravdě (*Oči velké, přimhouřené, zavřené*) a k antropologickým skutečnostem – oběti (*Smysl oběti*), službě (*Aktivita a bezmocnost*), konverzi (*Dějiny a zbožnost*).

Čtvrtá kapitola s názvem *Láska* obsahuje osm textů a je vyvrcholením sbírky *Zvěřinových* textů před krátkou duchovní závětí, která je jediným textem Josefa *Zvěřiny* v poslední, páté kapitole s názvem *Smrt*. Do čtvrté kapitoly tak byly vřazeny dva texty o nové teologii (*K teologii lásky*, *Za novou cestu teologie*), text promýšlející celibát (*Celibát? – Quaestio disputanda*), o Božím daru duchovního bratrství či sesterství (*Bratrství, sesterství, vydanost*) a následují čtyři texty, z nichž první je dopisem Evě Kantůrkové, druhý listem přátelům i nepřátelům (*Nežít v nenávisti*), třetí Bohu, lásce a kříži je osobní reflexí nad dary přijatými od Boha (*O mé spiritualitě*), čtvrtý text je modlitbou k Ježíši Kristu, s projevenou touhou být definován Kristem, být novým člověkem v Duchu, moci a síle lásky (*Ježíši Kriste*).

Vnímání, Vědění, Boj, Láska a *Smrt* jsou tak názvy kapitol, které mají představit život a dílo Josefa *Zvěřiny*, ale zároveň jde o odkaz, v němž se stává zjevným, že ať se projevy čehokoliv z této pětice dějí kdykoliv, jde vždy o jedinečnou cestu, která ať už vede jakýmikoliv místy, vždy to může být cesta k radosti.

Jedinečným způsobem k tomu povzbuzuje – a také Josefa *Zvěřinu* povzbuzovalo – Boží slovo: „radujte se ze všeho zisku svých rukou, protože ti požehnal Hospodin, tvůj Bůh“ (Dt 12,7). Žalmista vyzývá: „Radujte se v Hospodinu a plesejte, spravedliví, jásejte, všichni lidé přímého srdce!“ (Ž 32,11); „Radujte se, nebesa, jásej, země, ať burácí moře a vše, co je v něm!“ (Ž 96,11); „Radujte se, spravedliví, v Hospodinu! Vzdejte chválu jeho svatému jménu!“ (Ž 97,12).

Také proroci nabádají k radosti: „Radujte se s Jeruzalémem a jásejte nad ním všichni, kdo ho milujete. Jásejte s ním s radostí všichni, kteří nad ním truchlíte.“ (Iz 66,10); Synové Sijónu, jásejte a radujte se v Hospodinu, svém Bohu, protože vám dal učitele spravedlnosti, seslal vám déšť, podzimní i jarní déšť jako na počátku. (Jl 2,23) Ježíš klade na srdce svým učedníkům: „[Když vás budou pronásledovat:] Radujte se a jásejte, neboť hojná je vaše odplata v nebesích; vždyť takto pronásledovali proroky, kteří byli před vámi.“ (Mt 5,12); „Ale z toho se neradujte, že se vám poddávají duchové; radujte se, že vaše jména jsou zapsána v nebesích.“ (L 10,20); radujte se společně, ať je to ovce, drachma, nebo cokoliv či kdokoliv co či koho jste ztratili a zase našli (srov. L 15,6-9). Apoštol Pavel rovněž připomíná, abychom se projevovali radostí: „Radujte se s radujícími, plačte s plačícími. (Ř 12,15); radujte se, napravujte své nedostatky, povzbuzujte se, buďte jedné mysli, žijte v pokoji a Bůh lásky a pokoje bude s vámi“ (2K 13,11); radujte se v Pánu (Fp 3,1; 4,4). Ve Velepísni lásky vyznává Pavel, že se láska raduje spolu s pravdou (1K 13,6b). Apoštol Petr také vidí radost jako fenomén, který má provázet křesťany: „když máte podíl na Kristových utrpeních, radujte se, abyste se stejně radovali a jásali i při zjevení jeho slávy“ (1P 4,13). Evangelium je dobrá, radostná zvěst, máme důvod k radosti, navzdory všemu utrpení, kterému čelíme.

Abychom mohli vnímat, poznat, bojovat za, v lásce prožívat a skrze smrt zakoušet onu radost o níž mluví proroci, žalmisté, andělé, Ježíš k učedníkům i apoštolové k nám, je třeba – připomínal Josef Zvěřina: otevřenost, mnohazměrová otevřenost. V roce 1970 napsal o této radosti do *Katolických novin* a editoři sborníku Zvěřinových textů *Pět cest k radosti* tento text umístili na samý začátek publikace. Je v něm řeč o otevřenosti „každé pravdě, každému dobru, každé hodnotě“ (Zvěřina 1995b, 9), s odkazem na slova apoštola Pavla (1K 13,6) a konstituci o církvi *Lumen gentium*, čl. 36. Odkaz zde mohl dost dobře být také na čl. 13 stejné konstituce

„církve čili Boží lid při uskutečňování tohoto [Kristova] království nic neodnímá časným hodnotám kteréhokoliv národa; naopak, vlohy, schopnosti a zvyky národů, pokud jsou dobré, podporuje a přejímá, a co přejímá, to očišťuje, posiluje a povznáší. ... Vždyť členové Božího lidu jsou vyzýváni k vzájemnému sdílení hodnot ... K této katolické jednotě Božího lidu, která

je předznamenáním a hybnou silou všeobecného míru, jsou povoláni všichni lidé ... bez výjimky, kteří jsou Boží milostí povoláni ke spáse“, na článek 36 *Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě* (*Gaudium et spes*, čl. 36):

„Z toho, jak byly stvořeny, mají všechny věci vlastní trvalost, pravdivost, hodnotu, vlastní zákony i uspořádání; to všechno musí člověk respektovat a uznat právo jednotlivých oborů a techniky na vlastní metody“,

nebo na článek 76 téhož dokumentu: „Úkolem církve je podporovat a povznášet všechno, co je v lidské společnosti pravdivé, dobré a krásné“. Možná však odkazem na čl. 36 LG chtěl Josef Zvěřina odkázat čtenáře právě k obsahu celého článku, který je nazván „Účast laiků na královské službě“.

To, že v textu o radosti odkazuje Josef Zvěřina právě na Velepíseň lásky, ukazuje provázanost jeho pojetí teologie a způsobu života křesťana, teologie agapé, která se má projevovat radostí, a to radostí z pravdy, s pravdou (1K 13,6). V *Teologii agapé* začíná Zvěřina druhý díl dogmatiky (O víře, božím sebedílení a paměti církve) slovy:

„Láska je princip bytí, základ života a nám se nabízí jako východisko. Druhou silou a bohatstvím vnitřního života je pravda. Láska je radostí z pravdy (srv. 1K 13,6), pravda je pravostí lásky. Pravda bez lásky by mohla být tvrdá, chladná, neplodná. Láska je zase přístupem k pravdě celistvější, zahrnuje i zvláštní poznání pravdy.“ (Zvěřina 2003b, 45)

Je zřejmé, že Josefu Zvěřinovi rovněž velmi záleželo na tom, aby čtenáři pochopili, že skutečná, „[p]ravá radost žije s druhým. S Bohem, s člověkem.“ (Zvěřina 1995b, 9) Dle svědectví Andělky Bílkové kladl Josef Zvěřina svým studentům a svěřencům při duchovních cvičeních na srdce: „Život bez lásky nemá smysl, proto je nutno pěstovat kulturu srdce a civilizaci lásky.“ (Zvěřina in Křížková 1995, 148) a v Desateru lásky bylo čtvrtou výzvou Josefa Zvěřiny: „Pravda bez lásky činí člověka nelítostně kritickým.“ (Tamtéž)

Chápe-li člověk, že původem pravé radosti je Bůh sám, *unum–verum–bonum*, Bůh, který je nablízku, Bůh přicházející, dotýkající se nás, Bůh s námi, nás otevírající v dialogu a k dialogu s ním a se světem, pak se zde ukazuje základ či pramen také pro veškerou službu v církvi i mimo hranice viditelné církve, pramen služby pro Církev. Vědomí Boží blízkosti je již projevem Boží milosti; vědomí zde vnímá projev Lásky, která je původem světa, počátkem všeho stvořeného.

Proto i utrpení prožívané zde, může být skrze tuto lásku proměněno v oběť. To je zřejmě nejparadoxnější projev radosti z moci Vykupitele, který nás vždy již předešel i v každém utrpení. Zde je zřejmě klíč k radosti, kterou vnímá ten, kterého již Bůh pro dialog v pravdě a s pravdou ve své lásce otevřel a který na toto oslovení také v dialogické otevřenosti odpovídá vydáním se cele Boží milosti.

Nežijme v nenávisti, hledejme vnitřní, svobodnou jednotu pravdy (Zvěřina 1995b, 234), nebojme se otevřít i tam, kde nevidíme, kde nerozumíme, kde nemáme sílu, nebojme se otevřít tomu, kdo přichází, kdo klepe na dveře. Píšu tato slova v čase války na Ukrajině a v pásmu Gazy, a je tak opět aktuálně zřetelné, že každá lidská otevřenost zde na zemi má a musí mít své hranice. Ano, tady a teď můžeme vnímat, že nyní je čas hranice bránit a toho, kdo likviduje životy druhých zastavit. Nežijme ale v nenávisti. Nenávist jde ruku v ruce se lží a násilím (Zvěřina 1995b, 232). Hledejme jednotu, hledejme pravdu, radujme se z pravdy a žijme v lásce (1K 16,14; Ef 4,15n; 5,2; 1J 4,16.18; srov. *De civ. dei* XI, 25; Svobodová 2022, 30). Je to výzva také nám dnes, abychom vytrvali ve službě Bohu s nadějí, že i v každém zuřícím bojovníkovi na všech frontách všech válek je určitým způsobem, jakkoli vskrytu, obraz Boha. K tomu, aby se jako takový ukázal, aby mohl být vnímán, poznán, zakoušen, je třeba otevřenosti, nikoli uzavřenosti, zařatosti. Jediný, který umí vést k projevu obrazu božího v nás božským způsobem, je Bůh sám; Stvořitel své stvoření neopustil. Neopustil ho nikdy, ani v lágrech, koncentracích, na galejích, v nemocnicích, ani v dnešních válkách. Tak miluje svět, že dává svého Syna, aby žádný, kdo v něho věří nezahynul, ale měl život věčný (J 3,16), život v radosti. Tak nás od počátku miloval, že nám dal svobodnou vůli, abychom se sami rozhodli a rozhodovali. Pro křesťana je zde zvláštní úkol:

„Svoboda budí starost. ... Kde se svoboda tvoří nebo chrání, je vždy naše místo. ... [J]en v prostoru svobody je vůbec možná víra, láska, nadpřirozený čin a ctnost, jakákoliv součinnost s milostí i její odmítnutí. ... Musíme ukázat, že sami hledáme a o svobodu usilujeme. ... Poslední tajemství svobody a autority v církvi je tajemstvím lásky.“ (Zvěřina 1968, 26)

Je to úkol odpovědnosti: „Velkou, ba možná největší odpovědnost za svobodu nesou křesťané, ... protože víc přijali a protože je zavazuje Bůh.“ (Zvěřina 1968, 27)

Cesty máme otevřené, protože láska je dynamika, která rozlamuje a boří všechny hradby. Je na nás, abychom vnímali, poznávali, někdy bojovali, ale vždy v lásce a nakonec skrze smrt zakusili onu dynamiku Stvořitele, Vykupitele i Utěšitele, dynamiku agapé.

Chci na závěr této publikace *Josef Zvěřina a teologie agapé* co nejupřímněji poděkovat a vyjádřit vděčnost všem, kteří 8. září 2023 vkročili do Jaboku, aby sebe věnovali teologii agapé. Věřím, že i čtenáři těchto textů mohli zakusit něco z oné dynamiky, která je dynamikou Stvořitele, Spasitele i Utěšitele, dynamikou Boha, který je láska.

Příloha

Dobro a zlo v umění

Slovo na vysvětlenou

Lucie Šmídová

Text *Dobro a zlo v umění* předložil Josef Zvěřina 1. října 1969 jako jednu z příloh ke své žádosti o zahájení habilitačního řízení v oboru křesťanská archeologie a dějiny umění na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě (řízení proběhlo úspěšně, ale v důsledku nástupu normalizace ke jmenování docentem již nedošlo). Tato dosud nepublikovaná práce byla po určitou dobu považována za ztracenou: Prof. Vojtěch Novotný ve své publikaci *Odvaha být církví: Josef Zvěřina v letech 1913–1967* uvádí, že tento text podle všeho existoval ještě v roce 1990, nicméně v době, kdy připravoval svou monografii vydanou v roce 2013, se mu již nepodařilo ho dohledat (srov. Novotný 2013, 403–406, 425, 470).

Rukopis textu, jehož přepis je zde publikován, byl nalezen v pozůstalosti JUDr. Aleny Falerské¹³⁵ a Františka Falerskiho¹³⁶, kterou mi věnovaly Mgr. Ivana Vítků a MUDr. Jana Žmolíková, neteře paní Falerské.¹³⁷ Zpočátku, tj. v době, kdy jsem zpracovávala biografii Františka Falerskiho (srov. Šmídová 2018), jsem se domnívala, že se jedná o jeho text, neboť o tom, že spadá do oblasti jeho zájmu, nebylo pochyb: Do svého zatčení na jaře roku 1949 studoval na Filozofické fakultě v Praze obor dějiny umění a estetika, přičemž jeho index svědčí o tom, že se intenzivně věnoval i studiu filozofie. Nadto navštěvoval katolické studijní centrum pro laiky Studium catholicum, kde se blíže seznamoval s katolickým úhlem pohledu na jím studované obory. Po návratu z vězení v roce 1959 se František Falerski, ač byl nucen pracovat v manuálních povoláních, stále zajímal o „svůj“ obor a publikoval mimo jiné několik článků v časopise *Kněžská kultura: Měsíčník pro kněžskou tvorbu, ediční činnost a otázky kněžského trhu*, v nichž prokázal

¹³⁵JUDr. Alena Falerská (1930–2004) – dcera nacisty popraveného konzula Jiřího Sedmíka, podniková právnička, přítelkyně a spolupracovnice Josefa Zvěřiny, v první polovině 90. let členka Rady pro hospodářské záležitosti Arcibiskupství pražského (soukromého poradního sboru kardinála Miloslava Vlka).

¹³⁶František Falerski(1927–1969) – katolík, vedoucí 4. pražského oddílu Junáku, dlouholetý politický vězeň, člen předsednictva organizace bývalých politických vězňů K 231 a člen náčelnictva Junáku v letech 1968–1969.

¹³⁷Protože jsem považovala za žádoucí, aby tato pozůstalost byla přístupná veřejnosti, věnovala jsem ji, až na několik výjimek, Archivu Národního muzea, kde jsem ji v době svého působení v této instituci také zpracovala – viz ANM, fond František Falerski.

svou schopnost neulpívat na povrchu a zpracovat zvolené téma do hloubky. V neposlední řadě bylo v roce 1968 vyhověno jeho žádosti o umožnění návratu na Filozofickou fakultu. Ani skutečnost, že text poněkud připomíná některé rané Zvěřinovy práce, nepůsobila „podezřele“ – vždyť František Falerski se s Josefem Zvěřinou znal z Filozofické fakulty, kde oba studovali, *Studia catholica*, kde ho Zvěřina učil i z vězení (o spolku ministrantů *Legio angelica* a jiných katolických milieů ani nemluvě). Podobně jako všechny Falerskiho publikované i nepublikované texty byl i strojopisný text *Dobro a zlo v umění* vložen do desek z tuhého papíru s chloupky, avšak liší se tím, že na přední straně desek není uveden název.

Svůj názor na autorství textu jsem změnila ve chvíli, kdy jsem začala připravovat k vydání korespondenci Josefa Zvěřiny a Aleny Falerské (srov. Šmídová 2020a). Tehdy jsem ve zmiňované Novotného monografii narazila na název a stručnou charakteristiku práce, kterou Zvěřina předložil v habilitačním řízení, a obojí se shodovalo s textem, který jsem měla k dispozici. Pro Zvěřinovo autorství hovoří i skutečnost, že známe účel tohoto textu, zatímco v případě Františka Falerskiho tato otázka zůstávala otevřená (o diplomovou práci se z důvodů, jejichž vysvětlení přesahuje rámec těchto úvodních řádků, jednat nemohlo). Zatímco tedy v publikaci o Františku Falerskim (Šmídová 2018) je text mylně připsán jemu, v později vydané Zvěřinově korespondenci s Alenou Falerskou (Šmídová 2020a) a také v disertaci o manželích Falerských (Šmídová 2020b) již situaci uvádím na pravou míru. Dodejme, že neexistují žádné indicie, na jejichž základě by bylo možné stanovit, jak a kdy se text do vlastnictví Aleny nebo Františka Falerskiho dostal.

Rukopis se nyní nachází ve Zvěřinově pozůstalosti v Národním archivu.¹³⁸ Jedná se o 54 stran (z toho 51 číslovaných) formátu A4, které jsou zažloutlé, mají různou gramáž a na pohmat i poněkud odlišný povrch (nejedná se však o průklepové papíry). Neostré písmo je zřejmě zapříčiněno tím, že se jedná o kopii. Dvě (v přepisu přiznaná) prázdná místa uprostřed vět, které nelze připsat na vrub omylem stisklé klávesy, zřejmě vznikla proto, že se jedná o verzi, kterou z rukou psaného textu nepřepisoval sám Zvěřina, který by pochopitelně místo vynechat

¹³⁸ Centrum dějin české teologie CDČT, pozůstalost P. Josefa Zvěřiny, karton I/1, Strojopisy teologických prací.

nemusel. Zde se nabízí otázka, zda přepis nepochází z rukou paní Aleny, která přepisovala texty nejen svému manželovi, ale občas i Josefu Zvěřinovi. Je to však nepravděpodobné, neboť text je po pravopisné stránce velmi nejednotný (např. v jedné větě je použito slovo zracionalizovaný i zracionalisovaný apod.), což neodpovídá způsobu, jakým psala/přepisovala texty ona. Vznik a osudy této konkrétní kopie tedy zůstávají nejasné.

Třebaže text *Dobro a zlo v umění* je nyní veřejně přístupný v archivu, využila jsem této příležitosti a nabídla jej editorce tohoto sborníku jako přílohu, aby se o něm dozvěděl širší okruh zájemců o Zvěřinovo dílo. V této souvislosti bych chtěla poděkovat synovci Josefa Zvěřiny Jiřímu Vaníčkovi a jeho synovi ing. arch. Jiřímu Vaníčkovi za souhlas s uveřejněním.

Ediční poznámka:

Pravopis antických názvů a jmen, cizích slov a zkratek byl aktualizován podle současného úzu, tj. v souladu s *Pravidly českého pravopisu* z roku 1993 (včetně dodatku). To samé platí pro interpunkci v tabulce, která tvoří přílohu. V textu byly též odstraněny zjevné překlepy.

Výrazy „éthos“, „ethos“, „étos“ a „etos“ se v originále vyskytovaly synonymicky, většinou v mužském, ale občas i středním rodě. V tomto vydání byla použita spisovná varianta „étos“ (rod mužský), aniž by byly upravovány koncovky souvisejících slov ve větě v těch případech, kdy s tímto výrazem bylo zacházeno jako s podstatným jménem středního rodu.

Dobro a zlo v umění

Josef Zvěřina

Abychom si alespoň trochu ujasnili problém dobra a zla a jeho hodnocení v umění, připamatujme si předně, že zlo není podstata. Spočívá v záporu, negaci, nebytí, ne však absolutně: zápor existuje jen natolik, nakolik trvá aspoň něco z kladu. Absolutní nebytí je jen fikcí básnickou nebo filosofickou.

Přesto však je zlo skutečností, ovšem zápornou. Projevuje se jako nedostatek dobra, a sice v trojím řádě: metafyzickém, fyzickém, mravním. V metafyzickém řádě existuje jako bytostná nedokonalost a nedostatečnost; v řádě fyzickém jako protichůdná síla (např. zničení, nemoc, smrt); v řádě mravním jako nedokonalost k osobnosti po všech jejích stránkách: rozumové (nevědomost, omyl, klam, lež), volní (zneužití svobody k přestoupení přirozeného i nadpřirozeného mravního zákona), citové (nezřízenost). V řádu mravním přistupuje k zlu otázka viny a odpovědnosti.

Dále nutno připomenout, že zlo, protože spočívá v nebytí a nesmyslnosti, nelze definovat, nýbrž jen opsat a popsat jeho protikladem k dobru.

Rozpoznání zla vede konečně k soudu. K jeho správnosti je nutné, aby bylo jasno, kterého řádu zlo je, a že všechny tři řády nejen se liší, nýbrž také spolu nějak souvisí.

Tak umělecké dílo je v řádě metafyzickém jako každá jiná skutečnost poznamenána nedostatečností. Může mít dokonalost jen relativní naplňující svou vlastní bytostnou náležitost – nikoliv absolutní. V tom spočívá jeho charakter mezihodnoty. Tento nedostatek není sám o sobě zlem mravním; je to způsob všeho pomíjejícího bytí. Ale je základem zlu fyzickému a mravnímu. Svou podmíněností je dílo ohroženo a ohrožuje v řádě fyzickém: může být zničeno, může ničit. Jsouc přes svou částečnost povýšeno na hodnotu nejvyšší nebo jedinou, ohrožuje a je ohrožováno v řádě mravním, jak bude řečeno dále.

Podobně je tomu s uměleckou činností. Jako každá jiná činnost, je i ona omezena v řádě metafyzickém i fyzickém. V mravním řádě může propadnout omylům a lžím, být ohrožena slabostí, zvráceností. Proto podléhá tato činnost jako každá jiná hodnocení mravnímu; ale nadto má svůj specifický mravní charakter vzhledem k podstatě a finalitě tvorby.

Tato studie se omezí na mravní řád. Ovšem k jeho plnosti náleží zřetel k řádu metafyzickému, k řádu přirozenému i nadpřirozenému.– Především nutno stanovit nápady a metodu hodnocení dobra a zla v umění. Na tomto základě bude možno přikročit k dalším třem hlavním problémům: dobro a zlo v tvorbě, dobro a zlo v díle, zlo jako námět umění.

Zásady hodnocení

Především jest položit otázku, zda je vůbec přípustný mravní soud v umění. Není umění svébytnou oblastí, do které nemají přístup žádné jiné zřetele? Není proto umění ve stálém rozporu s mravností? Nenáleží tedy umění býti mimo dobro a zlo?

Zásadně nutno říci, že celý problém vzniká z nesprávného vymezení termínů. Jisté je, že umění je oblast určitým způsobem svébytná. Rovněž tak mravnost. Ale jsou si naprosto cizí? Není mezi nimi vztahů? Kdybychom na tuto otázku odpověděli záporně, není důvodu, proč by nebyla mimo mravní sféru věda, politika, obchod. Věda je přece též jen věda a nic jiného. To lze říci o každé lidské činnosti. Co však zbude potom z mravnosti? Patrně knižní morálka, ba ani ta ne, neboť by neměla smyslu. Je tedy tvrzení o úplné nezávislosti umění a mravnosti nedomyšlené.

Dále: umění uskutečňuje hodnoty. Především zjevuje krásu, ale též pravdu, smysl skutečnosti, její řád, nebo zjevuje zlo, rozklad, hrůzu. Aby umění bylo uměním, musí mít nadosobní platnost, vážnost, finalitu, odpovědnost. Bez těchto požadavků, není umění; kdo by je popřel, popírá umění samo. Ale uznat tyto hodnoty a funkce znamená uznat mravní hodnoty. Ba dokonce uznat, že je posláním umění tvořit mezi jinými hodnotami také hodnoty mravní! Náleží tedy umění plně do řádu mravního.

Nutno ovšem vymežit, jak ano a jak ne. Řád znamená jednotu pravdy, dobra a krásna. Věda odhaluje především pravdu, aniž může docela nedbat dobra i krásna. Mravnost hledá a uskutečňuje dobro, ale zcela se opírá o pravdu i krásu dobra. Umění zjevuje krásno, ale nikdy se nemůže obejít bez pravdy a dobra.

Tato bytostná souvislost ukazuje základní vztah mezi uměním a mravností. Jdeme však dále. Umění – to je člověk, jeho tvůrčí činnost – a jeho podobenství – umělecké dílo. Umění jako člověkova činnost spadá, jak již bylo řečeno, pod obecná kritéria mravní. Než právě tato obecná kritéria nutí přihlížet k vlastnímu

předmětu, cíli a okolnostem činů. Lidské skutky nejsou obecné, leda jen ve vědní abstrakci: ve skutečnosti jsou vždy oděny v maso a krev. Proto i umělecká tvorba mimo obecné vlastnosti činu nese charakter činu zvláštního, který má svůj vlastní předmět, cíl, i způsob, tedy i svou zvláštní etiku, která se neliší od obecné morálky, nýbrž je její reálnou aplikací. Tento konkrétní a specifický mravní stav můžeme nazvat étos umělce.

Podobně je tomu s uměleckým dílem. Jako každá jiná skutečnost náleží i ona do řádu pravdy, dobra a krásna, a v ohledu mravním do obecného řádu mravního. V něm však svým bytostným ústrojemstvím zaujímá opět zvláštní postavení. Toto ústrojenství je dáno jednotou látky a formy, které určují rod díla; jednotou pojetí námětu a cíle díla, které představují jeho okruh. V jednotě lásky, tvaru, pojetí skutečnosti a poslání je opět étos díla.

Má-li tedy být mravní soud v umění, pokud je to vůbec možno, pravdivý, spravedlivý a platný, musí se opírat o pevné a správné základy řádu logického (pravdy), mravního (dobro) a estetického (krásna). Z těchto základů musí vyvozovat specifická kritéria pro ten který rod a druh a tak vyvodit z látky a formy, pojetí a cíle étos umění. K témuž závěru vede rozbor funkce kritika. Viděli jsme, že jeho úkolem je poznat, pochopit, zařadit, hodnotit a provést soud. Kritik musí vycházet i v mravním soudě v umění z díla, a to i v tom případě, chceli mluvit o tvůrčí osobnosti, o umělci. Co není v uměleckém díle, není na světě, možno říci s obměnou. Umělecký soud mravní se soustřeďuje jen na to, jak se umělec v díle projevil.

Dílo musí kritik poznat a pochopit. Pak musí uvážít rod a druh díla, což vyjádřeno morálně znamená určit „okolnosti“, řečeno v našem smyslu určit vztahy díla – zařadit. Podle toho tak pak váží kritik klady i zápory, hodnoty krásna, pravdy a dobra, čili hodnotí. V mravním hodnocení má ovšem na zřeteli především hodnoty mravní, zvláštní (étos) i obecné (celkový mravní řád). Na základě hodnocení pronáší kritik soud. Mravní soud vyslovuje především o étosu; je-li třeba, vysloví i obecnější mravní důsledky (např. obecná platnost tohoto objevu mravního, závaznost, význam pro duchovní společnost).

Umělecká osobnost, její tvorba, umělecké dílo i jeho hodnocení stojí tedy plně v řádě mravním.

Ale tu se vnučují další otázky. Když umění neobstojí mimo mravní řád, jak bylo právě dokázáno, není se nám spokojit jenom s étosem umění? Není obecný mravní řád předmětem morálky, ne však vědy o umění? Nebo ještě důsledněji: může existovat étos bez obecného mravního řádu?

Tyto otázky nemají stejné ceny. Ovšem, že není vždy nutno překračovat étos díla. Ovšem, že mravní řád – jako takový – je předmětem morálky; ale zde právě nejde o jeho systematický výklad, nýbrž právě jen o to, jak do něho zasahuje umění. A tak zbývá vlastně jen problém o poměru étosu a obecného mravního řádu.

Jak bylo řečeno, musí být étos vyvozováno z díla. Protože každé umělecké dílo je svým způsobem ojedinělé, znamená to, že každý soud musí být pokaždé znovu tvořen. Hotové pravdy jsou mylné vždy a všude. Původní dílo žádá původní soud o sobě, o sobě ve své ojedinělosti.

Protože jde o dílo umělecké, musí spravedlivý soud začít u hodnocení uměleckých. Ten, kdo soudí, musí mít k tomu kvalifikaci. Je jisté, že i diletant může leccos z díla pochopit, ale bylo by osudné pro dílo i vědu o umění svěřovat se zcela náhodným diletantům. Vážné estetické hodnocení musí vycházet z poučeného ducha a je jistou měrou pravdou. Jako umělec vytvořil z obecných zásad uměleckých ojedinělé dílo, podobně kritik z obecných zásad uměnovědných vyvozuje vždy nová kritéria, podle nichž soudí dílo, tj. zjevuje jeho hodnoty. Neopírají-li se kritikovy soudy o jasnou, pevnou soustavu, kam dospějí? Nebude to proměnná, nezávazná, příležitostná, „impresionistická kritika“? Ostatně i sama „impresionistická kritika“ se řídí svými zásadami, ovšem částečnými.

Důsledně pak tomu je i v soudu mravním. Je jisté, že kdo vážně cítí hodnoty krásna, má implicitně předpoklady pro stanovení étosu. Ale jsou to právě jen předpoklady. Bez poznání mravních hodnot je určení étosu rovněž náhodné, neúplné a příležitostné. Ba, zde je nedůsledností, nejednoty, bezradnosti, a rozporů mnohem víc než v soudech estetických.

Je tedy třeba mítí ujasněny i objektivní, obecně platné základy mravního řádu, je třeba znáti hierarchii mravních hodnot, je nutno vědět, co je zlo a co je dobro, a vše nazývat pravým jménem. Bez těchto základů je kritik odsouzen k věčné improvizaci, k lepení ze zbytků a drobtů, které zůstaly v jeho povědomí nebo podvědomí. Bez platných kritérií jeho soud vyzní v relativistickou frázi nebo blud. Nebo zůstane kritik vězet kdesi na půl cestě, anebo se zřekne soudu vůbec.

Nutno však upozornit na nebezpečí opačné. Tak jako v estetice může dobrý vědecký základ být přehodnocen v pustý racionalismus, školometství a pedanterii, anebo naopak, v prázdné estétství, podobně může nenáležitým užíváním řád pravdy upadnout v dogmatismus, řád dobra v moralismus a řád jednoty v planý akademismus a mrtvý schematismus. V mravním řádě k tomu může dojít dvojnásobným způsobem. Buď není náležitě vypracováno étos – pak se rychle, bez rozlišení a uvážení překročí v obecný soud. Ten je pak nenáležitý a budí dojem nekompetence a cizoty. Odtud známý odpor. Anebo si kritik řádně neuvědomil řád obecných mravních zásad, zúžil si jej, upadl v úzkoprsost a omezenost, pozbyl šíře, hloubky a citlivosti. Tedy jen v interpretaci je zkosnatělost, neživotnost, nepravá svébytnost, neúčinnost obecného mravního řádu a jeho rozpor s étosem. Co zde bylo dokázáno je jen teorií. Co je to mravní řád ve skutečnosti? Kde jej máme? Což není plno systémů, často protichůdných? Není tedy nutný eklekticismus? Ale pak: podle čeho se má tento výběr řídit? Není-li určován podle jistých kritérií a k objektivní finalitě může vůbec vytvořit řád?

Tyto „praktické“ otázky jsou ve skutečnosti abstraktnější než lze říci. Odpověď bude daleko konkrétnější, neopustíme-li skutečnost. Ano, bylo, jest a bude plno systémů nebo i jen názorů. Vidíme vpravdě, že jeden protíná druhý. Eklektické pokusy jsou dokonce vratší než jejich základny. Ale přece každý z nich má něco pravdy. Jako by bral něco z obecnosti a k tomu přidal své. Ještě se nevyskytl snad ani jeden vážný názor, který by nespočíval na nějaké pravdě a hodnotě, za nějakou pravdu a hodnotu se nebil. Kdybychom sebrali, co přetrvalo, očistili pravdu od omylů, dobré od jednostrannosti, objevili bychom něco nového: že jsme nového neobjevili nic.

Je to v pravdě závratný prožitek: pod všemi spory a sváry, které se bez míry staví nesmiřitelně proti sobě, je pokoj a řád, jenž vládne zemi. Mocná a krásná je jeho síla, impozantní jeho klid, nezměrná jeho šíře, absolutní jeho platnost. A křesťan v něm poznává něco zcela svého, „vlídné světlo“, jak říkal obrácený Augustin a obrácený Newman. Ba snad ani nepoznává: prostě v řádu stojí, jestvuje.

A z tohoto bytí pramení voda živá a každý z ní čerpá, pokud jí chce mít. Prameny pravdy a dobra a krásna, jak je zná a žije křesťanství, zúrodnili tuto zemi. Běrou z nich nevědomky i jeho nepřátelé.

Řád pravdy vydal pramen, který ctíme jako philosophia perennis. Žádnou dílčí pravdu nevyklučuje, naopak všechny přijímá a musí přijímat. Poznání v křesťanském řádě se neuzavírá a nesmí uzavřít před žádnou pravdou, ovšem ani pravdou zjevenou: křesťanská filosofie je „filozofie otevřená“. Přímohmatatelně vidíme ve zmatcích světa, jak tou měrou mají různé filosofie pravdu, jakou se blíží křesťanství, a tou měrou jsou částečné, jednostranné, bludné a mylné, jakou se ho vzdalují.

Ještě patrnější je to v řádě mravním. Zde vpravdě vytvořilo křesťanství obecnou kulturu ducha. Kterou ctnost křesťanství nezná? Který hřích nenazvalo hříchem? Co který mravní názor vynesl, aby to nebylo obsaženo v křesťanství bez přimísení omylů a v pravé míře? Který systém zavazuje k boji proti tak úplnému jako křesťanství?

A tak ne z pýchy, ale v pokoře, ne z nesnášenlivosti, ale z vědomí odpovědnosti musíme přijmout skutečnost, že objektivní mravní řád je v křesťanství. V něm je výklad přirozeného i zjevení nadpřirozeného řádu. V něm je řád, hierarchie hodnot, obecná platnost a neměnnost principů, šíře pro konkrétní a ojedinělé, úcta k tajemství časnému i věčnému, lidskému i Božímu.

Na tom pokojně třeba trvat tváří v tvář světu. To třeba trpělivě osvědčovat. Ovšem, stále věrněji a plněji, aby pro úzkoprsost a omezenost vyznavačů nebyl potupem sám řád! Je třeba vzít osobní odpovědnost za jeho uskutečňování vždy a všude, z něho tvořit hodnoty, podle něho soudit, jednat: s hodnotami hospodařit, jak prikazuje evangelium v podobenství o hřivnách a hospodáři dobrém, jenž ze svého pokladu vynáší věci nové i staré.

Konečně poslední problém. Jest tedy ve jménu křesťanského mravního řádu zahrnout všechno umění, které nezná křesťanského pojetí étosu?

Už sama praxe křesťanství tomu odporuje. Ač se postavilo proti mravní zkaženosti pohanství, nejen že přijalo jeho výrazové prostředky umělecké, ale dochovalo z pohanského umění hodnotné, ba i nehodnotné. Hodnotu jako klad, nehodnotu jako svědectví. Tuto „paměť Církve“ třeba žádat i na jejích údech; právě tak citlivost pro hodnoty, a – při vší nesmlouvavosti soudu – šíří srdce.

Nutno však otázku zodpovědět zásadně. Především třeba v hodnocení víc otázky mravního vědomí té doby, v níž dílo vzniklo. Jak vidíme, má tato otázka obecnější

význam než prostě historický: jinak stojí vůči zlu umění egyptské, mezopotamské, řecké, římské.

Ale při tomto konstatování není možno zůstat: kritik musí rozlišovat a soudit. Musí dnes hodnotit mravní vědomí ve světle té úrovně, jíž už hodnocení dosáhlo. Všechn relativismus je v tomto ohledu nejen zhola neplodný, ale přímo škodlivý, neboť setrvá-li na soudu ryze historickém, nebude nikdy práv ani skutečnosti vývoje ani skutečnosti úpadku umění. Nedostatečnost díla byla cítěna následujícími generacemi – a proto ji překonávaly – což znamená vývoj. Anebo následující generace nedostatečnost neobjeví, ustrnou a dříve nebo později i jejich umění upadne. To platí i o mravní úrovni.

Je tedy při mravním hodnocení vyjít ze skutečnosti historické, při mravním soudu z hierarchie hodnot už jednou vydobyté. Nižší možno vysvětlit vyšším, nikoliv naopak; překonané soudit tím, co je překonalo.

Tato teoretická zásada má nesmírnou důležitost. Hodnotíme-li étos nějakého díla, musíme položit otázku, zda je dílo právo dobytému poznání, v našem případě poznání mravnímu. A tu buď už bylo překonáno; pak neznámá jen historicky anachronismus, ale i bytostné minus: dílo nemá smyslu – je méně hodnotné umělecky, proto i eticky. Nebo dílo je právo situaci již nabyté: pak je kladným svědkem a v tom je jeho hodnota. Nebo konečně dílo zjevuje novum, určuje další vývoj, což je opět vyšší hodnota.– A tak mravní soud musí více vycházet z historické situace, ale pak musí též určit, v čem má dílo hodnoty historické a v čem platnost nadčasovou; kde a který historický čin byl příkladný, čím byl práv dosaženému pojetí skutečnosti; jak je závažný jeho nový přínos pro hlubší a plnější poznání a jak je závazný pro další vývoj.

Co je zde řečeno, lze vyjádřit ještě jinak. Každé umělecké dílo musí podstatně prožít duchovní hodnoty. Žádné nebylo, není a nebude nekonečně dokonalé, zcela absolutní. Každé má natolik oprávnění, nakolik překonalo aspoň něčím minulé. Řecká krása byla krása. Ale už jí není tou měrou v žádném klasicismu. Dnes by budil odpor a smích obraz nebo socha kováře á la Hefaistos. Hodnoty, které uskutečnilo kterékoliv umění, jsou jako milníky na různých cestách. Na různých, nikoli na jedné, jak se často mylně myslí. Na těch různých cestách mohou být milníky různé, různé velikosti, různého materiálu i různé důležitosti. Ale jednu

funkci musí mít: musí vyznačovat a měřit cestu. Nakupené na jednom místě, nebo dokonce vedoucí zpět – nemají smyslu.

Křesťanství zná směr a má měřítka. Není a nemůže být omezeno na jednu cestu. Ale také se nemůže zříci hodnocení a soudu. Je univerzální, ale i kritické. A proto je a musí být citlivé ke všem hodnotám. Musí zasazené milníky chránit, vést je v patnosti. Ale musí vyházovat milníky nepravé, bez směru nebo míry – anebo bezcenné kameny.

Řečeno bez obrazu: obecnost dobra, pravdy, krásy, kterou křesťanství vyznává, má platnost i v umění a proto vznikly, vznikají a budou vznikat z tohoto základu hodnoty i mimo křesťanský svět. Ani člověk není zcela propadlý zlu, nýbrž jen narušen a ohrožen; proto vydal, vydává a bude vydávat díla hodná křesťanovy úcty, i když jejich původce křesťanem nebyl. Kritik tyto hodnoty – i mravní hodnoty – musí poznat, pochopit, zařadit, hodnotit a soudit. Musí vidět jejich klad, ukázat jejich spojitost s křesťanským, mravním řádem a teprve potom pronést soud. Ale pronést jej musí!

Bude užitečné tyto zásady hodnocení ukázat ještě na aktuálním příkladě. Po první světové válce vznikla u nás tzv. proletářská poesie. Jest ji zatratit, když byla atheistická a často výslovně zaměřená proti křesťanství? Když její představitelé zčásti upadli později i po stránce formální i ve svém vlastním programu? Když jejich ideologie zplodila nakonec největší nekulturnost, úpadek a násilí, jaké kdy u nás bylo, a když proti tomu nejen nehlesli, ale potupně a nestoudně sloužili? Ba, když zradili svou vlastní úroveň?

Ne, není možno je zatratit. Byla by to nespravedlivá generalizace. Jisté je, že se v této poezii najdou skutečná díla básnická, která nejsou zveršovaným letákem nebo politickou brožurkou. Mnozí tu viděli nespravedlnost hlouběji a jejich láska k chudému člověku byla hlubší než mnohých křesťanů, kteří se příliš podobali knězi a levitovi mýjícímu raněného. V tom byl jejich hřích a sice nemalý! Bude tedy třeba správně rozlišit, co bylo demagogicky sentimentální, co kalné, a co bylo vpravdě ryzí, hluboké, básnické.

A tento soud musí pokračovat nebojácně dál! Musí ukazovat mělčiny a pustiny, bezvýchodnost a částečnost, bludy a lži. Někdy se bude zdát, že mučíme umělce na Prokrustově loži. A někdy sám sobě se bude zdát takový kritik inkvizitorem. Ne, i zde zavazuje katolická úroveň kritická. Víme, kde chybovala inkvizice.

Známe škody úzkoprsé, zaostalé, nenáležitě a nepoučené kritiky „klerikální“. Ale víme též, jak byla nutná kritika vpravdě katolická. Poznali jsme až příliš dobře, že „paměť Církve“ sahá dál než paměť sturmbannführerů všech uměleckých sekt a sektiček. Jistota je tu až ohromující, ale ohromující též povinnost nemlčet! Katolicismus byl svědkem, jak přes jeho varování (a to bylo a nebylo to málo! Lev XIII, všichni tři poslední Piové, theologové, ba i ten poslední kazatel ve venkovském kostelíku, v literatuře Bloy, Péguy, Vanillot, Bernanos, Häcker, Przywara, Papini, Giordani aj.) rozklad řádu pokračoval. V umění znatel ismů byl vystřídán sprostým uměním rasovým a obludným „sociálním realismem“. A tak je tu závazek, aby katolicismus, obrozený z těchto zmatků, nabral dech a odhodlal se k mužné službě dobru, pravdě a krásnu, jak je to jeho bytostným a v dějinách už osvědčeným posláním.

Závěrem je nutno podat ještě jednu upozornění: o objektivitě hodnot a podmíněnosti hodnocení.

Hodnoty nejsou jen v poznávajícím subjektu, kam je někteří výlučně kladli. Zaměnili hodnoty a hodnocení. Hodnoty nejsou ani svébytná jsoucna, existující ve vlastní sféře bytí, jak je asi chápal Platón. Hodnoty mají základ v objektivní skutečnosti, jeho dobru, pravdě, kráse a řádu. Hodnota je jejich kořen, jejich jádro, jejich vnitřním důvodem. V nich je hodnota uložena jako objektivní danost.

Vedle tohoto ustavujícího zřetele má hodnota ještě i zevní funkci, kterou můžeme nazvat platnost. Tou se hodnota otevírá zevnímu světu jako něco cenného a platného. V cennosti je ona zevní funkce hodnoty, že je „hodnota“, tj. hodná snahy, úsilí. Platností hodnoty je obecný smysl a objektivní závaznost hodnoty.

A tak hodnota je objektivní: je založena v bytí; je dynamická: obrací se na subjekt, schopný poznání, volby a činu. V dobru je snaha šířit se, říkávali staří scholastici. V tomto uskutečnění, v této transcendenci objektu v subjekt a skrze něj v novou skutečnost se hodnota naplňuje.

Takto jsou ustaveny všechny hodnoty: pravda, dobro, krásno, jednota. Tak i mravní hodnoty předpokládají objektivní mravní řád, přirozený i nadpřirozený. Obracejí se na člověka, který je schopen je poznat, o ně usilovat a je uskutečnit. Naplněním mravních hodnot vzniká nová duchovní skutečnost: mravní čin.

Hodnoty krásy a uměleckého étosu jsou rovněž založeny ve skutečnosti, ustavené principy krásna, dobra a pravdy. Umělec k nim proniká bytostným poznáním

a zjevuje je v podobenství. Tak vzniká nová skutečnost – umělecké dílo, obsahující a zjevující hodnoty krásy a étosu.

Tato má nová skutečnost je předmětem hodnocení. Hodnocení je činnost subjektu. Intencionálním zaměřením k objektu, soustředěním pozornosti proniká k objektivním hodnotám, hledá smysl podobenství, přijímá a vykládá umělecké dílo. Hodnocení je podmíněno podmíněnostmi subjektu, podmíněnostmi společnosti, času, prostoru atd. Je za náležitých předpokladů objektivní, ale přece jen částečně i proměnné. Některé hodnoty nevidí, jiné přehodnocuje, zhodnocené mění, v hodnocení se mýlí.

Umělecké dílo vychází, jak uvidíme, z životního pocitu své doby a formuluje svým poznáním světový náhled až do světového názoru. Už zde je dílo omezeno, hodnoty, které uskutečnilo, nejsou absolutně úplné.

Takto stojí v hodnocení věků. Už „doba“, kterou dílo vyslovuje, může se na dílo odvolávat chybně, může jeho formulaci dovést zase ještě k větším dílčím důsledkům, ba někdy k praxi, která je i v přímém rozporu s duchovním zaměřením původní formulace. Některé hodnoty zjevuje až daleká budoucnost. A nikdy není soud hotovou a pevnou formulkou.

Avšak přes tuto nedostatečnost je hodnocení mravní povinností, od níž neosvobozuje žádná skepse. Bez částečných omylů by se někdy nedošlo vůbec k hlubšímu poznání.

Věda o umění dospěla k jistým strukturálním a slohovým základům, které umožňují, pokud lze, objektivnost hodnocení. Stručně je nyní vyložíme.

Analýza strukturální a slohová jako základ hodnocení

Pro estetické i etické hodnocení díla jsme stanovili dvě základní tvrzení: dílo nutno hodnotit jako celek, daný jednotou látky a formy, námětu a cíle; umělecké dílo nutno hodnotit rozbořem jeho nástrojenství. První tvrzení se týká objektu, druhé metody. Tato tvrzení nutnost zdůvodnit a vyložit.

Je dílo skutečně jednotou látky a formy námětu a cíle? Dílo je tvar uskutečněný v látce. Ale látka ani forma nejsou svébytné a samoučelné: zpodobují výsek skutečnosti, který má svou obsažnost. Tu pak dílo zjevuje skrze tvar uskutečněný v látce. Jak vidno, všechny bytostné složky díla se navzájem podmiňují; jejich

vzájemný souhlas ustavuje jednotu díla, jeho obsah, vnitřní nutnost a řád. Dílo se tak stává novou skutečností, viditelným statkem duchovních hodnot.

Tento souhlas náleží tedy ke zvláštnímu způsobu bytí uměleckého díla: proto z něho musí vycházet i hodnocení. Což znamená trojí zásadu: žádná z těchto složek nesmí být vzata jako celek; nesmí být vzata sama o sobě, bez vztahu k ostatním; žádná nesmí být prominuta.

Je tedy zcela jednostranný soud, který vychází jediné z materiálu nebo, což je častější, z dokonalé techniky. I v tom jsou zajisté hodnoty, jak později ukážeme, ale nejsou jediné a všechny.

Nejčastěji se osamostatňuje forma ve smyslu uměleckého podání. To je jednostranné už proto, že i takto pojatá forma musí souhlasit na jedné straně s látkou, na druhé straně s obsažností námětu. Forma sama, bez zřetele k ostatním složkám, je abstrakcí a může sloužit jen jako metodické východisko, tj. chceme-li soudit výlučně formu. Takový soud je ovšem dílčí. Forma neexistuje sama o sobě, na způsob Platónových idejí. Což velmi dobře dokazují klasicismy, epigonství a „věrné napodobeniny“: jejich tvárné formy jsou vzorné, ale přece jsou to díla prázdná a bezkrevná. A tak dokonalá forma neustavuje sama o sobě dokonalé dílo.

Ale dokonalé dílo nemůže být bez dokonalé formy! Útvorná forma a umělecká látka jsou vnitřní, příčinné a ustavující komponenty uměleckého díla. Jejich jednotu je pro dílo podstatná – je to v pravém a plném slova smyslu vyšší forma díla, kterou můžeme proto nazvat – pro rozlišení od nižší tvarové formy – úsobou. Ta je pro hodnocení první a nejvlastnější základ. Ale ani úsoba, přes svou rozhodující důležitost, není zcela jediný a úplný pramen poznání. Přistupují k němu ještě zevní příčiny díla: umělcův výběr námětu a cíl díla. Je zřejmé, že musí být souhlas i s nimi.

Námět chápeme jako výsek skutečnosti. Už proto, že je úsek, uplatňuje se při jeho výběru záměr umělcův a určení díla, což opět neexistuje bez vztahu k látce a tvaru. Úsek skutečnosti nevyjadřuje umělec v jeho holé předmětnosti, nýbrž zvláštním pojetím obsahu skutečnosti – což je per definitionem námět. Obsažnost námětu spolupůsobí na utváření úsoby a tak na obsah celého díla. Námět nesmí být proto přehlížen; dokonce někdy přímo navazuje obsah díla (např. syžety řeckého sochařství, křesťanští světci; v hudbě píseň, symfonie apod.). Ale námět nesmí

být přehodnocován! Hodnotu díla neurčuje hodnotný námět. Nesprávné hodnocení námětu vidíme dnes např. v tzv. socialistickém realismu. Námět nedělá směr! Podobně biblický námět nedělá křesťanské umění – naopak, může mu být na hony vzdálen. Ale jakákoliv skutečnost může sloužit křesťanskému pojetí a vyjádření křesťanského poznání řádu.

Účel díla jednostranně přehodnocuje utilitarismus, funkcionalismus, státní a třídní pojetí umění. Umění musí být svobodné. Tím není vyloučena jeho cílevědomost, služba a užitečnost (Guyan), i kdyby bylo třeba volnou hrou, bez užitkového cíle, jak je chápal H. Spencer a Fr. Schiller. Třeba totiž rozlišit užitkovost a užitečnost. Užitkovost hodnotí umění jako prostředek výchovy, propagandy, zisku. Což je převedením umění do cizí formy bytí. Ale ani užitečnost nemůže být kritériem hodnot uměleckého díla. Umění musí nejprve plnit svobodně smysl svého bytí, ostatní mu bude přidáno. I užitečnost. Vitalisté a psychologové vidí raison d' être a účel umění v „umocnění života“. Což není v zásadním rozporu s účelem, který stanovíme my: zjevovat tajemství, neboť právě toto umocňuje život. Toto jest příčinou, ono následkem. Zjevení tajemství, pravdy, poznání a ostatní výrazy, které v této souvislosti užíváme, není dovoleno – a varujeme před tím – vykládat racionalisticky! Už jsme vyložili rozdíl poznání i tvůrčího zjevování uměleckého od poznání a objevu vědného.

Z toho, co bylo řečeno, plyne jako závěr, že složky díla, vzaty jednotlivě nebo bez náležitého vzájemného vztahu, nedostačují k úhrnnému soudu o uměleckém díle. Nyní přistoupíme k dalšímu důkazu: správné hodnocení musí vycházet z rozboru všech těchto složek, tvořících celek díla. To činí vědně analýza strukturální a slohová. Dříve než načrtneme její nejstručnější výklad se zřetelem na výtvarné umění, chceme předeslat dvojí varování. Předně: kritéria, jež uvádíme, jsou obecná a zásadní. Nejsou mechanickou mírou. Když se jich užije náležitě, pomáhají vytvořit soud vždy nový, ale též řádově konstantní. Samozřejmě, že jich lze zneužít školometsky. Ale to není tvůrčí soud! Máme tedy na jedné straně zásady, tvořící objektivní základ a soustavu, na druhé straně úplnou svobodu invence, prožitku, nového vidění a poznání.– Za druhé: tato soustava je vědní, což znamená, že se snaží objektivovat, vyslovit, logicky učlenit a zdůvodnit poznání uměleckého díla. Není to zcela zracionalizování umění, nýbrž jen zracionalizovaný výklad, poznání získaného bezprostředním dotykem

s uměleckým dílem.– Snažili jsme se podat vše, co dnes může věda o umění k úplnému a celistvému hodnocení říci.

Strukturální analýza je rozbor podstaty uměleckého díla. Tu ustavují vnitřní příčinné složky – látka a forma – tj. úsoba díla. Pak zevní komponenty: námět a cíl.

Fyzikální hmota se svými určitými vlastnostmi, stává se výběrem uměleckou látkou. Technické zpracování látky ji uzpůsobuje v nositelku současně vznikajícího tvaru a skrze něj i obsahu díla. Výběr hmoty se děje podle ideového konceptu a úhrnné smyslové představě tvůrce. Zpracování látky vzhledem k těmto dvěma činitelům a především k útvárné formě nazýváme rukopis.

Tím už jsou dány důležité opěrné body kritikovi: jak dalece jsou látkové zřetely: fyzikální vlastnosti hmoty – výběr látky – technika – rukopis – dokonalé samy v sobě a jak odpovídají ostatním bytostným složkám – především formě, pojetí námětu a cíli díla.

Forma se uskutečňuje v látce jako morfologická soustava, svézákonné ústrojeností, které podává ve smyslu té hmotě pojetí (poznání) skutečnosti. Zákony, které určují formu, jsou dva: zákon souhlasu, určující bytostný souhlas řádu krásy v podobenství a řádu krásy ve skutečnosti. Druhý, jemu podřízený, je zákon souladu.

Soulad váže dvě základní formy útvornosti: formantu statickou, kterou nazýváme tvarový řád; formantu hybnosti, tj. bytostný rytmus.

Tvarový řád váže k sobě tvary – a to podle tří zákonů:

- zákona souměrnosti – což je měrná totožnost podle daných os
- zákona rovnováhy – což je celkový poměr části k části
- zákona proporcionality – tj. poměr částí k celku.

Bytostný (antický) rytmus – je celistvé podobenství zákonité hybnosti. Je zřejmý až v celku, ale prostupuje už tvarem. Zde, ve tvarech, je rytmus nižší, asi trojího druhu:

- rytmus metrický – což je pravidelná střída členů měrně rozlišených
- rytmus silový – což je obraz protikladných, ale zákonitě vázaných sil
- rytmus agogický - tj. obraz charakteristické zákonitosti zpodobněhopohybu.

Zákon souhlasu zceluje látku skrze námět do formy. Je tedy vlastním zákonem toho, co jsme nazvali úsobou. Staví úsobu jako řádový celek a sice třemi skladebnými principy:

- korespondencí – princip skladby jednoznačné
- antitezí – princip skladby protikladné
- gradací – princip umocnění.

V tomto řádovém celku se dokonává vtělení ideového konceptu do hmoty podle zákonů umění.

Tyto zákony dávají opět kritéria k správnému hodnocení díla, i hodnocení jeho étosu. Podle hloubky uskutečnění zákonů souladu a souhlasu, jejichž obsah jsme právě podali, soudí se nejen krása ale i vážnost étosu díla.

Ovšem, co jsme podali, jsou jaksi nejvyšší ústavní zákony a principy. Strukturální analýza však musí jít ještě dále, do konkrétního ústrojenství formy.

Formální výrazivo, jímž se konkrétně forma ustavuje, jsou tzv. výtvarné živly.

Ve výtvarném umění jsou hlavní živly: čára, barevná skvrna a světlo.

Čára jako samostatný živel sluje linie; funkčně je pak meznicí ploch a meznicí těles.

Při barevné skvrně analyzujeme a hodnotíme pestrost – světelnost – a sytost barvy.

U světla jeho jas, záři a lesk.

Bezprostřední výslednicí, kterou živly ustavují, je tvar. Tvary vznikají tím, že předmětnost věcí je živly zpodobena, představena. Tvar je nejen předmětně, ale i formově „nejnižší jednotkou“; je do určité míry svézákonný (např. draperie; prst vzhledem k ruce). Ale musí, jak bylo řečeno, už navazovat zákonné pojetí celku. Proto je např. tvar řecký sloup, ne však pilíř v Chefrénově předsíni. Tvar už musí nést zárodek tvarového řádu a celkového rytmu. Podle jejich formant, statistických (souměrnost, rovnováha, proporcionalita) a dynamických (rytmus), se tvary vážou ve vyšších formální řád – útvornost. Tu charakterizuje rodová jsou náležitosti tvarů a řádově uzákoněná hybnost (ontický rytmus).

Útvornost sama je podřízena ještě vyšší řádové strůjnosti celku, komposici. V ní nabývá forma své definitivnosti a plnosti. Tři skladebné principy, které jsme uvedli – korespondence, antiteze, gradace – jsou právě nejvyššími principy kompozičními.

Konečně sestupuje strukturální analýza ještě hlouběji do umělecké konkrétnosti a uvažuje zde vyložené zákony a „morfémii“ v jejich zvláštním, druhovém bytí, v oborech umění: v architektuře, sochařství a malířství.

Architektura svými výrazovými prostředky konstruuje z prostoru kosmického výsek, omezenou prostoru. Stavební umění různým způsobem vykládá a zpodobňuje princip síly vzpěrné a ložné a strůjnou možnost řádu. Tvarově, útvárně a kompozičně vytváří svým živlovím ve stavební hmotě obraz, dutinu, kryt, dispozici prostorovou a světelnou. To jsou její základní morfologické složky. Jejich celky ustavují určité stavební typy, které už srovnává analýza slohová.

Sochařství formuje hmotu v trojrozměrné těleso, nejčastěji v lidské nebo zvířecí tělo. Jeho morfologické složky jsou: objem, povrch, silueta.

Malířství na principu fikce trojrozměrnosti v dvojrozměr buduje barevně a světelně plochy, objemy, prostory a prostor.

To jsou jen nejobecnější základy a kritéria pro hodnocení formy. Formální analýza i hodnocení z nich musí vycházet. Studuje povahu a užití živlů, zkoumá tvary a její zákonitost, úpravnost a kompozici, konečně pak řád. To vše se stálým zřetelem ke všem složkám díla. – Jak vidno, je v úsobě díla první a základní zdroj poznání hodnot i étosu díla.

Námětem rozumíme výsek skutečnosti, který si stanovil umělec poznáním a volbou vzhledem k cíli, tj. zjevení hodnoty v látce skrze tvar. Námět je hmotně konstitutován souhrnem předmětů (např. námět: krajina; předměty: pole, cesty, stromy, obloha). V tomto úseku skutečnosti nalézá umělec hodnoty a pojemství, které chce pak zjevit bytostným podobenstvím. Tuto vlastnost námětu nazýváme jeho obsažnost.

Ta je rozhodujícím činitelem pro výběr hmoty na základně vnitřního vztahu vlastností této látky a vlastností obsahu. Ruku v ruce rodí se forma, která objímá látku. Z míry a dokonalosti, jakou se uskutečňuje vaznost všech složek, se soudí na estetické i etické hodnoty díla. Nikoliv z námětu samého.

Typický způsob zpodobování námětu, jehož obsažnost byla zobecněna a jaksi zposvátněna, nazývá se ikonografie.

V úsobě díla se zračí i umělecká osobnost: její idea tvůrčího konu, její koncept krásy, její názorná představa: z ní se zkoumá rukopis a technické schopnosti, tvůrčí vlohy a étos osobnosti.

Z díla takto definitivního a dokonaného soudíme o finalitě díla. Tu nutno přísně odlišit od záměru umělce. Dílo má svou vlastní teleologii, na původci už nezávislou. U díla můžeme rozlišit několik finálních stupňů.

Nejnižší je holý a bezprostřední účel. Působnost účelu vzhledem k lidskému společenství v čase přítomném i budoucím a v prostoru je úkonnost. Nadúkonný smysl je poslání díla. Nejvyšší, v pravém smyslu finalita díla je zjevení tajemství a řádu. Tak dílo překračuje samo sebe, ukazuje nad sebe, množí hodnoty a vede k vyšší dokonalosti a plnosti života.

Umělecké dílo nestojí samo o sobě, nýbrž v řadě ostatních děl. Bez nich nemůže být plně vyloženo, rozhodně však ne plně zhodnoceno. I když je každé dílo originálem, není osamělé. Proto je nutno přihlédnout k slohovému zařazení díla.

Dobro a zlo v tvůrčí osobnosti

Umělec je člověk. Nemůže a nesmí se svého lidství zříci. Právě proto se však nemůže ocitnout ani mimo mravní řád, neboť ten je bytostně spjat s duchovní podstatou člověka. Jak bylo řečeno, má v něm umělec zvláštní místo: protože je přímo účasten na tvorbě mravních hodnot, má odpovědnost a poslání výsostně mravní.

Mravní zlo i v umělecké osobnosti má především obecné znaky hříchu. Přestupuje-li zákon Boží umělec, je to v zásadě hřích jako u každého jiného člověka; neexistuje dvojí morálka, jedna pro obyčejné smrtelníky, druhá pro vyvolence múz.

Ba naopak, tento obecný mravní řád má pro umělce větší závaznost, a to aspoň ze tří důvodů. Především jsou možnosti umělcovy hlubší. Svým zvláštním nadáním nazírá tajemství věcí. Dotýká se řádu metafyzického, fyzického i mravního a tak i metafyzického, fyzického a mravního zla. A tak stojí tváří v tvář kořenům zla. Druhý důvod je ve způsobu umělcova poznání a jeho tvorby. Umělec je vstupuje do nitra věcí, poznává je jaksi per praesentiam, přítomností. Nebo opačně: uhušťuje v sobě poznání, až nabývá hutnost, srostitost a nutnost tvaru. Proto jeho ohrožení zlem je větší. Mimoto je povinen zjevením svého poznání. A to je zatěžkávací zkouška lásky a spravedlnosti, moudrosti a upřímnosti. Konečně účinek uměleckého konu je „aere perennis“, trvalejší než jiné hmotné činy člověkovy. Jako duchovní čin proniká tak trochu i umělecký čin k rozdělení

duše a těla. Může duši obohatit nebo zabíjet. Čin umělcův se obrací dále na veřejnost, nutně se jí dostává. Proto se jím dobro i zlo násobí. Obrací se konečně i na budoucnost, na kterou působí. Odtud svrchovaná vážnost mravní otázky vůbec.

Toto ještě není vlastní étos umělecké osobnosti, to je jen zvláštní postavení umělce jako člověka. Étos vyvodíme později z podstaty a finality tvůrčí osobnosti.

Než k tomu přistoupíme, je třeba položit otázku, v jakém poměru je umělcův soukromý život k dílu.

Mnozí teoretici, hlavně pozitivisté, považují dílo za věčné zrcadlo umělcova života, i soukromého. Proto pečlivě sbírají údaje a fakta, události a vnější osudy umělce-člověka a jimi vysvětlují jeho dílo. Marxisté považují opět člověka za funkci společnosti, jeho dílo za přímý produkt hospodářských, společenských, politických, ba dokonce výrobních podmínek, v nichž tvůrčí osoba žila. Jimi vysvětlují člověka i dílo.

Než tak jednoduchý tento vztah nikterak není. Jen Bůh je cele svůj vlastní kon – a přece ani on není celý ve svém díle. Člověk naráží až příliš na svou omezenost, fyzickou, metafyzickou a mravní, a tak i když vkládá do díla sebe, nemůže dát sebe docela, ani jej dílo nemůže pojmout celého.

Ukázali jsme již, jaký význam mají pro vznik slohu přirozené podmínky života, organizace společnosti, společný životní pocit a společný životní názor. Tedy ani soukromí člověka, ani vliv společnosti nejsou jedinými činiteli. Nutno ještě zdůraznit, že žádná z těchto podmínek – ani všechny dohromady – „neodrážejí se“ v díle přímo – prostě proto, že jsou právě jen podmínky; a hlavně proto, že tvůrčí vloha, z níž bezprostředně dílo vzniká, není totožná ani s životem společnosti ani s umělcovým soukromím.

Je přísně rozlišiti a zcela oddělit člověka jako umělce a člověka soukromého? – I toto řešení je velmi prostoduché. Člověk zajisté je sám v sobě rozdělen a je pln rozporů; existují v něm skutečně často různé světy. Jednota lidské osobnosti není nikterak strnulá, mechanická, nýbrž dynamická; i ona je úkolem a plodem tvorby. Ale jednota tu je!

Je rovněž jisto, že v díle je to, co prošlo tvůrčí osobností, že dílo je podobenstvím svého tvůrce. Jak tedy vstupuje umělcovo soukromí v dílo? Problém se stal

akutním od doby, kdy v umění zmizela anonymita umělce, kdy umělec dává dílu jméno nebo kdy on sám zobrazuje sebe.

Život umělce stojí ve své celosti a úplnosti jen před soudem Božím. Před soudem kritikovým musí stát jen to, co umělec ze sebe vtělil do díla. A tu zajisté může umělec vydat i své soukromí, což také činil a činí. Ovšem různými stupni; ty pak určují druh díla a z něho je třeba vyvodit odpověď.

Nejosobnější projev umělcův je jeho zpověď a jeho vyznání. Zde umělec vydává, pokud může, sebe celého. Vyjevuje sebe tak, jak je, nitro i tvář, zjevné i skryté. Vydává soudu i své soukromí. Nuže, tento soud má právo, aby byl vyřčen.

Umělec zde v pravdě koná úctyhodný čin. Ale aby měl smysl, musí být pravdivý a poměrně úplný. Nemůže promlčet ve svém autoportrétu nic podstatného, jinak je lživý a směšný a ješitný. Ve svém životopise může sice vybírat ze svého soukromí světla, která mají nadosobní hodnotu a platnost. Ale čím spravedlivěji a příměji zjevuje i své stíny, tím větší nárok má na naší úctu. Vydává sebe sama v podobenství života.

Vydávat sebe musí zvláštní silou a plností umělec, který chce být jakýmsi svědomím své době, prorokem, bojovníkem. Jestliže s rozhodčením odmítáme pokrytectví farizeů, kterak bychom mohli soudit jinak ty, kdož jiným vytahují třísky z očí a sami břevna ve svém oku nevidí? Není oblibou – a správnou – umělců tepat mrzké soukromí i hříchy veřejné? Nuže, jak jinak soudit charakter, který na druhých zavrhuje, co sám činí, bojuje za to, co sám nečiní, než jako obílený hrob? Jakmile umělec vstoupí na toto kolbiště, je tam celý a není možno rozlišovat jeho soukromí a jeho umělecký život. Proto „musí před zápasem zdržovat se všeho, co brání“, musí si „položít před bitvou počet“ svých sil a celého života.

Menší nasazení sebe je nutné v umění, jež chce sloužit nějaké myšlence, nějakému úkolu. Ale i tu platí: čím víc člověk obětuje, tím větší dílo vytvoří. Služba určitému ideálu žádá, aby nebylo rozporu mezi ní a soukromím umělce, což je nutnou podmínkou étosu. Ovšem, tím bude služba plnější, čím víc se do ní vloží celá mravní osobnost.

Konečně nejméně požaduje neosobní umělcovo zaměření, jak je chápal klasicismus, směry historizující nebo jen popisné. Tu je vzdálenost mezi

soukromým a tvorbou největší. Ale ani v tomto druhu není možno souvislost zcela vylučovat: čím ryzejší osobnost po všech stránkách, tím mocnější je dílo i zde.

Zvláštní postavení v této otázce má romantismus. Podle prometheovského a titánského mythu nasadil celou osobnost, i její zlobu, temno, vzpouru, zvrácené soukromí a neřest. Tedy v díle uplatňuje soukromí, ovšem negativní. Odtud pak pokračuje subjektivismus zla v artisuzech a exotismech moderního umění. Což bude zhodnoceno na jiném místě.

Obecně nutno uzavřít, že postulátem skutečného umění je celistvá mravní osobnost. Umělec je člověk-poutník, ba dokonce poutník na tvrdé cestě, s těžkým břemenem své smyslovosti a těžkým cílem svého duchovního poslání. Jest ohrožen, ba víc ohrožen než jeho souputníci. Nikdo není bezhříšný, nikdo po něm nemůže hodit kamenem. Jsou v něm hříchy naše. Některé jej přímo neohrožují. A proto i jako hříšník je schopen vysokého uměleckého étosu. Ale některé hříchy jej ohrožují přímo v jeho podstatě, v jeho poslání – např. bezcharakternost jako zvláštní nepoměr k hodnotám. A tyto hříchy samozřejmě kazí jeho umělecké étos. Obyčejně se projeví i v díle. Ale není to mechanický zákon jako žádný lidský. Konečně může umělec hřešit přímo ve své vlasti. A tu platí: bez uměleckého étosu není uměleckého díla. To platí absolutně, neboť étos, jak bude vysvětleno, je podstatnou a bytostnou formantou uměleckého díla.

Nyní jest podrobněji vyložit, v čem záleží vlastní étos tvůrce.

Uměleckou osobnost vyznačuje zvláštní podstatná hloubka; její individualita je výraznější, specifičtější. Musí být nadána zvláštními vlohami, vážným vědomím finality, mocným viděním pravdy, dobra, krásna a řádu a schopností dát tomuto poznání smyslové podobenství v látce a tvaru.

Vlohami a předpoklady umělce se zabývá psychologie tvůrce; zde si všimneme jen jejich etického aspektu. Tvůčící osobnost musí být schopna vnitřního nazírání, zření, bytostného poznání. Eticky je to postulát patosu pravdy a úcty k tajemství; cnost, odpovídající tomuto poznání, je moudrost. Základním nedostatkem je tu nevážnost k pravdě, nevědomost, pošetilost, omyl a lež. Tragicky se tu jeví bludnost svědomí: Sem náleží i záporné mimoumělecké vlivy, hlavně nepravého intelektualismu.

Umělecké poznání nestačí; umělci je třeba tvůrčí vůle, odhodlání k činu, nasazení sebe. Proto je tu zvládnutí cností statečnost, láska k pravdě a bytostná vůle

ke kladu, k dobru, jejímž vrcholem je svatost. (Proto i světcové jsou tvůrci, a sice nejvyšších mravních hodnot). Nedostatek mravního patosu umělce ochromuje, podobně jako nedostatek lásky k dobru a k pravdě. Proto zkaženost, rozvrat osobnosti a zloba jsou zápornou podmíněností; trvalá hodnota v nich může vzejít jen tehdy, jsou-li překonány kladným obsahem díla – jinak máme co činit nanejvýš s dokladem většího nebo menšího významu. Konečně netečnost, nerozhodnost zatěžují čin a v díle se projevují velmi zřetelně.

Vedle bytostného poznání a tvůrčí vůle ustavují uměleckou osobnost ještě další duševní a fyziologické vlohy jako vlohy citové, smyslová vnímavost, zkušenost o světě, zděděná i získaná, ukázněná a tvůrčí obrazivost, smyslová paměť, pozornost, především pak schopnost transcendovat smyslovou skutečnost a vyjádřit poznání v látce a tvaru. I tu se uplatňuje jako cnost statečnost a úcta, které vylučují lacinou líbivost, pozérství a gesto. Zvláštní cností je tu mírnost, jako cit „pro míru“, pro vztahy, jako střídmost, ryzost a proto původnost. Mírnost vylučuje prostřednost, neboť nazírajíc krásou, shledává jako náležitou „míru“ nadšení, vroucnost, obdiv, úžas, úchvat. Kde není patosu krásy, není absolutně umění. Nepřímý a nepůvodní vztah ke kráse je nejvlastnějším protikladem umělecké vlohy: umělec musí zůstat sám sebou.

Tato cnost je též ctností smyslu pro řád: disponuje vidět úplnost vztahů, částí k částem, částí k celku a opačně. Ovšem nestačí tyto vztahy vidět, je třeba je uskutečnit; proto vlastní cností, která uschopňuje vůli, aby byla práva celistvosti a řádu, je spravedlnost. Šalda ji nazývá objektivností, jménem neurčitým, ale co do věci správným: „Objektivnost je nejprve v něčem negativním: vzdát se úmyslu určité věci nevidět, zapírat, přezírat, zalhávat si; vzdát se každé jednookosti, úmyslu vědomě zkreslovat. Objektivnost není indiferentnost, není také nestrannost; naopak je to vůle k pravdě, co nejrozhodnější vůle k upřímnosti. Chtít poznat pravdu a celou pravdu! Postavit se cele na stranu pravdy poznané! Objektivnost je v metodě: je to metoda upřímnosti. Umlčet já s jeho předsudky i zálibami, vymýtít z já všecko pohodlí, všecku samolibost. Vychovat je tvrdou kázní tak, až je ochotné a způsobilé, odvodit od objektu zákon poznání a přijmout jej. Každý spisovatel musí se stále intenzivněji a intenzivněji vychovávat k tomuto objektivismu – to je sám zákon jeho mravního růstu. Barrès definoval kdysi pěkně klasicismus /nesprávný výraz – spíš klasičnost/ (J.Z.): „Býti klasik,

napsal, je stávat se stále čestnější a čestnější a mít nakonec úplnou úctu k celému vesmíru“. (Zápisník VI, 238–239). K tomu je třeba ještě dodat, že vůle k upřímnosti, vymýcení samolibosti je pokora; že nejhlubší čestnost je čistota; že úcta k celému vesmíru vede i k úctě k Bohu; být vůči Bohu spravedlivý, objektivní, uctivý – znamená vyvrcholit étos božským ctnostem – k víře, naději a lásce. Pokora je tedy mravní síla tváří v tvář řádu, objektivita vůči řádu, která staví naše já, očištěné od marnivosti, a hlouposti a pýchy, na pravé místo! Čistota srdce je podmínkou „řádového vidění“, neboť „čistí Boha viděti budou“. Teologální ctnosti uzpůsobují Boha uznávat a milovat tak jak jest. Proto jsme řekli, že křesťanské umění je jen toto, které vychází z křesťanské objektivitě, tj. z objektivitě přirozené a Boží, z řádové danosti celého vesmíru, která je založena v Bohu, a z danosti celého řádu nadpřirozeného.

Umělec musí mít dále jasné a vážné vědomí o poslání své tvorby. Tvůrčí činnost musí mít finalitu. Ta patří k její podstatě. Zde vznikl omyl l'art pour l'artismu, který uznával samoučelnost formy: forma, chtějí-nechtějí něco zjevuje, náleží k obsahu díla. Správně ovšem se odmítají mimoumělecké účely díla. Jiný podnět k omylům proti finalitě umění zavdaly různé teorie, které vykládaly umění jako čistou hru, volný výron podvědomí, sublimaci pudů apod. Ať už tomu tak je či nikoliv, tyto výklady se týkají tvůrčího procesu, ale nepodávají jeho raison d'être. Cílem umění je zjevovat pravdu, vyváženou z tajemství skutečnosti, uskutečňovat dobro, vytvářet krásu a uplatňovat řád – vše zvláštním způsobem: viditelným podobenstvím. Vážnost této finality odporuje nehodná služebnost mimouměleckým účelům, zvláště, ochrnutí, osobivost, bezpáteřnost, ctižádost, částečnost, nihilismus, pesimismus.

Intencionálnost tvůrčího činu formuje pojetí skutečnosti. Umělec přistupuje jinak ke svému námětu než vědec k předmětu bádání. Námět umělcův je užší co do rozsahu, ale hlubší co do intenzity: věda proniká k pravdě a obecnosti, umění k tajemství a ojedinělosti, vědec objevuje, umělec tvoří. Proto pojetí skutečnosti musí být nejen logické, pravdivé a důsledné, vážné a uctivé k hodnotám, nýbrž vždy osobité, původní a zvláštním způsobem celistvé. Zmatené, nedůsledné, neučleněné, líbivé, dekorační artistní pojetí námětu vylučuje už v kořeni dílo vpravdě umělecké.

Nejcharakterističtěji se jeví étos umění ve výběru a zpracování látky a ve vytvoření formy. Princip pravdy žádá opravdovost, uváženost, znalost a zkušenost. Všechno předstírání, diletantství, pouhá dovednost, histrionství je tu zvláštním hříchem proti pravdě. Tvůrčí vůle a úcta k hodnotám se jeví v pečlivém, svědomitém, poctivém zpracování látky a v zákonitém budování formy. Princip krásna, který je zvláštní dokonalostí dobra, ukládá přísnou snahu po dokonalosti. Zde pro hodnocení étosu umělce nutno sahat k strukturálnímu rozboru. Soulad v úpravnosti a kompozici, jak byl vyložen výš, dává zde pevné východisko. Nesoulad ukazuje na nemohoucnost, nedbalost, nezkušenost, nezralost, nevkus, improvizaci, akademismus. Konečně smysl pro řád musí umělec projevit ve znalosti zákonitosti, v důslednosti a jednotném zpracování látky, především pak v bytostném souhlasu formy se skutečností, jejíž tajemství zjevuje.

Slohová analýza zde dává opět kritéria hodnocení, z nichž plyne, jak dalece odpovídá umělec slohovým podmínkám, jaké je jeho místo v uměleckých řadách a co podstatného zjevuje z řádu. Jsou pak i zvláštní slohové nehodnoty. Ty však bude vhodnější demonstrovat na díle samotném. Proto se nyní soustředíme na étos díla.

Dobro a zlo v uměleckém díle

Umělecké dílo je svébytná skutečnost. Látkou a formou náleží do světa viditelného, obsahem a posláním je ze světa duchovního. Oboje však tvoří celek. A jako celek musí být pojato i v mravním hodnocení.

Opět nutno položit otázku přípustnosti: je oprávněn mravní soud nad dílem jako takovým, když mravnost je oblastí člověka?– Odpověď je snadná: dílo není pouhý předmět, nýbrž výsledek činnosti. Čin i jeho ovoce spadá samozřejmě též do řádu mravního. Dále pro svůj duchovní obsah a svou duchovní působnost dílo samo o sobě není holou věcí; samo o sobě, jako nositel hodnot, i mravních hodnot, náleží řádu mravnímu.

Tím je též řečeno, že ani umělecké dílo nestojí mimo dobro a zlo. Nemá však svůj vlastní étos, který nemá nic společného s obecným mravním řádem?– Opět možno říci: je-li toto dílo mimo obecný řád mravní, které dílo by tam náleželo? Každé má přece svou kategorii bytí. Pak by ovšem neexistoval vůbec žádný mravní řád.

Ba právě naopak – umělecké dílo náleží do mravního řádu plně a výsostně. Především proto, že zmocňuje život, formuje, ukazuje cestu, zjevuje a provokuje, kárá, ale též ohrožuje, pohoršuje, rozkládá. Nuže, toto vše jsou především funkce mravní! – Dále: snad víc než každé jiné dílo je celistvým prodloužením osobnosti, jež mu dala vznik. A jako tato osobnost není mimo obecný řád, tak ani její dílo, do něhož vložila zvláštní měrou sebe.

Konečně dílo je pramenem a základem dalších nových hodnot. Ztělesňuje, co bylo do něho vloženo a sdílí, šíří, zprostředkovává budoucnosti. Existuje jako plod i jako símě. Je duchovním statkem, vytvořeným prací a zároveň odkazem svěřeným potomstvu.

I zde obecný řád mravní je základem pro specifický étos díla. Jeho hodnoty jsou v díle zvláštním způsobem obsaženy a zjevovány. Umělecké dílo nemá ve svém zvláštním bytí ani jednu etickou hodnotu, která by existovala mimo obecný řád.

Pro étos díla je rozhodující jednota a řád všech čtyř ustavujících složek, i když nejsou všechny z hlediska mravního stejné váhy. Ale každé odlučování nebo nedbání nebo přehodnocování jedné proti druhé křiví správnost soudu jak estetického tak mravního. Především pro hodnocení mravní je důležité neomezovat se jen na námět, i když námět sám není zcela lhostejný, jak tvrdí druhý extrémní názor. K tomuto problému se ještě vrátíme.

Étos díla žádá, aby pravda prostupovala látku, formu, pojetí námětu i finalitu díla. Pravda v látce se jeví jako materiálová ryzost a čistota. Materiál a technika předstíraná, nenáležitá, je nehodnota estetická i etická. Především však forma nositelem etických hodnot ve své pravdivosti, vážnosti a logice. Etickou lží je forma zevní, neuvážená, bez vnitřní nutnosti a závaznosti. Pravdivost co do obsažnosti námětu je zřejmou nutností a jen zvrácená sofistika proti tomu činila námitky. Ty však plynuly jednak z povýšení zevnosti formy na jediný úkol umění, jednak z reakce na nenáležitě uplatnění námětu – přesněji: požadavku na námět. Nejvyšším cílem uměleckého díla vzhledem k pravdě je, aby pravda byla zjevována lépe, hlouběji, prvotněji. Proto si umění nemůže vážně položit jako cíl nesmyslnost a úplnou iracionálnost.

Je též zásadně proti finalitě umění, když je ho zneužito pro účely ideologické nebo politické. Umění musí zjevovat pravdu a teprve pak nebo právě tím sloužit.

Vnucovat mu pravdu předem určenou, i kdyby to skutečně pravda byla, znamená snížit umění na propagandu a tak je zcela zničit.

Princip dobra je v uměleckém díle uskutečněn vybranou, pokud možno trvalou a cenou látkou. Nesolidní, konvenční, bezcenná látka je zřejmým zlem. Étos díla určuje opět zásadně forma. Musí být propracovaná, poctivá, musí odpovídat látce, obsahu i poslání díla. Opakem je forma, která nerespektuje látku, neodpovídá obsažnosti skutečnosti ani teleologii. V námětu je dobro nebo i zlo, ale buď vykoupené nebo aspoň jako zlo vyjevené. O zlu jako přímém námětu umění bude řeč zvlášť. Umělecké dílo plní své poslání, množí-li síly dobra. Postaví-li se do služeb zla, jak může být nazváno uměním? Protože je podobenstvím bytí, nemůže jím být zlu, neboť zlo je nebytí. Opět mnoho nedomyšleného zde bylo namítáno. Především asi proto, že oba tábory si představovaly dobro příliš staticky, příliš hotové a proto nudné. Ve skutečnosti každé dobro žádá boj; zlo je jen proto zajímavé, že ukazuje nesmírné možnosti dobra, v nichž může být zlem napadáno a popíráno. Samo o sobě je zlo holým nesmyslem.

Principy pravdy a dobra jsou principy integrující, bytostně podmiňující princip krásna, který je v uměleckém díle „natura prius“, prvotní. Zde je tedy východisko i při hodnocení étosu díla. Tomu jsme učinili zadost v předchozím výkladě, takže nám nyní zbývá jen několik zřetelů, ovšem prvního řádu. Princip krásna, uplatněný v látce, znamená látku ušlechtilou nebo aspoň zušlechtěnou, její dokonalé technické zpracování a zvládnutí. Po stránce formální přichází tu jako hodnota a základ hodnocení i mravního, vše, co nám může říci strukturální a slohová analýza. To jsou ony „okolnosti“ – lépe řečeno specifické způsoby uměleckého jsoucna, k nimž musí být přihlíženo při konkrétním soudu o étosu díla. Co do obsahu, námětu, umění vyhledává ve skutečnosti princip krásna – vyjadřuje jej krásou vytvořenou v látce tvarem. O protikladu krásy – ošklivosti – povíme zvlášť. Konečně cíl v této kategorii je zjevování krásy a v ní hodnoty dobra, pravdy a řádu. Podle poslání má své étos dílo lidové a jiný étos dílo monumentální, jiné intimní a jiné reprezentační, jiné soukromé a jiné veřejné.

V řádu krásna a její esenciální složky nabývají jednoty, náležitého vztahu k ostatním hodnotám, obecnější platnosti a vyšší teologie – pravé finality. V tom smyslu je řád posledním umocnění krásy a v ní zjeveného dobra i tajemství. Řádový étos žádá dokonalý souhlas rodu a druhu uměleckého díla; tj. látky

a formy s obsahem a posláním; zákonitě proniknutí látky a tvaru, jehož úkazem je úpravnost, kompozice a slohový řád. Na tomto stupni určuje étos díla slohové zařazení.– Obsah námětu z hlediska řádu je vnitřní jednota, ucelenost a nutnost díla. Anarchie a rozklad, nejsou-li spoutány ještě vyšším řádem než ten, který popírají, nemají moc ani možnost vydat umělecké dílo. Toto „spoutání“ vyšším řádem, než který je rozvrácen, je étos díla „anarchického“; bez něho anarchie žádný étos nemá.– Řádovým cílem uměleckého díla je být „antické paradigma“, bytostným úkazem řádu všeho bytí. Někdy se ovšem vrhá umělecké dílo k nebytí, v propast nesmyslnosti a rozkladu; to je jedno z nejtěžších jeho tajemství a není lehké je vysvětlit. Bude tomu věnována zvláštní stať.

K úhrnnému a spravedlivému soudu o étosu díla je tedy třeba uplatnit bytostné principy pravdy, dobra, krásna a řádu (to pořadí je hierarchické a teoretické; v praxi bude třeba patrně vždy začít v kategorii krásna) v bytostných složkách díla: v látce a formě, námětu a cíli. Dokonalé dílo musí vykazovat klady všemi směry obou pořadnic. Na opačném konci protisměru je brak: nemá žádných hodnot ani v látce, ani ve formě, nemá obsahu ani poslání.– Kýč je výtvar, jemuž především chybí někde pravda: kýč předstírá, lže.– V kategorii dobra je nejčastější minus právě nedostatek étosu. O takovém díle pravíme, že není vážné. Nedostatky po stránce ryze formální označují dílo „slabé“, „nemohoucí“. Tu ovšem nepomáhá autorovi ani eventuální dobrý a pravdivý úmysl; v díle se hodnotí jen, co je v něm. Řádové chyby plodí díla jednostranná, částečná.– To jsou jen nejhlavnější kategorie ve směru „vertikálním“. Násobené v horizontále (látka, forma, námět, cíl) dávají nejrůznější užitečná kritéria pro objektivní hodnocení esteticko-etické.

Rozbor, který jsme zde uvedli, vycházel z díla, ale řídili jsme se základními principy étosu: pravdy, dobra, krásna a jednoty, pokud se jeví a mají jevit v ustavujících složkách díla: v látce, formě, pojetí skutečnosti a cíli. Je to tedy rozbor kategoriální, který se více opírá o strukturu díla, ale nesledoval metodu strukturální a slohové analýzy. Tento postup jsme zvolili, abychom byli právi povaze étosu; mimoto vlastní analýza strukturální a slohová proniká prvotně k řádu krásy, nikoliv k řádu etickému. Proto se věrné sledování analýzy strukturální a slohové hodí pro kapitolu následující, která bude jednat o kráse a ošklivosti, spíše než tu, kde mluvíme o dobru a zlu.

Přesto však budou užitečné doplňky podle specifických kritérií analýzy strukturální a především slohové.

Dílo zjevuje obsah poznání řádu v jednotě látky a formy. Tato jednota a její úkonnost vzhledem k tvůrčí ideji je řízena principem v souladu a souhlasu. Musí se tedy řešení díla řídit podle těchto principů ve výběru umělecké látky, technického opracování, aby odpovídala obsahu poznání. Dále se musí tato jednota uskutečňovat v morfologickém zpodobení podle formant párových a rytmových. Podle postavení částí k části nebo k celku, podle užití souměrnosti, rovnováhy, protikladu, rytmu jeví se nejen krása díla, nýbrž i jeho poměr ke skutečnosti, hloubka a opravdovost pojetí, správnost hodnocení. Živly volené opět v souhlase s poznanou skutečností a v souhlase k poslání díla, zákonitě budují tvary. Tvar je znak, i etický znak. Ne ovšem sám, nýbrž včleněn v úpravnost a nakonec v kompozici. Její řád dává opět hluboký vhled do řádovosti étosu, z něhož dílo vzešlo a o němž nyní svědčí.

Jednotlivé obory výtvarných umění (malířství, sochařství, architektura) mají opět svůj specifitější étos, ale ten vyložíme vhodněji na jiném místě.

Také slohové hledisko uplatníme a rozvedeme v dalších statích, zde uvedeme jen několik zásad. Sloh sám je nejdokonalenější a nejúplnější výtvarný výklad souhlasu bytí řádem krásy, jak to umožnily v té které době slohové podmínky: přirozené podmínky života, stupeň organizace, druh životního pocitu a rod světového názoru. Sloh není jejich zrcadlem nebo mechanickým produktem, nýbrž organickým úkazem. Proto v něm máme též i jedno z nejhlubších zjevení étosu.

Slohové zkoumání nazírá dílo ne osaměle, nýbrž ve slohové řadě, hledá jeho dějinnou funkci, jeho vliv na vývoj. I když je dílo ojedinělé, v této řadě vysvítají jasněji jeho hodnoty nebo nehodnoty. Slohové určení je určením úrovně a tak je opačným bodem spolehlivějšímu a úplnějšímu soudu etickému. Konečně stanovení vztahů oblastních a společenských rozšiřuje zorné pole na nové a obecnější hodnoty etické.

Po tomto rozboru můžeme přikročit k nejožehlavějšímu problému etiky umění – zlo a oškivost jako přímý námět uměleckého díla.

Zlo jako námět

Dříve než přikročíme k otázce principů, je nutno znovu rozlišit i zde slovo a podobenství, neboť oba tyto vyjadřovací rody stojí před zlem jako svým námětem odlišně.

Slovo – myslíme tu na slovo básnické – má co do rozsahu opět větší možnosti než podobenství, a sice pro svou schopnost abstrakce, pro svůj genetický způsob vyjádření a obecnou srozumitelnost. I básnické slovo, ba vlastně právě ono, může dovést abstrakci až k úplnému popření bytí, jeho smyslu a hodnot. Výtvarné umění této svobody nemá: je vázáno daleko víc ke skutečnosti, takže „nebytí“ vlastně ani zpodobit nemůže. Proto i zlo nemůže zjevit v takové absurdnosti jako slovo. S tím však souvisí zase jiná přednost výtvarného díla. Jsouc méně abstraktní, zhušťuje skutečnost až na hranice možnosti, jde v konkrétnosti a ojedinečnosti, v jaké de facto věci existují, víc do hloubky, přímo do konkrétní podstaty. Proto i účín podobenství je – *ateris pasibus* – mocnější, hutnější, reálnější než účín slova. Z toho plyne, že ve zpodobení zla nemůžeme volit tak radikální negaci jako slovo. Literárně lze vylíčit tělo vojáka, proměněné výbuchem v beztvárnou kaši, avšak takto je zpodobit, nemá výtvarného smyslu. Zato např. raněného, v jeho bolesti i velikosti, pádu i mravní síle, nedokáže zachytit literatura tak bezprostředně, hluboce a v jednom obraze zhuštěně – jako např. socha. Z toho plyne – mimo jiné důležité závěry – pro naši otázku to, že se výtvarník musí řídit ve zpodobení zla vlastní zákonitostí a nepracovat literárně: popisně, široce a abstraktně.

S tím souvisí i druhý rozdíl – rozdíl ve způsobu vyjádření. Slovo rozvíjí, podobenství ustavuje. Slovo postupuje geneticky, podobenství, zachycuje, zhušťuje, syntetizuje – a to i ve svých dějových kompozicích (srv. Nickhof). Slovo hodnoty prvotně hodnotí, vyjadřuje, podobenství je prvotně vytváří. Slovo vynáší soud, podobenství zjevuje stav. To je opět nesmírně důležité pro zpracování zla jako námětu. Výtvarné dílo, nechce-li být literární, nemůže se zastavit „v meziaktu“. Musí syntetizovat krizi i katarzi, musí zlo odhalit i soudit. V tom je jeho těžkost, ale zároveň síla a sláva. Nemůže a nesmí se zříci soudu, jako se nemůže zříci drama katarze. Bylo by jen zápisem jednoho okamžiku skutečnosti, ne jí celé; neboť v celistvé skutečnosti je okamžik transcendován dalším. A to

nejen časově, nýbrž i obsahově, kladně nebo záporně. Čirý zápor nemá smyslu: tak by pozbylo smyslu i dílo. K čemuž se ještě vrátíme.

Konečně i z hlediska vyjadřovacích prostředků je rozdíl mezi slovem a podobenstvím. Nejen, že látka slova je obecnější co do sdělení, ale je též – aspoň fyzické skutečnosti – bytostně vzdálenější než látka výtvarná. Bezprostředním předmětem slova je pravda; bezprostředním předmětem podobenství je krása; ostatní hodnoty pak ustavují krásu v bytostném dobru a pravdě. Látka výtvarná je daná (i když uměle připravená), je tedy už sama svou podstatou bližší objektivní skutečnosti; slovo tvoříme sami ze sebe, proto je bližší skutečnosti ryze subjektivní. Z toho plyne, že slovo je blíže zlu mravnímu, podobenství zlu fyzickému a metafyzickému. Odtud hluboký ponor podobenství, zároveň však jeho spoutání dobrem skutečnosti. Naproti tomu slovo má možnost zlo přehodnocovat až do krajní nesmyslnosti, může je zastírat krásou a ostatními hodnotami. Odtud mnohost pokusů i svodů slova. A tak výtvarné umění nemůže a nesmí užívat pro zpodobení zla výrazových prostředků literárních, nechce-li být mezitvarem.

To bylo třeba předeslat, abychom správně postavili a viděli problém zla jako námětu výtvarného. Majíce na paměti tento různý postoj umění výtvarného a literárního vůči zlu, studujme nyní náš problém z hlediska slohově historického. Zlo v uměleckém díle není dovoleno zužovat na zlo námětu, i když je v námětu nejvíce patrné. Znamená to jednostranně přeceňovat námět, což je protikladem druhé jednostrannosti – čirého formalismu, který redukuje umělecké dílo na pouhou otázku formy.

Námět sám má v různých slohových periodách různou úkonnost. Celkem možno říci, že v ranné době slohové má výběr skutečnosti pro námět obyčejně převahu nad formou. Archaismus hledá svou látku a formování je mu problémem. V periodě zralosti je jedním z charakteristických úkazů dokonalé zvládnutí námětů formou, čímž dosahuje dílo obsahové plnosti. V pozdních dobách slohových je funkce námětu různá. Někdy má převahu stránka námětová: ze zásob zkušeností slohových o skutečnosti výběr pro náměty je bohatší. Citace, alegorizace, historizující typika a při tom i vlastní ikonologie, mocná a přetvářející, jsou příznačnými projevy námětové mnohosti. Ruku v ruce s tímto kazem jde i perová virtuozita – což dokumentuje stále ještě trávající řádový souhlas

slohový. Někdy má ovšem převahu zřetel formální. Teprve v artismech má forma úplnou, až samoúčelnou platnost. Naopak historismy zůstávají poplatny zděděným námětům (právě tak jako formám) víc než náleží. V dobách slohově nevyjasněných je samozřejmě nejasněná funkce námětu, a to jak v tvůrci, tak v zákazníkovi. Zákazník pravidelně přeceňuje námět.

Zlo jako námět má rovněž své slohové i historické rozlišení. Archaická perioda chápe zlo pravidelně metafyzicky, i zlo fyzické a mravní. Klasika se převážně zabývá zlem fyzickým. Pozdní slohové periody zjevují zlo mravní, ale znají zlo fyzické i metafyzické. Doby bez slohového řádu s oblibou analyzují zlo mravní, ale nemají již o něm jistoty, ani sil k překonání.

Egyptské umění je cele zaujato ontologickým kladem. Ví sice o zlu jako síle vyššího řádu, zná i zlo přírodní a antropologické (válka, smrt). Ale všechno je součástí metafyzického řádu, děje se osudově a klad jistě, tiše a mocně převažuje všechno zlo. Váhy bohů váží dobré i zlé činy, ale zlo egyptské umění nikde nezpodobňuje. Bylo jim nedokonalou a nerozumnou skutečností života – a proto nehodnou zpodobení.

Mezopotámské umění zlo nezajímá: žije v jakémsi přírodním řádu, v nedostatku řádu mravního.

Složitost problému začíná u Řeků. Zde existuje vědomí existence objektivního mravního řádu; zlo je situováno metafyzicky, jako osudová záporná síla, ne však samostatný princip, takže u Řeků není absolutního dualismu. Hodnocení je antropologické. Jeho kosmická existence a osudové působení je přiváděno do dílčích antropomorfních jevů. Zlo se týká především člověka; u něho se klade otázka viny, zaviněné i nezaviněné, tragika viny i katarze. I bozi se dopouštějí mravního zla, ale jeho vykoupení je u nich problematičtější než u lidí.

U Řeků je již zřetelné rozlišení vyjádření zla. Vedle praktické pedagogiky a filozofické spekulace o zlu máme problém zla v básnictví, v dramatech a v umění výtvarném. V básnictví je zlo poprvé líčeno, ale většinou bez mravního konfliktu a bez katarze, bez hlubšího situování, víceméně popisně. Naproti tomu drama se stává skutečným dějivým podobenstvím hlubinného střetnutí dobra a zla; je veliké v jeho podání i jeho soudu. Katarze je postulátem věčným i stavebným.

Ve výtvarném umění – hlavně sochařství – máme několik pojetí. Především apotropaické v Erínyích a Medusách. Zlo je v nich zpodobeno v nejvyšším možné

ošklivosti a hrůze, aby odvracelo zlo menší. Později ovšem nabývají i tyto personifikace zla obsah duchovněji: vyjadřují hořkost a smutek a bolest, což jsou duchovní průvodci zla. Klasická Erínye Rondanini je ukládá na dno akademické krásy; helénistická Spící Erínye jim dává propadat do neúnosnosti muky zla, jež jsou tak silná, že úleva je jen ve spánku.

Jinak je zlo zpodobeno v kentaurech a faunech. Jsou to bytosti pololidské, což znamená, že zlo snižuje člověka pod jeho úroveň. Je tu tedy vědomí hierarchie a náležitých stupňů dokonalosti, soud o nižších pudech člověka.

Ještě jemnější duchovní hodnocení i vyjádření zla je v charakteristice psychofyziologické. Srovnáme-li pojetí a obsah Apollónů a Aresů, je zřejmé, že Ares je přes všechn idealistický criticismus osobnost méně duchovní a méně dokonalá než Apollon. Nebo srovnajme tyto dva bohy s Pallas Athéne. Proti Aresovi je bohyně bojovnicí neskonale víc spravedlivou než hravou; ve srovnání s Apollonem je čistší, pevnější než tento božský rozmařilec. V Héře je oslaveno mateřství; jakmile jeho idea pozbude posvátnosti, mizí i sochy Héry. Artemis, Afrodité a Athéne Parthenos – všechny jsou zpodobeny v panenství, ale v první je panenství čistě fyziologické, v druhé duševně smyslové až smyslné, u třetí vpravdě duchovní. Všechny tyto rozdíly jsou vyjádřeny nesmírně jemnými rozdíly konstitučními. Tak dovedli Řekové vyjádřit menší nebo větší hodnotu a vystihnout nedostatek dobra v osobnosti.

V helénismu přichází námět nemravnosti a neřesti. Umělecké dílo již neobsahuje soud, je jen popisné, dokumentární, až pornografické. Ruku v ruce s tímto oslabením jde i úpadek formální; různé sochy Hermafroditů a repliky bohyně jsou v pravdě antické kýče.

V Římě není jednotného světového názoru. Jsou tu různé soustavy etické, z nichž nejbližší je Římanům stoicismus a depravace epikureismu. Důsažnosti až metafyzické nabývá jen idea římského státu, která se uplatňuje v architektuře. Hodnocení osobnosti, jak se jeví v portrétu, dosahuje nebývalé pravdivosti, pokud ovšem to není portrét klasicistní. Cestou fyziognomie je dušezpytný. Soud, pokud je vysloven, rozlišuje jen osobnost kladnou nebo zápornou. – Mimo těchto dvou projevů římského umění není tu celkem nic nového: navazuje se na helénismus a jeho tematiku neřesti.

S křesťanstvím přichází otázka zla do zcela nové roviny. Především názorově. Křesťanství přineslo jasno v mravním řádě. Určitě řeklo, co je dobro a co je hřích; žádalo kategoricky, opřeno o jistotu nadpřirozeného zjevení, rozhodnost: ano, ano, ne, ne v celé šíři životní praxe. Dále: přivedlo mravnost na vyšší úroveň. Zjevilo hříchy a bludy kolektivní, osobní nedostatečnosti i osobní hřích. Žádalo ustavičné úsilí o dokonalost a nesmiřitelný boj proti nižšímu člověku, proti svodům, proti neřestem, které nemají být ani jmenovány mezi křesťany. Tato nesmírná dynamika mravní je vpravdě úžasná a znamená skutečný předěl v etickém životě lidstva. Nejradiálněji změnu přineslo křesťanství v pojetí zla. Zlo metafyzické je jednak důsledek bytostného omezení, jednak důsledek prvotní víry. Ale v nadpřirozeném řádě má smysl očisty, zkoušky, trestu nebo prostředku spásy. Zlo mravní je hříchem, urážkou Boha. Člověk a všechno stvoření není podstatně zkaženo, nýbrž narušeno. Upadal stále hlouběji – a rozklad antického světa byl křesťanům zjevným důkazem tohoto nebezpečí hanby a tmy. Kristus lidstvo zachránil, odčinil prvotní vinu, smířil nás s Otcem, vložil v nás símě nového stvoření. Tak vzniká tragický zápas mezi člověkem starým a člověkem zrozeným v Kristu. Ale tragično samo bylo odstraněno Kristovou smrtí. Zlo bylo vykoupeno, je překonáno a toto překonání zla je jednou z největších skutečností křesťanského mravního řádu. V ní je nová, vyšší úroveň – a nelze od ní beztrestně ustoupit.

Mravní zlo chápe křesťanské učení v plnosti lidské, v denním životě člověkově, ale zároveň teologicky, v závratné vážnosti před Bohem. Křesťanská asketika a výchovná praxe patriotických dob rozvedla do podrobností hlavní zásady: středověká scholastika je vypracovala systematicky ve svých [prázdné místo] a Sentlucích a nesčíslných monografiích filosofických i teologických. Později se morálka specializovala v morální traktáty, což mělo výhody i nevýhody. V poslední době se znovu přimyká úžeji k evangeliu, k dogmatice a doplňuje se filosoficky, psychologicky a sociologicky. – Těchto několik črtů mělo ukázat křesťanský názor na zlo a naukový vývoj této otázky.

Obrátme nyní pozornost k umění. Starokřesťanské umění je celé zaujato tématem spásy, kterou přinesl v plnosti času Ježíš Kristus. Myšlenka záchrany, vykoupení, převládá. Později (III.–IV. století) vstupuje v umění téma Parusie, druhého Kristova příchodu, Kristova soudu a Kristova nebeského království. První náměty

zla jsou biblické hříchy: pád prvních lidí, zkaženost doby Noemovy. Jsou pojaty jako hlavní episydy mysteria spásy nebo jako antitypy Kristova díla.

V V. stol. vznikají ilustrace k Prudentiově *Psychomachii*, které ovlivnily knižní malbu karolinskou i velké umění doby románské. Jsou to zápasy Ctností a Neřestí. Je pozoruhodné, že se i tyto ilustrace od textu liší.

V karolínské a románské době zdůrazňuje umění démonické působení zlých duchů. V době gotické tato stránka sice ještě trvá, ale zároveň převažuje křesťanský optimismus a křesťanský humanismus. Neřesti už nejsou hrozným bojovníkem, nýbrž poraženým nebo směšným démonem, který slouží za charakteristiku Ctnosti nebo přímo za podnoží. Osobnější a lidštější charakter mají Nečtnosti na gotických portálech francouzských, kde ilustrují scholastickou spekulaci příznačnou, až komickou slabostí lidskou (např. na jižním portále v Chartres je Nestálost znázorněna mnichem, který opouští opouští klášter, Strach rytířem, který utíká před zajícem). Zlo je ale spoutáno milostí. Anebo spravedlností Boží – jak ukázal monumentálně Dante.

Je možné, že to bylo přílišné spoléhání na milost Boží? Zlo se uvolnilo, takže renesance našla po této stránce půjdu připravenou. Renaissance se chtěla vrátit k „antickému“ mravnímu světu, bez Kristovy milosti i bez trestající milosti Boží. Ale romantizovala jen část pozdně římské uvolněnosti, přičemž však ztratila ty síly, které vázaly zlo jako hierarchická subordinace a ustavovaly aspoň na tehdejší úrovni řád. V ten už renesance nevěřila, ale nového v tomto směru nepřinesla nic. Obnova stoicismu, platonismu, byla příliš neživotná, obnova epikurejismu naopak až příliš živočišná. Zlo v renesančních námětech je individuální neřest.

Křesťanský barok pak silně dramatizuje její boj s milostí: neřest a svatost se střetávají s nebývalou vášnivostí, ale leckde též s prázdným patosem. Síly, které vrhlo křesťanství znova do boje, vítězí a aspoň na čas znovu zaplňují duchovní svět, který výtvarné umění zpodobuje. V literatuře Shakespeare, Calderon, Lope de Vega dosahují znova a hlouběji než kdy před tím až k metafyzickým základům dobra a zla.

Romantismus pokračuje v cestě, kterou se dala renesance a dovršuje ji. A opět je to literatura, která zlo romantizuje do té míry, že zlo ztrácí charakter zla, hřích se stává chloubou, neřestí, vzpoura nutností. Stále odvážněji pak sahá umění do říše tmy. Vytahuje z ní lidi nevázaného a [prázdné místo] života, bez radosti a víry,

charakterové i tělesné stvůry, zjevy patologické, přeludy a stíny, dezertéry života, proklatce, rouhaře, sobce; hrůzu, perversitu, temno vášní a kal podvědomí.

Tváří v tvář této skutečnosti vnucuje se teoretická otázka: má umění právo vyjadřovat zlo? – Umění, řekli jsme, zjevuje tajemství skutečnosti. Není zlo skutečností? Neexistuje omyl, lež a přetvářka? Neřest a hřích? Ošklivost a zrůdnost? Rozklad a anarchie? Jak by mohlo kolem těchto skutečností chodit umění se zavřenýma očima? Nebylo by už ve své podstatě pokrytecké, kdyby skutečné mravní bahno šetrně zastíralo a odelhalo výlučně kladnými náměty a krásnou formou? Umění musí zjevovat tajemství; existuje, bohužel, i mysterium iniquitatis. Protože je to mystérium, protože je vtěleno v život, zjevuje umění zlo hlouběji, důsažněji a působivěji než filozofické úvahy a moralistní traktáty.

Z toho všeho plyne veliká vážnost jeho étosu především tam, kde sáhne k námětu zla. Specifický étos díla, jež zjevuje zlo, určuje pojetí námětu, cíl a způsob vyjádření. Zlo musí být zjevno jako zlo. Pravdivě a nesmlouvavě. Zlo ve své definitivní podobě musí být jako takové odhaleno nebo překonáno. Odívat zlo v dobro, v krásu a pravdu je nemravné. Tento soud musí být vysloven, i když budou mnozí protestovat. Činí tak zmatení jazyků, „moral insanity“, nerozlišující již dobro a zlo bezvýchodnosti, v níž nevědomky ničí umění samo. Pravé umění musí být citlivé vůči každé hodnotě, ale i nehodnotě věci, každé křivdě, nespravedlnosti. Musí vidět a bojovat proti ješitnosti, lakotě, přetvářce a tajným neřestem jednotlivce, proti šabloně, zvyku, mechaničnosti i náboženského života, proti konvenci, lžimorálce a prudérii, proti nelidskému obcování, proti veřejným hříchům, proti vykořisťování chudiny, proti státu, který pohltil svobodného člověka, zkrátka proti všem lžím, zvrácenostem a rozkladům života. To žádá čestnost, statečnost a spravedlnost umění.

Záleží dále na tom, p r o č k těmto námětům sáhne. To je otázka cíle a záměru tvůrčí osobnosti. Étos umělce i díla žádá, především pravdivost. Umělec odhaluje a vede žalobu. Všechno strojené, nevěrojatné, mylné či dokonce lživé je kazem nebo koncem étu i umění. Druhým předpokladem je čistota a ryzost úmyslu. Umělec se nesmí snížit, aby pokoušel a dráždil. Sklon k zlému musí překonat, musí překonat zlobu, zvůli. Zkaženost je zřejmě neetickou podmíněností. Nenávist k zlu musí být vyvážena láskou k dobru, milosrdenstvím a soucitem ke skutečným trpícím. Právě toto je etickou podmínkou, aby odhalení zla

i spravedlnost žaloby nabyla uměleckého podání, tj. zjevení skrze krásu. Zlo může být opsáno jen dobrem nebo protikladem k dobru! Hrubost, tvrdost srdce, cynismus, sadismus a masochismus nikdy krásu nevydají. Řádový cíl ukládá umělci, aby nad zlem vyslovil soud a dovedl je ke konečné katarzi. Samozřejmě, že jakýkoliv relativismus a skepse zůstávají na půli cesty. Zvrácenost ji vůbec ani nenastoupí. Jak již bylo řečeno, musí umělec rozvracet zastaralé, života neschopné a pokrytecké formy řádu. Pak se jeví jako buřič, rouhač, vydeděnc. Je to proti formám řádu, ne řádu samému. Ten boj však musí být čistý. Siláctví, titanismus, sebestřednost, sebezálíbnost kazí čistotu úmyslů i činů. V nich se jeví stará hybris, zhýčkaná romantismem. Étos vzpoury se měří ne silou slov, gest a póz, nýbrž silou kladu, který staré formy řádu překonává.

Konečně záleží na tom, jak zlo umělec zpodobí. Kdyby nechtěl rozlišovat dobro a zlo, bylo by to pro umění osudné. Kdyby poznané zlo chtěl zastírat, zrazoval by své poslání. Kdyby zlo předstíral jako dobro, byl by podvodníkem.

K tomu, jak má zlo zjevovat, jej musí vést moudrost, statečnost a spravedlnost. Moudrost jako dar poznání i jako dar pravého způsobu podání. Zlo zjevené uměním, může být pohoršením. I to musí umělec uvážit a nelze jej od této odpovědnosti osvobodit. Jak by mohl zlo překonávat, kdyby je pošetile množil? Moudrost zakazuje na druhé straně nedůstojné kejklířství a dryáčnictví, k němuž námět zla též svádí.– Statečnost zavazuje k zjevení zla, ale vylučuje katastrofismus a defeatismus, zoufání nad dobrými silami. Mírnost dává i zlu pravou míru, neboť zlo není nezměrné; dává i onen jemný cit, aby se dílo vyhnulo senzačnosti a křiklavosti. Konečně spravedlnost vede k nazírání zla v celosti řádu: klad a dobro, kterým je řád ustaven, nesmí nikdy zaniknout. Bylo by nespravedlivé a mylné toto nevidět. To vylučuje nízkost a záludnost, zlobu a zvrácenost.

Tento etický postoj ke zlu musí být zřetelný nejen v pojetí zla, nýbrž – a především – i ve zpodobení. A tu je opět otázka, jak toto vše umělec vyjádří výtvarnými živly, volbou tvarů, jejich skladbou útvarnou a kompoziční. Vlastním výtvarným podobenstvím zla je ošklivost. Je však zřejmé – a bude to řečeno ještě později – že ošklivost nesmí překročit určité meze – což je nejhluběji zdůvodněno skutečností, že zlo nemůže zrušit řád.

Podle těchto zřetelů máme i různé druhy a stupně zla v umění. Co do obsahu, je dílo lživé nebo bludné, nemravné, ošklivé, zřudné, rozkladné. Co do záměru: nevědomé, úmyslné, dokumentující, žalující, vykupující. Co do způsobu vyjádření: střídme, hluboké, vážné – opačně přehnané, laciné, neodpovědné.

Shrňme, co jsme doposud vyložili. Křesťanské svědomí soudí jako zlo trojí námět: neřest, rozklad a rouhání.

Viděli jsme, že neřest je schématem dob pozdních a především těch, které ztratily slohový klad, jistotu a sílu. Nutno však říci, že je to pravidelně jedním z úkazů celkového úpadku: doba obvykle má takové umění, jaké zasluhuje. Ne ve smyslu mechanické zákonitosti, nýbrž životní podmíněnosti a životního pocitu a z rozkladu světového názoru.

Velké umění se však nesnížilo a nemůže snížit, aby zpodobovalo neřest pro neřest. Právě velké umění zachovává i v době úpadku veliké étos: v tom je jeho velikost, kterou přetrvává, kterou přesahuje svou dobu. Takový Goya, Munch, jsou nesmrtelní právě tím, čím ve svém díle překonali svou dobu. Naproti tomu Zola, který měl kdysi „masový úspěch“, zvětral a je nudný.

Umění, které se obírá neřestí, aby ji odhalilo, žalovalo, soudilo a překonalo, je umění etické. Dílo, které nic z toho nečiní, je projevem pouhé smyslnosti nebo mravní zvrácenosti. Podléhá svodům nižšího světa a proto nedosahuje a nemůže dosáhnout stupně skutečného umění. Může mít zajisté pozoruhodné částečnosti – látkové, formální, námětové. Ty nutno uznat. Ale stejně spravedlivě stihne soud dílo jako celek: přes tyto částečnosti to nikdy nebude dílo. To pravíme navzdory všem snobům a estétským žvanilům. Je to ostatně nejčastěji jejich vina, že umělec někde zabředne do slepé uličky libida; svou zbabělostí a hloupostí křiví spravedlivý soud, tak nutný pro vývoj umělce. Šíří nezdravé ovzduší a sedí jako jedovaté ropuchy na čistém prameni. Slepí pro věčné hodnoty, zavádějí na scestí částečnosti a chvilkové efektnosti. Vpravdě jsou většími škůdci umění než nejmorousovitější mravokárci. Ti totiž mají pravdu, i když velmi nízkou; ale jakou má cenu snob? Co stojí za ním? I jest se mu též smířit se skutečností, že se pravý umělec nesmí podobat chlapci, který se dívá zvědavě do koupelny nebo do manželské ložnice.

Spravedlivý soud a tvořivá kritika musí umělce vést k umělecké kázni, k vůli ke kladu, k síle a ryzosti. Ukazuje mu nebezpečí jeho zvýšené smyslovosti

a částečnosti. Musí jej zrazovat od snadných cest, na nichž si právě hová zlo. Ano, zlo je vždy snadnější. Ale musí též podat ruku ku pomoci. Musí pracovat o jasnost poznání a ovoce své práce dávat umělci. Musí mu pomáhat v nalézání a poznání dobra! Což nikdy nedokáže snob a prázdný estét.

Jednou z nejúžasnejších křesťanských skutečností je řád. Jeho vědomí je v křesťanu tak silné, že se ho nemůže nikdy zřít, že jej musí uskutečňovat a usilovat, aby byl poznán a zjevován vždy a všude. Bez tohoto rysu není křesťanství pravé.

Proto s bolestí stojí křesťan před zoufalstvím, které zoufalo nad řádem, před pokušením nicoty, které zachvacuje umělce, aby bořil a bořil. Ale tato bolest křesťanova nesmí být němá: musí rozumět, musí pomoci.

Především musí rozeznat, boří-li umělec vpravdě řád nebo soustavu zvyklostí, konvencí, nebo zastaralý, hnijící a smrtonosný výklad řádu. Zanedbání tohoto rozlišení je osudné. Jak často průměrní křesťané toto nepochopili! Oni, kteří se musí bát zvykovosti, ztrnulosti jako jedu. Oni, kteří žijí ustavičnou novost Boží, nezměrnou a neustrnulou. Oni, kteří mají Krista a proroky, potírající lidské zákonictví a naplňující Boží zákon!

Dále je třeba rozeznat, proč se umělec vrhá v propast nebytí. Někdy je to ona propast, proč se umělec vrhá v propast nebytí. Někdy je to ona propast, která volá propast druhou – tajemství, které má křesťan znát: *abyssus abyssum invocat*. Umělec, nemaje už jiné možnosti, jimiž by vyjádřil klad, zhušťuje zápor až na pomezí nesmyslnosti, čekaje, že zde vzejde velikost řádu v propastné síly. Chce ukázat nekonečno a jako ne-konečno, tj. popřením konečna. Je to v podstatě obdoba oné cesty, kterou postupuje teologie, když se odvažuje vyslovovat vlastnosti Boží – *via negationis*. Negace je prostředkem kladu, zlo slouží jasnějšímu a plnějšímu navození dobra jako stín světlu.

Konečně je třeba rozumět řeči umělce. Jak jsme ukázali, zjevuje podobenství zhuštění, hlubinně. Mnoho zkušeností vnitřních i zevních, mocného vidění a trpělivého poznávání je třeba, aby vykrytalizoval hutný a plný tvar. V umělci je vše v nesmírné síle – jako v sopce. Tato vnitřní intenzita musí vyznačovat pravé dílo. A tato vnitřní intenzita objasňuje lecos. Někdy vyšlehne plamen, který prostě oslepí. „Hrabě“ Lautréamont napíše: „Ta veš byla trochu větší než kráva“. Van Gogh namaluje na obloze dvě slunce. Ošklivost hmyzu, bodavá palčivost úpalu je

takto umělecky záměrně umocněna. Mnoho věcí člověka neznepokojuje, ale měly by jej znepokojovaly. Musí tedy přijít otřes.

To vše je třeba vědět a rozpoznat. Teprve potom je dovoleno a nutno soudit i jednat. Soud vychází z principů, že klad je víc než zápor; že nebytí je fikce a bytí je řádovou skutečností; že existuje řád, který má sice nedostatečnost jako vše stvořené, ale že existuje; jeho nedostatečnost ukazuje nad sebe, aby člověk neupadl v pokušení pokládat její za nejvyšší skutečnost; tento řád má stálou zákonitost i dynamičnost, která požaduje uskutečňování a naplňování; nedostatečnost přirozeného řádu je de facto vykoupena a tak je dána nová, nadpřirozená možnost přirozený řád naplnit a vstoupit v dokonalý řád. Boží.

Proto zoufalství nad řádem nemůže být absolutní. Dílo, které by se o ně pokoušelo, by bylo nutno soudit jako mylné, bludné, nikdy však dokonalé. Ostatně už podstata umění – jako řádový projev – kompoziční a útvarný – nemůže všechen řád popírat: byla by to *contradictio in adiecto*. Skok do nebytí je pravdivý jen v očekávání bytí. Absolutní nebytí je absolutní nesmysl a důsledně absolutní protiklad umění.

Konečně popírání a rozvracení řádu je oprávněno natolik, nakolik je v něm úsilí o řád vyšší. Jinak je poloviční a neplodné, laciné a snadné. Je známkou nezralosti, jakéhosi pubertálního stavu, plané loužení. Jak by si takový pokus mohl činit nároky na dílo?

Je ovšem třeba i jednat. A tu je veliký úkol životní praxe, především křesťanské životní praxe, aby řád vyrostl v tak živoucí, plnou a krásnou skutečnost, aby nebylo umělci třeba zoufat. Tak se vpravdě projeví nesmyslnost důsledného popěračství. Ale stane se i víc: zmizí bezradnost a nejistota, neplodné pochybovačství a dusná bezvýchodnost. Úkolem kritika je pak tyto klady vyslovovat, definovat, podávat umělci jako pravé hřivny. Jen tak možno – a nutno – spravedlivě žádat stálé překonávání mrtvých výkladů řádu výkladem živým, vyšším.

Umělec, který žije v řádové skutečnosti, je jí do té míry podmíněn, že vydává o ní svědectví i nevědomky skrze své dílo. A tak dílo prozrazuje řádovou podstatu společenství a váže se s jinými díly v tomtéž prostoru a času ve zvláštní zákonité a své zákonné řady – řady slohové. Tyto řady zjevují řádovou finalitu určitého společenství, zjevují nepodplatně jeho řád. Je to tedy sloh, který zjevuje Řád.

Křesťan je povinen žádat na umění řádovost. Jeho živá víra se vtěluje ve skutečnost, která musí vydávat živiny dílu.

K čemu by byla jistota, kterou dává Zjevení? Jakým právem by se zamlčovaly i přirozené evidence? Což už není dost zjevné, jak osudně se vymstil blud renesance, která místo aby pracovala na prohloubení křesťanského personalismu, nastolila antropocentrický individualismus? Kolika běd mohl být svět ušetřen, kdyby se byly napravovaly jen chyby špatných křesťanů a nezavrhl se křesťanství celé!! Pokus křísit pohanství znamenal pád z dosažené úrovně, cestu zpět, nikoli kupředu. Stíny středověku mohl odčinit křesťanský humanismus. Pohanský byl omylem, který násobily a násobí všechny směry odpadlé od křesťanství.

Renesanci – lépe vykladačům renesance – zdál se středověk málo osobní. Nuže, potomstvo, které zplodili, zdá se dnešnímu kolektivismu příliš osobní. Všechny jeho druhy (etatismus, rasismus, komunismus) se ocitly opět na zrudném zcestí: zapomněli na vyvážený křesťanský ideál Obce. Ten trval a trvá, i když opět křesťané propadli zase životní praxi příliš individualistní.

Nuže, jak možno při takovýchto dějinných skutečnostech mlčet a přitakávat všemu, co má jen snesitelnou formu?

Křesťan je povinen žádat, aby zlo bylo zjevováno jako zlo, a nezaměňováno s dobrem; aby nebyla pominuta základní skutečnost světa, že zlo bylo vykoupeno; aby zlo bylo zjevováno v celé hrůze a nesmyslnosti jen tam, kde vykoupení bylo člověkem odmítnuto.

Nejbolestněji, vpravdě řečeno, se dotýká křesťanského svědomí zlo rouhání a satanismu. Od dob romantismu se stalo módu především v literatuře. Nikdo se nesmí divit, že křesťan tuto vzporu proti Bohu vášnivě odmítá a zavrhuje. Křesťanovi je Bůh Láskou, Dobrem a Původcem všeho dobra, Zakladatelem a Uchovatelem řádu. Bůh, kterého napadají rouhači, není nic z toho. Je to plod jejich představ. Bůh hrubý, mstivý, trestající. Pošetile oddělili spravedlnost a slitovnost Boží. Zabili tak pravé poznání o Bohu živém a rouhají se své mrtvé představě. Anebo nikdy Jej nepoznavše, šíleně ho popírají.

Nuže, křesťan bude vždy stát nesmiřitelně proti takovému poblouznění. (A plným právem!) Nemluvte už tu o krásné formě! Jen si dnes přečtete ty slavné rouhače v krásné formě, jako třeba Lecomte de Lisle! Jaká prázdnota, jaká pustá rétorika!

Okouzlení formou oprchalo a co zbylo, podobá se příliš skřehotání. Bylo řečeno, že je třeba stavět vedle sebe Pascala a Voltaira. Ano! Ale Pascal je stále živý, mluví ti k srdci, lze ustavičně z něho vycházet a také se vychází! A Voltaire? Ošumělý, protivný novinář, jehož zuby už nemají jedu, ani nekoušou. Okouzlení formou pomíjí! Udrží se jen celé dílo! Ke krásné formě i jejímu vývoji není ostatně třeba zrovna satana. Ale najdou se v každé době břidilové, kteří nemajíce dosti sil ke kladu, budou pokládat za svůj první básnický výkon rouhání. Takový Rimbaud však jasně sám svou poezii odsoudil jako zlo.

Ale křesťan, odmítaje rouhání, nesmí se podobat přátelům Jobovým. I Job se rouhal, i oni pronášeli moudré řeči. A přece neměli pravdu: byli jen spravedliví a nebyli slitovní jako Hospodin.

Rouhání umělce dává křesťanovi veliký mravní úkol. S rouháním souhlasit nemůže, jeho láska k Bohu mu to znemožňuje. Láska k člověku také nemůže rouhání ospravedlnit: to by byla láska nepravá, slabá, neboť rouhač zbloudil. Křesťan musí objevit skryté síly, vyšší dobro, které rouhání překonává. Musí je vzbudit a s velikou vážností postavit je do boje a ku pomoci. Pokyvování ani příkyvování rouhači neprospěje.

Ale tu se křesťanovi vnučuje otázka: není toto rouhání též jeho vinou? Jak k tomu došlo, že se uráží nejvyšší Láska? Není jedním z důvodů to, že tak chabě žijeme z této Lásky? Naše vlačnost, netečnost není též rouháním? Nečiníme skrytě, co je tu řečeno ve strašlivé zjevnosti. Nezhustily se naše drobné urážky v tento výbuch? Jak by k něčemu mohlo dojít, kdyby svět byl zaplněn naší silnou vírou, kdyby skrze nás nabyl řád živoucí, viditelnou a hmatatelnou evidenci? V době silné a plné katolické skutečnosti se jeví nesmyslnost satanismu přesvědčivěji než v sebedůkladnějším rozboru. A tak tato vzpoura proti Bohu je pro nás příležitostí ke zpytování svědomí, jak silná je naše oddanost Bohu. I toto umění nás vede do sebe a k Němu.

Ale i tak zůstává zlo nakonec tajemstvím. *Mysterium iniquitatis* prochází světem, zasahuje všechny hodnoty, ohrožuje dobro, pravdu, krásno a řád. Zneužívá jich, zastírá se jimi. Jde světem jako protiklad Boží svatosti, trpěno Boží slitovností a přemáháno Boží láskou. A to vše je veliké tajemství, které nevystihne žádný výklad.

I. Schéma Étos umělce

	Předpoklady		Vědomí finality	
	<u>Hodnota</u>	<u>Nehodnota</u>	<u>Hodnota</u>	<u>Nehodnota</u>
Řád	Spravedlnost	Nekázeň	Uplatnění řádu bytí	Částečnost cílů
	Mírnost	Neodpovědnost		Nihilismus
	Pokora	Pýcha		
	Čistota	Nečistota		
	Víra, naděje, láska			
Krásno	<u>Hodnota</u>	<u>Nehodnota</u>	<u>Hodnota</u>	<u>Nehodnota</u>
	Specifické vlohy citové, obrazivosti, vnímavost, prožitnost atd.	Nedostatek patosu krásky, nedostatek výtvarného nadání, chybné estetické názory, nepůvodnost	Vytvoření krásy	Ješitnost Osobivost Ctižádost
	Mírnost	Chabost		
	Statečnost	Pozérství Gesto		
Dobro	<u>Hodnota</u>	<u>Nehodnota</u>	<u>Hodnota</u>	<u>Nehodnota</u>
	Tvůrčí vůle.	Netečnost	Uskutečnění dobra	Nevůle ke kladu
	Statečnost	Nerozhodnost		Přehodnocení zla
	Láska	Nedostatek mravního patosu		(pesimismus)
	Svatost	Nedostatek lásky Zkaženost Rozvrat Zloba		
Pravda	<u>Hodnota</u>	<u>Nehodnota</u>	<u>Hodnota</u>	<u>Nehodnota</u>
	Bytostné poznání	Nedostatek patosu pravdy	Zjevené tajemství	Služebnost neuměleckým záměrům
	Moudrost (poznání s láskou)	Bludné svědomí		
		Nevědomost, omyl, lež Mimoumělecké záporné vlivy		

Pojetí skutečnosti		Výběr a zpracování látky Vytvoření formy	
<u>Hodnota</u> Celistvé	<u>Nehodnota</u> Částečné, zmatené	<u>Hodnota</u> Souhlas mezi ideou a dílem Znalost zákonitosti Souhlasný výběr Důsledné a jednotné zpracování látky, slohový souhlas formy	<u>Nehodnota</u> Neznalost zákonitosti Nesouhlasný výběr Nedůsledné a nejednotné zpracování Nesouhlas
<u>Hodnota</u> Osobité, původní.	<u>Nehodnota</u> Odvozené, líbivé, dekorační, kuriózní atd.	<u>Hodnota</u> Specifický výběr a specifické zpracování Soulad v útvarnosti a kompozici	<u>Nehodnota</u> Nemohoucí, nezkušené, neznalé, nedbalé, nevkusné Nesoulad, improvisace, akademismus
<u>Hodnota</u> Vážné Úcta	<u>Nehodnota</u> Nevážné Neúcta	<u>Hodnota</u> Svědomité, pečlivé, solidní, odpovídající Odborné Poctivé	<u>Nehodnota</u> Nedbalé Povrchní Nepoctivé Neodpovědné
<u>Hodnota</u> Pravdivé Důsledné Logické	<u>Nehodnota</u> Mylné Nedůsledné Zmatené	<u>Hodnota</u> Uvážené vzhledem k účelu Vážné Opravdové Znalé Zkušené	<u>Nehodnota</u> Předstírání Rutina Diletanství Zdání Efektivní, apartní

Bibliografie

- Anonym, 1989. Rozhovor s ThDr. J. Zvěřinom o aktualitách v Církvi. *Katolícky mesačník*, říjen (1989), 6–7.
- Anonym, 1990. Interview polského týždenníka "Ład" s ThDr. J. Zvěřinom. *Katolícky mesačník*, 4 (1990), 9–11.
- Antonio Simone, L. C. G. P., 2000. *Viento del Este*. [Online] Dostupné na: http://archivo.revistahuellas.org/default.asp?id=266&id2=36&id_n=10164
- Assmann, Jan. 2001. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.
- Bartlová, Milena. 2020. *Dějiny českých dějin umění 1945–1969: dějiny umění slouží vědě o člověku*. 1st ed. Praha: UMPRUM.
- Blažek, Petr. 2011. „Zvěřinec a jeho členové. Edice agenturních zpráv o P. Josefu Zvěřinovi z období jeho věznění ve Valdicích 1960–1965.“ *Securitas Imperii* 19, 240–314.
- Boublík, Vladimír. 1997. *Člověk očekává Krista*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Boublík, Vladimír. 2002. *Setkání s Ježíšem*. Svitavy: Trinitas.
- Boublík, Vladimír. 2010. *Duchovní deník*. Olomouc: Refugium.
- Braitto, S. M. *Církev tajemné tělo Kristovo*. Velehrad, 1948.
- Brichcínová, Kateřina. 2011. Rozhovor o teologii služby s prof. Ctíradem V. Pospíšilem. In *Caritas et veritas*, Roč. 1, č. 1(2011), 8–12.
- Brichcínová, Kateřina. 2017. *Ve své lásce nás předem určil*. Svitavy: Trinitas.
- Cielontko, Dávid a Filip Čapek (ed.). 2023. *Kolektivní paměť v bibli a křesťanství. Od teoretických otázek k praktickým aplikacím*. Praha: Karolinum.
- Čiháková, Barbora. 2021. Zpráva o radosti: Růžena Vacková (23. dubna 1901 – 14. prosince 1982). *Revolver Revue* 36, č. 124, podzim, s. 173–203.
- Dokumenty Druhého vatikánského koncilu*. 2002. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Dokumenty II. Vatikánského koncilu*. 1995. Praha: Zvon.
- Drewermann, Eugen. 2011. *Die Apostelgeschichte. Wege zur Menschlichkeit*. Ostfildern: Patmos.
- Dulles, Avery. 2002. *Models of the Church*. New York: Doubleday.

- Dvořák, D., 2007. Nezávislé náboženské vzdělávání za „normalizace“. *Soudobé dějiny*, 449–470.
- ESo. 1947. Univ. prof. dr. Růžena Vacková o vědě a víře. *Lidová demokracie* 3, č. 220, 21. 9., s. 3.
- Evangelii gaudium*. 2014. Praha: Paulínky.
- Feiner, Johannes a Löhrer, Magnus. 1965–1976. *Mysterium Salutis*. Grundriss heilsgeschichtlicher Dogmatik. Bd. 1–5. Einsiedeln; Zürich; Köln: Benzinger.
- Filip, Michal. in press 2023. “Zprostředkování křesťanského sakrálního umění s využitím prvků analytické metody Josefa Zvěřiny.” In *Art Education in Interactions* 1st ed. INSEA.
- Halbwachs, Maurice. 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Halík, Tomáš. 2004. Rozhovor pro časopis *Naše rodina*. Dostupné na: <http://halik.cz/cs/tvorba/clanek/132/>
- Halík, Tomáš. 2010. Kázání při rekviem za Josefa Zvěřinu v kostele sv. Tomáše, 18. 8. 2010. <https://katyd.cirkev.cz/clanky/kazani-pri-rekviem-za-josefa-zverinu-v-kostele-sv-tomase-18-8-2010.html?media=desktop>
- Halík, Tomáš – Jandourek, Jan. 1997. *Ptal jsem se cest. Rozhovory*. Praha: Portál.
- Havlíčková, Helena. 2008. *Dědictví*, 2. vyd. Olomouc: Poznání.
- Holan, Václav. 1966. *Bolest*. Praha: Československý spisovatel.
- Horáček, Radek. 1998. *Galerijní animace a zprostředkování umění*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Kantůrková, Eva – Zvěřina, Josef. 1993. *Dialog o víře*. Praha: Scriptum.
- Kaplánek, Michal. 2016. *Znamení naděje*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Kaplánek, Michal. 2023. Rozhovor se salesiánem P. Pavlem Kuchařem, Ph.D. 24. 8. 2023 v Hranicích u Nových Hradů. Audionahrávka. Archiv autora.
- Kolínské prohlášení. *Teologické texty* 1989 (samizdat) č. 17, s. 34–35. Dostupné na: <https://www.teologicketexty.cz/casopis/1989-17/Kolinske-prohlaseni.html>
- Konzal, Jan. 1998. Studium teologie v době totality. In *Getsemany* č. 5 (84). Dostupné na: <https://www.getsemany.cz/node/2360>.
- Kratochvíl, Antonín. 1990. *Žaluji*, sv. I.–III. Praha: Dolmen.

- Křížková, Marie Rút. 1995. *Žít jako znamení: rozhovory s Josefem Zvěřinou*. Praha: Zvon.
- Kuklová-Jišová, Božena. 2002. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci.
- Kulka, Jiří. 2008. *Psychologie umění*. Psyché (Grada). Praha: Grada.
- Mádr, Oto. 2007. *V zápasech o Boží věc*. Praha: Vyšehrad.
- Mádr, Oto. 2011. Česká teologie ve 20. století. In *Teologické texty* č. 3(2011), 145.
- Mazalová, Josefa Anna. 2004. *Světlo v stínu*. Brno.
- Merks, Karl-Wilhelm. 2020. *Theologische Fundamentelethik*. Freiburg im Breisgau: Herder.
- Metz, Johann Baptist. 1980. *Faith in history and society: Toward a practical fundamental theology*. London: Burns Oates.
- Milfait, René. 2012. *Teologická etika: v kontextu sociální a pastorační práce*. Středokluky: Zdeněk Susa.
- Mizia, Cezary. 2002. „Metoda a východiska teologie agapé Josefa Zvěřiny.“ *Studia Theologica* 4, č. 2: 19–28.
- Muchová, Ludmila. 2005. *Vyslovit nevyslovitelné. Didaktika uvádění do světa symbolů*. Brno: CDK.
- Novotný, Vojtěch. 2007. *Teologie ve stínu. Prolegomena k dějinám české katolické teologie druhé poloviny 20. století*. Praha: Karolinum, 105–110.
- Novotný, Vojtěch. 2010. Desatero tvůrčích období Josefa Zvěřiny. *Universum: Revue České křesťanské akademie*, roč. XX, č. 3, s. 15.
- Novotný, Vojtěch. 2012. „Běda církvi...“. *Bonaventura Bouše burcující*. Praha: Karolinum.
- Novotný, Vojtěch. 2013. *Odvaha být církví: Josef Zvěřina v letech 1913–1967*. Praha: Karolinum.
- Oleksak, Peter – Marťák, Michal. 2008. *Ján Maga katolícky kňaz a publicista*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.
- Ondok, Josef Petr. 2003. Cesta Josefa Zvěřiny od filozofie umění k teologii. *Universum* 13, č. 4, s. 30–32.
- Ondok, Josef Petr. 2005. *Muklovský Vatikán*, 1. vyd. Brno: CDK.
- Ondok, Josef Petr. 2007. *Muklovský Vatikán*, 2. vyd. Brno: CDK.
- Opatrný, Aleš. 2023. *Pastorální teologie včera, dnes a zítra*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

- Palouš, Martin. 1983. Věčnost a nesmrtelnost (interpretace myšlenek H. Arendtové vzhledem k motivu osobní účasti a osobní zodpovědnosti při ustavování obce). In *Polis a religio: gratulační septet k sedmdesátinám Josefa Zvěřiny*. Ed(s). Gaud Weber [Radim Palouš + Helena Webrová]. Praha: [Nové cesty myšlení] b. n., 1983.
- Palouš, Martin. 2018. *Já jsem z tebe tumpachová*. Básně z let 1968–2018 doprovázené sériografiemi Antonína Strížka a s úvodním slovem Jáchyma Topola. Praha: Kodudek.
- Palouš, Martin. 2022. *Stopy v písku: pokus o filosofickou autobiografii*. Praha: Kodudek.
- Pecka, Karel. 1990. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis.
- Petráček, Tomáš. 2016. *Církev, tradice, reforma: odkaz Druhého vatikánského koncilu*. Vyšehrad, Praha.
- Petráček, Tomáš. 2021. Mezi Pacem in terris, liturgickou obnovou a přemýšlením o církvi umírající. Katolická teologie v kontextu normalizace humanitních věd v letech 1969–1989. In *Slovo a smysl*. 17. 81–93. 10.14712/23366680.2020.3.6.
- Pospíšil, Ctirad Václav. 2005. *Hermaneutika mystéria. Stuktury v myšlení dogmatické teologie*. Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Pospíšil, Ctirad Václav. 2011. *Různé podoby české trinitární teologie a pneumatologie 1800–2010*. Brno: Nakladatelství L. Marek. (Pospíšil 2011a)
- Pospíšil, Ctirad Václav. 2011. Světla a stíny trinitologie a pneumatologie Josefa Zvěřiny. In *Teologické texty* č. 3 (2011), 117–127. (Pospíšil 2011b)
- Pozzo, Guido. 1996. La Manualistica. In Fisichella, Rino (ed.). *Storia della teologia*. Vol. 3, s. 307–336.
- Putna, Martin C. 2017. *Česká katolická literatura 1945–1989*. Praha: Torst.
- Rahner, Karl a Vorgrimler, Herbert. 1966. *Kleines Konzilskompendium*. Freiburg: Herder.
- Rahner, Karl. 2004. *Základy křesťanské víry: uvedení do pojmu křesťanství*. Svitavy: Trinitas.
- Říha, Karel. 2010. *Hledání středu*. Svitavy: Trinitas.

- Safková, Františka. 2015. Ako kapitán, ktorý sa vracia na more. *Universum*, roč. XXV, č. 3, 39 (překlad ze slovenského originálu).
- Skalický, Karel. 2010. *Svobodná teologie v živlu volného trhu*. In *Dingir* č. 2/2010, 71–77.
- Sobrino, Jon. 1994. *The principle of mercy: taking the crucified people from the Cross*. New York: Orbis Books.
- Srovnalová, Magdalena – Stříbrný, Jan. 2005. Josef Zvěřina a tajné studium teologie na Moravě. *Universum: revue České křesťanské akademie*, roč. 15, č. 3 (2005), 36–40.
- Srovnalová, Magdaléna. 2002. *Působení Josefa Zvěřiny na Moravě v letech 1975–1990*. Ineditní text. Absolventská práce. Vedoucí práce M. Ryšková. Praha: Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická.
- Srovnalová, Magdaléna. 2003. *Josef Zvěřina – kněz a učitel. Tajné studium dogmatiky na Moravě v letech 1975–1990*. Bakalářská práce. Vedoucí práce M. Ryšková. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Evangelická teologická fakulta.
- Suchánek, Vladimír. *Den pro agapé*. Videonahrávka. 2 díly. Dostupné na:
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=i2PH-34Duh0> a
<https://www.youtube.com/watch?v=h2Ux2Q7wiRA>
- Svobodová, Zuzana. 2021. Radost jako fenomén života. In: Pelcová, Naděžda, Květoňová, Lea et al. *Emocionalita ve výchově prizmatem filosofické, psychologické a speciálněpedagogické reflexe*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, s. 81–98.
- Svobodová, Zuzana. 2022. Unum – verum – bonum v Komenského metafyzických spisech v komparaci s cestou k obrazu Trojice v Augustinově díle *De civitate dei* a pohybem existence u Jana Patočky. *Studia Aloisiana*, Bratislava: Teologická fakulta Trnavskej univerzity, roč. 13, č. 1. ISSN 1338-0508, s. 23–36. Dostupné na: <https://tftu.sk/sites/default/files/sa-13-2022-1-vnutro.pdf>.
- Synek, Jan. 2013. *Svobodni v nesvobodě. Náboženský život ve věznicích v období komunistického režimu*. Praha: Vyšehrad – Ústav pro studium totalitních režimů.

- Synek, Jan. 2016. „Kněžská oddělení v československých věznicích a život v nich.“ In Doležalová, Markéta ed. *Církev za totality – lidé a místa. Sborník k životnímu jubileu opata Heřmana Josefa Tyla*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- Szendzielorz, Łukasz. 2013. „Teologické myšlení Josefa Zvěřiny. Teologie agapé jako teologie středu.“ *Teologické texty* 24, č. 2: 68–72. Dostupné na: <https://www.teologicketexty.cz/casopis/2013-2/Teologicke-mysleni-Josefa-Zveriny-i-Teologie-agape-i-jako-teologie-stredu.html>.
- Šírka, Zdenko, Petr Jandejsek a Cristian Panaitescu. 2014. *Hermeneutika zkušenosti v křesťanské tradici*. Praha: Evangelická teologická fakulta.
- Šmídová, Lucie – Ryšková, Mireia. 2022. *Ke kněžství ženy. Korespondence Josefa Zvěřiny a Mireii Ryškové (1980–1986)*. Praha: Karolinum.
- Šmídová, Lucie (ed.). 2020a. *Korespondence Josefa Zvěřiny a Aleny Falerské*. Praha: Karolinum.
- Šmídová, Lucie. 2018. *Tři životy: František Falerski – skaut, politický vězeň a osobnost K 231*. Praha: Karolinum.
- Šmídová, Lucie. 2020b. *František a Alena Falerští: Životy a manželství ve víru totalitních režimů*. Ineditní text, disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Štěch, František. 2011. „Láska jako srdce teologie“ *Caritas et veritas* 1, č. 1: 24–29.
- Štěch, František. 2021. „Exploring the Theology of Expectation in Relation to Young People and Youth Ministry“ *Journal of Youth and Theology* 20, č. 2: 128–138.
- Šurák, Peter. 2004. Katakombálna Gréckokatolícka cirkev na Slovensku. In *Verba Theologica*. Roč. 3, č. 1 (2004), 23–31.
- Švachová, Dorota. 2000. „Teologie agapé po letech.“ *Salve* 11, č. 4: 29–38.
- Teilhard de Chardin, Pierre. 1990. *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad.
- Tonelli, R., 1992. Incarnazione. In: *Dizionario di pastorale giovanile*. Torino: Editrice Elle Di Ci, s. 450–460.
- Tracy, David. 1981. *The Analogical Imagination. Christian Theology and the Culture of Pluralism*. London: SCM Press Ltd.

- Vacková, Jarmila. 1993. Ediční poznámka. In *Věda o slohu*, Praha: Aula, s. 165–169.
- Vacková, Růžena. 1939. *Sokrates, vychovatel národa*. Praha: Václav Petr.
- Vacková, Růžena. 1947. Také úřad musí mluvit pravdu. *Lidová demokracie* 2, č. 73, s. 3.
- Vacková, Růžena. 1948. Katolický názor na umění I–III. *Katolík* 11, č. 5–7, s. 3.
- Vacková, Růžena. 1968. Jistoty. *Lidová demokracie* 24, č. 211, s. 3.
- Vacková, Růžena. 1983. Dokument integrální lidskosti: poslední rozhovor s prof. Dr. Růženu Vackovou. *Národní politika* (Mnichov) 15, č. 6, příl. Zvon, s. [3].
- Vacková, Růžena. 1993. *Věda o slohu I*. Ed. Bohdan Chlíbec. Praha: Aula.
- Vacková, Růžena. 1994. *Ticho s ozvěnami*. Ed. Marie Valtrová. Praha: Česká křesťanská akademie.
- Vacková, Růžena. 1999. *Vězeňské přednášky*. Ed. Zdeněk Pousta. Praha: Archiv Univerzity Karlovy.
- Vacková, Růžena. 2014. „Posudek Růženy Vackové: Výtvarné dílo jako znak (26. 10. 1969).“ In *Odvaha být církví: Josef Zvěřina v letech 1913–1967*, Vojtěch Novotný, 456–460. Praha: Karolinum.
- Vaško, Václav. 1990. *Neumlčená: kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce I*. Praha: Zvon.
- Vaško, Václav. 1999. *Ne vším jsem byl rád. Vlastní životopis*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Vrkočová, Ludmila. 2007. *Svědectví. Osudy politických vězňů 1947–1976*. Praha: Ludmila Vrkočová.
- Zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu (č. 198/1993 Sb.)
- Zvěřina, Josef. 1945. Kněz v nové době. *Věstník jednot duchovenstva*, srpen, roč. 34, č. 7, 159–160.
- Zvěřina, Josef. 1945. Theologie a doba: O potřebě theologického myšlení. *Časopis katolického duchovenstva*, roč. 110, č. 3, 151–153.
- Zvěřina, Josef. 1946. Katolíci, evangelíci a marxismus. *Katolík: list pro kulturu a život z víry*, 13. 10., roč. 9, č. 21, s. 1. (Zvěřina 1946a)

- Zvěřina, Josef. 1946. *Křesťanská archeologie a výtvarné umění ve službách církve*. In Chudoba, Bohdan (ed.). *Bohosloví: Co a jak číst pro studium jeho jednotlivých oborů*. Praha: Vyšehrad. (Zvěřina 1946b)
- Zvěřina, Josef. 1947. „Na okraj výstavy V. van Gogha v Paříži.“ *Vyšehrad: list pro křesťanskou kulturu* 2 (8–9): 131.
- Zvěřina, Josef. 1948. „Křesťan a umění.“ *Na hlubinu* 22 (6): 232–234. (Zvěřina 1948a)
- Zvěřina, Josef. 1948. „Nástěnné malby krypty v Tavant: příspěvek k duchovnímu obrazu románské doby.“ Disertační práce, teologická fakulta Univerzity Karlovy. (Zvěřina 1948b)
- Zvěřina, Josef. 1948. Theologický vhled do skutečnosti života., *Časopis katolického duchovenstva (ČKD)*, 1948/1, 9–11, cit dle:
<http://depositum.cz/knihovny/ckd/strom.clanek.php?clanek=22400> (2023)
 (Zvěřina 1948c)
- Zvěřina, Josef. 1968. Mlčení církve. *Katolické noviny*, 24. 11., roč. XX, č. 47, 1. (Zvěřina 1968a)
- Zvěřina, Josef. 1968. Problém svobody. *Via. Časopis pro teologii*, roč. 1, č. 2, s. 25–27. (Zvěřina 1968b)
- Zvěřina, Josef. 1970. Mrtvá církev?. *Katolické noviny*, roč. XXII, č. 31, 2. 8. 1970, 1.
- Zvěřina, Josef. 1971. *Výtvarné dílo jako znak*. Orientace (Obelisk). Praha: Obelisk.
- Zvěřina, Josef. 1978. *Il coraggio di essere Chiesa*. Bologna: Cent-ro Studi Europa Orientale, 1978.
- Zvěřina, Josef. 1979. Odvaha být církví. *Studie*, č. 63, 177–195.
- Zvěřina, Josef. 1980. *Ich habe mich entschieden: Mutzum Glauben*. Freiburg: Herder, 1980.
- Zvěřina, Josef. 1981. *Odvaha být církví*. Ed. Anastáz Opasek. 1. vydání. Mnichov: Opus bonum.
- Zvěřina, Josef. 1983. *Odvaha být církví*. Ed. Anastáz Opasek. 2. vydání. Mnichov: Opus Bonum. (Zvěřina 1983a)
- Zvěřina, Josef. 1983. Zadlužený život: Růžena Vacková očima teologa. *Studie*, č. 85–86, s. 169–171. (Zvěřina 1983b)

- Zvěřina, Josef. 1990. Církevní diagnózy a prognózy. In *Teologické texty* 2/1990, s. 60. (Zvěřina 1990a)
- Zvěřina, Josef. 1990. Tvář českého listopadu 1989. *Teologické texty*, s. 3–4. (Zvěřina 1990b)
- Zvěřina, Josef. 1992. *Teologie agapé I*. Praha: Scriptum.
- Zvěřina, Josef. 1994. *Teologie agapé II*. Praha: Scriptum.
- Zvěřina, Josef. 1994. *Teologie agapé*. Praha: Scriptum.
- Zvěřina, Josef. 1995. *Fünf Wege zur Freude. Theologische Reflexionen über eine kämpfende Kirche*. Benno: Leipzig, 1995, 74–76. (Zvěřina 1995a)
- Zvěřina, Josef. 1995. *Pět cest k radosti*. Ed. Jolana Poláková. Praha: Zvon. (Zvěřina 1995b)
- Zvěřina, Josef. 2002. *Vzdor ducha. Z dopisů a kratších zamyšlení*. Praha: Vyšehrad.
- Zvěřina, Josef. 2003. *Pět cest k radosti*. Praha: Vyšehrad. (Zvěřina 2003a)
- Zvěřina, Josef. 2003. *Teologie agapé*. Vyd. 2. (ve Vyšehradu 1.). Svazek I. Praha: Vyšehrad. (Zvěřina 2003b)

O autorech

MgA. Barbora Čiháková – doktorandka ve společné akreditaci Masarykovy univerzity a Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., kde též pracuje v Oddělení literatury 20. století, dlouhodobě též působí jako redaktorka odborných publikací (řada *Židé–Dějiny–Paměť* v nakladatelství NLN, aj.). Ve svých pracích se věnuje zejména dílu politických vězňů (Růženy Vackové, Karla Pecky, Ivana M. Jirouse ad.), k tomuto tématu publikovala několik esejů a statí časopisecky (*Revolver Revue, Souvislosti*) či v konferenčních sbornících (např. Klára Pinerová /ed./: *Jáchymov: jeviště bouřlivého století*). Momentálně kromě jiného zpracovává dílo Růženy Vackové a připravuje ho k soubornému vydání.
E-mail: cihakova@ucl.cas.cz

Anna Dudová působí na Katedře pedagogiky Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Odborně se věnuje práci s mládeží v neformálním prostředí (od volnočasových klubů až po oblast muzeí), rozvíjí přístupy otevřené práce s mládeží a kulturní animace. Předmětem jejího odborného zájmu je také problematika pastorace mládeže v českém katolickém prostředí. E-mail: dudova@tf.jcu.cz

Michal Filip působí jako pedagog na Teologické fakultě Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích, na katedře VV PedF UK a v SŠMGT – vyučuje předměty z oblasti výtvarné kultury, grafického designu a mediální grafiky.
E-mail: mfilip01@tf.jcu.cz

PaedDr. PhDr. ThLic. Gabriela Genčúrová, PhD. (1976) študovala na Teologickej fakulte v Košiciach Katolíckej univerzity v Ružomberku Učiteľstvo náboženskej výchovy, filozofie, etickej výchovy a dejepisu. Doktorát získala z pedagogiky, filozofie a teológie. Pracuje na Teologickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku ako garant študijného programu Učiteľstvo náboženskej výchovy na funkčnom mieste docenta a ako prodekanka pre výchovu a vzdelávanie Teologickej fakulty v Košiciach Katolíckej univerzity v Ružomberku. Zaoberá sa Predmetovou didaktikou, Teológiou 20. storočia

a študuje diela J. A. Komenského. Publikuje v odbore Učiteľstvo a pedagogické vedy a humanitné vedy.

E-mail: gabriela.gencurova@ku.sk

Mons. Prof. PhDr. Tomáš Halík Th.D., dr.h.c. (1948) je profesorem Filozofickej fakulty UK, farárom pražskej Akademické farnosti a prezidentom Českej kresťanskej akadémie. Vystudoval filozofiu a sociológiu na FF UK, teológiu v podzemných kursech v Praze a postgraduálne na Papežskej Lateránskej univerzite v Ríme. Za komunistického režimu pôsobil v náboženskom a kultúrnom disentu, bol tajne vysväcený na kňaza v Erfurte (1978) a spolu s Josefom Zvěřinou a Otou Mádrem patril k trojici najbližších poradců kardinála Tomáška. S Josefom Zvěřinou tiež spoluzakládal Českou kresťanskou akademiou a po jeho smrti sa stal jeho nástupcom v jej čele (1990 – dosud). Po r. 1989 podnikol prednáškovú a študijnú cestu do všetkých 6 kontinentů, bol mj. hosťujúcim profesorom na univerzitách v Oxfordu, Cambridge a Harvardu. Je členom Európskej akadémie vied a umění a viceprezidentom mezinárodnej Rady pro výzkum hodnot a filozofie se sídlom v Washingtonu. Papež Jan Pavel II. ho jmenoval poradcem Papežskej rady pro dialog s nevěřícími (1990), Benedikt XVI. čestným papežským prelátom. Je nositeľom rady prestížnych mezinárodných ocenení, mj. Guardiniho Ceny a Templetonovy ceny a čestných doktorátů teologie univerzít v Erfurte a Oxfordu. Jeho knihy vyšly v 19 jazykoch vrátane čínštiny.

E-mail: tomas.halik@ff.cuni.cz

Bc. Mgr. Petr Jandejsek, Th.D., M.A., vystudoval sociálnu prácu na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovy a teológiu na Evangelickej teologickej fakulte Univerzity Karlovy a na Anglia Ruskin University v Cambridge. Na Jaboku – Vyšší odborné škole sociálne pedagogickej a teologickej vyučuje úvod do kresťanství a kapitoly ze systematickej teologie promýšlené ve vzťahu k sociálnej práci a pedagogickej. Tyto kurzy postupne začal vyučovať tiež na Evangelickej teologickej fakulte v programe Sociálna a pastoračná práca. Pro účely výuky vydal napr. publikáciu Bauerová, Kateřina, Petr Jandejsek a Ivana Noble (ed.). 2008. *Hledání Ježíšovy tváře. Christologická čítanka*. Praha: Jabok. Prístupy k výuce teologie pro studenty pomáhajúcich profesi odráža tiež článok Fischer, Ondřej,

Petr Jandejsek, Ladislav Heryán a Zdenko Širka. 2018. „Aspekty spirituality v příkladech teologicko-filosofického vzdělávání pro sociální práci.“ *Fórum sociální práce*, č. 2, s. 9–24.

K dalším zájmům Petra Jandejseka patří oblast lidských práv a práce s vinou a smířením. Na tato témata vede kurzy na Jaboku a v rámci jeho Centra dalšího vzdělávání a píše texty, např. Jandejsek, Petr. 2022. „The Divine Character of Human Rights and Duties: A Theological Enquiry in the Context of the Border Regions in the Czech Republic.“ *AUC Theologica*, roč. 12, č. 2, s. 103–120; nebo Jandejsek, Petr. 2012. „O odpuštění, vzpomínání a milosti: příspěvek ke spiritualitě smíření.“ *Studie a texty Evangelické teologické fakulty*. Evangelická teologická fakulta, roč. 20, č. 1, s. 51–62.

Ve své disertaci se Petr Jandejsek věnoval současné kontextuální christologii. V upravené podobě vyšla jako Jandejsek, Petr. 2019. *Christologie z pomezí: Jacques Dupuis, Roger Haight a Jon Sobrino*. Praha: Karolinum. Od roku 2018 je zapojený v projektech Univerzitních výzkumných center v oblasti teologické antropologie. Jedním z výstupů je např. kapitola Jandejsek, Petr. 2021. „Člověk a polis.“ In Ivana Noble a Zdenko Širka (ed.). *Teologická antropologie ekumenicky*. Praha: Karolinum. s. 250–267.

Petr Jandejsek je členem České a Evropské společnosti pro katolickou teologii. Rovněž je členem společnosti *Societas Oecumenica*. Od roku 2016 působil jako ředitel *Institutu ekumenických studií* v Praze. E-mail: jandejsek@jabok.cz

PhDr. ThDr. Jana Jičínská, Ph.D., MBA vystudovala současně speciální pedagogiku se zaměřením na diagnostiku a poradenství v rámci PedF UK v Praze a katolickou teologii na KTF UK v Praze, posléze se věnovala husitské teologii na Univerzitě Karlově v Praze jako účastník rigorózního řízení (ThDr.), kde se orientovala na oblast modlitby za uzdravení a osvobození v kontextu praktické teologie a pomáhajících profesí, v současné době studuje Husitskou teologii v rámci doktorského programu (Ph.D.) Husitská teologie na HTF UK v Praze. Zaměřuje se na oblast praktické teologie, zvláště na duchovní péči a zvládání krizových situací u pomáhajících pracovníků. V letech 2017-2019 působil jako odborný asistent v rámci ZSF JČU České Budějovice na Ústavu humanitních věd a Ústavu sociálních a speciálně pedagogických věd. V minulosti byla krátce

ředitelkou křesťanské ZŠ a MŠ, vystudovala manažerské vzdělání zakončené titulem MBA a certifikátem opravňujícím k výkonu ředitele školy dle akreditace MŠMT ČR. Působila jako mentor pro učitele, supervizor, lektor a poradce. V současné době působí jako speciální pedagog, vedoucí školního poradenského pracoviště při ZŠ v Praze, nabízí komplexní služby pro žáky, rodiče a zaměstnance školy. Hlavní oblasti zájmu: podpora žáků s vysokým potenciálem a řešení jejich specifických obtíží, existenciální poradenství, spirituální péče, prevence neúspěšnosti a zvládání zátěže ve škole a v rodině, řešení krizových situací v rámci dospívání (sebepoškozování, závislosti, poruchy chování a emocí, ADD, ADHD, poruchy pozornosti), zabývá se dlouhodobým doprovázením dětí a dospívajících, pokud mají specifické obtíže, trpí školním selháváním, sníženou motivací nebo komplikovanou rodinnou situací. V rámci pastoračního působení se orientuje na duchovní doprovázení dospělých a dospívajících, kteří procházejí náročným obdobím života a aplikuje křesťanský přístup k řešení krizí a existenciálních otázek. Příležitostně publikuje články, kapitoly v monografiích, recenze apod.

E-mail: janajicinska@centrum.cz

Mgr. Marie Jílková, Králec 65, Dolní Studénky. Absolventka kurzů teologie Josefa Zvěřiny. E-mail: marie.jilkova@email.cz

doc. Mgr. Michal Kaplánek, Th.D. – základní teologické studium absolvoval na KTF UK, promoval na Katholische Universität Linz. Přednáší na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně a na Jaboku - vyšší odborné škole sociálně pedagogické a teologické v Praze. Publikuje v oblasti pastorální teologie (Znamení naděje, 2016) a pedagogiky volného času (Volný čas a jeho význam ve výchově, 2017). V 80. letech minulého století se zúčastnil několika přednášek Josefa Zvěřiny a jako salesián spolupracuje s jeho žáky.

E-mail: kaplanek@ped.muni.cz

Th.Lic. Ing. René Milfait, Ph.D. vystudoval také postgraduální program Teologická etika a spiritualita. Pracuje jako OSVČ, jako externí vyučující na VOŠ zdravotně sociální v Chebu a občasný lektor/garant kurzů dalšího vzdělávání při

CDV Jabok v Praze. Je členem Výboru Sekce pro etiku v paliativní péči ČSPM ČLS JEP, Dozorčí Rady Hospice sv. Jiří v Chebu a Rady Via Pallia, české i evropské Společnosti pro katolickou teologii, německého OVIGO-Theater (zde ztvárnil několik postav v německo-českém představení *Falešné hranice: Akce Kámen*), je místopředsdou Společnosti pro výzkum zločinů komunismu. Mezi těžiště odborného, publikačního a pedagogického působení patří fundamentální teologická etika, křesťanská mravnost, etické aspekty rozhodování o péči na počátku a v závěru lidského života, etické a lidskoprávní vzdělávání, spiritualita a spirituální péče (zejména v kontextu zdravotní péče), čeština pro uprchlíky, česko-německé aktivity. Publikoval např.:

s Barbora Steinlauf: *Etické a právní aspekty perinatální ztráty a perinatální paliativní péče*. 2024. Nadace Hlávkových, Praha. S Barbora Steinlauf: *Etika a právo v péči o rodinu po ztrátě dítěte: perinatální ztráta a perinatální paliativní péče*. Praha: Grada, 2024. ISBN: 978-80-271-5268-1.

S Barbora Steinlauf: *Umělé přerušování těhotenství z důvodu těžkého poškození plodu – etická a právní reflexe*. Časopis Paliativní medicína. 2024.

K etickým otázkám na počátku individuálního lidského života: morální status. In: Magdalena Chvílová Weberová, Jaromír Matějka, Barbora Steinlauf a kolektiv: *Etika v pediatrii a neonatologii*. Praha: Grada, 2023.

Spiritualita a spirituální péče v paliativní péči: v pojetí německých odborných lékařských společností. Časopis Paliativní medicína. Září/2022.

Nález německého Spolkového ústavního soudu o asistovaném sebeusmrcení. Časopis Paliativní medicína. Září/2022.

Etické aspekty paliativní péče. Kapitola do Příručky paliativní medicíny v praxi. Grada 2022.

Úvodník *Hranice, kultura paměti a lidskoprávní vzdělávání* do nového online občasníku Repeating History. Dostupné na: Časopis-Společnost pro výzkum zločinů komunismu (zlocinykomunismu.cz)

(s Milan Novák/Michal V. Šimůnek): *Hitler namísto Hippokrata. Nacistická etika a morálka, humanitární hodnoty a válečné zdravotnictví ve světle poměrů na okupovaném území českých zemí, 1939-1945*, Praha: Nadace Nadání, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, 2022. 152 s. ISBN: 978-80-88018-42-1.

NS-„Euthanasie“. Lebensunwertes Leben versus unantastbare Menschenwürde: Die Welt ohne die anderen / Nacistický program „eutanie“. Život nehodný existence versus nedotknutelná lidská důstojnost: Život bez těch druhých. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2020. 192 s. ISBN 978-80-7660-000-3. Publikace získala v SRN dvě ceny.

Etické aspekty rozhodování v péči o nevléčitelně nemocné a umírající: souvislosti lidských práv a náboženských tradic. Praha: Nadace Hlávkových, 2019. 232 s. ISBN 978-80-88018-24-7.

S Zuzana Svobodová: *Vývoj a stav etické výchovy a teologickoetická reiterace lidských práv. Příspěvek k etickému a lidskoprávnímu vzdělávání a k interkulturnímu porozumění hodnotám,* Praha: Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, 2017. 167 s. ISBN 978-80-88018-11-7.

Lidská práva osob s postižením, nevléčitelně nemocných a umírajících na pozadí nacistických sterilizací a programu „Euthanasie“. 2. vyd. Středokluky: Zdeněk Susa, 2013. 424 s. ISBN 978-80-86057-85-9.

Teologická etika. V kontextu sociální a pastorační práce. 1. vyd. Středokluky: Nakladatelství Zdeňka Susy, 2012. 540 s. ISBN 978-80-86057-78-1.

Doc. RNDr Martin Palouš, Ph.D. vystudoval do roku 1977 na Univerzitě Karlově nejprve chemii a poté filosofii a sociální vědy. Po sametové revoluci se habilitoval na FSV UK v oboru politické vědy (2001) a absolvoval mimořádné studium práva na PF UK. V roce 2008 obhájil disertační práci na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně na téma svobody projevu a získal titul Ph.D. Byl jedním z prvních signatářů Charty 77 a v roce 1986 působil jako její mluvčí. V listopadu 1989 byl zakládajícím členem Občanského fóra. V lednu 1990 zasedl v rámci procesu kooptací do Federálního shromáždění, kde setrval do svobodných voleb roku 1990. V letech 1990–1992 a znovu v období let 1998–2001 zastával funkci náměstka ministra zahraničí ČR. Od počátku 90. let na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy jako pedagog a člen Centra pro teoretická studia, interdisciplinárního pracoviště Univerzity Karlovy a Československé, posléze České akademie věd. V letech 2001–2011 byl v službách české diplomacie: nejprve jako velvyslanec České republiky ve Spojených Státech a pak stálý zástupce České republiky při OSN v New Yorku.

Od ledna 2011 působí na Škole pro veřejné a mezinárodní vztahy na Floridské mezinárodní univerzitě ve Spojených státech jako Senior Fellow a ředitel Programu Václava Havla pro lidská práva a diplomacii. Od roku 2018 je členem Rady Ústavu pro studium totalitních režimů.

Publikovat počal v samizdatových časopisech a příležitostných sbornících. Zde je výběr z jeho tehdejších textů: *Domácí přítel a směšný člověk*, sborník *Cesty myšlení*, edice Nové cesty myšlení, Praha 1978; *Filosofie, řeč a smysl*, sborník *Smysl smyslu*, edice Nové cesty myšlení, 1980, 2. vydání Edice Expedice 85; *Paralelní úvahy*, edice Nové cesty myšlení 1984, 2. vydání Edice Expedice 1984 (jedna z nich, *Věčnost a nesmrtelnost*, byla věnována Josefu Zvěřinovi k jeho 70. narozeninám); *Filosofie jako osobní zkušenost a ti druzí*, sborník *Hostina*, Edice Expedice 1985, 2. vydání edice Nové cesty myšlení 1985; *Divadlo na život a na smrt* sborník *Faustování s Havlem*, Edice Expedice 1986, 2. vydání Nové cesty myšlení 1986; *Svatojánský výlet* (spolu s I.M. Havlem a Zdeňkem Neubauerem), sborník *Iubilatio R.P.*, Edice Expedice 1984, 2. vydání edice Nové cesty myšlení 1984; *Hledání příběhu / tři zprávy o četbě – Bukowski, Lewis, Ende/*, Revolver Revue, č. 7, 8, 9, 1986, 1987; *Divadelní hra jako text / Zpráva o četbě Havlovy Asanace*, sborník *O divadle* vol. IV, 1988; *Patočka versus Benda aneb paralelní polis po dvanácti letech*, Alternativa 2, 1989. V samizdatu zveřejnil i překlady esejů Hannah Arendtové a Erica Voegelina, které si vedle Jana Patočky vybral jako své hlavní průvodce po cestách myšlení a filosofické učitele.

Po roce 1989 se mu otevřely nové možnosti a seznam jeho publikací nejen v češtině, ale i v cizích jazycích, na první místě v angličtině obsahuje k dnešnímu dni okolo stovky položek. Jsou mezi nimi publikace „vědecké“ v monografiích a odborných časopisech (tématicky na pomezí filosofie, teologie, politického a právního myšlení, a mezinárodních vztahů), publikace popularizující, komentáře a glosy k aktuálním událostem, i úvahy reagující na *ad hoc* podněty. Do této oborově i po formální stránce velmi košaté kolekce patří dokonce i sbírka básní (*Já jsem z tebe tumpachová*, Praha: Kodudek, 2018)

Ucelený přehled o Paloušových toulkách světem myšlení a o „výsledcích“, k nimž se při nich dopracoval, lze získat ve dvou, v nedávné době zveřejněných bilančních publikacích:

Palouš, Martin. 2022. *Stopy v písku. Pokus o filosofickou aotobiografii*. Praha: Kodudek;

Palouš, Martin. 2020. *Once Upon a Time of Transition. Fourteen Exercises in Political Thought*. New York–London: Academica Press.

E-mail: mpalous@fiu.edu

Mireia Ryšková – teoložka, biblistka a kunsthistorička. V letech 1969–1975 studovala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy francouzštinu a dějiny umění. V roce 1975 získala titul PhDr. za práci *Miloš Marten jako výtvarný kritik*. Po skončení studia nastoupila do nakladatelství Odeon, kde působila až do roku 1990. Absolvovala postgraduální studium oboru nakladatelství na fakultě žurnalistiky. Teologii studovala nejprve v rámci aktivit podzemní církve (1973 až 1982): v jejich rámci byla mj. žačkou Josefa Zvěřiny (fundamentální a dogmatická teologie), který na tomto projektu spolupracoval s tehdy zakázanými Salesiány Dona Boska (jejím dalším učitelem v oboru biblistika byl dlouholetý salesiánský provinciál František Míša). Tajné nástavbové studium teologie absolvovala v letech 1983–1988 v Erfurtu (novozákonní teologie a exegeze), jež bylo oficiálně zakončeno licenciátem z teologie (Università Pontificia Salesiana v Římě), resp. prací *The Mockery of Roman Soldiers in Mk 15,16–20a* (Posmívání římskými vojáky v Mk 15,16–20a). Doktorát teologie získala po tříletém doktorském studiu v Pasově (1990–1993) za práci *Jetzt gibt es keine Verurteilung mehr für die, welche in Christus Jesus sind. Eine bibeltheologische und fundamentalethische Untersuchung zum paulinischen en Christo-Gebrauch* („Nyní už není žádného odsouzení pro ty, kteří jsou v Kristu Ježíši“ (Řím 8,1). Biblicko-teologická a fundamentálně etická analýza pavlovského použití formule en Christo; knižně EOS Verlag, 1993).

Po návratu z Pasova se významně spolupodílela na založení Jaboku, Vyšší odborné sociálně pedagogické a teologické školy, kde působila až do roku 2005 (v letech 1993–2003 jako zástupkyně ředitele). Současně pracovala na TF JU (1993–1995 a 2003–2005) a jako externí pedagog na ETF UK (1993–1997 a 1999–2019).

Po odchodu z Jaboku začala vyučovat na KTF UK, v letech 2005–2010 působila také na pozici proděkanky pro studium, 2010–2017 jako proděkanka pro

zahraniční vztahy. Na KTF UK působí dodnes. V roce 2006 se habilitovala na Univerzitě Palackého v Olomouci a současně absolvovala ve Vídni v letech 2005–2007 pětisemestrální výcvik *Ausbildung von Exerzitienbegleitern nach dem Modell des Hl. Ignatius von Loyola* (Formace exercitátorů podle vzoru sv. Ignáce z Loyoly).

Nejznámějšími pracemi Mireii Ryškové jsou monografie *Doba Ježíše Nazaretského* (2008), *Pavel z Tarsu a jeho svět* (2014) a komentáře ke třem novozákonním listům (1 a 2 Tes, Kol). Vedle vědecké práce se přes 20 let systematicky zabývá i bibliodramatem (kreativními metodami výkladu biblického textu). V současné době se věnuje i práci s vězni v pilotním projektu Vězeňské duchovní péče Tichý oddíl na půdorysu ignaciánských exercicií.

E-mail: ryskova@ktf.cuni.cz

Kateřina Safková, sestra Františka OSU, štúdiá v ilegalite v rokoch 1975-1981 filozofia a teologia, roku 2000 licenciát spirituálna teologia v Ríme na Pápežskej Gregorovej univerzite. Od roku 1970 až do roku 1990 som bola v kontakte s Ocom Josefom Zvěřinom ako jeho poslucháčka a potom tzv. asistentka.

E-mail: safkokati@gmail.com

Jitka a František Srovnalovi: Jitka vystudovala kunsthistorii na Karlově Univerzitě v Praze, František Stavební fakultu ČVUT v Praze a Teologickou fakultu Palackého Univerzity v Olomouci. P. prof. ThDr. Josef Zvěřina byl až do své smrti náš duchovní otec, po jeho odchodu společenství Zvěřinových žáků 26 let duchovně vedl jezuita P. prof. Ludvík Armbruster, SJ. Jsme věřící laici, rodiče sedmi dětí a jedenácti vnoučat. 21. srpna 2023 převzal naše společenství na Hoře matky Boží v Králíkách P. prof. Tomáš Petráček.

E-mail: srovnalf@gmail.com

PhDr. Jan Stríbrný v roce 1973 absolvoval Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v osmdesátých letech se účastnil tajného studia teologie, mj. u Josefa Zvěřiny. Působildlouhou dobu jako viceprezident České křesťanské akademie (1996–2014) zodpovědný zahistorické výzkumné projekty. Jako historik se zaměřuje na dějiny druhého odboje a české církevní dějiny 20. století, především

v době druhé světové války. Má zásadní autorský i editorský podíl na zpracování martyrologia české katolické církve ve 20. století *Mučedníci a oběti pro Krista*, které obsahuje životopisné portréty mučedníků a obětí z řad katolické církve z doby nacistické i komunistické totality.

E-mail: jan.stibrny@centrum.cz

Zuzana Svobodová působí jako odborná asistentka na pracovištích: Univerzita Karlova, 3. lékařská fakulta, Ústav etiky a humanitních studií; Husitská teologická fakulta, Katedra učitelství. Hostuje svými kurzy na škole Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická. Zabývá se filosofií výchovy, teologií výchovy, etikou a pracuje jako katechetka. Je zakladatelkou a redaktorkou časopisu *Theology and Philosophy of Education* a nakladatelství *TAPE Academy Press*.

E-mail: svobodova@tape.academy

PhDr. Jan Synek vystudoval historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 2012 pracuje v Ústavu pro studium totalitních režimů, kde se věnuje zejména problematice související s oceňováním účastníků odboje a odporu proti komunistickému režimu. Mimo to se zaměřuje také na život věřících a situaci církví v komunistickém Československu. O náboženském životě ve věznicích publikoval knihu *Svobodni v nesvobodě* (2013).

E-mail: jansynek@email.cz

PhDr. Lucie Šmídová, Ph.D. – sociální historička zaměřená na církevní dějiny. V souvislosti s Josefem Zvěřinou dosud vydala publikace „Korespondence Josefa Zvěřiny a Aleny Falerské (1971–1975)“ a ve spolupráci s Mireiou Ryškovou „Ke kněžství ženy: Korespondence Josefa Zvěřiny a Mireii Ryškové (1980–1986)“.

E-mail: historie.smidova@seznam.cz

Mgr. František Štěch, Th.D. vystudoval teologii na Teologické fakultě Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích. V současné době působí jako koordinátor výzkumné skupiny pro teologii a současnou kulturu na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy. Zabývá se především fundamentální a systematickou

teologií. Aktuálním předmětem jeho odborného zájmu je teologická interpretace krajiny, umělé inteligence a digitálních technologií.

E-mail: stechf@etf.cuni.cz

Pavol Šutovský, ženatý, otec dvou dospělých dcer, elektrikář, pracuje v zahraničí, navštěvoval kurz teologie Josefa Zvěřiny.

Jsem s Vámi, jsme pro Vás (in *Hledání kněžské autenticity*)

Josef Zvěřina

Nevím, jak má slova přijmete, ale mluvím, jak cítím.

S vámi, lidé, jsem člověkem – pro vás jsem křesťan.

S vámi, křesťané, jsem křesťanem – pro vás jsem bratrem.

Jsem svědkem víry – vy věřícími posluchači; tvoříme spolu svatou obec.

*Jsem tu pro vás, otcové a matky, aby se dítě, kterému jste dali život, stalo dítětem
Božím.*

*Jsem tu pro vás, jinoši a dívky, abych vás připravoval k duchovní zralosti,
k vyznavačství a obraně víry.*

*Jsem tu pro vás, kdo hledáte milosrdenství Boží, abyste měli jistotu, že jste došli
Božího odpuštění.*

Jsem tu pro vás, bratři a sestry, kteří hledáte víru, abych vám hlásal slovo Boží.

*Jsem tu pro vás a s vámi, abychom slavili památku ukřižovaného a oslaveného
Pána, abychom se spojili s jeho tělem a krví.*

Jsem tu pro vaše nemocné, abych jim přinesl radostnou zvěst, posilu duše i těla.

*Jsem tu pro vás, mladí lidé, kteří jste se setkali v lásce, abyste mohli svůj svazek
zpečetit před Bohem jednoty a lásky a před bratrským společenstvím církve.*

*Jsem tu pro vás, jinoši a dívky, abyste poznali, že je možno s radostí dát se cele
Božímu království a službě bližnímu.*

*Jsem tu především pro Tebe, milý Jezu Kriste, svatý, milostiplný Spasiteli,
protože máš slova věčného života, protože jsi cestou, pravdou, životem, mým
štěstím a mou spásou. ...*

(Zvěřina 1981, 57)

Kdo je církev (in *Odvaha být církví*)

*... Být církví znamená mít odvahu sáhnout po Boží nabídce být Božím synem,
Kristovým bratrem, chrámem Ducha.*

Být církví znamená volat lidi, aby poznali, čím mohou a mají být.

Zvát je v rodinu, bratrství, a společenství Boží. ...

(Zvěřina 1981, 28)

Summary

Zuzana Svobodová

The publication entitled *Josef Zvěřina and Theology of Agape* involves texts of the foremost disciples of the greatest of Czech theologians of the 20th century and those who have been dealing with the theology of agape in subsequent generations of Czech theology. The three main thematic units of the publication gradually bring insight into the life and work of Josef Zvěřina (1913–1990). They introduce the reader in a detailed manner to the individual stages of his life, including his activities during a long period of communist imprisonment (he spent almost 14 years in the prisons of the totalitarian regime). The activities of Josef Zvěřina, a Roman Catholic priest, after his state approval for clerical activity had been revoked, are also described. As a priest of the living God, he naturally perceived a higher responsibility towards Christ than towards a totalitarian regime. Therefore, he continued to develop the apostolate based on his possibilities and experiences from an environment in which believers were persecuted for their faith. His theology, born not only from the suffering of concentration camps, prisons, and persecution, but also from joy, cooperation and friendship, is a theology of agape, a theology born through love, in love and for love. It is not so much a theology of love, but a theology that lives from love. In the second thematic unit, the theology of agape is contemplated through its roots, methods, direction, and consequences. The third part brings personal memories of how Josef Zvěřina used to live and work, a man who, at a mature age, was forced to act as a priest strictly unofficially. Even so, he raised faithful Christians who transformed the theology of agape into their personal vocations and have served in various ways according to the legacy of Josef Zvěřina as their spiritual teacher. For the first time, this publication also publishes a text that Josef Zvěřina prepared under the title *Good and Evil in Art (Dobro a zlo v umění)* and submitted in 1969 as part of his habilitation procedure as one of the appendices (Josef Zvěřina did not obtain his habilitation). The text was part of the inheritance of Alena Falerská and František Falerski.

Together with Josef Zvěřina, a total of 24 authors from the Czech Republic and the Slovak Republic have contributed to the publication. The book contains

A Blessing to the Readers (Požehnání čtenářům) from Bishop Václav Malý. Senator of the Czech Republic and former candidate for president of the Czech Republic, Pavel Fischer, asks *Three Questions for Josef Zvěřina* (*Tři otázky pro Josefa Zvěřinu*). Zuzana Svobodová introduces the text entitled *Josef Zvěřina – Priest and Brother* (*Josef Zvěřina – kněz a bratr*) to the publication. Tomáš Halík gives a testimony about his teacher in the chapter entitled *The One Who Sacrificed Himself for Us* (*Ten, který se za nás vydával*). Mireia Ryšková, one of the women whom Josef Zvěřina accompanied in their questions and hopes, entrusted the text *Josef Zvěřina – Man, Teacher, Theologian and Priest* (*Josef Zvěřina – člověk, učitel, teolog a kněz*) for this publication. Historian Jan Stříbrný elaborated the events of Zvěřina's life in the chapter *Josef Zvěřina – A Courageous Witness of the Faith and a Brave Citizen* (*Josef Zvěřina – odvážný svědek víry a statečný občan*). Alois Křišťan remembers his former teacher in the text *Josef Zvěřina – Theologian and Teacher* (*Josef Zvěřina – teolog a učitel*). Historian Jan Synek elaborated the period of Josef Zvěřina's imprisonment in a chapter entitled *The Prison Experience of Josef Zvěřina* (*Vězeňská zkušenost Josefa Zvěřiny*). Historian Barbora Čiháková offers *A Few Notes on a Friendship* (*Mutual Inspiration between Růžena Vacková and Josef Zvěřina*) – *Několik poznámek k jednomu přátelství* (*vzájemná inspirace mezi Růženou Vackovou a Josefem Zvěřinou*).

The second part of the publication, entitled *Theology of agape, living theology*, opens with the chapter *Living Theology. The Theology of Josef Zvěřina from the Point of View of a Pastoral Theologian* (*Živá teologie. Teologie Josefa Zvěřiny z pohledu pastorálního teologa*), the author is Michal Kaplánek. The following text is the *Tradition as the Memory of the Church* (*Tradice jako paměť církve*), prepared by Petr Jandejsek. František Štěch analyses *Revelation in Theology of Agape* (*Zjevení v Teologii agapé*). Gabriela Genčúrová described *The Contribution of Josef Zvěřina's Anthropology to Contemporary Theology in Slovakia* (*Prínos antropológie Josefa Zvěřinu pre súčasnú teológiu na Slovensku*). *Zvěřina's Pilgrimage of Understanding the Messages of Works of Visual Art* (*Zvěřinova pouť porozumění výtvarnému sdělení*) was processed thanks to Michal Filip. René Milfait offered the text *The Meeting of Two Freedoms in an Environment of Unfreedom: The Discipleship in Persecution in the Light*

of the Clausula Petri (Setkání dvou svobod v prostředí nesvobody: následování v pronásledování ve světle clausuly Petri). Activities of Josef Zvěřina in Working with Youth and Children (Aktivity Josefa Zvěřiny v oblasti práce s mládeží a s dětmi) were considered by Anna Dudová. In her text, Miriam Prokešová showed the *Visions of the Responsibility of the Church in Society according to Josef Zvěřina (Vize zodpovědnosti církve ve společnosti u Josefa Zvěřiny)*. Jana Jičínská described *Impulses for the 21st Century or Inspirations by Josef Zvěřina (Impulsy pro 21. století aneb inspirace Josefem Zvěřinou)*.

The third part of the publication brings memories of Josef Zvěřina by Jitka Srovnalová and František Srovnal, Kateřina Safková, Pavol Šutovský and Marie Jílková.

The publication concludes with *A Few Glosses to the Publication Josef Zvěřina and Theology of Agape (Několik glos k publikaci Josef Zvěřina a teologie agapé)*, written by the former spokesperson of Charter 77, Martin Palouš. Zuzana Svobodová showed Zvěřina's various *Paths to Joy (Cesty k radosti)*. In the annex to the publication, historian Lucie Šmídová provides *An Explanation of the Text Good and Evil in Art (Dobro a zlo v umění. Slovo na vysvětlenou)*, followed by the actual text *Good and Evil in Art (Dobro a zlo v umění)*, authored by Josef Zvěřina. At the very end of the publication, we present short selections from the texts of Josef Zvěřina under the title: *I am with you, we are for you (Jsem s Vámi, jsme pro Vás)* and a selection from the text *Who is the Church (Kdo je církev)*.

Zuzana Svobodová (ed.)

Josef Zvěřina a teologie agapé

Katalogizace v Národní knihovně ČR

Záznam v bázi NKC: [003601509] (online; pdf)

Záznam v bázi NAK: [000035007]

Název publikace: Josef Zvěřina a teologie agapé / Zuzana Svobodová (ed.)

Pořadí vydání: 1

Místo vydání: Praha

Vydavatel: TAPE Academy Press, <https://press.tape.academy>

Měsíc a rok vydání: červen 2024

Grafický design obálky: Marek Veselý, Střední škola mediální grafiky a tisku

Počet stran: 260

Licence:

Josef Zvěřina a teologie agapé © Zuzana Svobodová (ed.), 2024 je licencováno dle Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International
CC BY-ND 4.0

ISBN 978-80-11-04852-5 (pdf)